TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

NEOLİBERAL DÖNEMDE TAHRAN'DA VE ANKARA'DA İŞPORTACILIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehrdad EMAMİ

ANKARA-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

NEOLİBERAL DÖNEMDE TAHRAN'DA VE ANKARA'DA İŞPORTACILIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehrdad EMAMİ

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Hasan SAYİM VURAL

ANKARA-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

Mehrdad EMAMİ

NEOLİBERAL DÖNEMDE TAHRAN'DA VE ANKARA'DA İŞPORTACILIK

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan SAYİM VURAL

Tez Jürisi Üyeleri Adı ve Soyadı İmzası

....

....

....

....

....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(……/……/2……..)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mehrdad Emami

İmzası

……

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ii
TABLOLAR DİZİNİ v
RESİMLER DİZİNİ vi
ŞEKİLLER DİZİNİ vii
TEŞEKKÜR viii
GİRİŞ 1
Neden Asef Bayat? 11
Neden Tahran ve Ankara? 13
Çalışmanın Yapısı 17

1. BÖLÜM

ENFORMEL EKONOMİ VE İŞPORTACILIK

1.1. Enformel Ekonominin Tanımları 19
1.2. İşportacılığın Tanımları 26
1.2.1. İşportacılığın Biçimleri 28
1.3. Türkiye'de İşportacılık Üzerine Araştırmalar 37
1.4. İran'da İşportacılık Üzerine Araştırmalar 51

2. BÖLÜM

KENT YOKSULLARI, YEDEK İŞGÜCÜ ORDUSU TEORİSİ VE ASEF BAYAT'IN ESERLERİ ÜZERİNE

2.1. Marx'ın Artık-Nüfus Teorisi 75
2.2. Engels'in İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'unda Yedek İşgücü Ordusu 78
2.3. Marksistler ve Tartışmalar 82
2.4. Asef Bayat'ın Eserleri Üzerine 85
2.4.1. İran'da İşçiler ve Devrim 86
2.4.2. Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri 90
2.4.3. İslam'ı Demokratikleştirmek 94

2.4.4. Siyaset Olarak Hayat 97

3. BÖLÜM

TAHRAN'DA VE ANKARA'DA POST-İSLAMCILAR VE NEOLIBERAL KENTLER

3.1. Payitaht'ın Gelişimi 103
3.2. Tahran'ın Neoliberal Kimliği ya da Benim Satılık Tahran'ım 107
3.3. Tahran'da Zamanın Sınıfsal Tüketimi 117
3.4. Tahran Kimin Şehri? 122
3.5. İran'da 2018 İşçi-Yoksul Ayaklanmalarının Önemi 126
3.6. Bir Zincir Şehri Olarak Ankara 130
3.6.1. Neoliberal Kentsel Yönetim Altında Ankara 136
3.6.2. Bir Şehri Kaç Kez Satabilirsiniz ya da Ankara'nın Kentsel Dönüşümü 139
3.6.3. Tüketim Mabetlerinin Devri 144
3.6.4. Ankara'nın Minareleri 147
3.6.5. Ankara Kimin Şehri? 149

4. BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI VE SONUÇLARI

4.1. Araştırma Amacı ve Tasarımı 155
4.2. Sahaya Giriş Süreci ve Mülakatlar 160
4.3. Tahran'da İşportacılık 165
4.3.1. Bir İş Olarak İşportacılık 166
4.3.2. Esnaf-Zabıta ile ilişkiler 170
4.3.3. Başka İşportacılar ile ilişkiler 175
4.3.4. Siyasal Anlayışı/Katılım 178
4.3.5. Kadın İşportacılar 181
4.4. Tahran'da İşportacılar ve 'İnzibat-ı Şehri' Güçleri 183
4.4.1. İşportacılık ile Mücadelenin Uygulamalı Boyutu 185
4.4.2. "İnzibat-i Şehri" Uygulaması 188

4.4.3. “Kaldırım İşgali” Filmi Üzerinden “İnzibat-i Şehri” Güçlerine Bakmak 191
4.4.4. İşportacılıkla Sosyo-Kültürel Mücadele 194
4.5. Ankara’da İşportacılık 198
4.5.1. İş Olarak İşportacılık 199
4.5.2. Esnaf-Zabıta ile İlişkiler 201
4.5.3. Başka İşportacılar ile İlişkiler 204
4.5.4. Siyasal Anlayış/katılım 206
4.5.5. Kadın İşportacılar 207
4.6. Ankara’da İşportacılar ve Zabıta 207
4.6.1. Hukuki Süreç 208
4.6.2. Uygulamalı Süreç 209
4.6.3. İşportacılarla Sosyo-Kültürel Mücadele 212
4.6.4. Karşı Atak 213
SONUÇ 215
KAYNAKÇA 232
ÖZET 245
ABSTRACT 246

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. İşportacıların Tipolojisi.....163
Tablo 2. 'iş olarak işportacılık' ile ilgili veriler 167
Tablo 3. Esnaf-zabıta ile ilişkilere yönelik veriler 171
Tablo 4. 'iş olarak işportacılık' ile ilgili veriler 199
Tablo 5. Esnaf-zabıta ile ilişkilere yönelik veriler 201
Tablo 6. Yakalanan Seyyarla ilgili veriler, Ankara Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu 212

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. İran'da bir 'namaki' karesi 29
Resim 2. İran'da bir 'nafti' karesi.....31
Resim 3. Tahran Metrosu'nda bir kadın işportacı 32
Resim 4. Tahran'da "Goorkhab" (mezarda yatanlar) 124
Resim 5. İşportacıları protesto eden esnaf.....175
Resim 6. Tipik bir İnzibat-i Şehri güçlerinin müdahalesi.....194
Resim 7. İnzibat-i Şehri birimlerinde çalışan iki üniformalı genç.....194
Resim 8. Tahran Belediyesi'nin metroda yaptığı bir kamu spotu örneği: "ucuzculuk sebepsiz değil, işportacıların ucuz ürünleri geri dönüştürülmüş, sahte ve sağlıksızdır". 196
Resim 9. Tahran Büyük Pazar esnaflarının "helal kazanç" ile ilgili astığı bir poster: "Resulullah şöyle demiştir: ibadetin 70 seviyesi var, en yüksek olanı **helal kazanç**tır".....196

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Tahran Büyükşehir Belediyesi'nin resmi logosu. 190

Şekil 2. "Muştaların" Belediyesi. 190

Şekil 3. "Rahatsız etmeyin, belediye çalışmaktadır". 194

Şekil 4. Belediye görevlilerinin işportacılardan rüşvet/haraç almasını ima eden bir karikatür. 194

Şekil 5. Canlı kuzu, sıcak çorba satan metrodaki işportacılarla ilgili alaycı bir karikatür. 196

Şekil 6. Metroda bir "yurttaşın" yoksul işportacılar tarafından kuşatılması. 196

TEŞEKKÜR

Bu meşakkatli süreç boyunca farklı biçimlerde bana destek olan vaktini ayıran ve emek veren herkese teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

Başta tez danışmanlığımı zor bir durumda kabul eden bu süreçte değerli katkıları, sergilediği arkadaşça tavırları ile sabırla yanımda olan sevgili hocam Hasan Sayim Vural'a, bu çalışmanın başından sonuna dek her aşamada şefkat ve sevgi ile desteğini sunan bana özgüven veren ve metnin Türkçesini defalarca okuyan sevgilim İlgi Kahraman'a, beni her zaman motive eden ve maddi-manevi desteklerini sunan özlediğim anne ve babama, metnin Türkçeleştirilmesinin bir kısmında bana yardımcı olan arkadaşım Saeid Mozzafari'ye, değerli eleştirileri ve güler yüzleriyle bana güç veren jüri üyeleri Özkan Ağtaş ve Mustafa Şen hocalarıma, Türkiye'de bu tez yazılırken İran'da emekçi sınıfların ve kent yoksullarının yanında istibdad ve sermayeye karşı büyük baskılara rağmen mücadele eden ve hatta bazıları hapiste olan bütün yoldaşlarıma teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunmak isterim.

Son olarak, bu çalışmada gözden kaçan tüm yazım hataları ve eksiklikleri bana aittir.

Mehrdad Emamı

Ankara-2019

GİRİŞ

Anlatılan senin hikayendir.

Karl Marx

1980'lerin sonunda, 1990'ların başında dünyaya gelenler, özellikle işçi sınıfının, yoksulların ve alt-orta sınıf ailelerin çocukları için, neoliberal politikalar bazı bakımlardan onların ikizleri gibi olmuştur. Dolayısıyla, bu nesil için geçmişe bakmak, hem şahsi hem toplumsal olarak, neoliberal politikaların uygulanma tarihçesini ve etkilerini hesaba katmaksızın düşünmek mümkün değildir. Yaşadıkları ev veya mahalle, şehrin farklı noktalarını birbirine bağlamak amacıyla yapılan kentsel dönüşüm ve anayol projeleri ile şimdi ya tamamen mahvedilmiş ya ortasından geçen ana yollarla ikiye bölünmüştür. Hatıra mekânlarının birçoğu da vurgulanan süreç ile karşı karşıya kalmıştır. Bu mekânlar ile kast edilen çocukların ilk sosyalleşme alanlarıdır, örneğin, okullar, parklar, sinemalar, tiyatrolar, kafeler, arka sokaklar, bakkallar vs. Hatıra mekânlarına işaret etmemizin nedeni kaybolmuş geçmiş üzerinde durmak değildir, varolan siyasetin yaşamamızın her alanına sirayet eden izlerini göstermek için bir çabadır. Devletler, kendilerini söylemsel ve pratik olarak yeniden üretebilmek için geçmişten gelen "uygunsuz" unsurları yok ederlerken kendi beka ve geleceklerini şimdiki zamanda "uygun" olarak addedilen unsurların tesisi ile sağlamaktadırlar. Walter Benjamin *Tarih Kavramı Üzerine* başlıklı yazısında şimdiki zaman ve geçmiş zaman arasındaki bağa dikkat çekmişti: "Geçmişte kendisinin de düşünülmüş olduğunun bilincine varmayan her şimdiki zamanla birlikte, bir daha geri getirilmesi olanaksız biçimde yitip gitme tehlikesiyle karşılaşan bir görüntünün varlığı söz konusudur".[1]

[1] Benjamin, 2002: 39.

Saha çalışmasına dayanan bu tez Asef Bayat'ın kent yoksullarıyla ilgili teorisini Marksist ekonomi politik teori çerçevesinde eleştirel bir şekilde ele alarak günümüzdeki geçerliliğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Yakın zamandaki gelişmeler düşünüldüğünde neoliberal politikaların uygulanması ve hâlihazırda farklı şehirlerdeki durumun anlaşılması ve daha önemlisi, işçilerin, yoksulların ve alt-sınıftan insanların hayatları üzerinde bıraktığı ölümcül etkileri idrak etmek, bilimsel bir kaygı olmanın yanı sıra "başka bir dünya mümkündür" fikrine inanan toplumsal aktivistler için de gerekliliktir. Günümüzde Ortadoğu'da bulunan iki neoliberal metropol başkent olarak Tahran ve Ankara'da egemen sınıflar, siyasi elitler nezdinde, neoliberal kentler, her ne kadar modern hayat, gelişme ve sosyal akışkanlığın sembolü anlamına geliyorsa da yoksullar ve madunlar için adeta bir o kadar mezbaha ve kolezyum ortamını anımsatmaktadır. Zira bulundukları koşullarda yaşamları boyunca neoliberal metropol kolezyumlarda hayatta kalmak için savaşmaktan başka bir çareleri hiç olmamıştır. Bu savaş klasik anlamda sınıf mücadelesi olmasına rağmen tarihsel süreç içerisinde her iki kutupta farklı taktikler, stratejiler, itilaflar ve tutumlara yol açmıştır. Bu nedenle, bu savaşın oluşumu ve gelişiminin hikayesi aynı zamanda her iki tarafın genel anlamı ile tecrübe ettikleri, yaşamda özellikle kullandıkları metotların hikayesidir. Bu kentsel mücadelenin bir tarafında baskı ve ideolojik aygıtlarla silahlanmış hükümet-devlet-belediye üçgeni içerisinde iktidar varken, karşı kutupta örgütlenmiş veya örgütlenememiş formel veya enformel emek güçleri yer almaktadır. Yukarıda tasvir ettiğimiz mücadelenin kayda değer bir bölümü kentte vuku bulmuştur: bilinen tüm veçheleriyle neoliberal bir kent; zenginlerin ve imtiyazlı toplumsal sınıfların organik bir biçimde egemen sınıflarla işbirliği içinde olduğu ve kamusal alan olarak sayılan neredeyse her yeri "yağmalanan" bir kent. Bu neoliberal kentte üst sınıfların yaşam standartlarını sürdürme bedelini yoksullar kendi yaşamlarıyla ödüyorlar, daha doğrusu ödemeye mahkûm bırakılıyorlar. Bu kentlerde sağlık hizmeti, ulaşım, eğitim ve barınma gibi toplumsal olarak zaruri olan

hizmetler hükümetlerin ekonomik tasarruf paketleri ile kısıtlanıp özelleştiriliyorlar. Aynı zamanda aşırı lüks restoran veya kafeler, dev alışveriş merkezleri, çok katlı iş merkezleri, üst sınıfların lüks arabaları için katlı kavşaklar ve kapalı siteler gibi toplumsal olarak gerekli olmayan hizmetler 'refah' ve "özgürlük" simgeleri olarak topluma dayatılıyor. Neoliberal kentler özleri itibarı ile anti-sosyal fenomenlerdirler ve hükümetler, belediyeler, polisler ve güvenlik sistemleri tarafından ekonomik elitlerin himayesine bırakılmıştır. Tahran Şehir Meclisi'ndeki bütçe komisyonu başkanının yorumuna istinaden bu kentlerde sadece eli ağzına yetişenlerin yaşaması lazım, diğerleri ise "orada yaşamamalılar". Başka bir deyişle, eğer yaşayacak kadar paranız yoksa ve yine orada yaşamak isterseniz kararınızın sonuçlarına da siz katlanırsınız. Bu denli argümanlar zikredilen kentlerde yaşayan insanların büyük bir kısmının fiziksel ve toplumsal yok edilişiyle sonuçlanmıştır.

Neoliberal kentteki sınıfsal mücadele hem iktidar hem de madunlar için farklı bileşenlerden oluşmaktadır. Çeşitli içsel ayrışmaların işçi sınıfı safında var olmadığını kabullensek bile emek güçlerinin safında olduğu artık hayli aşikardır. Emek gücü kategorisinin ikiye bölünmesi, yani, fiili (klasik anlamda proletarya ve buna ilaveten hizmet sektöründeki işçiler) ve potansiyel (mevsimlik, eğreti ve enformel işçiler ve işsizler) olarak emek güçlerinden oluşması, namı diğer "sanayi yedek işgücü ordusu" bizim içsel ayrışmalardan ne ifade etmek istediğimizi açıklamaktadır. Marksist literatürde kent yoksulları ve madunlar çoğunlukla sanayi yedek işgücü ordusu olarak tanımlanıyor ve iktisat biliminin analizlerinde ise, özellikle 1970'ten bu yana enformel ekonomi kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu kategoriler yalnızca birer soyut adlandırmalardan ibaret değildir, politik, toplumsal ve kültürel olarak nevi şahsına münhasır imalardan oluşmaktadır. Bu çalışma, karşılaştırmalı bir biçimde Tahran ve Ankara'daki işportacıların içinde bulundukları vaziyet ve onların eylem repertuvarlarının devlet görevlileriyle belediye zabıtalarıyla karşılaşmalarındaki mahiyeti anlamayı

hedeflemiştir. Dolayısıyla, Tahran ve Ankara gibi neoliberal kentlerde yaşam mücadelesi sürdüren sokak satıcılarının karşı karşıya kaldığı toplumsal ve siyasi süreçlerin analiz edilmesi, aynı zamanda yedek işgücü ordusunun veya kent yoksullarının yaşadıkları sınıfsal mücadelenin de bir betimlemesini ortaya çıkarmaktadır. Bu mücadele tamamen tarihsel bir bütünlüğün yeniden üretilmesine işaret etmektedir: bütünlük ise örgütlü veya az örgütlü olarak emeğin sermayeye karşı mücadelesidir. Araştırmada bu mücadelenin neoliberal kentlerde ne gibi bir yapıya sahip olduğunu ve politik olarak nasıl bir anlam taşıdığını dile getireceğiz. Eğer Benjamin'nin kullandığı alegoriye dönecek olursak, neoliberalizmin yakın tarihine dikkat çekmemizin altında yatan nedenler ve Tahran ve Ankara'daki işportacılarının hayatları üzerinde bıraktığı etkilerin anlaşılması için merakımızı aynı zamanda geçmişteki tasvirlerin çağdaşlaştırılmasına bir katkı sunmak ve onların ebedi kayboluşuna karşı bir türlü direnmektir. Buna ilaveten, kent yoksulları ve madunlar, ya daha doğrusu potansiyel ve fiili unsurlardan oluşan yedek işgücü ordusu enformel hayat biçimindeki ilerleme ve gelişim olgularıyla ilişkileri inkar edilemez bir şekilde Benjamin'nin 'tarih meleği'ne benzemektedir:

> "Meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağzı ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür, yıkıntıları birbiri üstüne yığıp, onun ayakları dibine fırlatan bir felaket. Melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cennetten esen bir fırtına kanatlarına dolanmıştır ve bu fırtına öylesine güçlüdür ki, melek artık kanatlarını kapayamaz. Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız, işte bu fırtınadır".[2]

Benjamin'nin tarih meleği tarihin teolojik anlayışının alegorisi olmamakla birlikte teolojinin somutlaştırılmasının da dolayımıdır. Bu bağlamda, Doğu Bloğu'nun çözülüşünden sonraki düzende ilerleme veya daha doğrusu gelişme artan bir biçimde küresel ekonomik sistemde asimile olmak ve liberal-neoliberal küreselleşmiş modellerle uyumlu hale gelmek olmuştur. 1960'larda ortaya çıkan ve güçlenmeye başlayan Avrupa

[2] Benjamin, 2002: 42.

ve Kuzey Amerika'daki neoliberal süreç yaşanırken, 1980'lerin ortasında ve son yıllarında çoğunlukla darbe veya savaşın neticesi olarak ortaya çıkan neoliberal rejimler Ortadoğu ülkelerinde peyda olmuştur. Örnek olarak, Türkiye'de 12 Eylül Askeri Darbesi'nden yalnızca bir ay sonra ortaya çıkan 24 Ocak Kararları ve İran'da Onarım Dönemi olarak bilinen süreç her iki ülkenin çağdaş tarihinde neoliberal politikaların başlangıcı olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin sekizinci Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, 12 Eylül Darbesinden sonra askeri cunta tarafından başbakanın ekonomi danışmanı olarak atanmış ve bir süre sonra istifa edip Anavatan Partisi'ni kurmuştur. Başbakanlığı deneyimledikten sonra Özal 1989 cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Yapısal uyum programlarının Türkiye'ye girişi 24 Ocak Kararları ile başladı ve 1980'lerden bu yana, özellikle 1989-1993 tarihleri arasında Özallı yıllar olarak bilinen dönemde istikrarlı hale getirildi. Tarihte örnekleri görüldüğü gibi, askeri darbe bir kez daha "Chicago Boys" olarak bilinen ekonomi uzmanlarının yolunu açmıştır. Bu kez doğrudan bir komutan olmasa da sivil devletin bir savunucusu ve aynı zamanda Dünya Bankası'nda çalışma tecrübesi olan Özal ekonomide yapısal reformların uygulayıcısı olmuştur. İran'da ise, 1989-1997 yıllarında "Onarım Dönemi" yaşanmıştır. İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli isimlerden biri olan Akbar Hashimi Rafsancani, 1989'da dördüncü cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. Yeniden Yapılanma Komutanı olarak bilinen Rafsancani, uluslararası mali kuruluşların emrine tabi olup borç alarak İran-Irak savaşının sebep olduğu tahribatı ortadan kaldırmaya hazırlanıyordu. Teknokratların devleti, İran ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmeye ve ülkenin kapılarını yabancı sermayeye açmaya çok istekliydi. Dolayısıyla, 1980'li ve 1990'lı yıllar hem Türkiye hem İran tarihi için özel bir öneme sahiptir. Bu önem neoliberal politikaların başlangıcı ve bütün siyasi-toplumsal-kültürel delaletleriyle iktisadi gelişme modelinin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Neoliberal politikalar iktisadi gelişme ve kar elde etmek adına kent yoksullarının ve emekçilerinin daha önce elde ettiği bütün sosyal hakları gittikçe tasfiye

edilmeye başlanmasına neden olmuştur. Kentleşme projelerinin uygulanması ve yeni sitelerin inşa edilmesi daha önce kırdan kente göç edenlerin ve çeperlerde kendilerince barınma sorununu çözenlerin mülksüzleştirilmesi demekti. 1989'dan bu yana Ortadoğu kentleri arasında yer alan Tahran ve Ankara neoliberal politikalar yoluyla sermaye birikiminin başlıca mekanları olup aynı zamanda kent yoksullarının birçoğunu daha da yoksullaştırdı. Siyaset her zamandan daha çok teknokrat elitlerin ellerindeydi. "İlerleme fırtınası" ile, işçi sınıfı ve kent ve kır yoksulları için her gün 'yıkıntı yığınını göğe doğru' daha çok yükseltiyordu. Sosyal, iktisadi ve siyasal bilimler bu neoliberal projelerin meşruiyetini sağlayacak vasıtalar haline geldi. Üniversiteler çoğunlukla uzmanların iktisadi ameliyattaki 'alet kutusu' gibi işlediler. Örneğin İran'da "*Mostazafaan"* (ezilenler) gibi kavramlar geliştirildi. Bu kavramların muadilleri İslamcı devrimciler nezdinde işçi sınıfı ve marjinal insanlar anlamına geliyordu ki yerini gittikçe politik gündemle daha uyumlu söylemlere teslim etti. 'Kırılgan sınıflar' olarak ortaya çıkan bu yeni söylem, toplumsal sınıfların bir çoğunu kapsayarak sanki kırılgan olmaktan başka bir benzerlikleri yokmuş gibi genel itibariyle yoksul, emekçi ve ezilenlere hitap etmek üzere kullanılmaya başlandı. Kırılganlık tanımı aynı zamanda devletlerin işine de yaramaktaydı: yoksulluk, uyuşturucu bağımlılığı ve satıcılığı, seks işçiliği, gecekondu yaşamı, suç ve cinayet, hırsızlık, enformel işler ve özet olarak bütün anomaliler 'kırılgan sınıflar' için karşılaşacakları en muhtemel seçeneklerdi. Dolayısıyla, devlet ve hükümet için bu gibi adlandırmalar bir meşruiyet alanı hazırlayarak bu gruplara yönelik şiddet ve bastırma politikalarına uygun bir zemin sağlıyordu. Neoliberal politikaların laboratuvarları olarak işlev gören kentler, 'uygunsuz unsurlar'ın yok edilişinin sahnesi olmuştu. Belediyeler, polis ve emniyet güçlerinin işbirliği ile bu tasfiyelerin zor aygıtını oluşturdular. Başta büyükşehir belediyeleri olmak üzere belediyeler yalnızca kent hizmetleri ve projeler sunmayıp aynı zamanda merkezi devletlerin uygulama uzantıları olarak işlev görerek devletlerin genel çıkarları çerçevesinde kimi zaman ideolojik

aygıtların rolünü kimi zaman ise baskı aygıtlarının işlevini ve çoğu zamanda her iki görevi birlikte gerçekleştirmişlerdir. Belki de bu yüzden sosyal ve siyasal bilimlerdeki belediye, 'yerel hükümetler' olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, kent arındırmaları hususunda belediyelerin politikalarının ve uygulamalarının incelenmesi neoliberalizmin kent üzerinde bıraktığı etkilerin ve sosyo-politik delaletini daha açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Belediyeler devletlerin makro politikalarını izlerken fiili ve potansiyel işgücü ile karşı karşıya kalıp onları bastırmaktadır. İşçi sınıfının, yoksulların ve hatta orta sınıfların git gide yoksullaştırılması ve marjinalleştirilmesinden dolayı genel anlamıyla kayıt dışılık; hükümetler, devletler ve belediyeler için en büyük tehlike haline gelmiştir. Asef Bayat'ın öne sürdüğü üzere, sokakların ve kamusal alanların kapsadığı geçici ve kalıcı işlerin gelişmesi, örneğin işportacılık, ayakkabı boyacılığı, yemek satıcılığı, sokak sanatçılığı, çocuk işçiliği, torbacılık ve seks işçiliği gibi faaliyetler resmi makamları yoksullara karşı harekete geçmeleri için zorlamıştır.[3] Yetkililerin kararları çoğunlukla yoksulların hayatlarını sonlandırmasa bile onların durumlarını ağırlaştırmıştır. Yoksulları kamusal alandan tasfiye eden politikalara odaklanmamız olabildiğince spesifik şehirlerin çerçevesinde somut şekilde yapılmalıdır. Aksi takdirde, neoliberal politikaların genel tasvirinden öteye gidilemez bu da özgün stratejilerin tespitini zorlaştıracaktır. Dolayısıyla, karşılaştırmalı bir şekilde Tahran'da ve Ankara'da işportacılar ile yetkililer arasındaki ilişkilerin incelenmesi iki ülkedeki neoliberal politikaların farklılıkları ve benzerliklerini ortaya çıkaracaktır. Aynı zamanda bu araştırmanın ışığında politik olarak İran'daki (Reformistler, Usülcüler ve İtidaliler) ve Türkiye'deki (AKP) İslamcı hükümetlerin ideolojik boyutları neoliberalism ile ilişkileri ele alınacaktır. Bu nedenle, bu araştırmada Asef Bayat'ın "sessiz taşma" ve "sokak siyaseti" teorisinden yola çıkarak Tahran ve Ankara'daki enformel işgücünün en önemli bileşenlerinden biri olarak işportacıların durumu değerlendirilecek adı geçen teori eleştirel bir şekilde analiz edilerek

[3] Bayat, 2017.

eksikliklerine değinilmeye çalışılacak. İlerleyen sayfalarda Bayat'ın teorisi ele alınırken Tahran ve Ankara'da yapılan saha çalışmasından elde edilen bulgularla yeni bir teorik çerçeve çizilmesine katkı sunulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın amacının ve yönteminin daha net bir biçimde ortaya konulabilmesi için seçilen örneklem, teorik çerçeve ve mekan tercihinin gerekçeleri ortaya konulacaktır.

Neden İşportacılar?

İşportacılık Ortadoğu ülkelerindeki enformel ekonominin başka yanlarına göre, örneğin gecekondu sorununa kıyasen, daha az dikkat çekmiştir. Genel itibari ile son yıllarda işportacılığa yönelik akademik ilgi "Arap Baharı" olarak bilinen olaylarla birlikte ortaya çıkmıştır. Tunus'lu işportacı, Muhammad Buazizi'nin kendini yakarak intihar etmesi belediye zabıtaları tarafından mallarının zapt edilmesine karşı bir eylemdi. Bununla beraber bu eylem derin bir ekonomik, toplumsal ve siyasal memnuniyetsizliğin patlak verdiği bir halk isyanına dönüşüp otoriter rejimleri sarsmaya başladı. Bu olayların neticesinde işportacılığa yönelik toplumsal ve akademik bakış değişmeye başladı, artık enformel kesimin bir parçası olarak işportacıların protesto eylemleri yalnızca ekonomik bir taleple sınırlı görülmeyip aynı güçle sosyo-politik yanıyla otoriter rejimlere karşı bir baş kaldırı olarak okunmaya başlamıştı. Tahran'da işportacılar zabıtalar tarafından daima baskıya maruz kalmışlardır. Bu baskılar sadece işportacıları sokaktan silmek ve mallarına el koymakla sınırlı kalmamıştır. Çoğunlukla fiziksel şiddeti ve aşağılanmayı beraberinde getiren maalesef bazı örneklerde görüldüğü gibi işportacıların zabıtalar tarafından öldürülmeleri ile sonuçlanmıştır. Ankara'da da sokak satıcıları ile zabıtalar arasındaki mücadele yıllardır sürmüştür, eskiye kıyasen daha çatışmasız görünen şimdiki durum işportacıların uzun bir zaman dilimi boyunca verdikleri bireysel ve kolektif bir mücadelenin sonucudur.

Değinmemiz gerekir ki bu araştırmada işportacılıktan kastettiğimiz şey geçinemeye çalışan, gelirleri az olan, sermaye ve piyasa sahipleriyle organik ilişkileri olmayan ve dolayısıyla kent yetkilileri ile aşikar ve sürekli bir çatışmada bulunan büyük bir satıcılar kümesidir. Başka bir deyişle, işportacılık işyeri (sokaklar, ara sokaklar, kaldırımlar, meydanlar v.s.) ve işin nasıl yapılacağı ile ilgili devamlı bir şekilde zabıtalarla sorun yaşayan ve resmi mekan ile imkanlardan mahrum kalan insanlardır. Dolayısıyla, haftalık pazarlarda satıcılık yapan, büfe ve stantları olan işportacılar bu araştırmanın örnekleminde yer almamaktadırlar. Zira onlar belli bir açıdan resmi satıcılar sayıldıkları için sosyal ve hukuksal imkanlardan yararlanabilen, zabıta tarafından da "uygunsuz" bir unsur olarak görülmeyen satıcılardır. Bu çalışmanın örneklemi, işportacı olarak her hangi bir sosyal, hukuksal, ekonomik imkanlardan yararlanamayan sokak satıcılarından oluşmaktadır.

Neoliberal kentlerde işportacılığın incelenmesi yoksullarla ilgili devletlerin ve yerel hükümetlerin mikro ve makro seviyede uyguladığı politikaların özünü de ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu uğraş bir kentte politik ve ekonomik elitlerin taleplerinin ne olduğuna, kent alanlarının metalaştırılmasına, hizmetlerin özelleştirilmesine ve sermaye mantığının gelişmesine işaret etmektedir. İşportacılığın yayılması aynı zamanda işsizlik krizinin ve kırdan kente doğru inanılmaz bir şekilde hızlı yaşanan göç dalgalarının bir sonucudur. Başka bir ifade ile, diğer enformel işlerle birlikte işportacılık yoksul vücutlara nüfuz eden neoliberal virüsün sosyo-ekonomik tezahüründen başka bir şey değildir. Yapısal Uyum Programları işgücünün genel durumunu ağırlaştırıp işten çıkarılmaları arttırırken işçileri enformel ekonominin parçası olmaya itmiştir, daha doğrusu farklı toplumsal sınıfları daha da yoksullaştırmıştır. İlginç olan şu ki bugünlerde işportacılık gibi enformel faaliyetler sınıfsal olarak yalnızca işsizleştirilmiş işçi sınıfının, sürekli işsizlerin ve yoksulların çalışma imkanı olmayıp Asef Bayat'ın da bahsettiği gibi, neoliberal kentlerde yoksullaşmış orta sınıfların da geçim aracıdır. Tam da bu yüzden,

yani enformel kesimin sınıfsal olarak çeşitlilik içermesi, bu fenomen özelinde sosyo-politik olarak dikkat çekicidir ve sınıf mücadelesi bakımından belli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, çalışma saati, çalışma mekanının seçimi ve işportacıların birbirleri ile kurdukları ilişkilerde karşımıza çıkan farklılıklar bahsedilen sonuçlardan bazılarıdır. İşportacılarla yaptığımız görüşmelerle ilgili bölümde bu konuyu daha kapsamlı ele alacağız.

Neoliberal politikaların somut görünümlerinin yanı sıra söylemsel düzeyde de etkilerini görmek mümkündür. Özellikle işportacılık ve işportacılar üzerine bu söylemlerden hareketle mitlerin oluşmuş olduğunu söylemeliyiz. Bu çalışma boyunca Tahran ve Ankara'daki vakaları bu açıdan da inceleyeceğiz. Vurgulanan mitlerin en önemlisi neoliberal anlamda "girişimci olarak işportacı" tanımının karşımıza çıkmasıdır. Hükümetlerin gittikçe sosyal hizmetleri sunmaktan vazgeçtiği ve ekonomik tasarrufların ağırlığını emekçi ve yoksulların omuzlarına yüklediği bir dönemde egemen sınıflar ve onların organik entelektüelleri ve akademisyenleri benzer söylemleri üretmektedirler. Böylece girişimcilik benzeri yaklaşımlarla yaşanan ekonomik dönüşüme teorik arka plan sağlayarak uygulanan politikaları meşrulaştırma çabasındadırlar. Aslında bütün bu çabalar kişilere "yapabilirsiniz, yeter ki isteyin" şeklindeki bakışı ve her zaman yaşanan sorunlara yönelik "rasyonel bir seçim" imkanının olduğuna dair söylemlere zemin oluşturmaktadır. Zira sonuç itibariyle kişiler bulundukları koşullardan dolayı hükümet ve devleti değil kendilerini sorgulayıp sorumlu görerek hareket etmektedirler. Bu bakış devletin sosyal politika uygulamalarının gereksiz olduğu sonucunu doğurur. Yeni, yaratıcı fikirlerle pazarlama yapabilen kişiler varsa devlet istihdamına, sağlık sigortasına, sabit iş imkanlarına yönelik gereklilikler ortadan kalkmaktadır. Böylece sorunun yapısal izleri silinirken sorun bireysel başarı-başarısızlık hikayelerine dönüşür.

Tahran'ın merkezi sokaklarında yürüdüğünüzde farklı girişimci, pazarlama odaklı ve başarının sırlarını öğreten kursların broşürleriyle bolca karşılaşırsınız. Son yıllarda bu

sektör gelişme yolunda uzun bir yol kat ettiği için kişisel gelişim seminerleri düzenleyen insanlar ve şirketler yüklü miktarda para kazanmıştır. Üstelik girişimcilik aracılığıyla zengin olma hayali işsiz ve iş arayan gençler için büyük bir beklentiye dönüşmüştür. Bu konuda Tahran'da yaşayan bir işportacının tepkisi ilginçtir. Görüşme sırasında gösterdiği bir broşürün üstündeki başlık dikkat çekicidir: "zengin ve başarılı olma semineri". Broşüre göre seminerin konuşmacısı, "çocukluğunda işportacılık yapan ve şu an milyoner olan, 18 kilo veren ve askerliği iki senede değil iki günde bitiren" bir girişimcidir. Görüşülen işportacı kendi sosyal medya sayfasında son derece gerçekdışı örneklerden bahseden bu broşürü paylaşıp ironik bir dille yazdığı şu cümleleri aktarmıştır: ''Bu beyefendinin nasıl milyoner olduğunu yada askerliğini nasıl iki günde bitirdiğini bilmiyorum ama onu sevenler Erich Fromm'un *Sağlıklı Toplum* kitabını okumalılar''.

Neden Asef Bayat?

Ortadoğu'daki çağdaş düşünürler ve sosyologlar arasında Asef Bayat, uzun saha çalışmaları ve birincil gözlemleri ile, özellikle İran ve Mısır'da, kent yoksulları ve post-İslamcı hareketler üzerine literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla Bayat'ın teorisi uluslararası akademik camiada da itibar kazanıp referans kaynağı olmuştur. Gözlemlerimize istinaden Türkiye'de Bayat'ın eserlerine yönelik akademik bir merak olagelmiştir ki bu iddianın ispatını Bayat'ın eserlerinin neredeyse hepsinin Türkçe'ye çevrilmiş olmasında görebiliriz. Fakat aynı ilginin İran'da olmayışı da başlı başına ilginç bir durumdur. İran'da Bayat'ın eserlerinden yalnızca birisi (*Sokak Siyaseti*) resmi olarak yayınlanmıştır ve bir diğer kitabı ise (*Siyaset Olarak Hayat*) legal olmayan bir biçimde internet üzerinden ulaşılabilir. İnternette sansür süreçleri söz konusu olmadığından ötürü Bayat'ın Farsça'ya çevrilmiş kimi makaleleri mevcuttur. Türkiye'de ise durum çok farklıdır, Bayat'ın şu ana kadar yedi eserinden beşi çevrilmiş olup yayımlanmıştır. Bayat'ın eserlerinin çevirisiyle sınırlı kalmayan bu ilgi, "sessiz taşma", "sokak siyaseti" ve "pasif ağlar" gibi teorilerinin

Türkiye'deki siyaset bilimi ve sosyolojik araştırmalarda kullanılmasından hareketle İran'daki durumun aksi söz konusudur. Bu çalışmada hem Türkiye'deki hem İran'daki literatüre Asef Bayat'ın teorilerine dair katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Bayat'ı seçmemizin başka bir sebebi ise Türkiye'de Bayat'ın eserlerine karşı herhangi bir eleştirel yaklaşımın mevcut olmayışıdır. Bildiğimiz kadarı ile, şu ana dek Bayat'ın eserleri ile ilgili Türkiye'de yalnızca bir tane eleştiri içeren makale yazılmıştır.[4] Halbuki Bayat'ın yeni kavramlarının önemini vurgulayarak onun teorik temellerine dair eleştiri yapmamız mümkündür. Bu eleştirel yaklaşım çerçevesinde sadece Bayat'ın kent yoksulları üzerine yaptığı yorumları değil, aynı zamanda post-İslamcılık ile ilişkili bakışına da köklü eleştirilerin yapılması mümkündür. Bu araştırmanın hedeflerinden biri de Bayat'ın Türkiye (AKP) ve İran'daki (Reformistler) post-İslamcı olarak adlandırdığı hareketleri ne denli iyimser yorumladığını göstermektir. Bayat'a göre bu hareketler, klasik İslamcı hareketlere kıyasen "toplumun İslamileştirilmesi" hedefini gütmezler ve daha ılımlı, daha liberal ve daha modern bir siyasetin takipçisidirler. Buna ilaveten, Bayat'ın kent yoksulları ile ilgili yaptığı kavramsallaştırmada Marksizm'e yönelik eleştiriler söz konusudur, öyle ki tarihsel olarak Marksistler, Marx ve Engels de dahil olmak üzere, kent yoksullarının mahiyeti, eylem biçimleri ve politik önemleri konusunda katkı sunmamış ve yalnızca kent yoksullarını başta "lümpen proletarya" ve sonrasında yedek işgücü ordusu olarak adlandırıp geçiştirmişlerdir. Bu araştırmada Marksizm'e yönelik Bayat'ın eleştirisi de değerlendirilecektir. Buna ek olarak, Bayat'ın kent yoksulları ve mücadeleleri ile ilgili öne sürdüğü argümanın önemini göz önünde bulundurarak kent yoksullarının işçi sınıfı kategorisinde değerlendirilmeleri gerektiğini altını çizmeye çalışacağız. Aksi bir tutum ise, politik bir proje çerçevesinde kent yoksullarının işçi sınıfından ayrı tutulması ile sonuçlanacağı için gündelik hayattaki yoksulluk-işçilik arasındaki sosyo-ekonomik bağın görmezden gelinmesine neden olacaktır.

[4] Alev Özkazanç – Özkan Ağtaş, "Kaçak Hayatlar ve sokak siyaseti: Asef Bayat üzerine bir değerlendirme", *Birikim*, sayı 208, Ağustos 2006, s. 13-26.

Neden Tahran ve Ankara?

Tahran ve Ankara'nın önemi sadece iki komşu ülkenin başkentleri olmaları ve devleti resmi olarak temsil eden isimleri değildir. Bu iki şehir aynı zamanda neoliberal projelerin kentsel alandaki laboratuvarlarıdır; bu metropoller bir yandan tarihsel olarak kırdan kente göçlerin istikameti olup diğer yandan ise kendi sınırları içerisinde olabildikçe sınıfsal-mekânsal ayrışma mekanizmalarının uygulama alanları haline geldikleri için, ülkedeki başka büyük şehirlere ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla, karşılaştırmalı bir biçimde sınıfsal dışlanma mekanizmalarını, bu kentlerdeki neoliberal ekonomi bazında incelediğimiz takdirde emek güçlerine karşı neoliberal saldırının peyzajını da ortaya koymuş oluruz.

Son yıllarda Tahran'da işportacılığın endeksi sabit bir biçimde yükseliş göstermektedir ve bu durumdan mütevellit işportacılık, lokal yetkililer nezdinde Tahran Belediyesi'nin iktidar savaşının ön cephelerinden biri olmuştur. Burada "ön cephe" ile kastedilen Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin aksine Tahran Büyükşehir Belediyesi'nin öncelikli amacının işportacılıkla mücadele olması anlatılmaktadır. Bir bütün olarak belediye ve onun icraat kolları olan zabıtalar son yıllarda işportacılar ile mücadelelerinde o kadar sertleştiler ki Tahran'da işportacıların müdahaleler neticesinde ölümleri veya sakat kalmaları "normal" bir olgu haline gelmiştir. Bu konuda şimdiye dek yaşananlara yönelik idari ve hukuksal olarak sorumluluk üstlenen kimse olmamıştır. Başka bir ifadeyle, Tahran Belediyesi ve ona bağlı olan şirketler kentteki toplumsal olarak uygunsuz tanımladıkları kesimleri, yani sokaklarda çalışan kent yoksullarının farklı bileşenleri olan işportacıları, işçi çocukları, avareleri ve mezarda yatanları "toplamak" ve "düzene sokmak" adına onları şehirden silmeye veya daha doğrusu tasfiye etmeye çalışmışlardır. Şiddet üzerine inşa olmuş bu tasfiye operasyonlarının bazıları yoksulların ölümü, sakat kalması ve mülksüzleşmeleri ile sonuçlanmaktadır. Bu konuda ilginç olan şu ki Tahran Belediyesi ve ona bağlı olan kurumlar, nadir vakalar dışında asla şeffaf ve

devamlı bir şekilde bu operasyonların bilgilerini kamuoyuyla paylaşmamaktadır. Mesela yıllık kaç işportacının yakalandığı veya ne kadar emtiaya el konulduğu ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir ve bu gibi olayların haberleri yalnızca sosyal medya, operasyon sırasında alanda olanlar veya daha kısıtlı bir şekilde gazeteciler tarafından sağlanmaktadır. Tahran'ın aksine Ankara Belediyesi az da olsa sayısal verilerle kamuoyunu düzenli aralıklarla bilgilendirmektedir.[5]

Tahran ve Ankara'nın saha çalışmasının alanı olarak seçiliş nedenlerinden bir başkası ise araştırmacının bu iki şehirde öğrenci olarak sağlanan yaşam deneyimleridir. Araştırmacının kendisi Tahran doğumludur ve orada yaşamıştır ancak 2009'dan 2015'e kadar öğrenci olarak da orada ikamet etmiştir. Öğrencilik deneyimlerinin üzerinde durmamızın nedeni, öğrencilik boyunca sokaklar, parklar, meydanlar, kafeler ve restoranlar gibi kamusal alanlarda daha çok vakit geçirebilme ve gündelik olarak gözlem yapabilme olasılığının varlığıdır. Bu imkan bir öğrenci olarak kent yoksulları dahil farklı toplumsal sınıfların gündelik hayatları ile iç içe olma ve gözlem yapma fırsatını sunmaktadır. Dolayısıyla öğrenci olarak neoliberal kentlerde ve farklı sınıflar arasında dolaşmak araştırmacı nezdinde bir bakımdan "flaneur" özelliklerini çağrıştırmaktadır. 2015'ten bu yana Ankara'da uluslararası öğrenci statüsüne sahip olmak ve orada yaşamak araştırmacı için neoliberal kentlerin mekanizmalarını daha kapsamlı ve somut bir biçimde idrak etmesine destek olmuştur. Bir araştırmacı için tanıdığı kentlerde saha çalışması yapmak büyük bir avantaj sunmaktadır: gündelik hayat devam ettiği sürece araştırmacı yalnızca araştırma çerçevesinde değil aksine her gün, her saat, yada kentte bulunduğu her an o kentin adeta bir neoliberal laboratuvar olduğunu kendisine hatırlatmaktadır.

İşportacılarla derinlemesine mülakat yöntemi ile gerçekleştirilen bu saha çalışmasında Tahran'da ve Ankara'da merkezi semtler özellikle tercih edilmiştir. Bu seçimin üç nedeni vardır. Birincisi, Tahran'da Vali-e-Asr Kavşağı ve Ankara'da ise

[5] Bu gibi bilgiler Ankara Büyükşehir Belediyesi, Zabıta Dairesi Başkanlığı'nın yıllık faaliyet raporlarında mevcuttur.

Kızılay'ın Konur ve Karanfil sokakları ile Yüksel Caddesi şehrin merkezi semtleridir. İşportacılık söz konusu olduğunda bu merkezi semtler işportacılık faaliyetinin yoğun olduğu mekanlardır. Bu mekanlar hem orta sınıf işportacıların hayat mücadelesini sürdürdüğü hem de aynı zamanda yoksulların ayakta kalma çabalarını sarf ettiği mekanlardır. Bu semtlerin merkezi konuma sahip olması işportacılar açısından iş imkanının fazla olması anlamına gelmekte olup dolayısıyla işportacıların bu semtlerde yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar. Dolayısıyla zabıta ekiplerinin müdahalelerinin de aynı yoğunlukta bu merkezi semtlerde arttığını görebiliriz. İkincisi, kent planlamaları çerçevesinde şehir merkezleri salt bir coğrafi konumdan ibaret olmayıp aynı zamanda farklı toplumsal sınıfların kesişim noktalarıdır. Bu anlamda şehir merkezlerinden uzaklaşmamız durumunda sınıfsal ayrışma ile karşılaşırız. Örneğin, Tahran'da esas güzergahlar olarak bilinen ve yatay çizgide bulunan İnkılap Caddesi ve Vali-e-Asr Kavşağı sınıfsal olarak farklılaşmaktadır. Başka bir deyişle, Vali-Asr Kavşağı'ndan her ne kadar güneye doğru hareket ettiğimizde şehrin merkezinden uzaklaşmış, güneyde bulunan semtlere daha yaklaşmış oluruz ki böylece sınıfsal yapı da paralel olarak aynı ölçüde değişiklik göstermektedir. Aynı yolu kuzeye doğru takip ettiğimizde zengin mahalleler olarak adlandırılan semtlere yaklaşmış oluruz. Aynı şekilde, Ankara'da Kızılay'dan doğuya yani Dikimevi veya kuzeye doğru yani Sıhhıye ve Ulus gibi semtlere hareket ettiğimizde mahallelerin ekonomik durumunun kötüleşmekte olduğunu bariz bir şekilde görmemiz mümkün. Üçüncüsü, ne Tahran'daki İnkılap caddesi ve Vali-e-Asr Kavşağı ne de Ankara'daki Kızılay meydanı ve Konur ve Karanfil sokakları ile Yüksel Caddesi sıradan kamusal alanlar değildir. Tahran ve Ankara'da zikredilen semtler aynı zamanda tarihsel olarak politik bir boyuta sahiptir. İsminden anlaşıldığı üzere Tahran'da İnkılap Caddesi, Tahran Üniversitesi'nin bulunduğu, kitapçıların ve öğrencilerin buluşma noktası olduğundan dolayı hem 1979 Devrimi'nden önce hem sonraki süreçte halk ve polis arasındaki çatışmaların yaşandığı mekandır. İnkılap Caddesi ve onun çevresindeki

parkların atmosferi bu mekanlara adeta politik ve muhalif bir kimlik atfetmiştir. İnkılap Caddesi ve onun etrafındaki semtler 1979 Devrimi'ne neden olan mücadeleleri kendinde barındıran bir semt olmak ile beraber, 1999 öğrenci hareketi olaylarında ve 2009'da ortaya çıkan Yeşil Hareketinde ve son olarak 2018'deki yoksulların ayaklanmasında da önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla İnkılap Caddesi ve onun kavşakları Tahran'da polis tarafından abluka altına alınan semtlerden biridir, buna ek olarak bu cadde üzerinde İran Büyük Dini Lider'inin (*Beyt-e-Rahbari*) ikametgahı bulunmaktadır.

Ankara'nın Kızılay semtini ele alacak olursak, bu bölge tarihsel olarak daima muhalefet ile eşanlamlı bir semt olagelmiştir. Tonguç Akış bu konu ile ilintili şu saptamaları yapmıştır:

> "Yüksel Yaya Bölgesi, 'Yüksel Caddesi Canlandırması', 'Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık' eylemleri, 'Cumartesi Anneleri', türlü siyasi hareketlerin basın açıklamaları ve imza kampanyaları ile politik bir karaktere bürünürken, aynı zamanda sokak tiyatrolarıyla, olmazsa olmaz kitapçıları ve kültür merkezleri ile toplumsal etkinliklere zemin oluşturan kentsel bir bölge olmuştur. Sürekli olarak tezgahlarında korsan kitapların ve CD'lerin kaçak olarak satıldığı, belirli gün ve haftalarda denetimin ortadan kalkarak her türlü satışa olanak tanıdığı bir alandır ve incelenmeye değer renkli bir mekan olarak gündelik hayatta kendisini yeniden üretir".[6]

Konur sokak ve Yüksel caddesi 2013'te yaşanan Gezi Hareketi'nin önemli mekanlarından biridir ve bu husus bu gibi mekanların ne denli politik bir hafızayı temsil ettiğini göstermiştir. Ayrıca Konur ve Yüksel caddesi 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki süreçte ortaya çıkan KHK'ler neticesinde işinden atılanlar için bir mücadele mekanı niteliğini taşımıştır. Bu KHK karşıtı eylemleri bastırmak amacıyla Kızılay'da Konur ve Yüksel sokaklarında ilk başta geçici ve sonrasında kalıcı gibi görünen bir polis ablukası devlet tarafından inşa edilip bölgeyi her türlü protesto eylemine karşı korumaya alınmıştır. Bu kamusal alanın polis tarafından kontrol edilmesi yetkililerce güvenlik gerekçe gösterilerek yapılmıştır ve bununla birlikte işportacılar için bir müdahale gerekçesi olan "kaldırım işgali" polisler için meşrulaştırılmıştır.

---

[6] Akış, 2012: 88.

Çalışmanın Yapısı

Birinci bölümde işportacılığı tanımlayabilmek için enformel ekonominin tanımlarına başvuracağız. Dolayısıyla farklı ekonomi akımlarının enformel ekonomi ile ilgili anlayışlarını tartışacağız. Ardından işportacılığın tanımlarını ele alıp İran ve Türkiye özelindeki biçimlerinden bahsedeceğiz. Buna ilaveten, Türkiye'de ve İran'da işportacılık üzerine yapılan araştırmalara değineceğiz. İkinci bölümde, işportacılık dahil olmak üzere enformel ekonominin parçalarını oluşturan, kent yoksulları olarak adlandırılan kategori Marksist ekonomi politik teorisi açısından ele alınacaktır. Bu çerçevede Marx'ın yedek sanayi işgücü ordusu teorisine ve Engels'in İngiltere'deki işçi sınıfının durumu ile ilgili yaptığı gözlemlere dayanarak sınıfsal mücadelede sermayeye karşı emek saflarında olan kent yoksulları ile işçi sınıfının bir bütünlük teşkil ettiğini vurgulayacağız. Bu teorik bakış açısından hareket etmekle birlikte, daha önce altını çizdiğimiz nedenlerden dolayı Asef Bayat'ın eserlerini ele alarak Bayat'ın kent yoksullarına ve Post-İslamcılığa dair yorumlarını tartışacağız. İkinci bölümün sonunda Bayat'ın "sessiz taşma" ve "pasif ağlar" teorileri eleştirilmeye çalışılacak. Bu çerçevede, Bayat'ın betimlediği üzere, sokak siyasetinin bir işlevini oluşturan pasif ağlar kavramsallaştırmasının ne kadar geçerli olup olmadığını Tahran ve Ankara'daki işportacılar ile yaptığımız mülakatlar veya gözlemlediğimiz süreçler açısından tartışacağız. İşportacıların durumunu daha iyi tasvir edebilmek üzere, üçüncü bölümde Tahran ve Ankara'nın kentsel gelişimini anlatırken bu iki şehirde kent yoksullarının başka katmanlarının durumuna da başvuracağız. Bu bağlamda, üçüncü bölümde, Tahran ve Ankara özelinde Post-İslamcılar tarafından neoliberal değişimlerin izlerini takip ederek bu ideolojilerin kent yoksullarıyla ilgili politikalarını açıklayacağız. Böylece İran'da ve Türkiye'deki Post-İslamcıların yoksullara ve işçi sınıfına karşı uyguladıkları politikaların ne denli demokratik olup olmadığını göreceğiz. Dördüncü bölümde ise saha araştırması detaylı bir şekilde ele alınıp sahaya giriş süreci, Tahran'da ve Ankara'daki işportacıların durumu ve onlara karşı

mücadele eden zabıtaların vaziyeti yapılan mülakatlara ve gözlemlerimize istinaden tasvir edilecektir. Böylece işportacılar arasındaki ilişki mekanizmaları, Bayat'ın ifade ettiğine karşın, yalnızca pasif ağlardan ibaret olmadığına sahadan çıkan sonuçlarla daha net bir şekilde şahit olabiliriz. Değerlendirme ve sonuç bölümünde ise Asef Bayat'ın kavramlarına yönelik eleştirilerimizi bir daha düzenli bir şekilde dile getirerek onun teorisini İran'da son bir yıl içerisindeki yoksul ayaklanmalarının analizi aracılığıyla gözden geçirmeye çalışacağız.

1. BÖLÜM
ENFORMEL EKONOMİ VE İŞPORTACILIK

1.1. Enformel Ekonominin Tanımları

Enformel ekonomiyi yapısı gereği net bir şekilde tanımlamak zordur. Tanımlamanın zorluğuna karşın her gün evimizden çıktığımız andan itibaren enformel ekonomi alanı ile karşı karşıya geliriz. Sokak başındaki seyyar satıcı, mendil satan çocuk işçiler, atık toplama işçileri vs. Aynı zamanda tarihsel olarak da sürekli bir değişim ve dönüşüm içerir. Bu yüzden onu sürekli büyüyen bir gölgeye benzetebiliriz; çünkü sadece günlük hayattaki karşılaşmalarımızda değil, hem mikro ve hem makro seviyede enformel ekonominin izlerini kolayca görebiliriz. Bu alana ilişkin örnekler vermek gerekirse; ev içindeki ev işlerini yapan kadınlar, sokaklardaki seyyar veya ikinci el satıcılara, çocuk işçilere, çöp toplayıcıları, seks işçileri, uyuşturucu ve silah çeteleri ve hatta resmi şirketlerin enformel faaliyetlerini yerine getirenleri sayabiliriz. Gördüğümüz gibi ev içinden sokağa kadar çok yönlü bir alanla karşı karşıya kalırız. Her ne kadar bu tarz ekonomik aktiviteler bizim için aşina olduğumuz ve "normal" gördüğümüz emek alanları olsa da, ekonomistler bu alanın tanımlanmasının önemine işaret eder.

Enformel ekonominin tanımı ya da tanımları basit görünebilir, fakat yukarıda kullandığımız "büyüyen bir gölge" niteliğinde olması nedeniyle bu kolay bir iş değildir. Hem alanının belirsiz olması hem de yasal sınırların dışında olduğu için mahiyetinin tam olarak tespit edilememesi nedeniyle zordur. Bu zorluk farklı zaman ve mekanlarda formel/enformel dikotomilerinin nasıl tanımlanacağının belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Bir de literatürde enformel ekonomi olarak tanımlanan bu fenomen, başka bir çok tabirlerle de adlandırılmıştır: gölge ekonomi, yeraltı ekonomi, gizli sektör, geleneksel ekonomi, pazar ekonomi, küçük-ticaret ve saire...

Enformel ekonomiyi tanımlayan üç temel yaklaşımdan bahsedebiliriz. Bunlar; Modernleşme Teorisi, Neoliberal Yaklaşım ve Marksist Teoridir. Bu yaklaşımlara göre enformel ekonominin ön plana çıkan yanlarına kısaca bakabiliriz. Modernleşme Teorisinin bakışında, enformel ekonomi geleneksel yani kapitalist-öncesi ekonomik düzenlemelerden kaynaklanır. Bu yüzden de modern ekonomik düzenlemenin karşıtıdır. Çünkü bu sektörde çalışan kişiler genel olarak eğitim almamış bir kitleden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra fabrikalardaki çalışma koşullarını kabul etmedikleri, formel ekonomi alanında olmayı tercih etmedikleri için enformel ekonomi alanında yer almışlardır.[7] Bu anlayışa göre, enformel sektördeki çalışanlar serbest mesleklere sahip olan "proto-proletarya"yı oluştururlar.

Neoliberal Teoride ise enformel ekonomi kanun dışı özelliklere sahip olma özelliği ile ön plana çıkar. Bu özelliği nedeniyle ekonominin en dinamik sektörüdür. Sektör içerisinde yer alan mikro işletmelerin; formel sektörün tabi olduğu yasal sınırlar dışında olması da üzerinde durulan bir diğer özelliktir. Ayrıca Neoliberal teoriye göre, enformel sektörde girişimciler (çalışanlar) lümpen proletarya ya da marjinal bir kitle olmaktan ziyade küçük-burjuvaların en mükemmel örneğidirler. Başka bir ifadeyle, neo-liberalizme göre, enformel ekonomi alanında çalışanlar kent yoksullarından ziyade küçük burjuva girişimcileridir. Yani geçinmek için enformel ekonomi alanına ittirilmiş geniş yoksul veya işçi kitlelerin sömürülmesi zaten söz konusu değildir. Neo-liberalizmin felsefi temellerine göre, bireylerin inisiyatifi veya girişimciliği serbest piyasada rekabet ortamı içerisinde 'piyasanın görünmez eli' etkisi altında bireylerin ve dolayısıyla atomize edilmiş bireyler üzerinden oluşan toplumun refahı ile sonuçlanacaktır.

Marksist Teori ise enformel ekonominin oluşumunu kapitalizmin özünde yer alan artı-nüfus eğilimiyle ilişkilendirir ve onu "kapitalist birikimin genel yasası" olarak anlamlandırır.[8] Burada enformel ekonomiyi anlayabilmek için önemli bir soru sormamız

[7] Wilson, 1998, s. 4.
[8] Bernes, 2012.

gerekiyor: enformel ekonomi genel olarak yeni yani modern bir fenomen mi yoksa kapitalizmin farklı aşamalarında da farklı şekillerde ortaya çıkmış olan bir biçim midir? Bu soruyu yanıtlamak için tarihsel bir analiz yapan Marx'ın kapitalist üretim tarzına yönelik eleştirilerine değinmemiz gerekiyor. Ancak bu yolla, yani Marx'ın eleştirilerinin eşliğinde günümüzdeki enformel ekonominin ne olduğunu ve hangi bileşimlerden oluştuğunu daha kapsamlı bir şekilde anlayabiliriz. Marx *Kapital*'de kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan 'bir göreli artık nüfus ya da yedek sanayi ordusu'ndan bahsediyor. Marx'a göre, bu artı nüfus kapitalizmin yasalarının neticesinden başka bir şey değildir, yani birikim her ne kadar büyürse değişmeyen sermaye de artıyor ve dolayısıyla makineler iş gücünün bir kısmının yerine geçmiş oluyor. Değişmeyen sermayenin büyümesiyle ve kar oranının azalmasıyla birlikte ve öte yandan piyasadaki metaların işçilerin alamayacağı kadar pahalı olmasıyla beraber işçilerin çoğu kısmı kapitalizme göre 'artı' haline dönüşüp yedek ya da sanayi işgücü ordusunda yer alır. Bu artık nüfus kapitalizm için aşırı önemli bir yere sahiptir zira işçiler arasında rekabete yol açıp ücretlerin azalmasına neden olur ve dolayısıyla kar oranının artmasını, sermayenin biriktirilmesini sağlamış olur. Diğer yandan kapitalizmin dönemsel bunalımlarının nedenini oluşturmaktadır.[9]

Sorduğumuz soruya, enformel ekonominin tarihsel bir biçim olduğu şeklinde yanıt verebiliriz Marx'a göre. Marx'ın göreli artık nüfus teorisinden devam edecek olursak karşımıza beş çeşit artık nüfus türü çıkmaktadır: akıcı, saklı, durgun, yoksul ve göçebe artık nüfus. Akıcı artık nüfus sanayi merkezlerin çevresinde yaşayanlardır ve ekonominin inişli çıkışlı dönemleriyle birlikte sayısal olarak artıp azalırlar. Saklı nüfus, tarım işçilerden oluşur. Tarım işçilerinin önemli özelliği fabrika üretiminde yer alarak proleter olmaya hazır olmalarıdır. Durgun artık nüfus ise düzensiz istihdama tabi olan kısımdır. Bu yüzden durgun artık nüfusun maddi ortalaması, işçi sınıfının maddi ortalamasından daha düşüktür. Dördüncü kısım Marx'a göre işçi sınıfının en alt ve en

[9] Bottomore, 2012, s. 631.

yoksul olan kısmını oluşturur. Beşinci kısım ise göçebe artık nüfusudur ki sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda bir noktadan diğer bir noktaya sürekli hareket etmektedir.[10] Marx'ın artı nüfus teorisini 2. bölümde daha kapsamlı bir şekilde ele alacağız.

Enformel ekonominin kavramı ilk kez Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 1972'deki Kenya Misyonu raporunda yer almıştı. Bu rapor Kenya'da üretken istihdamı artırmak için bir strateji sunmak üzere hazırlanmıştı. Raporda enformel ekonomi, büyük şehirlerdeki sokaklarında çalışan küçük tüccarlar, sokak satıcıları ve ayakkabı boyacılarının yanı sıra marangozlar, duvarcılar, terziler, başka esnaf ve zanaatkarlar, şoförler ve aşçıları da içinde barındıran bir alan olarak tasvir edilmiştir. Enformel ekonomi, ILO'nın tanımına göre, küçük ölçekli, basit teknolojilerle sınırlı, az sermaye gerektiren, diğer resmi sektörlerle bağlantısı olmayan, ekonomik olarak verimli ve kar getiren bir alandır.[11] Başka bir ifadey ile, rapora göre, bu alandaki aktivitelerin sekiz özelliği vardır: girişin kolay olması, yerli kaynaklara dayanması, işletmelerin mülkiyeti ailelerde bulunması, küçük ölçekli olması, yoğun işgücüne ihtiyaç duyması, uyarlanmış teknoloji ile çalışması, resmi okul sistemi dışında edinilen maharetlere dayanması ve düzensiz ve rekabetçi pazarlara sahip olması.[12]

Yukarıda zikredilen tanımlar enformel ekonominin daha çok hangi toplumsal sınıfları içerdiğini de açıklamaktadır. Günümüzdeki toplumsal karşılığına yakın bir tasvir yapılmaktadır. Şimdi enformel ekonomiyi daha kapsamlı bir biçimde anlamak ve onu günümüzdeki koşullar altında ele almak için bir başka soruyla devam edebiliriz: enformel ekonomi söz konusu olduğunda genel olarak başka hangi konular devreye girer? Bu bağlamda, kentleşme, kentsel işgücünün sosyoekonomisi, ülkenin gelişmişlik düzeyi, iş hukuku, iş güvenliği, gecekondulaşma gibi konulardan bahsedebiliriz. Buraya kadar yaptığımız analizden hareket edecek olursak; enformel ekonomi kentsel iş gücünün

[10] Bernes, 2012.
[11] Bangasser, 2000: 8-9.
[12] Bangasser, 2000: 10.

gündelik yaşamıyla ilgilidir. Özellikle Üçüncü Dünya ya da gelişmekte olan ülkelerin kentsel hayatlarında daha fazla yer almakta yani enformel ekonomi çoğunlukla bu gibi ülkelerdeki emek piyasalarına hakim durumundadır. Örneğin, enformel ekonomi Latin Amerika'daki tüm işlerin neredeyse yarısını, Hindistan'da ise %90'dan fazlasını oluşturur.[13] Çin'in kentsel iş gücünün yaklaşık olarak yarısı enformel ekonomik düzenlemeler çerçevesinde 2005 yılına kadar istihdam edilmiştir.[14] Buna ilaveten, ILO'nın 2018'deki verilerine göre, dünyadaki çalışan nüfusunun yüzde 60'ından fazlası enformel ekonomi alanında çalışmaktadır.[15]

Enformel ekonomi daha önce enformel (kayıt dışı) işletmelerle ilişkili olarak görülüyordu, Bernes'in işaret ettiği gibi. Burada kast edilen işletmeler genellikle 10'dan az işçi istihdam eden küçük firmalardan oluşmaktadır. Bu tarz küçük işletme firmalarında çalışanlar neredeyse bildiğimiz bütün iş hukuku haklarından mahrumlardır. Yani işçileri korunması beklenen kanunların eksikliği söz konusudur. İşçilerin içerisinde yer aldıkları bu olumsuz tablo enformel ekonomi konusunun en önemli sorunlarından biridir. Örnek verecek olursak; çalışma saatleri, işyeri güvenliği kuralları, asgari ücretler, sağlık sigortası ya da emeklilik haklarından yoksundurlar. Bu gibi yasal düzenlemeler iktidarlar nezdinde önemli görülmedikleri için, Mike Davis'in tabiriyle, ''neoliberal hayranların tasavvur ettiklerinin aksine; enformel ekonomi cesur yeni bir dünya değil de bir sömürü müzesidir''.[16]

Günümüzde enformel sektörün gelişmesi kimi araştırmacılara göre tarihsel olarak sermayenin kentleşmesiyle ortaya çıkmıştır ve bu süreç içerisinde işgücünün proleterleşmesi ve yarım-proleterleşmesine de yol açılmıştır. Bu sürecin kentsel ifadesi büyük işçi ve yoksul kitleler için yaşam alanının gecekondulaşmasından başka bir şey değildir. Davis'in sözünü ettiği gibi, gecekondu sakinleri, gelişmiş ülkelerin kentsel nüfusunun sadece %6'sını teşkil etmekteyken en az gelişmiş ülkelerdekinin %78,2'sine

[13] a.g.e.
[14] a.g.e.
[15] ILO, 2018.
[16] Davis, 2006: 186.

tekabül etmektedir ki bu küresel kent nüfusunun tam üçte birine eşittir.[17] Gecekondu yaşamı sadece ekonomik olarak enformel değildir aynı zamanda genelde bir toplumsal hayat tarzı olarak da enformeldir. Uyuşturucu kullanımı, torbacılık, seks işçiliği (fuhuş), çete kültürü, kumarhane ve silah piyasası gibi mikro kültürler her ne kadar şehrin farklı yerlerinde görülmüş olsa da gecekondu semtlerinde resmi otoritenin tamamen içine nüfuz edemediği bölgelerde daha çok görülmektedir.

Gecekondulaşma, doğrudan enformel ekonominin gelişimiyle ilişkilidir. Bunun yanı sıra enformel ekonomi faaliyetlerin büyük bir kısmının mekanı sokaktır. Sokakta çalışmak dediğimizde kastedilen bir dizi küçük satıcılık ya da hizmet faaliyetleridir. Bu noktada genel olarak neoliberal söylem tarafından öne sürülen büyük bir mit ile karşı karşıya geliyoruz: şahsi istihdam ya da serbest meslek miti. Bu mite göre enformel ekonomide çalışanlar, sokakta çalışanlar da dahil olmak üzere, yoksulluk nedeniyle bu alanda çalışmaktadırlar demek yerine bu kişileri küçük girişimciler olarak görürüler ve buna ek olarak enformel sermaye sahibi olarak konumlandırır. Fakat; bu mite karşı çıkan Davis'in işaret ettiği gibi, enformel ekonomideki çoğu katılımcı doğrudan veya dolaylı olarak başkası için çalışır; örneğin mal sevkiyatı veya bir itme arabasının kiralaması aracılığıyla. Buradan hareketle, enformel ekonomiyi kendi içerisinde iki alt sektöre ayırarak sınıflandırılabiliriz: mal sahipleri olarak küçük bir ara sektör ve yoksullar topluluğu olarak büyük emek kitlesi.

Buradaki emek kitlesi doğrudan tehdit altında olan ve çalışma koşulları oldukça zor olan kesim olduğu konusuna da değinmeliyiz. Bu zorluk hem yasa uygulayıcılarından hem de enformel sektördeki diğer figürlerden kaynaklı olabilir. Örneğin sokak satıcıları, polis ve zabıta güçleri tarafından uygulanan şiddete maruz kalırken öte yandan da 'sokakların lordları' yani silah ve uyuşturucu çeteleri tarafından uygulanacak şiddete de açık bir durumdalar. Buna cinsiyet, yaş ve etnisite etmenlerini de ekleyecek olursak;

[17] a.g.e., 23.

kadınlar, çocuklar, göçmen veya mültecilerin sokak satıcısı olarak konumlarının daha fazla tehdide açık olduğunu söyleyebiliriz. Bu husus dördüncü bölümde, Tahran ve Ankara'daki işportacıların durumu başlığı altında ele alınacaktır.

Bu çalışmada biz enformel ekonomiyi, Marksist perspektiften ele alarak geniş bir alan olarak kapitalist sistemin bozulmuş hali biçiminde görmemekteyiz. Aslında Marx'ın söylediği gibi, kapitalizmin birikim yasalarının mantıksal sonucudur. Günümüzde, küreselleşmiş kapitalizm ile birlikte düşünecek olursak enformel ekonominin önemi daha da artmıştır. Bunun nedenlerinden biri ise özellikle Küresel Güney ülkelerinde 1970'lerden itibaren neoliberal ekonomik reformlar adına gerçekleşen Yapısal Uyum Programlarından kaynaklanmaktadır. Bu programlar sayesinde yani genel olarak emeği güvencesizleştiren düzenlemeler ve işçilerin kolektif pazarlık gücünü mahveden unsurlar milyonlarca insanı formel ekonomik faaliyet alanından çıkarıp enformel alanlara fırlatmıştır ve dünyanın birçok yerinde kitlesel yoksulluğa neden olmuştur. Bu kitlesel yoksulluk, veya Marx'ın tabiriyle, mülksüzleştirme mekanizması bariz bir şekilde kendini gecekondulaşma ve enformel bir toplumsal hayat tarzının yayılmasıyla göstermektedir. Kimi gelişmekte olan veya az-gelişmiş ülkelerde kentli nüfusunun %50 üzeri gecekondularda yoksulluğun dibinde yaşamaktadırlar. Etiyopya'da %99.4, Tanzanya'da %92.1, Hindistan'da %55.3, Pakistan'da %73.6.[18] Bu bağlamda Davis "gecekondu gezegeni" tabirini kullanmıştır.

Yukarıda anlatıldığı üzere, enformel ekonominin ne olduğuna dair çözümlemeleri gözden geçirdikten sonra bu çalışmada araştırmanın öznesi olan ve aynı zamanda enformel ekonomi alanında en çok görünürlüğe sahip olan işportacılığın tanımları ve biçimlerini ele almamız gerekir.

[18] a.g.e., 24.

1.2. İşportacılığın Tanımları

İşportacılığın ekonomik tanımından önce kelime anlamı olarak kısaca İngilizce, Türkçe ve Farsça'daki muadillerine değinerek kimi hususlardan bahsetmemiz gerekir. İngilizce'de işportacı için *street peddlers, street hawkers, informal traders* veya *street vendors* gibi tabirler kullanılıyor fakat akademik olarak işportacılık faaliyetini ifade eden *street vending* kelimesidir.[19] *Peddler* kelimesi Fransizca'daki *pied* (ayak) anlamına gelen dolaşarak satıcılık yapan kişidir. *Hawker* ve *street vendor* ise bağırarak satış yapan kimselerdir. *İnformal trader* ise sadece işportacıları değil her türlü illegal ürünler veya uyuşturucu satanları anlamına gelmektedir. Türkçe'de ise bu faaliyet işportacılık, seyyar satıcılık ve sokak satıcılık sözcükleriyle ifade edilmektedir. Bunun yanın sıra, İngilizce'de de olduğu gibi, Türkçe'de belli ürünlerin satıcılarına aynı ürünün adını verilmiştir, örneğin bozacı, simitçi, karpuzcu vs. fakat bu gibi adlandırmalar yalnızca işportacıları değil büyük bir satıcı kümesini kapsamaktadır. İşporta kelimesi İtalyanca'daki *sporta*'dan gelen "sepetçi, sepetle dolaşan satıcı" anlamındadır. Seyyar sözcüğü ise Arapça'daki *syr* kökünden gelen "gezgin" satıcı manasındadır.[20] Farsça'da işportacı "dastforosh" (elden satış yapan kişi) ve "basaat" (tezgâhçı) olarak biliniyor ve seyyar satıcı ise "doregard" (gezgin) kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu üç dildeki muadilleri göz önünde bulundurarak işportacılığın ve işportanın ne gibi özelliklere sahip olduğunu dil düzeyindeki yansımalarıyla görebiliriz: bir yandan beden performansı (elden satan, ayak satıcısı, bağırarak satış yapan özellikler), öte yandan ise mekânla ilgili bağları söz konusudur. Şimdi bir ekonomik faaliyet biçimi olarak işportacılığı inceleyeceğiz.

İşportacılık işporta faaliyetinin mahiyetinden kaynaklı olarak enformel işgücünün en çok görünürlüğe sahip olan türüdür. İşportacıların sürekli bir şekilde kent sokaklarında var olmaları hem işportacılığa spesifik bir önem atfetmiş hem de devlet ve belediye

[19] Farklı İngilizce konuşan ülkeler arasında belli ürün satıcıları *costermonger, cheesemonger, fishmonger ve ironmonger* olarak adlandırmışlar.

[20] bkz Etimoloji Türkçe sitesi.

yetkililerinin baskılarına hedef olmalarını doğurmuştur. İnsanların gündelik yaşamlarına entegre olmuş bir fenomen olarak işportacılık Küresel Güney veya Üçüncü Dünya kentleri başta olmak üzere kentsel yaşamının öyle ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ki artık sokakları işportasız tasavvur etmemiz mümkün değildir. Kamusal görünürlüğünün yanı sıra işportacılığın ekonomik mahiyeti farklı akımlar tarafından analiz edilmiştir. İşportacıların geniş yelpazedeki sınıfsal yapılarına rağmen işportacılık modern anlamda kent yoksullarına ait olan bir geçinme biçimidir. Uluslararası Çalışma Örgütü işportacıları şöyle tanımlamıştır: "Kamusal alanda toptan yada perakendeci olarak ürün ve hizmetlerini sunan insanlar. Kamusal alan sırayla sokak, kaldırım veya ara yollardan oluşmaktadır. Sokak satıcıları bazen büfe gibi sabit bir yerde bazen de küçük bir tezgâhta çalışmaktadırlar".[21] İşportacılık genelde yoksulların bir geçinme stratejisi olarak algılanmıştır. Fakat bazı işportacılar için de bir mikro-ticaret girişimine dönüşüp tekelleşmeye meyilli olan eğilimlerle mikro-kapitalizmin temellerini oluşturabilmektedir.[22] Örneğin, işportacılıktan başlayıp sonra büfe sahibi, esnaf ve nihayetinde AVM'lerde dükkân sahibi olanların hikâyeleri işportaların aralarında konuşulmaktadır.

Bazı tanımlar işportacılığı enformel sektör, küçük meta üretimi, hizmet sektörü veya yeraltı ekonomisi bağlamında olduğu gibi değerlendirmeyip onu bir meslek grubu olarak ele almışlardır.[23] Bromley işportacılığı şu ifadelerle tanımlar:

> "İşportacılık sokaklar ve arka sokaklarda, caddelerde ve bulvarlarda sunulan ürünlerin ve hizmetlerin perakende ya da toptan biçiminde satış faaliyetidir... Sokak satıcılarının birçoğu ürün sunarken bazıları da hizmet ve bir kısmı da her ikisinin karışımını sunmaktadırlar. Bazıları sabit yerlerde büfe veya metal tezgâhlarda çalışıyorlar. Diğerleri ise seyyar tezgâhlarını depolardan satış mekânlarına her sabah getirip akşam geri götürüyorlar. Bazı seyyar satıcılar ise tezgâhlarını ya el arabalarıyla, kendi elleriyle veya motosikletlerle taşıyorlar. Bazı seyyar satıcılar gelen geçenlere hizmet sunarken bazıları ise kapıdan kapıya teslimat yapmaktadırlar. Bazı işportalar, başarılı dükkân sahipleri kadar oldukça yüksek gelirler elde ederken birçoğu ise vasıfsız kol emekçilere kıyasen nispeten az gelirlerle geçiniyorlar".[24]

[21] Asayeş'ten aktaran, *Enformel Ekonomi ve Belediyenin Unutulmuş Toplmusal Sorumlulukları, Bahamestan sitesi (erişim tarihi: 10.11.2018).*
[22] Bromley, 2000: 4.
[23] Bromley, 2000.
[24] Broomley, 2000: 2-3.

Hindistan'ın Kent İşportacıları için Ulusal Planı'na göre işportacı kalıcı bir yapıya sahip olmayan fakat geçici araçlarla kamuya satmak üzere ürün sunan, kaldırımlarda veya kamu-özel mekânlarında seyyar olma özelliğini taşıyan kişilerdir; kent işportacısı terimi hem tüccarlara hem de hizmet sağlayanlara, hem sabit hem seyyar satıcılara yöneliktir ve bunları tanımlamak üzere kullanılan diğer tüm yerel-bölgeye özgü terimleri içerir.[25]

1.2.1. İşportacılığın Biçimleri

Genel olarak işportacılığı seyyar ve sabit (tezgâhçılık) olarak görürüz. İlerleyen sayfalarda, öncelikle seyyar satıcılığı ardından ise tezgâhçılığı İran ve Türkiye'deki görünümlerine bakarak ele alacağız. İşportacılığın farklı biçimlerini özel olarak ele almamızın nedeni, farklı biçimlerin satıcılara farklı avantaj ve dezavantaj getirmesi ile ilgilidir. Örneğin vergi ödeme, müşteri sayısı, bir satış mekânında müşterilerce tanınmış olmak, kamu görevlileriyle yaşanan çatışmalar gibi durumlar buradaki bahsedilen seyyar satıcılığın biçimlerinde farklılaşan bazı hayati özelliklerdir.

Seyyar Satıcılık

Seyyar satıcılık yürüyerek veya bir araç vasıtasıyla, örneğin araba, motosiklet veya tekerlekli tezgâh ile bir noktadan başka bir noktaya hareket ederek satış yapma faaliyetidir. Yürüyerek satış yapan bir işportacı normalde taşıması kolay olan araçları tercih eder, dolayısıyla ürünlerin türüne ve miktarına göre pazar arabası, el arabası ve tekerlekli tezgâhları kullanarak satış yapmaktadır. İran gibi bir ülkede, seyyar satıcılığın ("*dastforoshi-e- sayyar*") yanı sıra *"doregardi"* (gezgincilik) gibi kelimeler de bu faaliyeti ifade etmektedir. "Doregardi" aslında daha eski bir tarihe sahiptir ve bugünlerde ise istisnai örnekler dışında pek görülmemektedir. Seyyar satıcılar, örneğin 1980 ve 1990'ların İran'ında, özellikle savaş ve savaş sonrası dönemlerde, toplumun temel ihtiyaçlarını mikro

[25] Graaff and Noe, 2015: 10. Ray and Mishra, 2011: 7-8.

düzeyde, yani mahallelerde ve sokaklarda dolaşarak ve mallarının tanıtımını bağırarak temin ederlerdi. İran'da bu gibi seyyar satıcıların en iyi örnekleri "namaki-ha" (tuzcular) ve "nafti-ha" (petrolcüler) idi. "Namaki-ha" mahalledeki insanların yırtık, bozuk plastik ürünlerini ve ekmek atıklarını toplayıp karşılığında insanlara tuz verirlerdi. Bu bir değiş tokuş mantığıydı, tüketim döngüsünden atıkları çıkararak karşılığında ailelere en çok tüketilen gıda unsurlarından biri olan tuzu ücretsiz olarak dağıtım girişimiydi. "Namakiha" ekmek atıklarının en fazla olduğu bir dönemde, yani ekmeğin kalitesinin en düşük olduğu bir zamanda çok yaygındılar. Tebriz Belediye'sinin yetkililerinden biri bu olayı şu ifadelerle açıklamıştır: "Bu kişiler her gün kamyonet ve megafon ile Tebriz'in en kalabalık mahallelerinde ekmek atıkların peşindeler ve ekmekleri değiş tokuş yoluyla veya az bir meblağ karşılığında insanlardan satın alıp toptancı olarak her kilosu 800 Toman gibi az bir meblağ ile hayvancılara satıyorlar".[26]

Resim 1. İran'da bir 'namaki' karesi

Kaynak: Padpors, Kasım 2016.

"Nafti-ha" (petrolcüler) ise insanların petrole ulaşmalarının güç olduğu ve bölüştürme politikalarının uygulandığı bir dönemde mahalle bazında petrol dağıtıyorlardı. Dolayısıyla onların faaliyeti petrolün bölüştürülmesi politikaları ve belge usulüyle dağıtma

[26] İRİB'den aktaran (http://www.iribnews.ir/fa/news/1145911). İran'da '800 Toman' Türkiye'de 50 Kuruş'tan az bir miktara denk gelir.

sistemi (kupon)[27] çerçevesinde gayri-resmi bir strateji olarak algılanmıştır. İran ile Irak savaşı sırasında İran ekonomisinde, özellikle yağ, et, pirinç, sabun, deterjan, peynir, töz şeker gibi temel gıdaların kıtlığı üzerinden oluşan resmi kupon sisteminin yanı sıra gayri-resmi bir piyasa da vardı ki buna karaborsa diyebiliriz. Bu piyasadaki satıcılar kuponları kaldırım ve sokak başları gibi kamusal alanlarda dağıtılan ürünlerin fazlasını isteyen insanlara daha yüksek bir parayla satıyorlardı. Savaş ekonomisindeki ithal ikameci politikaların sona ermesi ile "Onarım Dönemi" olarak bilinen serbest piyasanın gereksinimlerine göre şekillenen İran ekonomisi ister istemez bütün formel ve enformel alanlarda büyük bir dönüşüm ile karşı karşıya kalmıştı. 1990'ların ortalarında gittikçe "namaki-ha" ve "nafti-ha" yerlerini hurda toplayıcılarına ve inşaat atıklarının satıcılarına verdiler. Eski seyyar satıcılarının tekerlekli araçları artık mahallelerde pek görülmüyordu; bunun yerine kamyonetler ve megafonların çağı başlamıştı. İran ile Irak savaşın sonrasındaki dönemde yükselen inşaat sektörü sermaye birikiminin en tepedeki noktaların biri haline gelmişti. Savaş sırasında büyük ölçekli tahribata maruz kalan ve dolayısıyla tamamen veya kısmen yıkılan sokaklar, caddeler, kamu binaları veya evlerin yeniden inşası ile birlikte inşaat atıklarının toplanması ve mahallelerden çıkarılması da kritik bir öneme sahip olmuştu. Bunun yanı sıra, inşaat atıkları, özellikle hurda endüstrisinin farklı dalları için de önemliydi: "İran endüstrisinde inşaat atıkları, özellikle hurdalar stratejik malzemelerdir. Dolayısıyla, birçok şirket kendi ürünlerini üretebilmek için hurdaları temel malzeme olarak kullanıyorlar. Bu yüzden hurdalar için talepler artmaktadır".[28] Dolayısıyla, bu dönemde satıcılığı değil alıcılık özelliğini taşıyan yeni bir işportacılık biçimi ortaya çıktı ve bu gibi seyyar 'alıcılar' topladıkları hurdaları demir depolarına satarak iyi bir gelir elde ettiler. Bu seyyar 'alıcılar' gittikçe hurda depolarının kiracıları veya sahipleri olup kendi

[27] Kıt ürünlerin veya hizmetlerin devlet tarafından kontrollü dağıtımı. Bu bölüştürme sistemine göre aylık her ailenin kıt olan mallara yönelik belli sayısal sınırlar konulup bu sayısal sınırı aşmak tükecitiler açısından mümkün değildi. Bu sistem resmi belgeler aracılığıyla sürdürülüyordu. İran'da kupon olarak bilinen bu sistem Türkiye'de karne usulüne tekabül etmektedir.

[28] "Hurdacılık fenomeni": (http://najvay.blog.ir/1394/05/15).

ekonomik durumlarını değiştirebilirler. Mikro-kapitalistleşme ve küçük-burjuvalaşma gibi kavramlar aslında bu süreci ifade etmektedir. Dikkat etmemiz gerekir ki genel olarak yoksullar ve özellikle yoksul işportacılar için yukarıda anlatılan küçük-burjuvalaşma süreci nadiren gerçekleşmektedir.

Resim 2. İran'da bir 'nafti' karesi

Kaynak: Neconews, 12.12.2016

Seyyar satıcılık İran'da 21. Yüzyılın ilk yıllarında daha farklı bir biçime de sahip oldu: metroda ve halk otobüslerinde işportacılık. İlk planları Mohammad Reza Şah döneminde yapılan Tahran Metrosu resmi olarak Tahran ve Karaj şehirleri birbirine bağlamak amacıyla 1999'da çalışmaya başladı.[29] On yıldan az bir süre içerisinde yolcuların sayısındaki artış ile metro hatlarındaki gelişme gerekliliği ile birlikte, Tahran'ın doğu, batı, kuzey ve güney semtlerinde metro durakları art arda ortaya çıktı ve böylece metro hatları şehir-içi yolculuklar için başlıca aracı haline geldi. Tahran

[29] Bkz Wikipedia'daki Tahran Metrosu sayfası.

Metrosu'nun gelişmesi ile paralel olarak, her nedense daha önce sokaklarda işportacılık yapmaktan vazgeçen işportacılar metro vagonları satış yapmak için büyük bir fırsat olarak görüp vagonlara döküldüler. Metrodaki işportacılar o zamandan beri metro görevlilerinin kabusları olup sürekli baskı ile karşı karşıya kalmışlardır. Metrodaki seyyar satıcılar ürünlerini çanta veya poşetler ile taşıyarak duraklar arasındaki mesafelerde vagonları gezerek ve ürünlerini tanıtarak kendilerine müşteri bulmaya çalışmaktadırlar. Bu seyyar satıcılarının ürünleri geniş fakat ucuz bir ürün kümesinden oluşmakta; örneğin, sakız, pastil, batarya, kemer, çorap, iç çamaşır, kırtasiyelik eşyalar ve başörtüsü gibi ürünler metrodaki seyyar satıcılar tarafından satılmaktadır. Buna ilaveten, son yıllardaki cinsiyet ayrımcılığı politikaları çerçevesinde uygulanan metrolarda kadınlara özel vagonların ortaya çıkması birçok kadın işportacı için de büyük bir satış fırsatı yaratmıştır. Metrodaki kadın işportacıların durumunu dördüncü bölümde "Tahran'da İşportacılık" başlığı altında ele alacağız.

Resim 3. Tahran Metrosu'nda bir kadın işportacı

Kaynak: Mehr Haber Ajansi, 11.06.2016.

Türkiye'de 1980'lerden başlayan ve 1990'larda derinleşen iç savaşın önemli bir sonucu göç dalgalarının yoğunlaşmasıydı. Bu bağlamda ülkenin doğusundan merkezi ve batı bölgelerine doğru bu göç dalgaları gerçekleşmişti. Bunun yanı sıra, ithal ikameci

ekonomi politikalarından serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde büyük şehirlerdeki toplumsal sınıfların kitlesel işsizleştirilmesinden dolayı işportacılık gibi enformel ekonomi faaliyetler artış göstermişti. Osmanlı Dönemi'ne kadar kökleri uzanan seyyar satıcılar[30] Türkiye'nin en büyük şehirleri olan İstanbul, Ankara ve İzmir'in sokaklarında inkâr edilemez bir görünürlük elde ettiler. Bu seyyar satıcıların en meşhur ürünleri simit ve boza idi. Simitçi ve bozacı gibi adlandırmalar ise bu ürünlerinin satıcılarının halk nezdinde ne kadar popüler olduklarının bir göstergesiydi. Orhan Pamuk'un *Kafamda bir Tuhaflık var* romanının başkarakteri ve aynı zamanda bozacı olan Mevlut'u bu anlatmak istediğimiz dönemde enformel yaşamındaki yoksul prototipin temsilcisi olarak görmemiz mümkün. Pamuk bu romanda yeni bir iş ve hayat kurma isteğiyle İstanbul'a gelen fakat İstanbul'da gecekondu ve gayri-resmi bir hayattan başka bir şey bulamayan bir göçmen neslin hikâyesini anlatmaktadır. İlerleyen sayfalarda Mevlut'un hikâyesini daha detaylı bir şekilde özetlemeye çalışırken Türkiye'deki işportacılığın gelişmesini açıklayacağız. Günümüzde ise Türkiye'deki seyyar simitçi ve bozacıların durumu değişmiştir. Örneğin, geleneksel bir içecek olarak bozanın üretimi endüstrileşirken evlerde yapılan eski bozaların devri bitmiştir. Seyyar simitçiler ise rekabete dayalı bir piyasada yerlerini *Simit Dünyası* ve benzeri gibi zincir işletmelere bırakmış durumdadır. Sokaklarda simit satanlar ise belediyeden ruhsat alarak küçük tezgâhlarını kalabalık mekânlarda kurup resmi bir kimlik ile satış yapmaktadırlar. Dolayısıyla, Türkiye'deki seyyar satıcılığın eski biçimleri, İran'da da olduğu gibi, işportacılığın piyasalaşması veya ticarileşmesi ile birlikte tarihsel önemini yitirmiştir.

Sabit Mekânlarda İşportacılık (Tezgâhçılık)

Günümüzde işportacılığın daha yaygın bir biçimi ise sabit veya görece sabit mekânlarda satıcılık, namıdiğer, tezgahçılıktır. Tekrar vurgulamamız gerekirse bu

[30] Varçın, 2007.

çalışmada işportacılık ile kastettiğimiz şey kamusal mekânlarda gayriresmı olarak satıcılık yapanlardır ve dolayısıyla belediye tarafından sokaklarda (büfeciler), pazarlarda (pazarcılar) veya *resmi olarak* belirlenen her hangi bir mekanda tezgah açanlar bu çalışmanın örnekleminde yer almamaktadırlar. Bunun nedeni ise, daha önce belirttiğimiz üzere, işportacıların gayri-resmi kimliklerinin ve bu enformel kimliklerinin gerektirdiği sosyo-politik hususların altını çizmektir.

Tezgâhçılar ya da sabit mekânlarda satıcılık yapanlar çoğunlukla kaldırımlar, kavşaklar, meydanlar, alt ve üst geçitlerde tezgâh açanlardır. Tezgâh açmak işportacılar için daha çeşitli ürünlerinin sunulması ve satılması olanağını sağlamaktadır. Sabit bir mekânda tezgâh açmanın başka bir avantajı ise işportacının bir süre sonra tanıdık bir yüz haline gelmesi ve neredeyse belli bir müşteri kitlesi tarafından tanınması, tercih edilmiştir. Zabıtaların baskılarından dolayı tezgâhçılar bazen yerlerinden kovulup başka noktalarda geçici olarak tezgâh açmak zorunda kalabilir. Tam da bu yüzden bazen sabit mekânlarda işportacılık ya da tezgâhçılık seyyar satıcılık adı altında ele alınmıştır. Fakat Tahran'da ve Ankara'daki gözlemlerimize dayanarak tezgâhçıların 'normalde' aylar veya yıllar boyunca kendilerinin veya arkadaşlarının elinde olan sabit mekânlarda tezgâh açtıklarını söyleyebiliriz. İşportacıların arasındaki ilişki ağları, onların ekonomik faaliyetinin mahiyetinde de görüldüğü gibi, enformel olmalarına rağmen, aralarında satış veya tezgah mekanının belirlenmesini etkileyen mekanizmalar söz konusudur. Dördüncü bölümde bu mekanizmaları kapsamlı bir şekilde ele alacağız.

Sabit mekânlarda tezgâh açanların arasındaki en dikkat çekici kısım yiyecek-içecek satanların durumudur. Bu sokak satıcılarının durumu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Zira bazı ülkelerde işportacı olarak hazır veya yarı-hazır yiyecekler satanlar için kamu sağlık politikaları çerçevesinde yetkililer tarafından belirli kontrol mekanizmaları uygulanmaktadır. Bazı ülkelerde ise bu gibi kontrol mekanizmaları ya hiç mevcut değil veya mevcutsa bile ciddi bir şekilde uygulanmamaktadır. Bu bağlamda,

Tahran'daki "baghali foroshan" (baklacılar) ve "labu foroshan"[31] (pancarcılar)'ın durumu dikkat çekicidir. Bu gibi işportacıların tekerlekli araçlar veya tezgâhlarının seyyar olma özelliğini taşımalarına rağmen onların satış mekânları çoğunlukla kavşaklarda veya sokakların başlarında gibi sabit mekânlardadır. Bununla birlikte, tezgâhlarını satış mekanlarına getirdikleri zaman geçtikleri yollar üzerinden de satış yapabilmektedirler. Bu gibi işportacılar zabıtaların müdahaleleri karşısında daha kısıtlı bir şekilde tepki gösterebilirler zira zabıtadan kaçma olanağı daha güç olur. Tahran'da çoğunlukla zabıtaların müdahalesi sırasında bu baklacılar ve pancarcıların ürünleri zarar görür. Bu işportacıların ürünleri hazır veya yarı-hazır yiyecekler olduğu için zabıtalar açısından da el koyma veya zapt etme olanaklarını anlamsız kılarak, ürünlerin imha edilmelerine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla herhangi bir müdahale sırasında işportacıların ürünleri olay yerindeki akarsuya dökülürken kullandıkları piknik tüplerine veya tezgâhlarına ise zabıta tarafından el konulur. İran ve Türkiye'deki zabıta müdahaleleri ile ilgili sosyal medyada paylaşılan videolarda görüldüğü üzere, malına el konulan işportacıların büyük çoğunluğu hazır veya yarı-hazır yiyecekleri satanlardan oluşmaktadır. Zabıta ve belediyenin iddiasına karşın, zapt edilen malların bürokratik işlemlerin yapılmasından sonra işportacılara geri verilmesi genelde anlamsızdır, çünkü yiyecekler kullanım ömürlerini tamamlamıştır. Bu konuyu dördüncü bölümde daha detaylı bir biçimde ele alacağız.

Yukarıda anlattığımız sürecin başka bir örneği ise Ankara'daki sokak kokoreççilerin ve köftecilerin durumunda gözlemlenebilir. Son yıllarda, zabıtalar ile yetkili makamların işbirliği "köfte-kokoreç operasyonu" adı altında gerçekleşen bir dizi sert müdahale uygulamaları ve el koyma operasyonları Türkiye'nin farklı şehirlerinde, Ankara da dâhil olmak üzere, kamuoyunda tepki çekmiştir.[32] Bu operasyonlar genelde kamu sağlığına zarar verme gerekçesiyle zabıta ile polislerin ortak inisiyatifi ile

[31] Tekerlekli tezgahlar üstünde haşlanmış bakla ve pancar satanlara verilen isim.

[32] Bkz ''Ankara'da Köfte-Kokoreç Operasyonu'', 6 Aralık 2014, Haberler sitesi; ''Seyyar kokorece gece baskını'', 5.10.2014, Hürriyet; ''Ankara'da gıda operasyonu'', 14.04.2016, Haber Turk.

yapılmıştır. Bu operasyonların başka bir gerekçesi ise işportacı adı altında gerçekleşen uyuşturucu satıcılığıyla ilintili iddialardır. Tahran'da ve Ankara'daki işportacılara karşı mücadeleyi dördüncü bölümde kapsamlı bir şekilde tartışacağız.

Kafamda bir Tuhaflık Romanı Üzerinden İşportacılığa Bakmak

Mevlut Karataş ailesinin Konya Beyşehir ilçesine bağlı olan köylerin birinden İstanbul'a gelen genç bir üyesidir. Mevlut'un İstanbul'a gelişi onun hayatında büyük dönüşümlere yol açıyor. İstanbul'un yeni gecekondu ve varoşları farklı arka planlara sahip olan göçmen ailelerinin enformel yaşamının en bariz tezahürleridir. Ayrıca, bu gecekondular üzerinden arsa sahibi olanlar ve şehre daha geç göç edenler arasındaki kavgalar da bu varoş yaşamının inkar edilemez bir özelliğini oluşturmuştur. Bu husus, Zafer Doğan'ın belirttiği üzere, Işık ve Pınarcıoğlu'nun *Nöbetleşe Yoksulluk* başlıklı eserindeki ana temasını oluşturur.[33]

Mevlut genç yaşlarından beri babasının yanında yoğurtçuluk ve bozacılık yapmaya başlar ve kendisi bir süre sonra dondurmacılık, pilav satıcılığı ve büfecilik gibi işleri yapmak zorunda kalır. Fakat Mevlut'un yaptığı bütün işler ekonominin ray değiştirmesiyle birlikte bir şekilde önemini yitirip etkisizleşir. Yoğurt, boza ve dondurma gibi gıda ürünlerinin fabrikalaşması her şeyden önce bu gibi ürünlerinin geleneksel üreticilerinin ve satıcılarının müşterilerini ellerinden alarak onların geçim araçlarını etkisizleştirmiştir.[34] Kamu sağlığı politikaların uygulanması da bu çerçevede satıcıların işlerini zorlaştırmıştır:

> "Sokak satıcısının pis olduğuna ilişkin yanlış bir kanaat ne yazık ki televizyon ve gazetelerden yeni kuşaklara hızla yayılıyordu. Süt, yoğurt, salça, sucuk, konserve şirketleri mallarının makinelerde el değmeden yapıldığını ve tertemiz olduğunu reklamlarda o kadar çok tekrarlıyorlardı ki...".[35]

Kafamda Bir Tuhaflık yalnızca bu varoş yaşamların hikâyesi değil, aynı zamanda devlet ve belediyenin bu insanlara karşı sürdürdüğü bir sınıf mücadelesinin de

[33] Doğan, 2018.
[34] a.g.e.
[35] Pamuk, 2013: 272.

hikâyesidir. Gecekondu operasyonlarından dilenciler, çöpçüler ve işportacılara yönelik mücadeleyi kapsayan bu kentsel saldırının temel amacı insanları mülksüzleştirerek sermaye birikiminin zeminini oluşturmaktan başka bir şey değildir. Bu insanların yaşamları ise yerel ve ulusal iktidarlar nezdinde yalnızca "seçmen" olarak önemsenir:

> "Sağlık nedenlerine dayanan belediye mevzuatı ve enflasyonda önemi hiç kalmamış para cezaları sokak satıcılarını caydırmaya hiç yeterli olmadığı için, belediyeler söz dinlemeyen satıcıların el koydukları tezgâhlarını ibret olsun diye parçalar, sattıkları malları da sağlıksız diye imha ederlerdi. Bu yüzden bazen kavgalar çıkar, yumruklamalar hatta bıçaklamalar olur, bazı satıcılar belediyenin önünde kendini yakmaya, açlık grevi yapmaya girişirdi, ama seyrek olurdu bunlar. Satıcıların el konmuş tezgahları ancak seçimlerden önce oy kaybetmemek için ya da kişisel ilişkiler sayesinde geri verilirdi".[36]

Kafamda bir Tuhaflık İstanbul'un neredeyse 50 yıllık kentsel dönüşüm sürecini farklı açılardan anlatmaya çalışırken bu dönüşümü çok boyutlu olarak ele almaktadır: şehrin dönüşümü, insanların şehirle ve birbiriyle kurdukları ilişkiler, siyasal hareketlerin tabanındaki değişimler, toplumsal değerlerin çözülüşü ve yeni düzenin beraberinde getirdiği farklılaşmalar... Bu bağlamda, Mevlut'un hikâyesi aynı zamanda yeni İslamcı hareketlerindeki toplumsal tabanının oluşum sürecidir. Dolayısıyla, Pamuk Türkiye'de ortaya çıkan toplumsal siyasal ayrımlaşmayı Mevlut figürü çerçevesinde betimler.[37] Solcular, ülkücüler/milliyetçiler ve dincilerin arasındaki çatışmaların yanı sıra, Alevi-Sünni, Türk-Kürt gibi ayrımlaşmalar her şeyden önce gecekondu mahallelerinde tezahür bulmuştur. Dindar/muhafazakâr bir kültürde büyüyen Mevlut İstanbul'da kendisini bu çatışmaların ortasında bulup onları anlamaya çalışır. Mevlut'un kafasındaki tuhaflık ise bir anlamda bu gibi ikilemlerin neticesidir.[38]

1.3. Türkiye'de İşportacılık Üzerine Araştırmalar

İşportacılığın tanımları ve Tahran-Ankara bağlamındaki farklı görünümlere değindikten sonra literatürde bu alanda yapılmış önemli çalışmalara değineceğiz. Bu başlık

[36] a.g.e.: 278.
[37] Bilge Kula, 2016.
[38] A.g.e., 2.

altında ele alınan çalışmalar tez kapsamı dâhilinde önemi arz eden çalışmalardır. Çağdaş sosyal bilimler alanında konunun ele alınış biçimleri en az tanımlama çabası kadar ihtiyaç duyduğumuz bir alandır. İşportacılık ile ilgili çalışmaları genel olarak üç kategori altında ele alabiliriz. Birincisi, uygulamalı-çözüm odaklı çalışmalar. Bu çalışmalar genelde belediyeler, kamu ve özel kurumlar veya STK'lar tarafından yapılmış veya yaptırılmıştır. Bu araştırmaların asıl amacı ise işportacılığı "düzene sokmak" üzere pratik çözümler üretebilmektir. İkincisi, analitik-betimleyici araştırmalardır. Bu araştırmalar genellikle bağımsız akademik çalışmalardır ve çözüm üretmek yerine işportacılık fenomeninin sosyoekonomik, kültürel ve siyasal boyutlarını analiz etmeyi amaçlar. Üçüncüsü ise, birinci ve ikinci tip araştırmalarının bir karışımıdır. İlerleyen sayfalarda ele alınan literatüre bakacak olursak Türkiye örneğinde analitik-betimleyici araştırmalar ve İran örneğinde uygulamalı-çözüm odaklı çalışmaların daha baskın olduğu anlaşılır.

Türkiye akademisinde "Seyyar Esnafın Sokakla İmtihanı" başlıklı Özkazanç ve Ağtaş'ın çalışması bu açıdan önemli bir uğraktır. Yazarlar bu çalışmada ilk önce sokağı müşterek faaliyetlerin gerçekleştiği mekan olarak kavramsallaştırıp ardından Asef Bayat'ın 'gayri sivil toplum' kavramını sokaktaki enformel, kaçak ve kayıt dışı kesimleri için kullanmışlardır. Tasvir ettikleri üzere 'gayri sivil toplum' aslında "kurumsal müdahalelerin ötesinde ve yasal düzenlemelerin dışında" kendisine bir zemin oluşturmuştur.[39] Asef Bayat'ın kavramlarını kendi araştırmalarının teorik zemini için uygun gören Özkazanç ve Ağtaş bu bağlamda *sokak siyaseti* ve *sessiz taşma* kavramlarına başvurmuşlardır. [40] Yazarlar Türkiye'deki sokak siyaseti örneği olarak Ankara Kızılay'daki işportacılığı ele alırken eski ve yeni işportacılar arasındaki fark ve gerilimlere işaret etmişlerdir. "Eskiler" kendilerini seyyar esnaf olarak tanıtan, kategorik olarak kendini çarşının yerleşik esnafından çok da farklı görmeyen, nitekim belirli bir ticari ahlakın taşıyıcısı olduklarını düşünen satıcılar iken 'yeniler' ise geçici olarak

[39] Özkazanç ve Agtaş, 2014.
[40] a.g.e.:16-19.

seyyarlığa başvurduğunu düşünen, "tipik olarak esnaflıktan gelmeyen, oldukça karmaşık, değişken, süreksiz veya nöbetleşe olarak sokakta bulunan bir topluluk'' [41] olarak kategorize edilmiştir. Başka bir ifadeyle, eski işportacılar, yazarlara göre, kentlerin eski yoksullarıdır. Yeni işportacılar ise, "kendi işinde iflas edip bir şekilde sokakta çalışmaya mecbur kalmış olanlar, geçim zorluğu nedeniyle ikinci iş olarak seyyarlık yapmak zorunda kalanlar, maaşının yanında ek gelir ihtiyacı duyan emekliler, günlük harçlıklarını çıkarmaya çalışan üniversite öğrencileri, Kürt illerinden yeni göçmüş olan gençler, bir zamanlar legal-illegal sol örgütlerin çevresinde olmuş ya da halen öyle olan kimseler gibi çok farklı kesimlerden insanlar bulunuyordu"[42]. Burada yeni işportacılar Türkiye'deki son yirmi yıl içerisinde gelişen yeni yoksulluk sürecinin sonuçları olarak değerlendiriyorlar. Bu bakımdan, seyyar olmak mecburiyet ile özerklik arasında bir sınır deneyimidir. Mecburiyet kavramını Bayat'ın tarif ettiği gibi ele alırken saha çalışmasından çıkan sonuçlarla kavramı kanıtlıyorlar. Çalışmadaki bir başka vurgu noktası ise 'pasif ağların' kolektif eyleme dönüşebilmesidir. Burada Bayat'ın teorisine başvurularak Kızılay'daki seyyarların arasındaki dernek kurma deneyimi anlatılıyor. Yazarlar "pasif ağlardan aktif ağlara, oradan da kolektif eylem ve örgütlenmeye giden bu süreci daha iyi anlayabilmek için seyyarlar arası ilişkilere"[43] odaklanması gerektiğini öne sürüyorlar. Bu bağlamda Kızılay'daki eski işportacılar arasında daha güçlü dayanışma ilişkilerinin görülmesi yazarlar tarafından dile getiriliyor. Öte yandan ise, yeni işportacılar daha heterojen bir profile sahipken eskiler nezdinde daha olumsuz özelliklerin taşıyıcıları olarak tasvir ediliyorlar. Fakat yazarlar yenilerle ilgili eskilerin gözündeki yoz ve bozuk imajının doğrulanmadığını öne sürüp henüz pasif ağ düzeyindeki bir iletişim düzenine sahip görünen yenilerin var olan koşullar altında aktif bir ağ geliştirme ve kolektif eyleme geçme potansiyeli sergilemediklerinden bahsediyorlar.[44] Bu bağlamda bir diğer önemli

[41] a.g.e.:21.
[42] a.g.e.:23.
[43] a.g.e.:37.
[44] a.g.e.:46.

konu ise seyyarlar ve kamu otoritesi arasındaki ilişkidir. Çalışmada, Kızılay'daki işportacıların deneyimi ve tarihçesi üzerinden seyyarlar ile kamu otoritesi arasındaki çatışma iki farklı döneme ayrılıyor. Özkazanç ve Özkan tarafından barış dönemi olarak adlandırılan ilk dönemde "aynı bölgede uzun yıllar birlikte varolmuş seyyar ile zabıtalar arasında ciddi bir tanışıklık ve işbirliği"[45] gelişmiştir. İkinci dönem ise belediyenin seyyarlara karşı çok sert bir yıldırma politikası uyguladığı bir dönemdir. Bu dönemde, zabıtanın profili değişiklik gösteriyorken diğer yandan seyyarlar ile zabıtalar arasındaki zımni sözleşme son buluyor.[46] Buna rağmen, seyyarın gözünde zabıta figürünün "halen büyük ölçüde pozitif veya nötr bir karakter olarak"[47] belirlendiği aktarılırken "seyyarın zabıtayı kamu gücünü veya devlet otoritesini temsil eden bir güç olarak değil, sosyal statüsü kendine yakın ve hatta kendinden aşağı olan bir halk kesimi olarak"[48] görüldüğü vurgulanıyor. Sonunda, Özkazanç ve Ağtaş işportacılık sorununun çözülmesini, yapılan görüşmelere dayanarak, 'belediyenin kendilerine sabit bir yer, bir pazar yeri tahsis etmesi olduğunu'[49] dile getiriyorlar.

Saha çalışmasına dayanan bir diğer önemli metin olan "İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: ''Bursa Örneği"[50] anket ve derinlemesine mülakat yöntemini kullanarak 200 işportacı ile yapılan görüşmelerden ortaya çıkmıştır. Saha çalışmasının mekânı ise Bursa Eski Terminal, Fomara ve Heykel Bölgesi olarak seçilmiştir. Bu bölgede işportacılar yoğun bir şekilde çalışmaktalar zira terminal göçmenlerin ilk adım attığı yerdir ve bu da işportacılar için bir çalışma imkânını sağlamaktadır. Ertuğrul'a göre, bir enformel ekonomik faaliyeti olarak işportacılık "sistemin işleyişinde mevcut işbölümünün belli bir parçası" olup işportacılar ise örneğin "büyük bir tekstil fabrikasının defolu mallarını paraya" çevirebilen kesimdir: "dolayısıyla

[45] a.g.e:47.
[46] a.g.e.:49.
[47] a.g.e.:51.
[48] a.g.e.:52.
[49] a.g.e.:56.
[50] Ertuğrul, 2006.

işportacılık bir yönüyle sermayeyi beslerken, bir yönüyle de alternatif istihdam, gelir ve tüketim olanağı sunmaktadır".[51] Buna ilaveten, işportacılık gibi enformel ekonomik faaliyetler kapsamında hiyerarşik ilişkiler de söz konusudur. Ertuğrul'un öne sürdüğü biçimde, Bursa'daki işportacılık örneğinde iki tipoloji mevcuttur: işveren işportacı ve bağımlı işportacı. İşveren işportacı yanında başka bir işportacıyı çalıştıran kişiyken bağımlı işportacı birisinin yanında ücret veya satıştan pay alma karşılığında çalışan kişidir.[52] İşveren işportacı işportacılığın bütün avantajlarından faydalanmaktadır. Örneğin, satılan ürünün seçilmesi, satış mekânı ve zamanının belirlenmesi gibi inisiyatifler ona aittir. Günün sonunda işveren işportacı bağımlı işportacının sattığı ürünlerin hesabını yapar ve onu denetler. Burada bir eksiklik çıkarsa işveren işportacı bağımlı işportacının kazandığı paranın bir kısmını alır. Dolayısıyla, bağımlı işportacı satış sürecinde, fiyat, mekan ve zaman konusunda hiçbir esnekliğe sahip değildir.[53] İşveren ve bağımlı çalışan işportacılar arasındaki bir başka farklılık ise gelir eşitsizliğidir. Bursa örneğinde, "işveren olarak çalışan işportacı en az 2000 YTL kazanmakta ve buna karşılık bağımlı işportacı gün boyunca denetim altında olmak suretiyle, bu faaliyetten bir ayda kazandığı gelir 400 YTL'yi geçmemektedir".[54] İşportacılar arasında gelir eşitsizliği bu çalışmada eğitim, müşteri ile zabıtalarla kurulan ilişkiler, deneyim ve geldikleri bölgelere göre farklılık göstermektedir.[55] Gelir eşitsizliği aynı zamanda barınma ve tüketim eşitsizliği anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın örneklemini oluşturan işportacıların büyük bir bölümünün gecekonduda yaşamakta olup yarısının da kira ödediği belirtilmektedir. Gecekonduda yaşayan işportacıların çoğu ise Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden göçle gelmiştir.[56]

---

51 Ertuğrul, 2006: 127-128.
52 a.g.e.:131.
53 a.g.e.:133.
54 a.g.e.
55 a.g.e., 135.
56 a.g.e.

Ertuğrul'un çalışmasında işportacıların arasındaki ilişkiler önemli ölçüde dayanışmaya dayalı olduğu görülüyor. Örneğin, görüşülen işportacıların %81'i aralarında dayanışma-yardımlaşma olduğunu belirtir: "işin gerçekleştirilmesi sürecinde herhangi bir hırsızlık, malları zabıtaya kaptırma veya trafik kazası gibi durumlarda dayanışma ilişkileri devreye girmektedir".[57] Yazara göre, bu olgu görüşülen kadın işportacılar için geçerli değildir zira onların arasında rekabete dayalı ilişkiler dile getirilmiştir. Bunun sebebi ise, bazı kadın işportacılarla yapılan görüşmelerde "işportacılığın bir erkek işi olarak algılandığı ve herhangi bir konuda erkek işportacıların kendileriyle yardım ilişkisi kurmaktan kaçındıklarıdır".[58] Dolayısıyla, Ertuğrul'un ifade ettiği üzere, dayanışmaya ya da rekabete dayalı ilişkileri belirleyen unsurlar arasında cinsiyet, yaş, etnik köken ve eğitim yer almaktadır. Yazara göre enformel alanın meşruiyet zemini farklı sosyo-politik bağlamlarda çeşitlilik gösterebilir. Bazı enformel işler bir ülkede yasaklanabilirken aynı faaliyetler başka ülkelerde yasaklı olmayabilir. Dolayısıyla, inanç ve değerler sistemi de enformel faaliyetlerin meşruiyetini etkileyebilir. Örneğin, "ayakkabı boyacılığı yapan küçük bir çocuğa veya çorap satan çok yaşlı bir yetişkine yüklenen anlamla, korsan cd veya cep telefonu satan genç bir yetişkine yüklenen anlam farklıdır".[59] Çalışmanın sonuçlarına göre işportacılıkta yeni ilişki ağları kurabilmek ve geliştirebilmekte büyük ölçüde eğitim ve deneyim unsurları etkileyicidir:

> "Eğitim durumu lise ve daha üzeri olan işportacıların büyük bir bölümü zabıtalarla yaşadığı sorunları kişisel ilişkiler üzerinden çözerken, eğitim durumu düşük olanlar zabıtalardan kaçmaktadır (...) 6 yıldan uzun süredir işportacılık yapanlarda, zabıtalarla kişisel ilişki geliştirme eğilimi yükselirken, 3 yıldan daha az süredir işportacılık yapanlarda da zabıtalardan kaçma eğiliminin yükseldiği görülmüştür".[60]

Bu alandaki bir başka çalışma olan "Tek Kişilik Holdingler: İstanbul'un Sokak Satıcılarının Taktikleri"[61] ise 1980'lerden sonraki süreçte oluşan kent yoksullarının durumunu açıklayarak İstanbul'daki işportacılığı ele almaktadır. Asef Bayat'ın *sessiz*

[57] a.g.e.:136.
[58] a.g.e.:136-137.
[59] a.g.e.:138.
[60] a.g.e.:138-139.
[61] Strutz ve Çavuşoğlu, 2016.

taşma teorisini kullanarak işportacıların taktikleri ele alınırken bu bağlamda, işportacılık "siyasi seçkinlerin modern, temiz, küresel şehir hayalleri kurduğu kent mekânını, varlığı ile dönüştüren bir eylemlilik" olarak tanımlanmaktadır.[62] İstanbul'daki işportacılık üzerine yeterince akademik araştırmanın olmaması eleştirilirken sokak satıcılarından 'kent gerillaları' olarak bahsedilmiştir. Bu bağlamda, yazarlar ilk İstanbul'un enformel ekonomisi ile ilgili bazı ipuçları verip ardından ise eski enformel aktivitelerin gittikçe formelleşmeye zorlandığını dile getiriyorlar:

> "Benzer şekilde, belediyenin simit, kestane, çiçek satıcılarını da standart tezgah, üniformaya zorlaması ve ruhsata bağlamasından, izinsiz çalışanlara yönelik mücadeleyi sıkılaştırmasından söz etmek mümkündür. Sokaklardan çöp toplama işinin de giderek belediye kontrolünde veya belediyelerce organize edilmeye başlandığı görülmektedir".[63]

Araştırmacılar sokak satıcılığını "sokakta denetim olmaksızın seyyar bir tezgah ile yasal ürün ve hizmet satanlar"[64] olarak tanımlarken "uyuşturucu gibi yasadışı ürünleri satanları, bir dükkana bağlı olarak çalışan ve satışı sokağa taşanları, çiçekçiler gibi sürekli aynı yerde satış yapan ve hareket kabiliyeti düşük olanları"[65] kendi çalışmasının örnekleminde yer almadıklarını açıklamışlardır. Bunun yanı sıra, İstanbul'daki sokak satıcılığının erkek egemen bir iş olduğuna ve kadın satıcıların çiçek satmaktan başka pek bir görünürlüğe sahip olmadığına değinilmiştir.

Kent literatüründeki klişeleşmiş argümanlara karşı yeni bir göç ve göçmen türünden bahsederek "sokak satıcılığının artık formel işini kaybedenler için kolayca sığınılacak geçici bir liman"[66] olmaktan çıktığı öne sürmektedirler. İşportacılarının taktiklerini inceleyen bu çalışma işportacılığı yapısal bir sektör olarak ele alarak piyasa ve ürün bilgisi, mekânsal bilgi, müşteri ilişkileri, zabıta ile ilişkiler ve diğer sabit ve seyyar satıcılarla ilişkilere dikkat çekmektedir. Ürün bilgisi; ucuz ürünlere ulaşmak ve bu ürünlerin satış biçimini, mekânını seçmekle ilişkilidir. Mekânsal bilgi satış mekânının

---

62 Strutz ve Çavuşoğlu, 2016: 257.
63 a.g.e.:258.
64 a.g.e., 258.
65 a.g.e., 258-259.
66 a.g.e., 263.

belirlenmesindeki mülahazalar anlamına gelmektedir. Sokak satıcıları mekânsal bilgilere dayanarak kendilerini zabıtalardan ve agresif müşterilerden korumaya çalışmak amacıyla en uygun yer arayışındadırlar. Müşteri ilişkileri açısından sokak satıcıları, tıpkı "dükkan sahipleri gibi müşterilerini ismen bilmekte, kısa sohbetler etmekte, veresiye veya kredi kartı gibi satış imkanı"[67] sunmaktadırlar. Sokak satıcıları ve zabıtalar arasındaki ilişkiler değerlendirildiğinde bu ilişkiler "yaygın kanının aksine sadece çatışma ve rüşvet ekseninde işlememekte, sürekli değişebilen tahammül, onaylama ve saygı sınırlarının yeniden keşfedilmesi becerisine de bağlı olmaktadır".[68] İşportacıların kendi aralarındaki ilişkiler analiz edildiğinde ise dayanışmadan rekabete kadar çeşitlilik göstermektedir. İşportacıların arasındaki bağlar ele alınırken Bayat'ın *pasif ağlar* kavramı önerilmektedir. Çünkü bu bağlamda *pasif ağ* "örgütsüz bireylerin ortak kimliklerini müştereken ve zımnen fark etmeleri ve kendiliğinden ortak hareket etmeleri"[69] anlamına gelmektedir. Strutz ve Erbatur'un ifade ettiği gibi, 1960'tan bu yana oluşan pasif ağlar ortak köken ve dostluk ilişkilerine bağlı inşa edilmiş ağlarla desteklenmiş olması en önemli değişimlerden biri olmuştur. Fakat bu yeni ağlar herkesi kapsamamaktadır. Örneğin, İstanbul'daki yabancı sokak satıcıları "diğer satıcılarla açık rekabetten kaçınırlar, sürekli yer değiştirirler ve kolayca kaçılabilecek yerleri tercih ederler" ve böylece İstanbul'un "sokak satıcıları hiyerarşisinin en altında yer almaktadırlar".[70] Çalışmada yapılan görüşmelere istinaden sokak satıcıları arasında sistem karşıtlığına benzer bir duygudan bahsederek onları kent gerillaları olarak adlandırıyorlar. Bu adlandırma ile çelişen bir şekilde kent gerillaları olarak seyyar satıcıları tek kişilik holdinglere benzetiyorlar. Dolayısıyla kolektif bir varoluş olarak işaret edilen ağlarla bağı olduğu düşünülen bu iş biçimi piyasa mekanizmasının kavramları kullanılarak rekabet ve mülkiyet ile

[67] a.g.e., 265.
[68] a.g.e., 266.
[69] a.g.e., 267.
[70] a.g.e., 268.

ilişkilendirilmiş olur. Başka bir ifade ile buradaki sessiz taşma bireyselleşmiş bir hikâye olarak karşımıza çıkar.

Satıcılar ve kamu otoriteleri arasındaki ilişkilerin incelendiği "Sokak Satıcıları ve Yerel Otoriteler Arasındaki Çatışma: Ankara'da Pazarcılar Örneği" (Varçın, 2007) makalede O'Connor'un *devletin mali krizi* teorisinden yola çıkılarak Ankara'daki pazarcılar üzerine saha çalışması yapıldığını görüyoruz. *Devletin mali krizi* teorisine göre farklı sınıflardan kişilerin ortak talebi kamu yararı adına devletin para harcaması yönündedir. Fakat bu sınıflar vergilerini ödemeye meyilli değiller veya ödeyemiyorlar. Bu durumda devlet vatandaşların maaşlarından kesintiler yaparak böylece vatandaşlara daha fazla vergi ödeterek veya enflasyon yaratan politikalar uygulayarak gelir edinmeye çalışır.[71] Bu teoriye göre, kapitalist devletin iki çelişkili rolü vardır. Bir yandan sermaye birikimini sürdürürken öte yandan ise onu vergi sistemi ile meşrulaştırmaya çalışır. Fakat bunları yaparken ister istemez bir sınıfa başka sınıfların pahasına daha fazla hizmet eder ve bu durum devlete yönelik meşruiyet krizine sebebiyet verir.

Varçın gelişmekte olan ülkelerdeki enformel ekonominin sermaye birikimindeki payına değinerek yerel hükümetlerinin kentte ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesiyle ilgilendiğini öne sürer.[72] Bu bağlamda Ankara'daki pazarcılar örneklem olarak ele alınmıştır. Belediye tarafından belirlenen mekânlarda pazarcılık yapan kişiler resmi satıcılar olarak sayılmakta ve zabıtaların denetimi altında çalışmaktalar. Bu satıcıların temsilcisi ise şu an 5730 üyesi olan ve 1962'de satıcılar tarafından kurulan Ankara Pazar Yerleri Esnafı Odası'dır.[73] Varçın saha çalışmasının kriterlerini mahallelerin gelir düzeyi, pazarın fiziksel yapısı ve pazarın mekânsal konumuna göre belirlediğini ve yöntem olarak yarı-yapılandırılmış ve derinlemesine mülakat kullandığını açıklamıştır.[74] Ankara'daki şehir planlaması tarihçesini Osmanlı döneminden bugüne kadar özetle aktarırken kent

[71] Varçın, 2007: 108-109.
[72] a.g.e., 110.
[73] a.g.e., 111.
[74] a.g.e., 112.

yaşamındaki devlet müdahalesini Türkiye'de bir gelenek olarak ele almıştır. Bu bakımdan, toplumu geleneksel yapısından sıyırarak modernleşmeye zorlayan Kemalist devlet, kolektif yaşamın neredeyse her boyutuna müdahale etmiştir. Bunun Ankara'daki tezahürü ise en işlek caddelerde stantlar inşa etmek, satıcıları belediye izinleri almaya zorlamak ve pazarlarda gıda ürünleri satıcıları bir araya getirmek gibi enformel faaliyetleri kendi kontrolleri altına almak için gerçekleştirilen çeşitli önlemler olmuştur.[75] Devletin makro-politikalarının altını çizen Varçın, Türkiye devletinin vergi gelirleri bakımından önemli ölçüde küçük işletmelere bağlı olduğunu öne sürer. Enformel alanlarda çalışan bu küçük işletmeler ise formel sektördeki sermaye birikiminde katkıda bulunur. Bunun yanı sıra, pazarcıların faaliyeti bazı nedenlerden dolayı devletlerin işine de gelmektedir. Birincisi, bu faaliyet devlet kurumlarında ve ayrıca özel sektördeki ücretleri baskı altında tutar. İkincisi, devlet küçük ölçekli enformel girişimleri işsizliğe bir çözüm olarak görüp vergi ve devlet düzenlemelerini değişken bir şekilde uygulayabilmektedir.[76] Üçüncüsü ise, pazarcıların örneğinde de görüldüğü üzere, devlet gıda fiyatlarının kontrol altına alınmasına ve bu kontrolün sürdürülmesine özel önem verir. Dolayısıyla, Varçın'a göre, küçük ölçekli girişimcilerin varlığı, piyasaya istihdam ve düşük maliyetli ürünler sağlayarak olası toplumsal uzlaşmazlığı azaltır.

Bu çalışma pazarcılar ve yerel hükümetler arasındaki ilişkileri farklı mekanizmalar vasıtasıyla anlatmaktadır. Fiyatların ve pazar yerinin kontrol altına alınması, tezgâhların dağıtılması ve iş koşulları üzerinden oluşan çatışma ve elbirliği bu mekanizmaların önemli bileşenleridir. Bunun yanı sıra, pazarcılar arasındaki dayanışma ağları da anlatılmıştır. Bu dayanışma ağları ise, Varçın'ın ifade ettiği gibi, kaçınılmaz bir şekilde devletin ve yerel hükümetin müdahaleleri neticesinde oluşmuştur.

[75] a.g.e., 114.
[76] a.g.e., 116.

Bu alandaki bir başka önemli çalışma olan *Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinalleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar*[77] seyyar satıcılık ve işportacılık arasındaki farklılığa dikkat çekerek bu iki kavramı enformel veya marjinal sektör çerçevesinde ele almıştır. Yazara göre, "seyyar satıcı kavramı herhangi bir mekâna bağlı olmaksızın, mal veya hizmet sunan kişiler anlamda iken; işportacı, belediyeye kayıtlı olan ve vergi veren satıcılar anlamında kullanılmaktadır".[78] Enformel sektör kavramı ise, Keith Hart'ın tarif ettiği biçimde ele alınıp ücretli olarak başkasının yanında çalışma ve kendi hesabına çalışma biçiminde tanımlanmıştır. Yazarın kullandığı başka bir kavram ise marjinal kesimdir. Yıldız'a göre marjinal kesimler kentlerde hayatlarını sürdürebilmek için "küçük boyutlu, tek kişilik, örgütsüz, yüksek işçi devinimi olan, düşük verimli ve genelde geçici karakter taşıyan"[79] işlerde çalışanlardır. Kentlerde işportacılık, ayakkabı boyacılığı, simit satıcılığı, dolmuş çığırtkanlığı ve hamallık gibi işlerle uğraşan insanlar marjinal kesim olarak adlandırılmaktadır.[80] Bu gibi marjinal faaliyetlerin en önemli hususu ise günübirlik iş olma özelliğidir. Yıldız'a göre marjinal sektörde çalışmak isteyenler normalde ya kendi sermayeleriyle veya bir dükkandan mal ödünç almakla işe başlarlar.[81] Marjinal sektördeki başka önemli bir husus iç ve dış göç olgusundan kaynaklanan şehre uyum gösterilip gösterilmemesidir. Bunun yanı sıra, sosyal bütünleşme bakımından şehre göç eden ve marjinal sektörde yer alan cinsiyetler arasında da farklılaşma vardır. Örneğin, Türkiye gibi bir toplumda erkeklerin evin geçimiyle ilgilenmeleri varsayılmaktadır. Marjinal sektörde ise erkekler için daha fazla iş imkanı mevcut iken kadınların istihdamı çok sınırlıdır.[82]

Yıldız enformel sektörün önemli bir iş kolu olan seyyar satıcılık ve işportacılığı ayakta tutan en önemli unsurların başında göç ve kentsel yaşamın önemli problemlerinden

---

77 Yıldız, 2008.
78 Yıldız, 2008: 344.
79 a.g.e., 344.
80 a.g.e., 345.
81 a.g.e., 348.
82 a.g.e., 349-350.

birisi olan geçim darlığının altını çizip seyyar satıcılığı büyük bir sermaye ve uzmanlık gerektirmeyen bir geçim kaynağı olarak ele almaktadır, bu durumun bir sonucu olarak[83] kriz dönemlerinde, büyük işletmeler ve mağazalar, seyyar satıcı ve işportacıları taşeron olarak kullanabilmektedir.[84] Çalışmanın odak noktası Diyarbakır'daki işportacılardır. Diyarbakır'da "15-20 bin arasında seyyar satıcı ve işportacı olduğu tahmin edilmektedir".[85] Yıldız Diyarbakır bağlamında bakkal ve manav ile işportacı ve seyyar satıcılar arasında fiyat olarak neredeyse hiçbir farkın bulunmadığından söz ediyor. İklim şartları açısından Diyarbakır'da "hava sıcaklığının çok düşük olmaması, seyyar satıcı ve işportacıların daha rahat bir ortamda faaliyette bulunmalarıyla"[86] sonuçlandığı dile getirilmiştir. Yıldız'ın iddiasına göre, Diyarbakır'daki işportacıların sattığı malların kalitesinin düşük olduğu ilk bakışta anlaşılabilir.[87] Ayrıca, yoğun bir göç istikameti olan Diyarbakır kenti, yazar tarafından "işportacı ve seyyar satıcı cenneti" olarak nitelendirilmiştir.[88] Diyarbakır'da seyyar satıcılarının "neredeyse tamamının ikamet yeri köy olmaktadır; yani sosyal mekan olarak köye ve ekonomik mekan olarak şehre bağlı" durumdadırlar.[89] Diyarbakır'daki seyyar satıcılar ve işportacıların son dönemlerde örgütlenme çabaları dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Diyarbakır Seyyar Satıcılar ve İşportacılar Odası enformel alanında çalışanların haklarını korumaya ve seslerini duyurmaya çalışmıştır.[90]

Enformel sektördeki çalışanlara belediyeler farklı tepki göstermektedirler. Yıldız Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi "seyyar satıcılar ve işportacılara karşı yüksek düzeyde müsamaha" gösterdiğini iddia etmektedir.[91] Seyyar satıcılığın ve işportacılığın önemli özelliklerinden biri olan gelir farklılığı ise satış mekanı ve ürünün kalitesinin yanı sıra yerel yönetimlere ait görevlilerle kurulan paralı ilişkilerden de kaynaklanabildiği dile

[83] a.g.e., 354-355.
[84] a.g.e., 357.
[85] a.g.e.
[86] a.g.e., 358.
[87] a.g.e., 359.
[88] a.g.e.
[89] a.g.e.
[90] a.g.e., 360.
[91] a.g.e., 361.

getirilmiştir.[92] Diyarbakır'da işportacıların yaşları ise, oldukça düşük düzeydedir; bu da çocuk yaşta çalışanların sayısı yüksek olması anlamında gelmektedir.[93] Çalışmanın sonunda, işportacılık sorunu ile ilgili bulunan önermede mikro çaplı planların yapılmaması eleştirerek seyyar satıcılık ve işportacılığın vergi dışı olması yönü üzerinde durulması gerekliliğinin altı çizilmiştir.[94] Son dönemlerdeki yerel hükümetler tarafından yapılan düzenlemeler işportacılar konusunda "onları ortadan kaldırma biçiminde değil onları ıslah etme şeklinde"[95] gerçekleşirken belirli mekânların tahsis edilmesi ve vergi alınmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla buradan kaynaklanan sorunlara çözüm bu gibi işler "kayıt altına alma ve vergi sistemine dahil edilme" olarak görülmüştür.[96] Bir nevi yasal alan içerisinde tanımlanmanın olası negatif sorunları ortadan kaldıracağı düşünülmektedir.

Lefebvre'in mekân kavramından hareket ederek seyyar satıcılığı kamu mekânın aktif ve yaratıcı kullanımıyla ilişkilenmekte olduğunu öne süren "Tezgâhın Panoramasını Çıkarmak: Seyyar Esnafı, Ankara Yüksel Caddesi Örneği"[97] adlı saha çalışması da tez bağlamında değerlendirilebilir. İktidar bir taraftan kamusal mekân üzerinde kudretini uygularken diğer taraftan ise sokakta yaşayan veya çalışan insanlar iktidarın düzenine karşı çıkar. Ankara'daki işportacılar örneği üzerinden mekânın yeniden üretimini ele alırken çalışma Yüksel Caddesi üzerinde faaliyet gösteren seyyar satıcılarla yüz yüze görüşmeler üzerinden şekillenmiştir. Görüşmecilerden bazıları "eğitim masraflarını karşılamak, bazılarıysa ek gelir"[98] için seyyar satıcılık yaptıklarını dile getirmişler. Marjinal sektörün parçası olan seyyar satıcılığın çekici yanları çeşitlilik göstermektedir. "Yasal engellerin olmayışı, bu işlerin fazla sermaye ve beceri gerektirmemesi, dükkan kirası, elektrik, su ve

92 a.g.e., 361-362.
93 a.g.e., 362.
94 a.g.e.
95 a.g.e. 363.
96 a.g.e.
97 Özcan, 2016.
98 Özcan, 2016: 343.

vergi gibi giderlerinin olmaması" gibi nedenler bunlardan bazılarıdır.[99] Fiyatların makul olması ve çoğunlukla dar gelirli kesimlere hitap edilmesi sebebiyle işportacılık alıcılar için de özel bir konumda yer almaktadır. Yüksel Caddesi'ndeki işportacılar birbirleriyle komşuluk veya ortak tezgah kullanımı üzerinden kurdukları ilişkiler, "seyyar esnafının kömüniteryanizm" örneğidir.[100] Bu kişiler neoliberalizmin kendilerine dayattığı "ben merkezli birey" kavramını ikrar etmeyerek empatik davranış ve ilişkileri canlandıran bir cemaat kültürü oluşturmaya çalışmışlardır.[101] Böylece işportacılar arasındaki komşuluk ilişkileri sokağın içkin dışarılığını ters yüze etmektedir, çünkü tezgahın "bu insanları modern zamanlarda kimliksiz ya da bir hiç olmakla eşitlenen işsizlikten yani avarelikten" koruduğu düşünülmektedir.[102] Dolayısıyla, işportacılar kendi evleriymişçesine sahiplendikleri tezgâhların dışarısı ve içerisi arasındaki ayrımı yeniden kurmuş olurlar, dahası işportacıların bağırarak satış yapmaları örgütsüz, mütevazı itirazlar olarak değerlendirmiştir.[103] Bağırma esnasında kullanılan dil biçimleri ise, "özellikli bir jargonu üreterek kamusal söyleme taşımış olur".[104] İşportacıların satış esnasındaki farklı beden sunumları da bu alana katkı sağlayarak "polifonik bir anlam yapımı/mübadelesi ile alternatif bir söylemin önünü" açar. Seyyar satıcıların bağırarak satış yapma edimi aslında "iktidara karşı haykırılmış bir keder çığlığı" olarak görülmüş böylece bir tür direniş olarak işaretlenmiştir.[105]

Yukarıda gördüğümüz gibi Türkiye'deki işportacılık üzerine araştırmalar genel olarak analitik-betimleyici özelliklere sahip olup bazı örneklerde ise analizin sonunda kimi önerme veya çözümler dile getirilmiştir. Bu bağlamda uygulamalı araştırmaların olmayışı dikkat çekicidir.

---

99 a.g.e., 344.
100 a.g.e., 346.
101 a.g.e.
102 a.g.e., 347.
103 a.g.e., 352.
104 a.g.e., 353.
105 a.g.e., 357.

1.4. İran'da İşportacılık Üzerine Araştırmalar

İlerleyen sayfalarda öncelikle Tahran'daki belediye organları ve İslami Şura Meclisi tarafından hazırlanan işportacılık ile ilgili bazı uygulamalı araştırmaları ele alacağız. Ardından kimi bağımsız araştırmacılarının çalışmalarından bahsedeceğiz. Başlangıç olarak söylememiz gereken İran'daki işportacılık üzerine yapılan araştırmalarının bir çoğu, basit bir literatür taramasından da görülebileceği gibi, Tahran merkezlidir. Bu durumun başlıca sebebi ise Tahran'daki işportacıların yerel otoriterler nezdinde daha kritik ve dolayısıyla analiz edilmesi elzem bir konu olmasından kaynaklıdır. Tahran Büyükşehir Belediyesi ve belediye organları yalnızca Tahran kenti ve çevresini yönetmez, aynı zamanda başka büyükşehir belediyeleri için de kararları ve tutumlarıyla birlikte örnek teşkil eden bir merci konumuna sahiptir. Dolayısıyla Tahran ile ilgili yapılan araştırmalar önemli ölçüde, en azından resmi prosedürlerin izini süren kesimler açısından, başka büyükşehirler için de geçerlidir.

Bu bağlamda değineceğimiz ilk çalışma olan "Tahran'da İşportacılığın Analizi; Örgütlenmesi ve Denetlenmesine Yönelik Etkili Yaklaşımlar" Tahran Kentsel Araştırma ve Planlama Merkezi tarafından Temmuz 2016'da yayımlanmıştır. TKAPM 1980'lerden itibaren Tahran'ın Beş Yıllık stratejik gelişme planlarının hazırlanması için güçlendirilen ve Tahran Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olan bir araştırma merkezidir. Bu nedenle, TKAPM'nın yaptığı araştırmaların hepsi yalnızca soyut bir araştırma-incelemeden ibaret olmayıp aynı zamanda kent yöneticileri için de uygulamalı boyutuyla kılavuz niteliğine sahip olmuştur. İleride tekrar görüleceği üzere, bu çalışmaların ayırt edici yanları işportacılığın egemen/yönetici sınıflar nezdinde nasıl kurgulandığı ve bu faaliyetlere ilişkin bastırma yöntemleri önermesidir.

İran'ın başka şehirlerindeki ve başka ülkelerdeki işportacılık sorunu ile ilgili yapılan uygulamaların listelendiği çalışma işportacılığın özellikleri üzerinde durmuştur. Bu özelliklerden bazıları ise; az sermaye gerektiren, ağır iş yükü olmayan, vergi alanından

muaf, kolayca yer değiştirebilen, tüketicilerle doğrudan iletişim kurulabilen, müşterilerden gelen talebin yoğun ve tüketimi arttırıcı nitelikte olması gibi hususlardır. İşportacılığın zeminini oluşturan yapısal unsurlara da değinilmiş ve bu unsurlar kentte hizmet faaliyetlerinin eşitsiz dağıtımı, bazı esnafların işportacılara yardım etmeleri, mahalle bazında planlanmış pazarların olmayışı ve Tahran'da istihdam kapasitesinin sınırlı olması gibi nedenlerle açıklanmıştır. İşportacılık faaliyetinin yaygınlaşmasında etkili olan hususlardan biri işportacılık kültürünün oluşumu olarak görülmüştür. Bu bağlamda, vatandaşların işportacıların ürünlerini satın almaları, bu kültürü besleyen yozlaşmanın göstergesi olarak aktarılmıştır.

TKAPM'nın araştırmasına göre işportacılık ile mücadeleye yönelik yapılması gereken müdahaleler açısından, kent yöneticileri yani belediye için en az maliyeti olan uygulamalar tercih edilmektedir. Bu uygulamaların en önemlileri ise işportacılığın yayılmasını engelleyen, cazibesini azaltan ve işportacılar için işin maliyetini arttıran seçeneklerdir. Bunun yanı sıra, işportacılık sorununun çözülmesine yönelik yaklaşımlarda satıcılara yönelik ani müdahalelerin yapılmaması gerektiği, kamu erkinin ulaşılabilen satış mekânlarının tahsisi ve bu alanı kullanan müşterilerin kültürel çalışmalarla alışveriş yapmaktan vazgeçirilmesi gibi taktikler önerilmiştir. Belediyelerin ve diğer kamu kurumlarının işportacılık konusunda yaşanan problemlere yönelik insicamlı bir yönetimin olmayışı, Tahran'ın siyasi ve idari bir merkezi oluşu, girişimcilik ve küçük ölçekli uğraşıların kanunlar tarafından desteklenmemesi ve politik olarak işportacılığın tehlikeli olabilmesi görülmesi gibi nitelikler üzerinde durulmuştur. Çalışmada tartışıldığı gibi, işportacılık ile ilişkili kanunların en önemlisi Belediye Kanunu'nun 55'inci Maddesi'nin birinci bendidir. Bu bende göre belediyenin önemli sorumluluklardan biri olan kaldırım işgali ile mücadele edilmesi ve bu doğrultuda kamu çalışanlarından yararlanılmasıdır. Bahsedilen yasal dayanak işportacılığın kamu nezdinde yasaklanmış bir faaliyet olduğunun göstergesidir. Belediye Kanunu'nun 55'inci Maddesi'nin 20'inci bendi ise belediyeyi her

türlü rahatsızlık yaratan veya kamu sağlığı açısından tehlike arz eden mekânların oluşmasını engellemek ile görevlendirilmiştir. Aynı kanun ve maddenin 28'inci bendine göre belediye esnaf ve zanaatkârlara ruhsat vermelidir. Esnaf ise bu ruhsatları almak zorundadır. Bu bende istinaden işportacılardan kendi satış mekânlarında çalışma ruhsatı istenmeli ve ruhsatsız olanların çalışmaları engellenmelidir. 96'inci maddenin 6'ıncı bendi ise sokaklar, meydanlar, kaldırımlar, caddeler, parklar, nehirler ve ağaçlar gibi umuma açık olan kamusal mekânların mülkiyetini belediyenin olduğunu öne sürmektedir. İşportacılık ile ilgili başka bir hukuki açıklama ise 1945'te yürürlüğe giren yasak işlere yönelik bir maddedir. Buna göre belediyeden ruhsat almaksızın kaldırımlarda tezgâh açan ve bir şekilde insanların geçişini engelleyen kişiler iki ila yedi gün hapis cezası ile yargılanmaları gerekmektedir. İslami Şura Meclisi'in 2007 ve 2012'deki yönergelerine göre işportacılık konusunda geçici ve seyyar pazarların kurulması ve mahallelerde uygun mekânların tahsis edilmesi önerilmiştir.[106]

Bu bakış açısına göre son kertede işportacılık ile mücadelenin en önemli yolu emniyet güçlerinin devreye girmesidir. Örneğin, Tahran'daki işportacılarının bulunduğu mekanların güvensizleştirilmesi ve polis gibi emniyet güçlerinin satış mekanlarında işportacılardan önce yerleşmesi önerilmiştir.[107] Bu bağlamda, Tahran'daki işportacıların en yoğun olduğu yerleri olan 12'inci ve 19'uncu bölgelerinde çalışma saatleri sabah 8'de başlıyor ise emniyet güçleri, en az ondan iki saat önce, seyyar ve sabit ekiplerle, telsizleri ve silahlarıyla mücehhez bir şekilde satış mekânlarını ablukaya almaları beklenmektedir. Bir başka öneri ise, daha önce her hangi bir suçtan sabıkası olan işportacıların kanuni haklarından mahrum bırakılmalarıdır. Burada bahsedilen kanuni haklar ise kamu kurumlarındaki resmi istihdam olanaklarından yararlanma, çalışma ruhsatları, taşeron istihdam ve kredi alma gibi imkânlardan ibarettir. Dolayısıyla kişilerin hukuki olarak satış

[106] TKAPM, 2016: 14-16.
[107] a.g.e., 40.

alanında çalışması engellenirken diğer alanlarda da iş imkânlarından mahrum bırakılması önerilmektedir.

Aynı düşünce topluluğunun bir başka çalışması olan "İşportacılık ile ilgili Küresel Deneyimlerin Değerlendirilmesi" işportacılığı enformel ekonominin gayri-meşru bir faaliyet alanı olarak ele almıştır. Bu bağlamda, sokak satıcılığı kaldırım işgali ve çevre kirliliğinin bir sebebi sayılmaktadır. Tahran'daki yerel yönetimin yaklaşımı şimdiye kadar baskıcı politikalardan ibaret olmasından dolayı çalışma bu konuya ilişkin küresel deneyimlerin göz önünde bulundurulmasının gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu doğrultuda Sri Lanka, Tayland, Singapur, Güney Kore, Hindistan ve Fransa gibi ülkelerin deneyimleri tartışılmıştır.

İşportacılık ile ilgili akademik çalışmaları üç temel yaklaşım çerçevesinde ele alan bu çalışmada bu temel yaklaşımlardan birincisi Michel De Certeau'nın romantik yaklaşımıdır. Romantik yaklaşıma göre enformel işlerin bir çoğu nitelik olarak formel işlerden farklılık göstermemekle birlikte farklılaşan yanları yalnızca resmi olmayan ortamlarda geçekleşmeleridir. Bu gibi işler devlet denetimi altına girdiklerinde formel ekonomideki diğer işlerle aynı konumuna sahip olacaktır. Bu çerçevede devlet enformel ve küçük ölçekli işletme şirketlerinin faaliyeti için bahsedilen yasal zemini sağlamalıdır.[108] İkincisi parazit yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre işportacılık tamamen yasadışı bir uğraş olup formel ekonomi ile rekabet açısından adil olmayan bir kar elde etme aracı olarak görülmektedir. Bu yaklaşım enformel sektörün küçük çaplı kılınması gerektiğini öne sürer. Enformel sektör, bu yaklaşıma göre, ekonomik gelişmeyi sekteye uğratır zira verimli de değildir, devlet ise vergiden kaçma yollarını engelleyerek ve bu alanda sert denetimler uygulayarak enformel sektörü yerinden etmelidir. Üçüncü yaklaşım ise, Harris ve Todaro'ya ait ikili yaklaşımdır. Buna göre enformel sektörler aşırı

[108] TKAPM, 2016: 10-15.

verimsizdir, formel sektörler için bir tehlike arz etmemekte fakat ekonomik gelişme açısından da payı olmayan sektörlerdir.

Bahsedilen çalışmaya göre işportacılık konusunda farklı lehtarlar vardır. Bunların birincisi işportacıların kendileridir. İşportacılar genelde kendilerini haklı bulur, zabıtadan kaçmayı tercih eder, gerilim anlarında değişik tepkiler gösterebilir ve zamanı gelince de zabıtalara rüşvet verir. İkinci lehtar grup ise esnaftır. Bunlar ikiye bölünür: dükkânlarının etrafında işportacıların faaliyetini destekleyenler ve onu reddedenler. Bu ikinci grup işportacıların çalışmalarını esnafın elde edebileceği kara yönelik bir engel olarak algılar. Bazı esnaflar ise dükkânların önündeki veya yanındaki yerleri işportacılara kiraya vererek bir şekilde elde edilen kardan faydalanmaktadırlar. Üçüncü lehtar grubu ise gelip geçen müşterilerdir; vatandaşlar, yayalar ve turistler bu grubu oluşturmaktadır. Müşteriler genelde işportacılığı savunur ve artmasını ister. Satılan ürünlerin çeşitliliği, ucuzluğu, temizliği ve satıcının davranışı alıcılar açısından büyük bir önem göstermektedir. Gelip geçenler için güzergâhların işportacılar tarafından kapatılması rahatsızlık doğurur fakat bu gibi rahatsızlıklar ile karşı karşıya gelmedikleri sürece işportacılık ve işportacılara kayıtsızlardır. Turistler ise, işportacıların yoğunlaşmasından kaynaklanan görüntü kargaşasını izlerken bu şehirler veya ülkeler hakkında olumsuz imajlar edinebilirler. İşportacılık konusunda son lehtar grubu ise işportacılık için bir şekilde çözüm üretemeyen kent yöneticileridir.

Farklı katmanlara yönelik olumsuzluklarla birlikte anılan işportacılık sorununa yönelik çözüm önerileri altı aşamada anlatılmıştır. 1. İşportacıların kimlik saptaması, onlara kimlik kartları verilmesi, belediye tarafından bir meslek grubu olarak tanınması (bu görev Esnaflar Odası'nın denetimi altında yapılmalıdır). 2. Belediye ile polis işbirliği çerçevesinde günlük veya haftalık olarak düzenlenen lokal pazarların kurulması için uygun mekanların tahsis edilmesi (burada belediye veya polis boş ve ıssız arsa sahipleri ile anlaşma yapmalıdır). 3. İşportacıların kamusal mekânlardan belediye tarafından belirlenen

mekânlara taşınması. 4. Pazarları düzenleyenler ile belediye arasında konum belirlenmesi ve emniyet sağlanması konularda anlaşma yapılması. 5. Bu aşamalardan sonra bütün sokaklarda ve meydanlarda işportacıların toplanmasını ve yerleşmesini engellemek adına belediyenin ve emniyet güçlerin hazırlıklı olması ve 6. belediye ve polisin şikayette bulunduğu zamanlarda yargının önleyici hükümlerinin devreye girmesi.[109]

Kamu örgütleriyle işbirliğine yönelik benzer bir çalışma ise "Tahran'da İşportacılığın Örgütlenmesine Yönelik bir Taslak"tır. İşportacılık faaliyeti ekonomik kriz dönemlerinde yükselişe geçen bir faaliyet olarak kırılgan toplumsal sınıflar tarafından tercih edildiğine dikkat çekilirken işportacıların ekonomiyi olumsuz bir şekilde etkilememekte olup müşteriler için mübadelenin maliyetini azalttığı savunulmaktadır. Dolayısıyla, kriz ve enflasyonun arttığı dönemlerde işportacılık bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Burada işportacılığın herhangi anti sosyal bir niyeti yoktur ve enformel sektördeki geçim araçlarından biridir. Bu bağlamda, enformel ekonomi terimiyle neyin kast edildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tanımına göre enformel sektör az sermaye gerektiren, eğitimsiz insan gücü isteyen, girişilmesi kolay olan, eğitim ve uzmanlık gerektirmeyen ve rekabete açık ürünler ve hizmetlerin sunuşunu yapan bir sektördür. Formel sektördeki işsizlik ve genç nüfusun artışının yanı sıra iç ve dış göçlerin artması da enformel sektörün temellerini hazırlamıştır.

Tahran'daki işportacılığın avantajları ve dezavantajlarını da aktarılmıştır. Buna göre, kadın ve çocuk işportacılar için güvencesizlik ve cinsel istismar en önemli sorunlardan biridir. İşportacıların yaşayabilecekleri muhtemel sağlık problemleri diğer bir sorundur, saatler boyunca çeşitli kirli mekânlarda etrafında durmaları onları sağlık açısından kırılganlaştırır. Bunun yanı sıra, çocuk işportacıların birçoğu resmi kimlik sahibi değildir ve dolayısıyla devletin planlamalarında yer almamaktadırlar. Bir başka dezavantaj olarak görülen durum ise kaldırım işgali, gürültü kirliliği ve vatandaşların

[109] a.g.e., 19-34.

duyduğu rahatsızlık olarak dile getirilmiştir. Bu husus daha çok tezgâh açan işportacılara yöneliktir. İşportacılığın meslek faaliyetinde bulunanlar açısından görülebilecek olumsuz özelliklerinden biri bu işi yıllar boyu yapanlar için bir nevi içselleştirme olasılığının olmasıdır. İşportacılığı içselleştiren kişi kendisini devlet nezdinde enformel bir kimliğe sahip olan biri olarak görecektir ve böylece her türlü yasadışı işe başvurmaya yatkınlaşabilirler, başka bir ifadeyle, bu kişi topluma karşı olan taahhüdünü kaybeder. İşportacılık yapan bir çocuk büyük ihtimal ile okula hiç gitmemiş veya okulunu bırakmak zorunda kalmış kişiler olacaktır. Çocuk işportacılar sadece eğitimden değil toplumsal yaşamda gerekli olan maharetlerinden de mahrum bırakılmıştır. İşportacılar normalde sağlık sigortası gibi devlet tarafından sağlanan hizmetlerden de yoksun bırakılmışlardır; dolayısıyla sağlık problemleri yaşamaları halinde veya sakat kaldıklarında çalışma yaşamları sekteye uğrar. İşportacılık ile ilgili başka bir dezavantaj ise onur sorunudur. Tahran gibi bir şehirde, metrodaki işportacılar kendi akrabaları veya tanıdıkları ile her gün karşılaşabilirler ve bu onların ruhsal durumunu olumsuz olarak etkilemektedir, bu durum vatandaşların işportacılığa ilişkin olumsuz imajlarından kaynaklanır. Zabıtanın işportaların mallarına el koyması ve onlara şiddet uygulaması bu meslekteki en ciddi dezavantajdır. Kent çehresinin çirkinleşmesinin hesabı ise burada doğrudan işportacılar hanesine yazılmıştır. Uyuşturucu satıcılığı, suç işlemeye meyilli insan profilini temsil edişi, kaçak veya kalitesiz ürün satışı ve ürünlerin denetim dışı olması gibi olumsuzluklar ise işportacıların yarattığı toplumsal meseleler olarak sayılmıştır.[110] İşportacılığın avantajları ise tüketicilere ürünü uygun fiyatlarla sunması, ürünün hızlıca müşteriye ulaşılması ve alt sınıflara yönelik geçim imkânı sağlaması olarak belirtilmiştir.

Belediyelerin işportacılara karşı yürüttüğü yıldırım politikalarının başarısız olmaları kent bağlamında işportacıların sayısal olarak fazla olmaları, vatandaşların işportacılara destek olmaları ve zabıtaları olumsuz değerlendirmeleri, zabıtaların rüşvet

[110] TKAPM, 2014: 5-11.

almaları, ürünlere el konulduktan sonra işportacıların maddi durumlarının kötüleşmesi ve ardından suç işleme imkânlarının artması gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu olumsuz durumlara karşı işportacıların belediye tarafından resmi olarak tanınmaları ve formel ekonomiye eklemlenmeleri önerilmiştir. Bu çerçevede, işportacıların tanınması yukarıda bahsedilen bütün dezavantajları avantajlara dönüştürebilmektedir.[111] Yazarların önerdiği yaklaşım ise işportacılara yönelik yeni planlama yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda belediyeler özel sektörün katkısıyla kamusal mekânlarda işportacılığı örgütleyebilirler. Öne sürülen yeni yaklaşımda Tahran'daki işportacılık dört kategoride ele alınmıştır: trafikte işportacılık, tezgâhçılık veya sokak satıcılığı, metroda veya halk otobüslerinde işportacılık ve hurdacılık. Bu yeni planlamanın birinci adımı devlet, devlet-dışı ve sahadaki aktörleri tanımaktır. İkinci adım ise mahalle bazında cami veya hayırsever kuruluşlar aracılığıyla işportacıların profilini çıkarmaktır. Üçünü adım Tahran'ın nüfus dağılımı ve farklı satış mekanlarının cazip olmasına göre bölünmesi ve bu mekanlar ise birincil ve ikincil satış mekanları olarak değerlendirilmesidir.[112] Bu süreç, yalnızca özel sektörün katılımıyla mümkündür, bu bağlamda, belediyeler ile taşeron şirketler aralarında sözleşme yapmalıdırlar, böylece bu şirketler belirlenmiş bazı mekânların doğrudan işleticisi olurlar. Sözleşmeye bağlanmış bu mekânlardaki işportacılar böylece adı geçen şirketler bünyesindeki işçiler haline gelirlerken şirketlere bağlı olan farklı mekânlar arasında geçiş yapabilirler. Bahsedilen sürecin taşeron şirketler tarafından yukarıda zikredilen birincil ve ikincil mekânlarda eş zamanda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Taşeron şirketler sürekli olarak sorumlu kılındıkları mekânları ziyaret etmeli ve oralarda kendi çalışanları dışında başkalarının çalışıp çalışmadığını denetlemelidirler. Bu aşamada belediye de şirketlere paralel olarak bu mekânları denetimini sağlamalıdır.[113]

[111] a.g.e., 13-17.
[112] a.g.e., 19-23.
[113] a.g.e., 24-26.

Çalışmanın öne sürdüğü biçimde, sokaklardaki tezgâhçılık ile mücadele etmek için belediyeler mahallelerde veya önceden belirlenmiş mekânlarda geçici ve sabit pazarlar kurabilir. Bu yaklaşımın arkasındaki fikir seyyar satıcıları belirli mekânlardaki sabit işçiler haline getirerek denetim altına almaktır ki bu denetimin vatandaşlar için faydalı olduğu düşünülmektedir. Örneğin, bu doğrultuda belediye AVM'lere kendi mekânlarının önünde veya yanında belli yerleri işportacılık faaliyetleri için tahsis etmelerini önerebilir. Böylece bu tip belirli mekânlarda işportacılar özel şirketlerin denetimi altında çalışacaklardır. Özel şirketlerin buradaki görevleri işportacılara kimlik kartı vermesi, sağlık sigortalarını yapması ve resmi yollardan meta üretimine, teminine katkı sunmasından ibarettir. Buna ilaveten, işportacıların sağlık durumlarıyla sürekli ilgilenmesi, meblağı belediye tarafından belirlenen işportacıların elde ettiği gelirin bir kısmının vergi olarak alınması, işlerine uygun tezgâhlar vermesi ve gerektiğinde işportacılara barınma olanaklarının sunulması taşeron şirketlerden beklenen yükümlülüklerdir.

Halk otobüslerinde yapılan işportacılık konusunda bir çözüm sunulmazken yalnızca otobüslerde işportacılığın yasaklanması gerektiği öne sürülmüştür. Metrodaki işportacılık ile ilgili önerileri ise belediye ve özel sektör aktörleri tarafından işportacılara uygun yerlerin tahsis edilmesidir. Fakat bu yerler tezgah olarak değil de işportacıların yan yana durabilmelerini sağlayacak pazar benzeri yerler olmalıdır.[114] Metrodaki işportacılık özel sektöre devredildikten sonra metro vagonlarındaki her türden ürün satışı yasaklanıp cezalandırılacaktır. Hurdacılar konusunda da yine özel şirketlerin devreye girmesi önerilmiştir. Bu şekilde hurdacıların megafon ile yaptıkları çalışmalara son verilip özel şirketlerin çağrı merkezleri aracılığıyla çalışmaları hedeflenmektedir. Özetlemek gerekirse belediyenin görevlerini gittikçe taşeron özel şirketlere devretmesi önerilmektedir. Çalışmanın öne sürdüğü çözümler değerlendirildiğinde belediyelerin görevlerini taşeron özel şirketlere devretmesi üzerine odaklanıldığını söyleyebiliriz. Piyasayı adeta kamu

[114] a.g.e., 27-30.

düzenini sağlamakla yükümlü bir aktör olarak göreve çağıran bu yaklaşıma göre, kamu gücünden doğan aksaklıkların giderilmesinde sorumluluk piyasaya devredilmelidir. Hukuksal alandaki boşluğu göz önünde bulunduracak olursak bu durum işportacıların çalışma ve yaşam koşullarının daha güvencesiz hale gelmesine neden olacaktır.

Kamu merkezli bir başka araştırma olan "Belediye Görevlilerinin Kaldırım İşgali ve İşportacılık işlerine Yönelik Yaklaşımının Değerlendirilmesi (Belediye Kanunu'nun 55'inci Maddesi'nin 1'inci Bendi Konusu)" adlı çalışma İslami Şura Meclisi'nin Alt Yapı Çalışma Birimi tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışma ilk kez üst düzey bir kurum tarafından Tahran'daki İnzibat-e-Şahri (zabıta) güçlerine yönelik eleştirel bir tutum sergilemesi bakımından oldukça önemlidir. Bunun sebebi ise Tahran'da son yıllarda işportacıların zabıta güçleri tarafından öldürülmeleri, yaralanmaları veya müdahale sırasında ciddi maddi zarar görmeleri olmuştur. Kamuoyu bu gibi müdahalelere sert tepki gösterdiği için İslami Şura Meclisi gibi üst düzey makamlar olaylar karşısında kayıtsız kalamamıştır. Bahsedilen arka plana dayanan bu çalışma üst düzey makamların kayıtsız kalmamak için yaptığı bir durum analizidir. Zabıtanın işportacılara yönelik uyguladığı şiddet bazı işportacıların ölümü ile sonuçlandığı tespitinin devamında zabıtanın bu düzeyde şiddet uygulaması tamamen yasadışı görülmüştür. Zabıtanın kamu gücüne dayanan zor ve şiddet kullanma, işportacıların mallarına el koyma veya onları cezalandırma gibi yetkileri yoktur. Zira İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası'na göre yurttaşlar toplumda yaşamlarını sürdürebilmek için çalışma imkânlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu bağlamda, dile getirilen eleştiriler ile işportacılığa karşı ile mücadele süreci analiz edilmiştir. Anayasanın farklı maddeleri, İran'ın 5. Kalkınma Planı ve İslami Ceza Kanunu'ndaki yurttaş hakları bu çalışmanın üzerine inşa edildiği yasal zemini oluşturmaktadır.

İşportacıların darp edilmesi veya öldürülmesine sebebiyet veren müphem konular; kaldırım işgali, işportacılık faaliyeti ve gürültü kirliliği başlıkları altında ele alınmıştır. Konuların kapsamını daha iyi idrak edebilmek için kastedilenin ne olduğuna kısaca

bakabiliriz. Örneğin kaldırım işgali, geçici veya kalıcı bir şekilde kaldırımlarda ve vatandaşların ulaşım güzergâhlarında bir engel oluşturulmasına verilen isimdir. Kaldırım işgalinin farklı biçimleri vardır, inşaat atıkların bırakılması, yasak yerlerde arabaların park etmesi ve kaldırımlarda satıcılık yapılması gibi faaliyetlerin hepsi kaldırım işgali sayılmaktadır. Bu çerçevede belediyenin büfeleri devretmesi konusunun belediye kanunlarına aykırı olduğunun altı çizilmiştir. Zira caddeler ve sokaklar belediyenin özel varlığı değil de kamu varlıkları olarak sayılmaktadırlar. İşportacılara yönelik olumsuz tutumun aksine caddelere ve sokaklara bırakılan inşaat atıkları, kanunda belirlenen miktarı[115] aştığı halde belediye bu konu hakkında ciddi bir tepki göstermemektedir.[116] 2. İşportacılık: İran'da işportacılık genel itibari ile toplumsal ve sınıfsal süreçlerinin mahsulü olarak ortaya çıkan yoksulluk ile yakından ilgilidir. Her geçen yıl İran'daki enflasyonun artmasıyla birlikte toplumsal sınıflar arasındaki mesafe artmaktadır. Göçün ve işsizliğin yayılmasının yanı sıra yoksulları koruyan kamu politikalarının yetersizliği de bu süreçte etkili olmuştur. İşportacılar genellikle en düşük gelir düzeyine dâhil olan, kadın ve çocukları da kapsayan toplumsal hiyerarşisinin dibinde yer alan vatandaşlardır ve geçimlerini sağlamak amacıyla işportacılık yapmaktadırlar. Bazı örneklerde görüldüğü gibi, işportacılar bazen esnaf veya dükkân sahiplerinin çalışanları olmuştur. Eğer umuma açık yerler için kamusal ve özel boyutlarını ayırırsak dolayısıyla umum için özel kullanım hakkına da sahip olur. Bu çerçevede işportacılık umuma açık yerlerde umumun bir kısmının ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan bir iştir. İslami Ceza Kanunu referans alınırken şu ifadeye başvurulmuştur: "işportacının veya kaldırım işgali yapan kişinin işi umuma zarar vermediği sürece sorunlu ve yasak değildir." Dolayısıyla, Belediye Kanunu'nun 55'inci Maddesi'nin 1'inci Bendi bu açıdan işportacılık için geçerli değildir ve belediyenin şiddet içeren uygulamaları bu düzenlemeye dayanılarak yasadışı

[115] İnşaat alanıyla ilgili yolun üçte birisinden fazlasının işgal edilmemesi gerektiği kanunen belirtilmiştir (İŞM-AÇB, 2014: 9).
[116] İŞM-AÇB, 2014: 9-10.

görülmektedir.[117] Bunun yanı sıra, belediyeye bağlı olan farklı kent yönetimi kurumları ise işportacılık gibi konularda örgütlü kent güçlerini kullanabilmektedirler. Örneğin, Kentte Sanayi İşlerin Organizasyonu Şirketi veya Tahran Belediyesi'nin Meyve ve Sebze Satıcılarının Kurumu bu bağlamda sahip oldukları kurumsal yetkileri kullanarak işportacılarla ilgili konulara müdahil olabilirler. Örnek vermek gerekirse, Tahran'da 320 mahalle olmasına rağmen yalnızca 180 pazar yeri mevcut. Adı geçen kurumlar varolan pazar yerlerine ilaveten 140 pazar yeri daha kurabilirse ve her birinde 50 ila 200 iş imkanını dolayımlı veya dolayımsız olarak yaratırsa yaklaşık 7000 ila 28000 yeni iş kurulmuş olurken mahalledeki yurttaşlar da sunulan hizmetlerden faydalanmış olacaktır.[118] Bu gibi projelerin uygulanması için gereken sermaye ise özel sektörün katkısıyla sağlanabilmektedir. Gürültü kirliliği, kamyonet ile hurdacılık yapan kişiler işlerinde megafon kullanmakta olup mahalledeki yurttaşları rahatsız etmektedirler. Bu bakış açısında dikkat çeken husus belediyenin gürültü kirliliğine ilişkin mücadelesinde yetersiz kalmasıdır.

Çalışmanın işportacılık literatürüne sunduğu en önemli katkı yukarıda anlatılan bağlam çerçevesinde Belediye Kanunu'ndaki müphemlikleri tartışmaya açmış olmasıdır. 55'inci Maddesi'nin 1'inci Bendine göre işportacılık **yasadışı** bir uğraş olarak görülürken belediye ise bu faaliyetleri **önlemek** ile mükellef kılınmıştır ve bu doğrultuda **kendi görevlileriyle** önleme faaliyetini gerçekleştirmelidir. Bu bentte kullanılan kelimeler olan **yasadışı, önlemek ve kendi görevlileriyle** tabirleri dikkat çekicidir. Burada önlemekten kastedilen süreç ve eylemler belirsizdir, fakat anlaşılan şu ki belediye kendi görevlileriyle bu görevi yerine getirmelidir; Tahran şehri söz konusu olduğunda bu mümkün değildir çünkü belediye **kendi görevini** taşeron ve yarı-özel şirketlere devretmiş durumundadır. Bu da Belediye Kanunu baz alındığında ortaya çıkan açık bir hukuksuzluktur. İkinci olarak, kaldırım işgaline karşı müdahale faaliyetleri sırasında uyarma ve malları toplama

[117] a.g.e., 11-12.
[118] a.g.e., 12.

gibi edimler yeterlidir. Bunun yanı sıra, her türden taarruz, fiziksel şiddet, darp, mallara el koyma, para cezası kesme ve öldürme teşebbüsleri yurttaş haklarına karşı bir ihtilal sayılıp Anayasanın 22'inci Maddesi'ne göre hukuka aykırıdır. İşportacılardan ise belediye görevlileriyle işbirliği yapmaları ve müdahalelere karşı koymamaları beklenmektedir. Kanun açısından suç sayılan faaliyetlerin cezalandırılması söz konusudur, lakin işportacılık ve hurdacılık faaliyetleri suç teşkil etmemektedir, bu yüzden işportacılara karşı suç işliyorlarmış gibi davranmanın kendisi sorunlu bir yaklaşımdır. Ayrıca belediye müdahale sonrasında işportacıların ölümüne sebep olursa buradan doğan sorumluluklarını unutmamalı ve kamuya açık bir şekilde soruşturma yürütmelidir.[119]

Çalışma Bakanlığın isteğiyle Tahran'da bir sivil toplum örgütü tarafından hazırlanan bir başka çalışma ise "Uygun İşleri Yaratan Günlük Kent Pazarların Kullanılmasına Yönelik Uygulamalı Politikaların Planlaması"dır (KÇTRB, 2016). Temel amacı günlük kent pazarlarının kullanılmasına yönelik uygun politikaların tasarlanmasıdır. Bu doğrultuda sokak satıcıları hedef grubu olarak ele alınmıştır. Mevcut pazarların olumlu ve olumsuz yanları değerlendirilip daha geniş bir perspektifle bütün legal ve illegal ticari alışverişler altı kategori biçiminde ele alınmıştır. Bu kategoriler ise; hem yerel hem milli düzeyde ekonomi alanı, özellikle kırılgan kesimleri içerecek şekilde toplumsal alan, kent uzamının güvenliği ve neşeli olması ile ilgili olarak kent alanı, toplumsal refah alanı, kent kanunları ve üst seviye kanunlar dâhil olmak üzere kanun alanı ve esnaf ve iş alanlarından oluşturulmuştur.[120] Bu doğrultuda alanlar üzerine yoğunlaşan önerilerde proje altı aşamalı olarak öne sürülmüştür. Bu çerçevede, işportacıların güvenini kazanmak, onlara gönüllülük ortamı yaratmak, ilgili refah kurumları ile işbirliği içerisinde hareket etmek, projeyi farklı şehirlerde uygulamak ve belirlenen amaçlara tedricen varmak gibi aşamalar söz konusudur. Satış mekânlarının altı türü vardır ve işportacılığa yönelik politikalar varolan mekânlar üzerinden şekillendirilmelidir: birleşik

[119] a.g.e., 14-16.
[120] KÇTRB, 2016: 2.

günlük pazarları[121] (kamu binaların veya AVM'lerin etrafında kurulan pazarlar), toplu günlük pazarlar[122] (Tahran'daki belediye tarafından kurulan günlük meyve ve sebze pazarları), park pazarları[123] (hafta sonlarında yoğunlaşan, parklarda kurulan ve genelde içecek ve yiyecek sunan pazarlar), otopark pazarları[124] (Tahran'daki Pervaneh Pazarı), gece pazarları[125] (belli saatlerden sonra kurulan pazarlar), seyyar gıda pazarları[126] (gıda ürünlerinin pişirme ve koruma imkânlarına sahip olan seyyar tezgâhlar) çalışmada vurgulanan pazar türleridir.

Tahran'da, Rasht'ta ve Ahvaz'da yapılan saha araştırmasının sonuçlarına yer verilmiştir. Tez kapsamında, bizim için önemli olan husus Tahran'daki işportacıların durumu olduğundan dolayı Tahran'daki sonuçlarla çalışmaya bakışımızı sınırlayacağız. Tahran'daki örneklem 383 kişiden oluşturulmuştur ve Tahran'ın 22 bölgesinin tümünü kapsamıştır.[127] Araştırma anket yöntemi ile yapılmıştır ve işportacıların yanı sıra dükkân sahiplerine de bu anket uygulanmıştır. İşportacılar ile dükkân sahipleri ve belediye arasındaki gerilimler, işportacılar ile tüketici kümesi arasındaki ilişkiler ve işportacılık faaliyetleri ile resmi ekonomi arasındaki bağlar bu çerçevede analiz edilmiştir. Buradan hareketle işportacıların toplumsal profili çıkarılmıştır. Tahran'daki görüşülen işportacıların %57,4'ü lise diplomasına sahip değildirler. Tahran'daki işportacıların %78'i başka bir iş bulamadıklarından dolayı işportacılığı başlamıştır. Çalıştıkları işten atıldıkları için veya iş yerinin iflas etmesinden dolayı işportacı olanların rakamı ise %43'tür. İşportacıların %17,2'sinin ya fiziksel sorunları yüzünden işportacılığı seçmişlerdir ve kendilerine daha önce çalıştıkları işyerlerinde verilen zor işlerini yerine getirememişlerdir. İşportacılığı temel iş olarak yapanların rakamı Tahran'da %33,5'tir. Bahsedilen rakamlar arasındaki en önemli sonuçlarından biri işportacı olarak çalışan

[121] 'Roozbazarha-ye- Peivasteh'
[122] 'Roozbazarha-ye- Motemarkez'
[123] 'Park Bazarha'
[124] 'Parking Bazarha'
[125] 'Shab Bazarha'
[126] 'Bazarha-ye-Sayyar-e- Aghzieh'
[127] a.g.e., 13.

tarım işçilerinin sayısının az olmasıdır. Başka bir ifade ile işportacıların %60'ı işportacı olmadan önce vasıflı ve vasıfsız işçi olarak çalışan kişileridir. Tahran'daki işportacıların çoğu genç yaşlardadırlar ve yaş ortalamaları 35'tir. Araştırmanın sonuçlarına göre işportacılık geçici bir iş olarak görülmemelidir zira Tahran'da, başka şehirlerde de olduğu gibi, işportacıların bir çoğu en az 3 senedir işportacı olarak çalışmaktadırlar.[128]

Tahran'da işportacıların günlük satış hacimlerinin meblağının ortalama 150 bin Toman[129] olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, günlük gelir ortalamaları ise 40 bin Toman olarak kaydedilmiştir. Bunun anlamı aylık gelirlerinin 1 milyon Toman'ı (eskiden bin Lira'ya tekabül eden ve bugünlerde 500 Lira'ya denk gelen bir meblağı) geçmemesidir. Tahran'da işportacıların %90'ının işportacılık dışında başka bir gelir kaynağı bulunmamaktadır ve %97'si ise devletin aylık olarak verdiği "yarane"nin[130] dışında her hangi bir geçim kaynağına sahip değillerdir. Tahran'daki işportacıların %40'ının herhangi bir sağlık sigortası bulunmamaktadır.[131]

İşportacılar ile dükkân sahipleri arasındaki gerilim yüzünden işportacıların birçoğu genelde sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Tahran da dükkânların yanında tezgâh açan işportacılarının %42'si esnaf ile sorun yaşamıştır. Gerilimlerin ana nedenleri ise kaldırım işgali ve ürünlerin ucuza satılması gösterilmiştir. Araştırmanın verilerine göre, gerilimlerin %14'ü sözlü kavgaları ile %40'ı tezgâhların kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Yaşanan gerilimlerin %43'ü ise işportacı ve esnaf arasında uzlaşma ile sonuçlanmıştır. Buradan çıkan sonuç işportacılar ile esnaflar arasındaki sorunların başka kurumlara başvurulmaksızın çözülebilmeleridir. Belediye ile ilişkiler bakımında işportacıların %88'i sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bu gibi sorunlu

[128] a.g.e., 14-16.

[129] 2019'un ilk aylarında İran'daki TL fiyatına göre 150 bin Toman 58 Lira'ya denk gelir. Son yıllarda Toman ve TL arasındaki fiyat farkı İran devletinin döviz fiyatlarını 'serbestleştirdiği' için ortaya çıkmıştır. Araştırmanın yapıldığı yılda (2016) ise İran'da her TL 1200 Toman olduğuna göre 150 bin Toman 125 Lira'ya tekabül etmiştir.

[130] Yardım ödeneği veya sübvansyon anlamında kullanılan bir terim. 'Yaraneler' Ahmadinejad döneminden beri her ay nakit olarak ailelerin üyelerine göre ödenmeye başlanmıştır.

[131] a.g.e., 17-20.

ilişkilerin %67'si işportacıların mallarının zapt edilmesi ile sonuçlanmıştır. İşportacıların %39.2'si çalışma zamanlarını belediye görevlilerinin sokaklarda bulunmadıkları zamanlara göre seçtiklerini ifade etmişlerdir.[132]

Alıcı kitlenin profiline de bu çalışma değinilmiştir. Buna göre, Tahran'da işportacılardan alışveriş yapan insanların %83'ü kadın ve %16'sı erkektir. İşportacıların ifadelerine göre, alıcılar genellikle gençlerden oluşmaktadır. Ev hanımları, memurlar ve öğrenciler alıcı kitlenin en önemli katmanlarıdır. İşportacıların %45'i mesai saatlerini alıcıların iş çıkışları zamanına denk getirdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Perşembe ve Cuma günleri [133] işportacıların en çok satış yaptıkları zamanlardır. Tahran'da işportacıların %87'si başka herhangi bir işte çalışmamaktadırlar, %72'si ise ürünlerini Tahran Büyük Pazarı'ndan veya perakendecilerden temin etmektedirler. Bu rakamlar işportacılık mesleğinin resmi ekonomi ile kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin işportacılık ile esnaflık arasında ürün temini açısından her hangi bir farklılık görülmemektedir. Bir farktan bahsedilecekse bu da işportacıların satabilecek kadar ürün almalarıdır.[134] Tahran'daki işportacılara yönelik örgütlenme planları ile ilgili verilen cevapların %94,3'ü işportacılar tarafından olumlu yanıtlanmıştır. İşportacıların yanı sıra, dükkân sahipleri ise bu soruya çoğunlukla olumlu yanıtlar vermişlerdir. İşportacıların %61'i oldukları mekânlarda örgütlenme planlarının yapılmasını istemişlerdir. Bazı ilginç verileri de içeren bu çalışmanın bariz eksikliklerinden biri ise neredeyse tamamen nicel verilere dayalı olmasıdır. Bu durum katılımcıların hangi saiklerle yanıt verdikleri gibi konularda gerekli duyarlılığı içermemesine neden olmuştur.

İşportacılığı yaratan yapısal unsurları açıklayan "Tahran'da İşportacılık Meselesine Dair bir Giriş: Zorluklar ve Yaklaşımlar" [135] adlı çalışma işportacıların örgütlenme hedeflerini çeşitli düzeylerde ele almıştır. Kısa vadeli hedefler işportacıların

[132] a.g.e., 21-29.
[133] İran'da Cuma günü hafta sonu ve tatildir, Perşembe ise yarı iş günü olarak sayılmaktadır.
[134] a.g.e., 30-33.
[135] Salamat, 2018.

iş durumunun iyileştirilmesi, işportacılar ve esnaflar arasındaki gerilimlerin azaltılması, işportacılık konusundaki yasal boşlukların farkına varılması, kentin güzelleştirilmesi ve kullanılan güzergâhların durumlarının geliştirilmesinden ibarettir. Orta vadeli hedefler ise işportacıların kent uzamında entegre edilmesine yönelik uygulamalı gereksinimlerin değerlendirilmesi, turistik cazibe içeren kent uzamlarının inşa edilmesi, işportacılığa dair uygulamalı siyasaların ve kanunların çıkarılması ve kentteki gece hayatını canlandıran siyasaların tasarlanmasıdır. Uzun vadeli hedefler, Salamat'a göre, kentteki adaletin sağlanması, iş fırsatların yaratılması, ulusal üretimin geliştirilmesi, kentte toplumsal güveninin çoğaltılması ve yolsuzluğa karşı mücadelenin etkinleştirilmesinden müteşekkildir. [136] Çalışmanın varsayımları ise işportacılara yönelik zora dayalı müdahalelerin yapılmasının yararlı olmayışı; işportacılığın işsizlik sorunu ve ekonominin formel sektörlerinin iş yaratma olanaklarının yetersizliği ile doğrudan bağlantılı olması; bu sebeple işportacılığın formel ekonominin kabiliyetsizliğini büyük ölçüde telafi etmesi; sayıları sürekli artan işportacıların kentte örgütlenmesi gerektiği ve bu doğrultuda başka ülkelerin ve şehirlerin deneyimlerinin göz önünde bulundurulması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bu konuda belediyenin yanı sıra başka kamu kurumların ve STK'ların yardımına da başvurulması; örgütlenme konusunda işportacıların kendi sözleri ve fikirlerinin de hesaba katılması; yerel düzeyde küçük zanaatkârlar ve el sanatı üreticileri ile işportacılar arasındaki bağların kurulmasının elzem olduğundan söz edilmiştir. Belirli zaman ve mekân düzeylerinde işportacılığın kolaylıkla örgütlenebilmesi ve her işportacılık biçiminin özgün gereksinimlerine göre örgütlenmesi gibi hususlar ise mesleğin özgün niteliklerine uygun bir yapı kurulmasının önemine dikkat çekmektedir.

Büyük bir kısmı literatür taramasına dayanan bu çalışma işportacılığa yönelik yaklaşımları üç temel kategori altında ele almıştır. Bu çerçevede, görmezden gelme, mücadele ve örgütlenme yaklaşımları söz konusudur. Görmezden gelme yaklaşımında

[136] Salamat, 2018: 10-11.

önemli olan husus herhangi bir müdahale veya mücadelede bulunmamayı ve işportacıları kendi hallerine bırakmayı önermiştir. Salamat bu yaklaşımı kayıtsızlık olarak değerlendirmiştir. Mücadeleye dayalı yaklaşım ise kent yöneticileri tarafından hâlihazırda kullanılmasına rağmen sürekli bir politika sunmadığı veya çözüm üretemediği için eleştirilmiştir. 2009'dan itibaren ortaya çıkan üçüncü yaklaşım ise işportacılara yönelik örgütlenme planları olmuştur fakat uygulamada bu planlara yönelik herhangi ciddi bir sonuca varılamamıştır.[137] Salamat mücadeleye dayalı yaklaşımının sorunu çözmek için elverişli olmadığını dile getirmiştir. Fakat örgütlenme planları sırasında geçici bir çözüm olarak mücadele yaklaşımına da başvurmak gerektiğini ifade etmiştir. Tahran gibi bir büyükşehirde işportacılık ile mücadele çoğunlukla planlanmış, kapsamlı ve çok yönlü bir proje olarak değil daha çok kentin görünüşünü işportacılardan temizlemek amacıyla aceleci müdahaleler biçiminde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla işportacılarla mücadele etmek en iyi şeklide geçici ve yüzeysel bir çözüm olup yapısal nedenleri analiz etmekten sürekli kaçılmıştır. Bu gibi durumlarda müdahale tehlikesini atlatan işportacılar çeşitli yöntemler ve inisiyatifler kullanarak yeniden tezgâhlarını açmaya devam etmiştir. Mücadele yaklaşımı yalnızca işportacıları sokaklardan temizleye çalıştığı için onların geçim sorunlarına bir alternatif sunmayıp dolayısıyla onları ister istemez suç işleme imkânlarına yönlendirmiştir. Bu yaklaşımının gerçekleşebilmesi her şeyden önce kenti sürekli polis gücüyle denetim altına almakla mümkün olmuştur. Bu durum ise başlı başına işportacılar ile otorite arasındaki çatışmalara ve gerilimlere yol açmıştır. Yasal olarak işportacılar ile mücadelenin gerekçeleri belirgin değildir. Örneğin, belediye yasal olarak işportacıların mallarına el koyma ve onları bastırma yetkisine sahip değildir ve onlara karşı polis gibi davranamaz. İşportacılar ile mücadele etmek aynı zamanda toplumun yoksul katmanlarını geçim kaynaklarından mahrum bırakmak ve adaletsizlik demektir, kaldı ki bu mücadeleler çoğunlukla acımasızca ve zorla yapılmıştır.

[137] a.g.e., 24-25.

Son olarak ise kamuoyu kent yöneticilerinin zora dayalı politikalarını hoş karşılaşmayıp işportacılara empati duyar. Böylece belediyenin imajı ise kamuoyu nezdinde olduğundan daha olumsuz bir hale gelir.[138]

"Yorgunlar Hareketi: Bugünün İran'ında Yoksulların Durumu Üzerine Mukaddimeler"[139] adlı çalışma, diğer çalışmaların aksine saha çalışması veya veri analizi olmaktan ziyade sosyolojik-fenomonolojik bir durum analizidir. Bozorgian bu kitapta İran'daki 2018 itibari ile ortaya çıkan yoksul ayaklanmalarını yorgun insanların hareketi olarak tanımlamıştır. 'Yoruldum' kelimesi bugünlerde farklı toplumsal sınıflar arasında en çok kullanılan ifadelerden biridir. Bu 'yorulma' durumu psikolojik bir mahiyete sahip olmasının yanı sıra toplumsal ve dolayısıyla sosyolojik bir fenomendir. 'Yorulma' durumu bedenlerden zihinlere ve zihinlerden bütün kent yaşamına yayılmıştır. Bozorgian'a göre gazetecilerin ve yorumcuların tabiri ile radikal sağcıların veya faşistlerin yükselişi dahi seçmenlerin yorgunluğunun tezahüründen başka bir şey değildir.[140] Bu koşullar altında, bireylerin bencillikleri ve kişisel veya ailevi menfaatleri uğruna kolektif yarardan vazgeçmeleri ve herhangi kolektif eylemi kendileri için lüks, gerçekdışı olarak algıladıkları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bireyler gittikçe birbirlerinin kurdu haline gelirken bunun karşısında kamu gücünün toplumun bütünlüğünü korumak adına polis gücünün arttırmasına yol açılmıştır. Ana akım sosyolojinin anlatamayacağı biçimde hasar kavramı artık varolan vaziyetin bir sonucu değil de gündelik hayatın yarattığı sıradan bir durumdur. Bireylerin bilinci gündelik hayatın yıkılışı neticesinde çaresiz ve umutsuz bırakılmıştır.[141] Bu bağlamda İran'da son zamanlardaki ortaya çıkan yoksul ayaklanması, yazar tarafından, küçük ve büyük şehirlerdeki yorgun işsizlerin, borçluların ve yoksulların bir anda ve beklenmedik bir olay etrafında birbirlerine eklemlenmesi ve kolektif bir bedende tezahür bulmaları olarak

[138] a.g.e., 25-26.
[139] Bozorgian, 2018.
[140] Bozorgian, 2018: 2.
[141] a.g.e., 3-5.

değerlendirilmiştir. Yorgunluğun arkeolojisi ise bütün anlatılar dışında memurların, öğretmenlerin, işçilerin, zanaatkârların ve işsizlerin asgari hayat gereksinimlerini karşılayamamalarında yatmaktadır. Bozorgian İran'daki kalkınmacı hükümetler döneminde uygulanan politikaların sınıfsal ayrışmaları derinleştirdiği ve yoksulların sayısını arttırdığını dile getirmiştir. Neoliberalizm, böylece bütün politik ve kültürel değerleri 'serbest piyasa' adı altında ikincil değerlere dönüştürmüştür.

Bu bağlamda Bozorgian İran'daki neoliberalizmin gelişim hikâyesini farklı toplumsal ve siyasal tezahürler üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Eğitimin paralı hale gelişi, İtidalcilerin ortaya çıkması, oto-yıkama işçilerinin yabancılaşması, 'Aghazadegi'[142] teriminin yapısal yolsuzluğun imleyeni haline gelmesi, yoksullaştırma politikalarının hayata geçirilmesi, orta sınıfların yoksul ayaklanmasının yalnızca izleyicisi olması gibi konular toplumsal ve siyasal tezahürler olarak ele alınmıştır. Fakat bizim açımızdan önemli olan bölüm işportacılık ile ilgili bakış açısıdır. Bozorgian 'Can İşportacıları' başlıklı bölümde İran'daki son yıllarda gerçekleşen üç olaydan bahseder. Birinci olay İran'ın güneyinde 2015'te bir işportacı olan 'Yunes Asakere'nin belediye tarafından büfesine el konulduğu için kendini yakma eylemidir. Eylemin ardından Asakere'nin bedeninin tedavi için Ahvaz'dan Tahran'a hızlıca taşınması gereken bir zamanda uçak şirketi ailesinden yüklü miktarda para istemiştir. Bu miktarı karşılayamayan aile Yunes Asakere'yi ambülans, yani kara yoluyla ile Tahran'a göndermek zorunda kalmıştır. İkinci olayda, 2014'te Tahran'ın metro duraklarından biri olan 'Golbarg' durağında gerçekleşmiştir. Metro görevlileri bir genç işportacının mallarına el koymuştur. Mallarını geri alamayan genç işportacı kendini trenin önünde atacağı tehdidinde bulunmuştur. Tehdidi ciddiye alınmayan genç işportacı kendini raylara atarak yaşamına son vermiştir. Üçüncü olayda ise, dokuma atölyesinde çalışan iki kadın terzi, çalıştıkları binada yangın çıktığında kendilerini binanın beşinci katından aşağı

[142] Seçkinlerin çocukları için kullanılan bir terim. İran'da 'Aghazadegi' (Türkçe'de ağa+zade) hem siyasi hem ekonomik seçkinlerin kendi çocukları için yarattığı lüks yaşamlarının ve dolayısıyla toplumun büyük bir kısmının yağmalandığının göstergesidir.

atarak itfaiyecilerin gözü önünde hayatlarını yitirmişlerdir. Tahran'da bahsedilen bölgeden sorumlu olan itfaiyeci olan Jalal Maleki bu olayla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "yangın sırasında, iki kadın işçi pencerelerde asılı kalıp dengelerini sağlayamadıkları için yere düşüp hayatlarını kaybettiler".[143] Bozorgian'a göre, yöneticiler açısından işçiler, işportacılar, öğretmenler, borçlular ve genelde yoksullar 'dengelerini sağlayamadıkları için' zorluk çekip hayatlarını yitiriyorlar. Bugünün dünyasında, köprülerde veya metro duraklarında bir sürü insan, 'dengelerini sağlayamadıkları için' aşağıya atlıyorlar: aslında açık ki "yenilmişlerin büyük kümesi ölümlerinde birleşip dayanışmaktadırlar". [144] Bozorgian bu bağlamda klasik Marksist sınıf analizlerini proletaryanın egemen kapitalist sistemine entegre olduğunu öne sürmesinden dolayı eleştirmiştir. Artık proletarya kapitalist sistemin içinde olanlar değil dışına ittirilenler, maaşsızlar veya işsizleştirilenlerdir. Bu bağlamda, yeni proletarya tasvirinin 20. Yüzyılın ortasına dek 'işçi sınıfı' olarak bilinen şeyle hiçbir bağlantısı kalmamıştır. Buna ilaveten, varolan sistemin temel çelişkisi işçi sınıfı ile seçkin sınıf arasında değil işsizler ile işçiler-patronlar ittifakı arasında devam ettiğini öne sürer.[145] Bu bağlamda şimdiye kadar düşünülen sınıf mücadelesinden umudunu keserken artık işgücünü birleştiren unsurun onun iş sahibi olmak değil de işsizlik haline geldiğini söyler. Başka bir ifade ile insanlar özellikle yoksullar artık belli bir sınıfa aidiyet duymamaktadırlar: "işportacının artık sınıfı bile yoktur. Onun sınıfı, orta sınıfta da olduğu gibi, özgürleşmekten ziyade yoksulluğu ve yoksunluğu hatırlatır".[146] Bozorgian, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* adlı eserindeki transandantal özne kavramı üzerine düşüncelerinden yararlanarak yeni bir devrimci öznenin oluşumundan bahsetmiştir. Söylem, öznenin pozisyonu, antagonizm ve eklemlenme gibi kavramlardan bu bağlamda yararlanılmıştır. Laclau ve Mouffe'un kavramlarını kullanan Bozorgian yeni öznenin oluşumunu talepleri

[143] a.g.e., 112-114.
[144] a.g.e., 115.
[145] a.g.e., 118.
[146] a.g.e., 119.

iktidar tarafından reddedilen bireylerin eklemlenmesi olarak yorumlar. Burada önemli olan husus bireylerin taleplerinin mahiyeti değildir, her ne olursa olsun taleplerin ta kendisidir. Böylece farklı toplumsal gruplar ve farklı mesleklerde çalışanlardan oluşan daha kapsamlı bir toplumsal özne ile karşı karşıya kalırız: öğretmenler işçilere, işçiler demokratlara, demokratlar kadınlara, kadınlar paralarını kaybedenlere ve onlar da çevrecilere eklemlenerek mağdurlar zincirini oluşturacaklardır. Böylece toplumsal kimliklerindeki farklılıklara rağmen bir araya gelerek değişim öznelerine dönüşeceklerdir.[147] Laclau ve Mouffe bunu 'popüler özne' veya yeni proletarya olarak adlandırmışlardır. Bu zincir her ne kadar geniş, farklılıkları kapsayıcı ise o kadar güçlü ve çok-kimlikli olur. Bu bağlamda, Yunes Asakere'nin ve terzi kadın işçilerin olayı mahpuslar ve çevreci aktivistlere eklemlenerek hegemonya yaratılmasında ve çeşitli taleplerin birleşmesinde önemli bir katkı sunar.[148]

Yukarıda anlatıldığı üzere, İran'da işportacılık üzerine yapılan araştırmaların bir çoğu doğrudan kamu kurumları tarafından uygulamalı-çözüme dayalı çalışmalar olarak yapılmıştır. Dolayısıyla, bu gibi araştırmalarda yöneticilerin işportacılığı ve işportacıları nasıl algıladıkları ve işportacılık sorununu hangi politikalar ile çözmeye çalıştıkları ortaya çıkar. Bu bölümde enformel ekonominin farklı kavrayışlarını ele aldık ve ardından işportacılığın tanımlarına ve biçimlerine yakından bakmaya çalıştık. Türkiye ve İran'da yapılan araştırmaları incelerken çalışmaları uygulamalı ve betimleyici olarak kategorize ederek sonuçlarını tartıştık. İkinci bölümde bu çalışmanın teorik çerçevesini çizmeye çalışacağız. Bu bağlamda enformel ekonominin doğasını Marx'ın artık-nüfus teorisiyle açıklayacağız ve kent yoksulları olarak bilinen fenomeni yedek işgücü ordusu teorisiyle izah etmeye teşebbüs edeceğiz. Ardından, Orta Doğu'daki kent yoksulları konusunda önemli katkılara sahip olan Asef Bayat'ın eserlerini ele alarak onun ortaya koyduğu çözümlemeleri, bu çalışmanın konusu olan işportacılık bağlamında eleştirmeye çalışacağız.

[147] a.g.e., 129.
[148] a.g.e., 132.

2. BÖLÜM
KENT YOKSULLARI, YEDEK İŞGÜCÜ ORDUSU TEORİSİ VE ASEF BAYAT'IN ESERLERİ ÜZERİNE

Kapitalizmin gelişim sürecinde kentsel sanayi proleteryayı yaratan süreç eski düzendeki üreticileri (köylüler ve tarım işçileri) üretim araçlarından koparark onları mülksüzleştirerek yoksullaştırdı, öyle ki onlar zorunlu olarak öncelikle köyden köye ardından sanayi ve yarı-sanayi kentlerine göç etmek zorunda kaldılar. İngiltere'de "klasik biçimiyle" ortaya çıkan ilkel birikim süreçleri kapitalizmin 'tarih-öncesi' aşamasını oluşturmuştur. Marx'ın tabir ettiği[149] "ilkel birikimin sözde sırrı" üretim araçlarında ve üretim ilişkilerindeki devrimci değişimlerde ve bu ilişkilerin yeniden örgütlenmesinde saklıdır. Birikimin temeli tarım üreticilerinin üretim araçlarından koparılmaları ve ücret karşılığında emek güçlerini sermaye sahiplerine satmak zorunda kalmalarına bağlı idi.[150] Dikkat etmemiz gerekir ki bu süreç yalnızca üreticilerin üretim araçlarından koparılması ile kısıtlı kalmayıp aynı zamanda, Marx'ın tabiri ile, parayı sermayeye dönüştüren bir süreç olmuştur. Bu çerçevede Çitleme Hareketi, İngiltere başta olmak üzere, farklı Avrupalı ülkelerinde de yaşanan bu sürecin ilk örneğini teşkil etmiştir. Fakat Ellen Meiksins Wood'un[151] altını çizdiği üzere bu hareket yalnızca toprakları çitlememiş, aynı zamanda toprakların kollektif ve örfi kullanımlarına yönelik hukuk sistemini de yok etmişti. Dolayısıyla mülkiyet hukukunun değişmesiyle birlikte kırsal yoksulluk hiç görülmediği bir biçimde arttı. Daniel Bensaïd bu değişimi şöyle ifade etmiştir: "Tarihçi E. P. Thompson'ın 18. Yüzyıl İngilteresi'ne ilişkin olarak saptadığı gibi, hukuk artık mülk sahiplerinin lehine olacak şekilde 'mülkiyetin yeni tanımlarını' kabul ettirmek için kullanılan ayrıcalıklı bir araç haline gelmekte, bu, 'tanımlanmamış tarımsal kullanım hakları ortadan kaldırarak veya çitle çevirme hareketini ivmelendirerek' yapılmaktadır". [152] Tarımın kapitalistleşmesi ve tarımdaki özel mülkiyetin gelişimi

[149] Ben Fine, 2012.
[150] Henry Heller, 2011: 79.
[151] Meiksins Wood, 2002: 108-109.
[152] Bensaïd, 2018: 19.

beraberinde kapitalizme özgün sınıflar arasında kutuplaşma getirmişti. Ancak bu kutuplaşma gelişmekte olan sanayi kentlerinde bariz görünürlüğe sahip olmuştu. Bu mülksüzleştirme süreci, emek araçlarını ve emek maddesini serbest hale getirerek sanayi sermayesi için bir iç pazar yaratmıştır.[153] Fakat yalnızca kapitalizmin iç pazarı bu süreçte etkili olmamıştır, bunun yanı sıra ticaret ve dış pazarlarının yağmalanması da söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, ilkel birikim yalnızca Avrupa'daki üretim araçları ve üretim ilişkilerindeki gelişmeler ile ilgili olmayıp aynı zamanda sömürgecilik, zor, devlet borçları sistemi, vergilendirme ve himayecilik aracılığıyla Güney Asya'dan Kuzey Amerika ve Afrika'ya kadar geniş coğrafiyadan elde edilen kaynaklar ile de ilişkili olmuştur. Marx bu hususu şöyle dile getirmiştir:

> "Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adalarının fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi''.[154]

Dolayısıyla, Marx *Kapital*'ın son bölümlerinde "Modern Sömürgecilik Teorisi" başlığı altında sermayeyi sabit bir fenomen olarak değil "şeylerin aracılığıyla kişiler arasında kurulan bir *toplumsal ilişki* olarak"[155] değerlendirip kapitalizmin üretim ve yeniden üretim süreçlerini analiz etmiştir. Marx'ın birikim teorisini açıklayan Harvey'e göre ise kapitalizmde birikim "büyümeyi güçlendiren motordur" fakat bunun için üç durumun gerçekleşmesi şarttır, üretimin büyümesini besleyen bir yedek sanayi ordusunun varlığı, piyasada üretim araçlarının gerekli miktarda olması ve artan miktarda üretilen metaları cezbetmek için bir piyasanın varlığı.[156] Bu bağlamda, Harvey kapitalizmdeki ilkel birikim süreçlerini[157] yalnızca tarihsel olarak kapitalizmin ortaya çıkışını sağlayan

[153] Özay Göztepe, 2018: 58.
[154] Marx, 2016: 718.
[155] Göztepe, 2018: 60.
[156] Harvey, 2019: 52-53.
[157] Birikim meselesi ile ilgili Marksist literatürde pek çok tartışma mevcuttur. Bunların en önemlisi Rosa Luxemburg'un 1913'te kaleme aldığı *Sermaye Birikimi* adlı eseridir. Luxemburg bu eserde Marks'ın "genişlemiş yeniden üretim" teorisini eleştirmiştir. Göztepe'nin belirttiği üzere, Luxemburg'un temel savı şudur: "kapitalizm var olabilmek ve gelişebilmek için *kapitalist olmayan üretim biçimlerinin bulunduğu bir ortama* ihtiyaç duyar" (Göztepe, 2018: 63). Bu bağlamda, sermaye üç aşamada bir mücadele vermiştir: "doğal ekonomiyle mücadele, meta ekonomisiyle mücadele ve rekabet mücadelesi" (a.g.e., 64). Sermaye birikimi ile ilgili başka tartışmalar için ayrıca bkz Maurice Dobb (1992). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler* (Çev: F.A.-Kar). Belge Yayınları, İstanbul; ve Paul Sweezy. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* (Çev: M. Gürer ve S. Sökmen), Metis Yayınları, İstanbul.

mekanizmalar olarak değil aynı zamanda günümüzdeki neoliberal dönemde bile kapitalizmin sürekli yeniden üretiminin zeminini oluşturan süreçler olarak da ele alıp ona "mülksüzleştirme yoluyla birikim" adını vermiştir.[158] Birikimin hem en önemli temellerinden birini oluşturan hem onu krize sokan emek fazlalığı, Marksist ekonomi politik teoride "yedek sanayi ordusu" olarak ele alınmıştır. Yedek ordusu teorisinden bahsetmek için Marx'ın artık-nüfus teorisine başvurmamız gerekir.

2.1. Marx'ın Artık-Nüfus Teorisi

Marx'ın belirttiği gibi, mülksüzleştirilen tarım işçisi, ya proleter olup kendi işgücünü sermaye sahiplerine satacaktı, yani kendi üretken emeğini devreye sokarak doğrudan artı değer üretim sürecine dahil olacaktı ya da üretken olmayan faaliyetlerde küçük meta üretiminin farklı şekilleri ile geçinecekti; bunun dışında kalanlar yani işsizler ise işgücünü farklı nedenlerden dolayı sermayedarlara satamadıkları için sermayenin artık nüfusunu oluşturacaktı. Başka bir ifade ile, kapitalist şehirlerde mülksüzleştirilenlerin serencamı ya sanayi proleteryasının saflarında yer almak olacaktı ya da artık-nüfusun farklı kademelerine dahil olmak. *Kapital*'in birinci cildinin 23.cü bölümünde kapitalizmin genel yasasını açıklayan Marx, "bir göreli artık nüfusun gittikçe artan ölçüde üretimi ya da yedek sanayi ordusu" başlığı altında göreli artık nüfusun tarihsel oluşumunun koşullarını ve sanayinin işçilerinin bir kısmını işsizleştirme eğilimini kendide barındırdığını öne sürmüştür.[159] Marx'a göre kapitalizm istenmeyen bir artık-emek (artık nüfus) yaratmıştır. Dolayısıyla artık-işçiler daima olagelmişlerdir, çalışan işçilerin muhtemel işsizleştirilmeleri ve mücadelelerinin radikalleşmesi durumunda sermayedarlar tarafından daha az bir ücret karşılığında çalışmaya hazır durumdadırlar. Bundan dolayı cüzi bir miktar ücret karşılığında olsa bile işçiler arasındaki rekabet öyle bir ortamda kendini var eder ki böylece sermayedarlar sömürü oranını arttırıp daha fazla

[158] Harvey, 2019.
[159] Marx, 2016: 608.

artı değere el koyabilmektelerdir. Marx'a göre, göreli artık nüfus sabit olarak üç biçimde tezahür bulmuştur: akıcı, saklı, durgun. Akıcı artık nüfus "modern sanayinin merkezlerinde- fabrikalarda, manifaktürlerde, dökümhanelerde, madenlerde vb." şekillenmekte olup iniş ve çıkışları sanayinin durumuna bağlıdır:

> "Hem gerçek fabrikalarda hem de makinenin bir faktör olarak yer aldığı ya da yalnızca modern iş bölümünün uygulandığı bütün atölyelerde, gençlik çağı geride bırakılana kadar, yığınla erkek işçiye ihtiyaç duyulur. Bu noktaya gelinir gelinmez, ancak pek azı aynı iş kollarında kullanılabilir ve çoğu düzenli bir şekilde işten çıkarılır. Bunlar, akıcı artık nüfusun sanayideki büyüme ile birlikte büyüyen bir unsurunu oluşturur. Bir kısmı yabancı ülkelere göç eder; aslında yaptıkları şey, dışarıya giden sermayenin peşinden gitmektir.... yani, işçi kuşaklarının hızla yenilenmeleri gerekir. Bu toplumsal ihtiyaç, modern sanayi işçisinin içinde yaşamakta olduğu koşulların zorunlu bir sonucu olan erken yaşta evlenmelerle ve çocuk işçilerin sömürülmesinin bunların üretilmelerini karlı bir iş haline getirmesiyle tatmin edilir".[160]

Foster ve Jonna bu akıcı artık nüfusu "yedek işgücü ordusunun en dalgalı fayı" olarak ele alıp özellikle çocuklar, kadınlar ve evsiz ameleleri (göçmenler) yedek işgücü fayının en canlı ve sömürüye uygun bileşenini teşkil ettiklerine inanmaktadırlar. Onlara göre, akıcı artık-nüfus mensüplarının çalışan ve işlerini yeni kaybetmiş işçilerle belirli bir ilişki içindeydiler.[161]

İkinci biçim, tarım işçilerinin gizli artık-nüfus oluşturmasıdır ki daima kent proleteryasına dahil olmak eğilimini taşırlar. Marx bu durumu açıkça ele alır:

> "Ne var ki, bu göreli artık nüfusun kentlere doğru sürekli akışı, kırda, büyüklüğü ancak akış kanallarının olağanüstü bir genişleme gösterdiği durumlarda ortaya çıkan, sürekli olarak saklı bir artık nüfusun varlığını şart kılar. Bundan ötürü, tarım işçisi, ücretlerin en düşüğüne mahkum edilir ve bir ayağı hep sefalet bataklığındadır".[162]

Foster ve Jonna'nın öne sürdüğü üzere, "bu nüfus, sanayi kapitalizmi için potansiyel emekten oluşan büyük bir kaynaktır (İngiltere sanayisi içerisinde İrlandalılar örneği gibi)".[163] Marx'a göre göreli artık-nüfusun üçüncü biçimi ise durgun nüfustur:

> ''Göreli artık nüfusun üçüncü kategorisi olan durgun artık nüfus, faal işçi ordusunun bir bölümünü oluşturur; ancak, tümüyle düzensiz şekilde çalıştırılır. Bu yüzden, göreli artık nüfusun bu bölümü sermayeye tükenmek bilmeyen bir kullanılabilir emek gücü kaynağı sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve tam bu durum, onları sermayenin özel sömürü dallarının geniş temeli haline getirir. Maksimum çalışma süresi ve minimum ücret bunların ayırt edici özellikleridir.... Ev sanayisi sürekli

[160] Marx, 2016: 619-620.
[161] Foster and Jonna, 2016.
[162] Marx, 2016: 621.
[163] Foster and Jonna, 2016.

> olarak büyük sanayi ile tarıma fazla gelen nüfusla ve özellikle de zanaatçılığa dayanan işletmenin manifaktür karşısında, manifaktürün makineli işletme karşısında ayakta duramadığı yerlerde çökmeye başlayan sanayi kollarından gelen güçlerle beslenir... Ne var ki, burada çalışan nüfus, aynı zamanda, işçi sınıfı içinde, bu sınıfın toplam büyümesindeki payı diğer unsurlarınkilere göre daha yüksek olan, kendi kendini yeniden üreten ve kalıcılaştıran bir unsur oluşturur".[164]

Durgun nüfus, Marx'a göre, işgücünü bir bütün olarak düşündüğümüzde "istikrarsızlığının en bariz tezahürüdür"[165] çünkü durgun nüfus içerisinde yer alan kişiler maksimum çalışma süresinde çalışmak zorunda olan ve minimum ücretlere tabi tutulan işçilerdir. Marx'a göre, günübirlik iş türleri "ücretli emeğin en güvencesiz" biçimidir. Buna ilaveten, modern ev işleri sanayisi sözü geçen nüfusun büyük bir kısmını içine çekerek çocuklar ve kadınlardan oluşan ucuz, zinde ve sömürülmeye uygun olan işgücü fazlasıyla işlenmektedir.

Marx'ın değindiği bir başka grup ise "kent yoksulları" sözcüğü duyulduğunda aklımıza gelen ilk şeydir. Ayrıca buna "lümpen proletarya" adı da verilmiştir:

> "Son olarak, göreli artık nüfusun en dipteki tortusunu, sefalet alanının sakinleri oluşturur. Haydutlar, suçlular, fahişeler, kısaca gerçek lumpen proletarya bir yana bırakıldığında, toplumun bu katmanı üç kategoriden oluşur. Bunların birincisi, çalışabilecek durumda olan kimselerdir. Bu gibi kimselerin miktarının her bunalımla birlikte kabardığını ve işlerde görülen her canlanma ile birlikte azaldığını görmek için, yoksul halk hakkındaki İngiliz istatistiklerine şöyle bir bakmak yeter. İkinci kategori, yetim çocuklarla yoksul çocuklarıdır. Bunlar, yedek sanayi ordusunun adaylarıdır ve örneğin 1860 yılındaki gibi büyük refah dönemlerinde alelacele ve kitle halinde faal sanayi ordusunun erleri haline gelirler. Üçüncü kategori, ahlak düşkünleri, serseriler, çalışabilecek halleri kalmamış kimselerdir. Bu kategori, esas itibarıyla, iş bölümü yüzünden hareket yeteneklerinden yoksun, çaresizlik içinde kıvrananlar, bir işçinin normal çalışma yaşını aşmış insanlar, ve son olarak, sayıları tehlikeli makinelerin, madenlerin, kimyasal maddeler imal eden fabrikaların ve bunlara benzer yerlerin çoğalmasıyla birlikte kabaran sakatlanmış, dul kalmış sanayi kurbanlarından vb. meydana gelir. Sefalet, faal sanayi ordusunun hastanesi ve yedek sanayi ordusunun safrasıdır.... sefalet, göreli artık nüfusla bir arada, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir varlık koşulunu oluşturur.... Son olarak, işçi nüfusunun düşkünler tabakası ve yedek sanayi ordusu ne kadar büyükse, resmi yoksulluk da o kadar büyük olur. *Bu, kapitalist birikimin mutlak, genel yasasıdır*".[166]

Yukarıdaki pasajda Marx kapitalist birikimin genel ve mutlak yasasını daima yoksullaştırma ve yoksul bırakma aracılığıyla sermayenin artık-nüfusu veya işçi sınıfının en alt katmanlarını etkilediğini anlatmıştır: "Sermaye birikimine karşılık gelen bir sefalet birikimini gerektirir. Şu halde, bir kutuptaki zenginlik birikimi, aynı zamanda, öteki

[164] Marx, 2016: 621.
[165] Foster and Jonna, 2016.
[166] Marx, 2016: 622.

kutuptaki, yani kendi emeğinin ürününü sermaye olarak üreten sınıfın yer aldığı karşı kutuptaki sefalet, acı, kölelik, cehalet, vahşileşme ve manevi bozulmanın birikimidir".[167] Yoksul nüfus veya modern dünyada 'kent yoksulları' olarak bilinen kesim, yedek işgücü ordusunun en düşük seviyesinde ve dolayısıyla işçi sınıfının da en alt kademesinde bulunanlardır ve onların yoksulluğa gömülü enformel yaşamları korkunç tehlikeler ile karşı karşıyadır. Bu tehlikelerden biri ise farklı dönemlerde gerici politik ideolojiler tarafından kullanılmaları gerçeği olmuştur. Onları 'tehlikeli sınıflar' olarak anılmalarının sebebi ise bu bakımdan anlaşılabilir.

Marx'ın göreli artık-nüfus ve onun farklı biçimleri ile ilgili one sürdüğü formülasiyonun önemi, 20'inci ve 21'inci yüzyıllar boyunca, sosyolojide "kent yoksulları" veya "sınıf-altı" kavramlarıyla adlandırılan durumun Marx'ın ekonomi politik yaklaşımı ile edilebilme kabiliyetinden anlayabiliriz. Böylece kent yoksullarını tekil tezahürler veya sınıf-dışı bir kategori olarak değil işçi sınıfının en düşük seviyesinde bulunanlar, Marx'ın tabiri ile, yedek sanayi işgücü ordusu olarak ele alıp toplumsal mahiyetini emek ile sermaye arasındaki karmaşık çelişkilerle tanımlarsak ancak o vakit işçi sınıfının politik, ekonomik ve toplumsal varlığını daha kapsamlı bir şekilde anlamış oluruz. Sosyolojik ana akım değerlendirmelerinde, kent yoksulları toplumsal sınıflardan ayrı bir kategoride yer alıp bizzatihi ontolojik bir bütünlüğü ifade etmektedir. Ancak, bu argümana karşı Engels çizdiği tabloda İngiltere'nin emekçi sınıflarının durumuna başvurarak kent yoksulları ile işçi sınıfın arasındaki ontolojik bir kopuş olmadığının gerekçelerinden bahsetmemiz gerekir.

2.2. Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'unda Yedek İşgücü Ordusu

Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845) başlıklı eserini ilk modern kent etnografisi olarak düşünecek olursak kesinlikle abartmış olmayız. Bu eserde Engels, İngiltere'nin sanayi kentlerinde varolan durumu, yoksul ve işçi mahallerinden elde ettiği

[167] a.g.e., 624.

gözlemler ile birleştirerek Marksist literatüre emsalsiz bir katkı sunmuştur. Engels'in bu eseri, Marx'ın eserleri ile birlikte düşünüldüğünde anlamamız gereken ilk şey bilimsel sosyalizmin kurucularının baştan beri proletaryanın bir parçası olarak kent yoksulları ile ilgili analiz yaptıkları durumu, betimledikleri ve bu konudaki kavrayışları olmalıdır. Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı eseri sanayileşmenin İngiltere'deki işçi sınıfı ve yoksulların hayatları üzerinde bıraktığı etkilerin farklı boyutlarını analiz etmektedir. Bu eserin önsüzünde Engels Büyük Britanya'nın emekçi sınıflarına şöyle hitap etmiştir:

> "Emekçiler, Alman vatandaşlarıma içinde bulunduğunuz koşulları, acıları, mücadelenizi, umutlarınızı ve umduklarınızı anlatmaya çalıştığım bu eseri size adıyorum. Koşullarınız hakkında bir şeyler bilebilmek için yeterince yaşadım aranızda. Bu bilgiyi edinmek için tüm ciddiyetimi kullandım. Elime geçirebildiğim çeşitli resmi ve gayrıresmi belgeleri inceledim. Bununla da yetinmedim. Konum hakkında sadece soyut bir bilgiden daha fazlasını elde etmek istiyordum. Sizi evlerinizde görmek, günlük yaşantınız içinde incelemek, içinde bulunduğunuz durum ev acılarınız hakkında sizinle konuşmak, sizi ezenlerin sosyal ve politik gücüne karşı verdiğiniz mücadeleye tanık olmak istiyordum. Bunları da yaptım. Orta sınıfların arkadaşlığından, yemekli partilerinden, Portekiz şarabından ve şampanyasından vazgeçip tüm fırsatlarımı tamamen çalışan insanlarla ilişkilere adadım".[168]

Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildi (1867) yayımlanmadan 22 sene evvel Engels eserini yazıp yayımlamıştı. Marx ile tanışmadan önce Engels İngiltere'deki işçi sınıfı ile ilgili yazdığı makaleleri sebebiyle ün kazanmıştı. Marx Engels'in İngiltere'deki proletaryanın gündelik hayatını bu denli özenle çalışmasını çok övmüştür. Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda Weber, Durkheim ve Simmel gibi sosyologların modern kent yaşamını henüz ele almalarından uzun bir zaman evvel kentsel Marksizm diyebileceğimiz bir alanın temelini oluşturmuştu. Bu kitapta Engels sanayileşme mekanizması ile kentleşme arasında bağ kurup sermaye birikimi ile sınıfsal dinamikleri kentsel gelişim çerçevesinde analiz etmeye çalışmıştır.[169] Engels'in Manchester'de yaptığı saha çalışması, şehrin İngiltere'deki diğer sanayi şehirler ile birlikte kapitalizm üretim tarzının tezahür bulduğu yeryüzündeki nadir noktalardan biri olmasından

[168] Engels, 1994: 21.
[169] Merrifield, 2002.

kaynaklanır ve dolayısıyla sanayi proletaryası ile büyük yoksul kitlelerin yoğunlaştığı yerlerden biri olarak ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, İngiltere ve özellikle Manchester gibi bir sanayi kenti, Marx'ın belirttiği gibi, proltaryanın durumunun "klasik biçimi"ni temsil etmektedir.[170] Engels'in Manchester'de fark ettiği en önemli husus sanayi devriminin doğrudan sonuçlarıydı. Buhar ve dokuma makinelerinin icadı üretim sürecini hızlandırıp fabrikaların ortaya çıkışına neden olmuştu. Kol emeği yerini modern manifaktör üretimine terk etmiş ve şehirler de sanayi mega-kentlerine dönüşmüştü. Engels'e göre, İngiltere'de yaşanan sanayi devrimi tıpkı Fransa'daki siyasi devrim ve Almanya'daki felsefi devrim gibi önemliydi. Kol emeğine muhtaç olan yeni sanayiler büyük işçi kitlelerinin- hem göçmen işçilerin hem de tarım işçilerinin- dikkatini modern ve gelişmekte olan kentlere doğru çekmiştir.[171] Merrifield'in *Metromarksizm*'de anlattığı üzere, Engels'in proleter kavramının kapsamındaki kategorilerde zanaatkarlar fabrika işçileri, dokumacılar tarım işçileri ve ayakkabıcılar marangozlar olduğu kadar aslında hepsi proleter sayılmaktaydı. Engels'in betimlediği sermaye birikim sürecinin sonucu olan bu kitlelerin sefaleti ve yoksulluğu, diğer yandan gerçekçi ve zeki bakış açısının göstergesiydi. Modern sanayi kentleri aşırı biçimde yoğunlaşmış toplulukların yaşam mekânından başka bir şey değildi. Büyük fabrikalar aslında büyük maddi kaynaklar demekti ve büyük kentler bol üretim kapasitelerini içinde barındıran ve yeni hizmetler sunan yerlerdi. Bu hizmetlerin başta gelenleri olan büyük çaplı taşıma sistemleri, demiryolları ve kanalizasyon sistemleri diğer yandan, verimli ve vasıflı işgücünün kaynağı, alıcılar ve satıcılar arasında doğrudan ilişki kuracak mekânlar anlamına gelmekteydi. Engels bu haliyle büyük kentleri "mülkiyetin merkezileşmesinin en uç noktaları" olarak görmektedir:

> "Her büyük kentte, işçi sınıfının üst üste yığıldığı bir ya da daha çok kenar mahalle var... genelde, ona ayrı bir toprak parçası ayrılmıştır; orada o, mutlu sınıfların gözünden uzakta, yapabildiği ölçüde ayakta kalmaya çabalar durur. Bu kenar mahalleler ise İngiltere'nin büyük kentlerinde birbirlerine oldukça denk biçimde düzenlenmiştir- kentlerin en kötü

[170] a.g.e., 34.
[171] a.g.e., 35.

> mahallelerindeki en kötü evler... Sokaklarda genelde kaldırım yoktur, inişli-yokuşlu, pis, çöp ve hayvan pisliği doludur; kanalizasyon ya da atık su kanalı yoktur; tam tersine yollar durgun, pis su birikintileriyle kapalıdır. Ayrıca kötü, karmakarışık yapılanma nedeniyle semtin hava akımı engellenmiştir".[172]

Engels'in tasvir ettiği büyük kentler yalnızca fabrikalarda çalışanların yaşam alanı değildir, aynı zamanda insan "fazlalıklar"ını içinde barındıran mekânlardır. Sanayi kentlerinde yaşayan fakat sanayi iş kollarında iş bulamayan nüfusun büyük bir kısmı ise, Engels'in tabiri ile, ekonomik faaliyetin sınırlarında geçinmeye çalışmaktaydılar. Bu fazlalıklar, "artık nüfus" kategorisinde yer alıp farklı yollarla geçinmeye çalışıyorlardı:

> "Kriz sırasında büyük rakamlara ulaşan ve en yüksek refah anıyla kriz arasındaki ortalama olarak kabul edilen dönemde de oldukça kabaran bu yedekler ordusu; dilencilik ve hırsızlık yaparak, sokakları süpürerek, gübre toplayarak, el arabaları iterek, eşekleri sürerek ya da önlerine çıkan küçük işleri yaparak İngilizlerin dediği gibi bedenleriyle ruhlarını zar zor birarada tutabilen İngiltere'nin 'artık nüfusu'dur".[173]

Bu işlerin yapılması ise düşünüldüğü kadar rahat değildi çünkü birçok yerde bu işler belediyeler tarafından yasaklanmıştı ve "fazlalıklar" olarak görünen bu kitle bütün yasaklara rağmen hayatta kalmaya çalışıyordu. Bu çalışmaya paralel bir şekilde, Engels'in anlatımında insan "fazlalıkları" dediği kitleye dahil olan kişiler, diğerleri arasında, seyyar satıcılık yoluyla da geçinmekteydiler:

> "Fazlalıkların çoğu, seyyar satıcılıkla kendilerini geçindirirler. Özellikle Cumartesi günlerinde öğleden sonra bütün emekçiler sokaklara döküldüğünde, seyyar satıcılık yaparak geçinen bir sürü insan görülebilir. Ayakkabı ve korse bağları, askılar, sicimler, kekler, portakallar ve her çeşit küçük mallar, erkekler, kadınlar ve çocuklar tarafından satılır. Her an bu tür seyyar satıcılar sokak köşelerinde dururken ya da kekler ve zencefil birasıyla ısırgan birası satarak dolaşırken görülebilirler. Kibritler ve bu tür şeyler, mühür mumu ve ateş yakmak için diğer karışımlar bu satıcıların başka kaynaklarıdır. Jobbers (parça başı çalışan işçi, taşeron) diye bilinen diğerleri ise, sokak sokak dolaşarak küçük işler ararlar; aralarından bazıları bir günlük iş bulmayı başarır, ama çoğunluk o kadar şanslı değildir".[174]

Bu çalışma açısından kent yoksullarının mahiyetini açıklamak üzere yedek işgücü ordusunun teorisini Marx'ın artık-nüfus teorisi ve Engels'in betimlediği emek "fazlalığı"nın bir biçimi olarak ele almaya çalıştık. Yedek işgücü ordusunun varlığına dair klasik Marksist tartışmaların yanı sıra günümüzdeki Marksistler tarafından farklı ele

[172] Engels'ten aktaran, Merrifield, 2012: 77.
[173] Engels, 1994: 138.
[174] Engels, 1994: 139.

alınış biçimleri bu konuya dair tartışmaların devam ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Marx'ın artık-nüfus biçimlerinin günümüzdeki ekonomik ilişkiler açısından hangi iş biçimlerine tekabül ettiği bu tartışmalar açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Böylece enformel ekonominin büyük bir parçasını oluşturan işportacıların sınıfsal analizine dair teorik çerçeveyi ortaya koyabiliriz.

2.3. Marksistler ve Tartışmalar

Klasik Marksist teorideki yedek işgücü ordusu hususunun önemi sonraki Marksistlerin eserlerinde de karşımıza çıkar. Bu bakımdan, sorulabilecek temel soru enformel ekonomiden geçimini sağlayan kent yoksullarının veya yedek işgücü ordusunun hangi bileşenlerden oluştuğudur. Tomas Barnes'in "Marksizm ve Enformel Emek" (2012) ve Magdaf ve Megdaf'ın "Harcanabilir İşçiler: Bugünkü Yedek İşgücü Ordusu" (2004) adlı makaleleri üzerinden kent yoksullarını, çalışmamızın konusu olan işportacılar da dahil olmak üzere, yedek işgücü ordusunun bir parçası olarak değerlendirmeye çalışacağız. Buna ilaveten, bir yandan kent yoksullarına dair sınıfsal bir analizin yanı sıra enformel ekonominin konumunu ve kentlerdeki işgücünü enformelleştiren politikaları, özellikle neoliberal ekonomiler çerçevesinde okumamız gerektiği kanaatindeyiz. Enformel ekonomi ile ilgili tartışmalar, Küresel Güney ülkelerinde işgücünün büyük bir kısmı bu sektörde çalışması sebebiyle yeniden canlanmıştır. Enformel emek Latin Amerika'da bütün çalışma alanlarının neredeyse yarısını ve Çin'de ise kentsel işgücü alanının yaklaşık yarısını kapsamaktadır.[175] Değinmemiz gerekir ki enformel yaşam, özellikle kent yoksulları ile ilintili düşünüldüğünde, yalnızca ekonomik bir boyuttan ibaret değildir, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik olarak tartışılması farklı boyutlara sahiptir. Günümüzde enformel işgücü hakkında konuştuğumuzda önemli olan husus çalışmaların ne gibi koşullar altında gerçekleşiyor olmasıdır. Barnes'e göre,

[175] Barnes, 2012.

enformel emek eskiden sadece enformel işletmeler ile anılmaktaydı. İşletmeden kastedilen şey 10 kişiden az işçisi olan, içinde kayıp, esnek veya sistematik olarak göz ardı edilen vergiler ve devlet kuralları olanıdır. Bu kurallar ise işçileri koruyacak, çalışma zaman dilimlerini sınırlayacak, işyeri güvenliğini, asgarı ücretini, sağlık güvencesini ya da emeklilik maaşını sağlayacak kanunları kapsamaktadır.[176] Bu özellikler 1980'lerden itibaren neoliberal politikalar adı altında uluslararası mali kurumlar tarafından bağımsız sendika faaliyetleri ve işçi sınıfının örgütlenme potansiyeli üzerinde baskı kurulmasını getirmiştir. Yaşanan dönüşümlerle işgücünün bir kısmı, ya tamamen işsizleşti ya da geçici işler yaparak dolayısıyla ekonominin enformel alanlarına sürüklendi.[177] Bu olguyu işgücünün enformelleştirilmesi olarak da adlandırabiliriz.

Barnes enformel emeğin türlerini veya sömürünün enformel biçimlerini çeşitli başlıklar altında ele almıştır:[178] Bu başlıklardan biri olan "ev işçileri" bir ücrete tabi çalışanlar, işyerleri bir evden ibaret olup eskiden ev ahalisi veya ücretsiz bir hizmetçinin üstlendiği işleri yapan kişileri anlatmaktadır. Bu faaliyetin önemi doğrudan meta üretimi sürecinde bulunmamalarından kaynaklıdır. Ev işçilerinin emeğinden çıkarılan artı değer, aynı evde yaşayan başka işçilerin yeniden üretimde bulunmaları için gerek duyulan değer ile ilişkilendirilebilir. Barnes'e göre, cinsiyet faktörü burada önemli bir role sahiptir zira kadınlar ev işçilerinin büyük bir kısmını oluşturdukları düşük ücret, kişisel güvensizlik ve cinsel istismar gibi sorunlar çalışma yaşamlarında karşılaştıkları en önemli sorunlardır.[179] "Geçici ve günlük işçileri" gündelik veya haftalık olarak çalışan, kırsal veya diğer kentsel bölgelerden göçen, geçinmek için *işportacılık*, dilencilik ve geçici olarak temizlikçilik yaparak geçimlerini sağlayan işçilerden oluşur. Geçici işçiler, düzenli veya kısa vadeli işlerde çalışanlardır fakat "geçici" olduklarından dolayı, bu işlerin işverenleri üretim maliyetini azaltmak için işçilerin hakkı olan sigorta veya tazminatlarını

[176] Barnes, 2012: 3.
[177] Harvey, 2005.
[178] Barnes, 2012: 152.
[179] Barnes, 2012: 154.

ödemeyebilirler. “Kayıtdışı veya bilinmeyen işçileri” ekonominin formel alanında çalışan fakat işverenleri tarafından gizli tutulan işçilere tekabül etmektedir. Bu işçiler devlet nezdinde işgücünün resmi rakamları arasında yer almamaktadırlar. Barnes’e göre, böylece mutlak artı değer, emeklilik maaşların kısıtlanması ve ücretlerin azaltılması gibi yöntemler aracalığıyla artmaktadır. İşverenler tarafından bu duruma yönelik olarak önerilen başka bir çözüm ise, Barnes’in belirttiği üzere, işçilerin stajyer veya çırak olarak işe alınmasıdır ki bu da benzer olumsuz sonuçları doğuracaktır. “Evde çalışan sanayi işçileri” serbest meslek sahibi olanlar ile ücretli iş yapanlar arasında yer almaktadırlar. Bu işçiler bir yandan ücretli işçilerdirler zira bir işveren tarafından işe alınıyorlar, öte yandan ise bu işçilerin işyerleri evlerdir ve kazançları ise ürettikleri metalara bağlıdır. “Taşeron işçiler” resmi olmayan işletmelerde çalışanlar, ev işçileri, yevmiyeli, geçici ve kayıt altında alınmamış işçiler bir taşeron veya vasıta firma tarafından çalıştırılabilirler. Bu işçilerin maaşı düzensiz bir şekilde veya bir mevsimin sonunda ödeniyor olabilir. Barnes Asya Kıtasındaki inşaat işçilerinin büyük bir kısmının bu şekilde çalıştığını düşünmektedir. “Başka güvencesiz işçiler”, geçici ve yarı-zamanlı işçilerden oluşan bu kesim farklı nedenlerden ötürü iş kanunlarından ve başka koruyucu kanunlardan faydalanmayanlardır. Barnes bu kategoriyi “fiilen enformel işçiler” olarak adlandırmıştır.[180] Marx’in göreli artık-nüfusun farklı biçimleri ile ilgili analizini göz önünde bulundurursak, Barnes’in belirttiği 6 kategoriden 4’ü ‘durgun nüfus’ kategorisinde yer almaktadır; bu da ev işçileri, geçici ve yevmiyeli işçiler, evde çalışan sanayi işçileri ve taşeron işçileri içermektedir. Bu durgun nüfus, Marx’a göre, gittikçe tamamen sefalet içinde yaşayan, artık nüfusun tortusunda çözülmeye meyillidir.[181]

Harry and Fred Magdoff (2004) sanayi işçilerini analiz ederek çeşitli kategoriler ayırmışlardır. Bu kategorilerden ilki olan “işsizler” hem işlerini henüz kaybedenlerin hem şu ana kadar bir iş bulamayanları kapsamaktadır. “Yarı-zamanlı işlerde çalışanlar” fakat

[180] Barnes, 2012: 155-161.
[181] Foster and Jonna, 2016.

aynı zamanda tam zamanlı işleri de arayan kategorisi bir başka kümedir. "Bağımsız olarak farklı işlerden para kazananlar"ın (serbest meslek sahibi) veya geçici (mevsimlik) işlerde çalışanların fakat tam zamanlı işleri isteyenler, ekonomik durgunluk, aşırı mekanizasyon veya "dış kaynak kullanımı" (outsourcing) dolayısıyla yakın zamanlarda tamamen ortadan kalkacak işkollarında çalışan işçiler kategorisine, Küresel Güney'deki tarım işçileri örnek verilebilir. Bu işçiler hem kendi ülkelerinde hem Küzey Dünya ülkelerinde potansiyel işgücü ordusunun kaynağını oluşturmaktadırlar. Faal ekonomik nüfus içerisinde sayılmayan fakat değişen koşullar altında, örneğin mahpuslar veya engelliler gibi, çalıştırılmaya müsait olan işçiler kategorisi de söz konusudur.[182] Bu bakış açısına göre, yedek sanayi işgücü ordusunun alt-bölümleri görece artık nüfusun farklı biçimlerinden oluşmaktadır.

Harry Braverman *Emek ve Tekelci Sermaye* (2008) adlı eserinde işsizliği kapitalizmin bir sapması olarak değil "kapitalist üretim tarzının işleyiş mekanizmasının zorunlu bir parçası" olarak değerlendirmiştir.[183] Bu çerçevede, işsizlik birikim süreciyle birlikte sürekli yeniden üretilmektedir. Braverman'a göre, Marx'ın belirttiği gibi, işsizlik bir "göreli çalışan nüfus fazlasını" oluşturmaktadır ve bu göreli artık nüfus, nami diğer, yedek sanayi ordusunun modern toplumda farklı tezahürleri vardır: "bunlar düzensiz istihdam edilenler; yarı zamanlı istihdam edilenler; ev kadınları olarak 'kadın işleri' için bir yedek oluşturan kadınlar kitlesi; hem tarımsal hem sınai nitelikli göçmen emek orduları; olağanüstü yüksek işsizlik oranlarına sahip siyah nüfus ve yabancı emek yedekleri gibi biçimlerdir".[184]

2.4. Asef Bayat'ın Eserleri Üzerine

Ortadoğu ülkelerine dair işçi sınıfı ile kent yoksulları arasındaki bağlar, neoliberal politikalar ve sosyo-ekonomik değişimler ülkeden ülkeye farklı araştırmacılar tarafından

[182] Magdoff and Magdoff, 2004.
[183] Braverman, 2008: 352.
[184] a.g.e., 352.

analiz edilmiştir.[185] Fakat Ortadoğu ülkelerindeki kent yoksullarının siyaseti ile ilgili yapılan araştırmalar arasında Asef Bayat'ın katkıları hayli önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra Bayat'ın teorileri uluslararası akademik camiada da özgün bir konuma sahiptir. Bayat'ın eserleri çoğunlukla İran ve Mısır gibi ülkelerdeki işçi sınıfı, kent yoksulları ve Post-İslamcı gibi toplumsal hareketlere yönelik saha araştırmaları ile desteklenmiştir ve başka Ortadoğu ülkelerinin deneyimleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu açıdan Bayat'ın eserlerinin uluslararası akademik camida elde ettiği itibarı Cihan Tuğal'ın Ortadoğudaki İslamcılık üzerine yaptığı araştırmalar ile karşılaştırılabilir.[186] Bu çalışmada Bayat'ın eserleri ele alınırken onun ortaya koyduğu ve geliştirdiği teorilerin oluşum süreçlerine değinilecektir.

2.4.1. İran'da İşçiler ve Devrim

Asef Bayat genellikle kent yoksulları üzerine yaptığı araştırmalar ile anılır. Aslında ilk resmi eseri, doktora tezinden esinlenen *İran'da İşçiler ve Devrim* (1987) başlıklı kitabıdır. Bayat bu eserde, kendi ifadesiyle söyleyecek olursak, İran'daki işçi sınıfının nesnel varlığını ekonomik özdeşleşme ve önemi ile proleterleşme süreci açısından incelemeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra, İran'da işgücü piyasasındaki bölünmelerin sosyolojik bir analizini yapıp işçilerin çalışma koşullarına ve işyerlerinde örgütlenme mücadelesine odaklanmıştır. Buna ilaveten, işçilerin Pehlevi karşıtı devrimdeki gerçek rolünü de araştırmıştır. İran Devrimin'den sonraki süreçte İşçi Şuraları'nın deneyiminin analizi ise bu eserin büyük bir kısmını oluşturmuştur.[187] Bayat şuraları bir işçi kontrolü biçimi olarak değerlendirmiştir. Üçüncü Dünya ülkelerindeki işçi

[185] Örneğin bkz Adan Hanieh, Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf, Çev: Bahadır Ahıska, Sevgi Doğan, Nota Bene Yayınları, ikinci baskı, 2015; Adam Hanieh, İsyanın Kökenleri: Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları, Çev: Ali Tprak, Nota Bene Yayınları, 2015.

[186] Bkz Cihan Tuğal, Türk Modelinin Çokuşu: Arap Ayaklanmaları İslamı Liberalizmi Nasıl Yıktı?, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2016; Cihan Tuğal, Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi, Çev: Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

[187] Bayat, 1987: 2.

kontrölüne yönelik mücadeleler çoğunlukla gözardı edilmiştir. Bayat durumun nedenlerini üç argümanla açıklamıştır: "Yabancı sermayenin egemen olduğu ülkelerin endüstrilerindeki yönetim rejimlerinin baskıcı ve otoriter doğası; siyasi demokrasinin genellikle Batı ülkelerine kıyasen daha az derinlikli olması ya da namevcut olması; işçi kontrölünün Üçüncü Dünya'nın genç veya gelişmemiş işgücüne yönelik çok gelişmiş bir talep olması".[188] Bu argümanlara karşı Üçüncü Dünya'daki işçi kontrölü ve katılımı hareketlerinin özgünlüklerine yönelik çeşitli özellikler tespit edilmiştir. Bu özelliklerden ilki, çevre kapitalist devletlerin ideolojik hegemonya kurması konusundaki kronik yetersizliği ve dolayısıyla işçi hareketi dahil olmak üzere muhalefet için özel fırsatların ortaya çıkmasıdır. İkincisi, ekonomik gelişmemişlik koşullarıyla birlikte işçilerin herhangi ciddi işbirliğini "teşvikler" aracılığıyla engelliyor olması ve bu bağlamda bağımsız sendikacılığın hayli kritik ve politik bir konuma sahip olmasıdır. Üçüncüsü, Üçüncü Dünya ülkelerindeki eşitsiz gelişmenin sonuçları "ticari sendikacılık"tan ziyade işçilerin kontrölüne yönelik talepler oluşturmuştur. Dördüncüsü, kapitalist devlet, sınıf ve burjuva değerleri genelde Üçüncü Dünya ülkelerinde zayıf ve sığ olması dolayısıyla değişime ve alternatif sosyo-ekonomik yapılara karşı direniş büyük ölçüde daha güçsüzdür. Son olarak ise, Üçüncü Dünya ülkelerindeki işçilerinin örgütlenme ve politik deneyimlerinin az olmasına rağmen, göreceli olarak daha basit iş organizasyonu ve emek süreçleri, işçi sınıfları tarafından iş ve üretim orgasizasyonu üzerinde daha yüksek düzeyde kontrol yapılmasını mümkün kılabilir.[189]

Bayat işçi kontrölü derken kastettiği şey işçilerin üretim süreçleri ve üretim yönetimi üzerindeki etkin kontrölü ve bu uygulamaların yarattığı etkilerdir[190]. Bu bağlamda, savunmacı ve saldırgan, aşağıdan ve tepeden işçi kontrölleri söz konusu olup bu durum ile farklı örneklerle anlatılmıştır. Bayat'ın ifade ettiği üzere, bazı etmenler

[188] a.g.e., 3.
[189] a.g.e., 4.
[190] a.g.e., 10.

kapitalist üretim süreci üzerindeki işçi kontrölünü etkilemektedir. Bunlar kapitalist üretim örgütlenmesinin eşitsiz gelişimi, emek sürecinin teknik içeriği, belli bir sektörün rekabetçi piyasalardaki yeri ve işçilerin örgütlülük düzeyleridir.[191]

Bayat İran'ın işçi sınıfının oluşumunu, gelişimini ve boyutunu Pehlevi dönemindeki endüstrileşme süreciyle birlikte ele almıştır. Bu çerçevede, "1962-3'te sanayi emeğin toplam işgücündeki payı %20.6 iken 1977-8'de bu rakam %33.2'ye yükselmiştir" ve hizmet sektörünün 1977'deki Gayrisafi Milli Hasıladaki payının %34.6'a arttığı ifade edilmiştir.[192] Bunun yanı sıra, İran işçi sınıfının kırsal kökeni ise göç olgularına bakılarak ortaya konulmuştur. Bu hususu Bayat kentsel göçün 1960'lar ve 1970'lerdeki endüstrileşmenin gelişimiyle birlikte arttığını dile getirmiştir. Sanayi işçi sınıfının sosyo-kültürel profili ise bu çalışmanın başka bir parçasıdır.

İran Devrimi, Bayat'ın tasvir ettiği üzere, klasik burjuva demokratik devrimleri biçiminde gerçekleşmedi bunun sebebi ise klasik senariyodaki feodal sosyo-ekonomik ilişkilerin yıkılmasını talep eden güçlü bir köylü katılımının olmayışı idi.[193] İşçi sınıfının devrime sunduğu katkıların analizi ile ilgilenen Bayat devrime giden süreçteki işçi grevlerinin önemine dikkat çekmiştir. Bu grevlerin en önemlisi ise petrol ve ulaşım fabrikalarındaki olanlardı zira bu endüstriler en stratejik ekonomik sektörler idi. Tahran, Abadan, Ahwaz gibi petrol fabrikalarındaki işçilerin grevi devrimci süreci hızlandırıp devrimcilere büyük bir özgüven kazandırmıştı.[194]

İşçi şuraları veya fabrika komiteleri (konseyler) 1979'da Şah'ın diktatörlüğünün devrilmesinin ardından ortaya çıkan örgütlerdi. Şuralardaki saldırgan işçi kontrölü mekanizmaları onu işyerleri temsilciler hareketinden farklılaşmasını sağladı. Ancak şuralar ayrıca sinayi faaliyetler aracılığıyla toplumsal yapıyı değiştirmek üzere politik mücadele içinde olan sendikalizmden de farklıydı. Bayat'ın belirttiği gibi, şuraların net

[191] a.g.e., 19-20.
[192] a.g.e., 25.
[193] a.g.e., 77.
[194] a.g.e., 79-81.

bir politik amacı yoktu dolayısıyla fabrika dışındaki sol eğilimli cereyanlardan etkilenmeyip toplumsal değişimin bir aracı haline gelmediler.[195] Bayat şuraların mücadelesinin tarihini çeşitli dönemlere ayırmıştır ve her dönem emek, sermaye ve devlet arasındaki farklı ilişkiler ile nitelenmiştir. Bu çerçevede, ilk dönem 1979'daki Şubat ile Ağustos ayları arasındaki zamani simgeleyen işçi kontrölünün aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşti. Bu dönemin önemi devrimden sonrasındaki süreçte işçi sınıfının bağımsız ve zaman zaman devrim liderlerine karşı yürttüğü mücadelenin devamında, kapitalist ilişkilerinin meşruiyet krizinde, yeni devletin istikrarsizliği ve dolayısıyla şuralar aracılığıyla işçi kontrölü için uygun bir durum oluşmasında yatmaktaydı.[196] İkinci dönem, Eylül 1979'dan Haziran-Temmuz 1981'e kadar uzanan aralık emek ilişkilerindeki değişiklik dönemiydi. Bu bağlamda, yöneticilerin sistematik bir biçimde yukarıdan atanmaları, işçilerin etkili organları olan şuraların gittikçe güçsüzleşmesine ve dolayısıyla aktif mücadeleden savunmacı mücadele dönemine geçişe neden olmuştur. Üçüncü dönem, Haziran 1981'de cumhurbaşkanı Bani Sadr'ın açığa alınması ve muhalefete yönelik toplu idam cezalarının icra edildiği zaman ile başlayan ve 1982'nin ortasına dek uzanan bir dönemdi. Ruhban sınıfı *Valayat-i Faghih* (büyük dini liderin vesayeti) sisteminin kurulmasıyla birlikte bütün devlet iktidarını ele geçirip muhalifleri teker teker tasfiye etmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönem özellikleri fabrikalardaki hem *mektebi* yönetiminin hem İslami Derneklerin güç sahibi olan egemen olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, fabrikaların militerleştiği, işçilerin resmi maaşlarına saldırılar yapıldığı, ve daha önemlisi her türden, hatta devlet yanlısı dahil olsa şuraların kurulmasının yasaklandığı bir dönemdir. Son dönem ise, egemen ruhban sınıfının iki önemli parçasını oluşturan gruplar arasındaki uçurumun ortaya çıkışına tekabül etmiştir.[197] Bayat şuraların tipolojisini ve ideolojilerini de ayrı konular olarak analiz

[195] a.g.e., 100.
[196] a.g.e., 100-101.
[197] a.g.e., 100-102.

etmiştir. Detayli bir şekilde şuraların biçimleri, politik eğilimleri, içsel mekanizmaları ve demokrasi ile ilgili ilişkilerini inceledikten sonra şuraların oluşumunu anti-monarşik, devrimci sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştır. Bu bağlamda, Bayat şuraların fikrinin teorisyenler tarafından oluşturulmadığını yeni işçi sınıfının bilinci, mülkiyet ideolojisi ve kapitalizmin işçi sınıfının taleplerini yerine getirmesindeki yetersizliğinden kaynaklandığını ifade etmiştir.[198]

2.4.2. Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri

Bayat'ın eserleri çoğunlukla toplumsal problemler ve bu problemlerden doğan toplumsal hareketler ile ilgilidir. Kent ve kentsel yaşam, kent yoksulları ve onların gündelik hayattaki stratejileri Bayat'ın son araştırmalarında toplumsal problemler ve hareketlerle ilgili olarak ele alınan temel meselelerdir. Bir araştırmacı olarak Bayat alan araştırması aracılığıyla nesnelerine yaklaşıp Ortadoğuda'ki kent yoksullarının yaşamlarını tasvir etmiştir. Buna ilaveten, Bayat kent marjinalliğinin sosyolojik incelemelerinin Ortadoğu ülkeleri için yeterince uygun olmadığı eleştirisinden dolayı kendi araştırma projesini yeni bir yaklaşım ortaya koyarak oluşturmuştur. Bayat'a göre, bugüne dek akademideki genel eğilim kent yoksullarının yaşamı ve sosyo-politik katkılarına yönelik çalısmalarda dört farklı bakış açısını tespit etmiştir. Bu yaklaşımları "edilgin yoksullar, hayatta kalma stratejisi, kentsel yerel hareketler ve gündelik direniş modelleri" olarak kategorize eder.[199] Bayat'ın belirttiği gibi, edilgin yoksullar yaklaşımı daha çok işlevselci paradigmayla ilişkilidir. Oscar Lewis'in kent etnografileri ve onun meşhur kavramı olan "yoksulluk kültürü" kuramı edilgin yoksullar teorisini meşrulaştırmıştır. Bu teoriye göre kadercilik, köksüzlük, uyumsuzluk, gelenekselcilik, suç, amaçsızlık, umutsuzluk ve benzeri duygu ve tutumlar yoksulluk kültürünün bileşenleridir. Bayat'a göre, bu bakış açısı uzun yıllar boyunca baskın bakış açısı olarak

[198] a.g.e., 193.
[199] Bayat, 2008: 34.

kaldı, dahası "yoksulluk kültürü, ABD'de yoksulluk-karşıtı söylemi ve politikayı olduğu gibi, Üçüncü Dünya seçkinlerinin yoksullara yönelik algısını da" belirlemiştir.[200] İkinci bakış açısı, hayatta kalma stratejisidir. Bu yaklaşım yoksulların güçsüz olmalarına rağmen, yoksulluk kaderinin hayatlarını belirlemesini beklemediklerini ima eder. Hayatta kalabilmek için yoksullar gündelik yaşamda kendi tarzlarını oluşturur: "Nitekim işsizlik ya da fiyat artışlarına karşı koymak için sık sık hırsızlığa, dilenciliğe, fahişeliğe ya da tüketim kalıplarını yeniden şekillendirmeye müracaat ederler; kıtlık ya da savaşa karşı, göz yetkili makamlarca engellendiğinde dahi yaşadıkları yerleri terk etmeyi seçerler".[201] Bayat bu yaklaşımı yoksullara herhangi bir faillik tanınmaktan yoksun olan ve onları kurban olarak tasvir eden bir yaklaşım olarak eleştirir. Üçüncü hakim bakış açısı ise siyasal yoksullardır ki Bayat'a göre bu yaklaşım kentsel yerel hareketlere yönelik bakışının gelişmesine de yol açmıştır. Bu yaklaşıma göre yoksullar kentsel hizmetler ya da toplumsal tüketimden bir pay elde etmek için mücadele ederler ve bu yolda kendi yerel toplumsal hareketlerini, örneğin cemaat dernekleri, tüketici örgütleri, aşhaneler, gecekondu destek grupları ve kilise etkinlikleri inşa ederler. Bayat'ın ifadesiyle, bu deneyim daha çok bir Latin Amerika modelinde görüldüğü için Ortadoğu'daki olgularla örtüşmemektedir. Zira "Ortadoğu'da sivil derneklerden sakınan otoriter devletlerin hakimiyeti, aile ve akraba bağlarının güçlü olmasıyla birlikte, birincil dayanışmaları, ikinci dereceden dernekler ya da toplumsal hareketlerden daha uygun kılar".[202] Dördüncü yaklaşım ise direnen yoksullar yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda Foucault'nun direniş kavramından yola çıkılmıştır. Bayat'a göre, direniş paradigmasi genel olarak toplumdaki iktidar ilişkilerinin karmaşıklığını, özel olarak da maduniyet siyasetinin örtüsünü kaldırmaya yardımcı olmuştur. Bu yaklaşım iktidar kavramını çok karmaşık şekilde ele aldığı için "başa çıkma stratejileri olarak görülebilecek eylemlerle, etkin katılım ya da

[200] a.g.e., 33-34.
[201] a.g.e., 36.
[202] a.g.e., 38.

tahakkümün yıkılmasını birbirine karıştırmaktadır".[203] Bahsedilen hakim yaklaşımları eleştirel düşünür, bu yaklaşımların yetersizliklerini bir nebze de olsa aşabilmek için kendi bakış açısını "sıradan olanın sessiz tecavüzü/taşma"[204] tabiri ile dile getirmiştir. Aslında Bayat'ın *Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri* (2008) adlı eseri sessiz taşma olarak kavramsallaştırdığı yaklaşımının manifestosudur. Bir mücadele biçimi olarak tanımladığı sıradanın sessiz taşması, Bayat'ın beyan ettiği gibi, "sıradan insanları zorlukları aşmak ve daha iyi bir yaşam sürdürebilmek için mülk sahipleri ve güçlülerin üzerine sessiz, sabırlı, uzun soluklu ve ısrarlı yürüyüşü"dür.[205] Sessiz taşma hareketlerinde yer alanlar, Bayat'a göre, büyük ölçüde "yüzer-gezer" toplumsal kesimlerin bir çeşitlemesidir: "göçmenler, sığınmacılar, işsizler, gecekondu sakinleri, işportacılar ve diğer dışlanmış gruplar"dan oluşur.[206] Bu gruplar işçiler ya da öğrenciler gibi gruplardan farklı olarak akış halindeki gruplardır ve fabrika, okul ve dernek gibi resmi kurumların dışında işleyen, yapısal olarak atomize haldeki bireylerdir. Bayat'a göre, sessiz tecavüz kent yoksullarının hedeflerini gerçekleştirebilecekleri başlıca stratejidir. Bayat kendi bakış açısını Gramsci'nin "pasif devrim" kavramıyla karşılaştırırken Gramsci'ninkinden farklı olarak, "sözde vatandaş grupları, aktivitelerini bilinçli bir siyasal strateji şeklinde yürütmezler; daha ziyade mecburiyetin- yaşamak ve onurlu yaşamak mecburiyetinin- zoruyla sürüklenirler"[207] der. Bayat'ın ifade ettiği sözde vatandaşlar iki büyük hedefin peşindedirler: birincisi, "toplumsal malların yeniden bölüşümü, yani (arazi, barınak, şebeke suyu, elektrik, yol gibi) toplumsal tüketimin, (kaldırımlar, köşe başları, sokak otoparkları gibi) kamusal alanların, (imtiyazlı ticaret koşulları, mekanları ve markalar gibi) fırsatların, hayatta kalmak ve asgari hayat

[203] a.g.e., 46.
[204] Türkçede *quite encroachment* 'sessiz tecavüz' ve 'sessiz taşma' olarak çevirilmiştir. Sessiz sokulma ise bu kelimenin başka bir muadili olabilir. Farsça'da ise 'pishravi-e aram' (sessiz ilerleme) olarak tercüme edilmiştir. Bu muadillerin hepsinin eksik olduğunun farkına varmakla birlikte bu çalışmada "sessiz taşma" çevirisi kullanılmıştır.
[205] a.g.e., 35.
[206] a.g.e., 36.
[207] a.g.e., 35.

standardını sağlamak için elzem diğer olanakların (yasadışı yolla veya doğrudan) elde edilmesi" ve ikincisi ise "devletin dayattığı düzenlemeler, kurumlar ve disiplinden hem kültürel hem de siyasal özerklik" kazanmaktır.[208]

Sokaklar bu bağlamda kent yoksullarının kendilerini ifade etmelerinin tek alanıdır. Bayat'ın işaret ettiği gibi sokak siyasetinden kastettiği "halkın bir kısımıyla yetkililer arasında dönemsel olarak ara sokaklardan daha görünür olan kaldırımlara, umumi parklara ya da spor sahalarına- sokakların fiziksel ve toplumsal mekanında şekillenen ve dile gelen birtakım çatışmalar ve beraberindeki etkilerdir".[209] İki ana etken, Bayat'a göre, sokakları bir siyaset arenasına dönüştürebilir: ilki, "Foucault'nun mekanın iktidarı içerdiği yönündeki genel düşüncesini takip eder" ve ikinci unsur, "kamusal mekanı kullanan insanlar arasında pasif ağların işlemesidir".[210] Birinci etken açısından, sokak etkinliğini siyasallaştıran, kamusal alanın aktif ve katılımcı kullanımıdır. İkinci etken ise, yani pasif ağlar, "atomize bireyler arasında ortak kimliklerin sessizce tanınmasıyla ve mekan aracılığıyla kurulan ani iletişim"dir. Bayat'a göre, pasif ağ ile eylemi birbirine bağlayan şey, ortak tehdittir: "Bu atomize bireyler kazanımlarına yönelik bir tehditle karşılaştıklarında, pasif ağları kendiliğinden aktif ağa ve kolektif eyleme dönüşür. Bu nedenle, tahliye tehdidi, birbirlerini tanımasalar da birçok gecekonduluyu derhal bir araya getirir".[211]

Sokak Siyaseti'nin asıl konusu İran toplumundaki kent yoksullarının aktivitelerinin betimlenmesi ve analizidir. İran devriminden sonraki yıllarda gerçekleşen barınma taleplerinden isyanlar, ev ve otel işgalleri, kent işsizleri hareketi ve işportacılık siyaseti Bayat'ın ilgisini çeken konulardır. Tahran 1960'lardan beri toprak reformlarının, devletin zenginleşmesinin ve dolayısıyla sanayileşme sürecinden mütevellit iş fırsatları sayesinde büyük bir göç dalgası yaşanmış bir şehirdir. Kentteki yeni göçmenler hayatta

[208] a.g.e., 38.
[209] a.g.e., 45.
[210] a.g.e., 46.
[211] a.g.e., 47.

kalabilmek için enformel ekonomik faaliyetler sürdürüp kendi alanlarını kurmaya başladılar. 1977 ve 1978 yılları boyunca çeşitli şehirlerde grevler ve isyanlar yaygınlaşmıştı, devrimle birlikte ortaya çıkan kaos durumu ise yoksullar ve evsizler için de yeni imkanların zemini oluşturmuştu. O sıralarda merkezi otorite ise çökmüştü ve yerini yeni rejim henüz almamıştı. Bayat'ın dikkat çektiği gibi:

> "Ortada bırakın gizli polisi ya da zabıtayı, bir trafik polisi bile yoktu. Ayaklanmayı takiben, iktidar boşluğu (...) çeşitli halk örgütlenmeleri tarafından doldurulmaya başlandı (...) Zenginler arkalarında alelacele milyon dolarlık mülkler bırakarak evlerini terk etti. Sonunda, arkada 150 bine yakın konut- saraylar, oteller, villalar ve inşaat halinde apartman daireleri- kaldı".[212]

Devrimin ilk aylarında binlerce evsiz aile, yoksul kiracılar ve öğrenciler tarafından yukarıda sözü geçen terk edilmiş villalar, apartman daireleri ve konutlar işgal edildi. Sokak Siyaseti bir bakımdan bu hikayenin anlatımıdır. Bayat bu kitapta işportacılığı da ele almıştır ancak bu konuyu ayrıca ilerleyen sayfalarda ele alacağız.

2.4.3. İslam'ı Demokratikleştirmek

Bayat'ın bir sonraki eseri İslam'ı Demokratikleştirmek: Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş'tür (2015). Bu eserde Bayat Ortadoğudaki ülkelerde yakın zamanlarda ortaya çıkan ve gelişmekte olan hareketler olarak tabir ettiği Post-İslamcı hareketlere yönelik tezini açıklamaya çalışmıştır. İran'da ve Mısır'da Post-İslamcı hareketlerden diğer deneyimlere başvurarak Bayat İslam ve demokrasi arasındaki ilişkileri araştırmıştır. İslam'ın ve demokrasinin uyumlu olup olmadığını irdelemektense Bayat, Müsülman ülkelerde demokratik bir rejimi nasıl inşa edebileceklerini incelemiştir. Bazı yorumcular, post-İslamcılığın "İslamcıların cihatçı ve selefi (muhafazakar ve metne dayalı) doktorinlerden uzaklaşmasını tarif eder", diğerleri ise onu "vurgunun İslamlaşmanın içeriğinden ziyade nasıl ve nerede yaşandığına ilişkin deneyimler üzerinden (devletin İslamlaşmasına karşıt olarak) İslamlaşmanın özelleştirilmesi olarak

[212] a.g.e., 100-101.

algılarlar".[213] Bayat'ın kendi formülasyonda ise post-İslamcılık "hem bir durumu hem de temel (ya da çok boyutlu) bir harekette vücut bulabilecek bir projeyi temsil eder". Post-İslamcılık, İslamcılığı toplumsal, siyasal ve entelektüel alanlarda üstün kılmanın mantık ve tarzını kavramsallaştırarak buradan doğan strateji ilişkiler çerçevesinde oluşturmaya yönelik bilinçli bir teşebbüs olduğu için Bayat'a göre aynı zamanda bu bir projedir. Post-İslamcılık ne "İslam karşıtı ne gayri-İslami ne de sekülerdir". Bayat'ın ifade ettiği biçimde, post-İslamcılık "dinselliği ve hakları, inancı ve özgürlüğü, İslam'ı ve özgürlüğü birleştirme çabasını temsil eder. Ödevler yerine hakları, tekil otoriter ses yerine çoğulculuğu, sabit metinden ziyade tarihselciliği ve geçmişten ziyade geleceği vurgulayarak İslamcılığın temelinde yatan ilkeleri tersine çevirme girişimidir (...) Kısaca, İslamcılık din ve sorumluluğun birliği olarak tanımlanırken, Post-İslamcılık dinselliği ve hakları vurgular".[214] Bayat'ın derinlemesine vaka incelemeleri aracılığıyla yaptığı analiz devletin Post-İslamcı hareketleri ve İran'daki siyasal değişime yönelik laik ve reformist talepleri bastırmada başarılı olduğunu gösteriyor. Devlet, Mısır'daki muhalefeti yani politik İslamcı hareketi bastırmada eşit derecede başarılı olmasına rağmen, Mısır devleti toplumun İslamcılığa teslim olmasını engelleyemedi. Bayat'a göre, İran'da ve Mısır'da demokratik bir geçiş olmamasına rağmen, sıradan vatandaşlarının bu otoriter rejimler karşısındaki gündelik direnişleri rejimler tarafından bastırılamamıştır. Kitap, otoriter rejimlere karşı ya da onlarla bir arada yaşamaya yönelik vatandaş katılımını özellikle kadınlar ve gençler açısından değerlendirmiştir. Bayat ayrıca, bu rejimlere karşı çıkan politik yönelimli toplumsal hareketleri inceler. İronik bir biçimde, teokratik bir rejimin bulunduğu yer olan İran'da Post-İslamcılığın direnişi laik bir şekilde tezahür bulur. Fakat Mısır'da yani laik bir otoriter rejimin yurdu olan bir ülkede toplumsal direniş İslamcı bir biçim almaktadır. Farklılıklarına rağmen, İran'da ve Mısır'da, entelektüel laik reformistlerin demokratikleşmeyi sağlamaya yönelik çabaları başarısızdır ve bu siyasi

[213] Bayat, 2015: 42-43.
[214] a.g.e., 44.

mücadelelerin kazananları, köktenci İslamcılar ve devlet otoriterliği olmuştur. Bayat İran'daki Post-İslamcı hareketi muhafazakarlara karşı bir tutum olarak reformistlerin ortaya çıkışıyla anlatmıştır. Bayat'a göre, "din işlerini devletten ayırarak yönetimi ve dini düşünceyi demokratikleştirmeye yönelik Post-İslamcı hedefleri gerçekleştirmek için yeni doğan halk güçleri ve toplumsal hareketlerin aradığı strateji ya da yöntem reform (ıslahat) oldu".[215] Bir yandan, Bayat'ın Post-İslamcı hareketler kavramı yalnızca politik alanda değil aynı zamanda ekonomik olarak da kayda değer bir önem taşımaktadır. Örneğin, yazarın kendisi de sözünü ettiği biçimde, İran'daki Post-İslamcı hareket neoliberal politikalarla ortaya çıkmıştır:

> "Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin yönetimi altındaki savaş sonrası yeniden yapılanma programı, benim Post-İslamcılık olarak adlandırdığım şeyin başlangıcını belirledi (...) Post-İslamcılık bir inanç ve özgürlük, din ve haklar kaynaşmasını kucaklayarak İslamcı politikayı aştı. Bireysel seçim, çoğulculuk ve demokrasi gibi dini etik çağrısında bulundu".[216]

Bayat'ın Post-İslamcılık durumu ve projeyi açıklarken çok kullandığı kavramlardan biri "var olma sanatı"dır. Bu eserin son bölümünde ele alınan var olma sanatı aynı zamanda Bayat'ın bir sonraki eserinin yani Siyaset Olarak Hayat'ın genel hatlarını da oluşturmuştur. Bayat'a göre, her toplumsal grubun yakın çevresinde etkin yurttaşlık aracılığıyla toplumda değişim yarattığı bir strateji tasavvur edilebilir. Var olma sanatı ile toplumun gündelik hayat pratikleri aracılığıyla "otoriter şahsiyetin neşesini kaçıran değerleri olumlayarak kendisini yeniden canlandırabileceği, seçkinlerinin önüne geçebileceği ve ortak duyarlılıklarını devlete ve yandaşlarına dayatmaya muktedir olabileceği" bir yol hayal edilebilir.[217] Aslında Bayat Post-İslamcı hareketin başlıca örneği olarak İran'daki reformistler gibi, Ortadoğu ülkeleri için otoriter rejimleri demokratikleştirmeye yönelik en büyük potansiyele sahip olan hareketler olarak düşünmektedir. Bu konuyla ilgili Bayat'ın görmezden geldiği noktalardan biri İran'daki

[215] a.g.e., 100.
[216] a.g.e., 107.
[217] a.g.e., 329.

reformistlerin politik olarak sol-sosyalist muhaliflere karşı ve sınıfsal-ekonomik olarak işçi sınıfına mukabilinde gayri-demokratik, dışlayıcı ve mahvedici uygulamalarıdır. 1979 Devrim'inden sonra sol-sosyalist muhaliflerin bir kısmı İslamci hükümete karşı silahlı mücadele içine girip toplumsal düzeyde de giderek artan oranda örgütlenmeye meylettiler. Bayat'ın övdüğü Post-İslamcı reformistler ise o dönemde iktidarda olan muhafazakarlar ile, yani Bayat'ın tabir ettiği İslamcılar, hükümetin bütünlüğünü güvence altına almak amacıyla işbirliği yaparak bu ittifakın dışında kalan bütün muhalifleri bastırmada başarılı oldular (1986 ile 1988 arası onlarca sol-sosyalist parti ya da örgüt kanunen yasaklanarak binlerce muhalif de hapishanelerde idam edildiler). Öte yandan, Hatemi (reform hareketin kurucusu olan) döneminde neoliberal yapısal uyum programları ile birlikte işçi-karşıtı olarak bilinen birtakım ekonomik düzenlemeler gerçekleştirdi ve sonuç itibariyle işçileri politik olarak bir sonraki dönemin popülizmine, yani Ahmadinejad'in sözde adalet söylemine, mahkum bıraktı. Bu gerekçeleri düşünecek olursak, Bayat'ın tasvir ettiği "demokratikleşmeye en elverişli potansiyel olarak Post-İslamcı reformistlerin hareketi" sanıldığı kadar da "demokratik" değildir ve beraberinde dışlayıcı, anti-demokratik ve işçi-karşıtı unsurları ve politikaları da getirmişlerdir.

2.4.4. Siyaset Olarak Hayat

Bayat'ın Ortadoğu ülkelerinde toplumsal hareketlerle ilgili öne sürdüğü yaklaşımların özeti niteliğindeki Siyaset Olarak Hayat adlı eserinin her bölümü daha önce yayımlanan makalelerinin genişletilmiş versiyonudur. Bayat'ın eleştirdiği şekilde normalde Ortadoğu'daki toplumsal hareketler üzerine Batılı araştırmacılar yanılmıştır zira bu bölgedeki insanların, hareketlerin, kültürlerin ve toplumsal yapılarının "akışkan" olduklarını görmezden gelmişlerdir. Bayat Sokak Siyaseti ve İslam'ı Demokratikleştirmek'te incelediği ve araştırdığı konuları bu kitapta Arap Baharı olarak tanımlanan dönemde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlere başvurarak argümanlarını

yeniden temellendirmeye girişir. Sokak Siyaseti'nde öne sürülen kent yoksullarının ve sıradan olanların sessiz taşmalarına Siyaset Olarak Hayat'ta kadınlar ve gençlik hareketleri de eklenmiştir. Bayat'a göre, sokak siyaseti yani daha çok pazar mantığıyla şekillenmiş neoliberal şehirlerde geçerlilik kazanan hayat biçimi, yeni politik ve ekonomik gelişmelerden dolayı ya daha doğrusu Arap Baharı sırasında vücut bulan hareketlerle birlikte "siyasal sokağı" canlandırmıştır:

> "Diğer bir deyişle, şehir sokakları sadece çatışmaların şekillendiği ve ifade edildiği, ortaklıkların oluşturulduğu, dayanışmanın genişletildiği ve sokak siyasetinin sergilendiği fiziksel mekanlar olarak iş görmez. Aynı zamanda bir ulusun ya da bir topluluğun ortak duyarlılıklarını iletmek üzere sokakların fizikselliğini aşan can alıcı simgesel bir ifadeyi gösterirler. Bunu "Arap sokağı" ya da "Müslüman sokağı" gibi tabirlerle örnek olarak gösterilmiş olduğu üzere, *siyasal sokak* olarak adlandırıyorum. *Siyasal sokak*, sıradan insanların genel olarak kamusal alanlarda- taksilerde, otobüslerde ve dükkanlarda, kaldırımlarda ya da kitlesel sokak gösterilerinde- dışa vurulan gündelik sözlerindeki ve pratiklerindeki ortak duyarlılıkları, müşterek hisleri ve kamuoyunu ifade ediyor".[218]

Bayat'ın bir başka önemli kavramı "toplumsal gayri-hareketler"dir. Gayri-hareketler genelde müşterek olmayan öznelerin eylemi ile ilintilidir. Buna ilaveten, parçalı fakat benzer faaliyetleri büyük toplumsal değişimler yaratan çok sayıda sıradan insanın ortak pratiklerini cisimleştirir. Bayat'ın işaret ettiği gibi, "bu pratikler ise ne belli bir ideoloji tarafından yönlendirilmektedir ne de önderler ve örgütler tarafından".[219] Ortadoğu'da gayri-hareketler, başta kent yoksulları, Müslüman kadınlar ve gençlik dahil olmak üzere milyonlarca madunun seferberliğinden oluşmaktadır. Kadınlar daha çok değişimin failleri olarak görülmekle birlikte, kadın hareketliliğinin daha geleneksel yollarının yanısıra bir gayri-hareket olarak da nitelendirilirler. Bununla birlikte, bu harekette bireysel eylem modellerinin, farklı sonuçların hayata katılımlarından kaynaklandığını belirtir. Bir yandan, bir örtünme veya nikabın artan kullanımı İslami olmayan, otoriter rejime karşı algılanan dini bir protesto sinyali verir. Öte yandan kadınlar, bankaya, tamirciye veya üniversiteye gitmek gibi sıradan faaliyetlerde bile artan oranda sosyal hayata katılmaya devam ederler. Zamanla, ev içi izolasyonun dışında kamusal faaliyetlerde bulundukları için yaşam üzerine

[218] Bayat, 2016: 40-41.
[219] a.g.e., 42.

düşünme fırsatları da artmıştır. Bunun yanı sıra kadınlar yaşadıkları hayata ilişkin karşılaştıkları zorunlu uygulamalara yönelik endişelerin doğmasına neden olmuştur. Dindarlık ya da özgürlüğün artmasıyla ortaya çıkan bu eylemler hiç kimse tarafından planlanmadı, fakat Ortadoğu toplumunun sosyal ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Gençlik faaliyetleri de kadın hareketliliğine benzer nitelikler taşımaktadır. Nüfus oranının artmasıyla, merkezi eğitim politikalarıyla kontrol edilen bu genç kuşak dinamik bir demografi yaratmaktadır. Aynı zamanda mevcut kaynakları ve devlet baskısını kontrol altında tutabilmek için zor mekanizmaları aracılığıyla devlet gençleri kendi yanına çekmeye çalışmaktadır. Gayri-hareketler bir bakımdan gençlerin kamusal alanda ve gündelik hayattaki varoluş biçimlerinin politik tezahürüdür.

Bu hareketlerin ayırdedici özelliği, olağan bir hayat süren sıradan insanların sıradan faaliyetlerini yansıtmalarıdır. Herhangi bir lider, işbirliği ve büyük stratejiye sahip olmayışı en temel özellikleridir. Bu hareketler alışılan hiyerarşi ve temsil mekanizmaları içermemektedir. Çünkü otoriter devletler bu tip hareketlerin karşısında çaresiz kalabilirler, böylece devletin ortaya çıkan ortak faaliyete ait baskı ve engelleme çabaları kısıtlı bir şekilde sonuç verebilir ve böylece toplumsal olarak olumlu bir değişim alttan yukarıya doğru gelişir. Saldırgan ve kısıtlayıcı sosyal politikalarla şekillenmiş bir bölgede, yani Ortadoğu'da bu gelişmeler Bayat'a göre göz ardı edilemez gelişmelerdir. Aslında, bir aktivistin gayri-hareket olarak tanımlanan hareketlerde neden aktivistin adını kullanıp kullanamayacağı sorulduğunda Bayat, bunun tüm olumlu kazanımları geriletebileceğini belirterek, lidere benzer nitelikte bir isim kullanılmaması uyarısında bulunur. Çünkü aktivizm, herhangi bir isim altında gerçekleşirse devletin dikkatini çekerek baskı uygulaması için bir hedef haline gelebilir. Başka bir deyişle, adlandırma hareketin kendine güveni gibi görünse de bu durum aslında güç kaybetmesine yol açabilir.

Bayat 2011'de başlayan ve Ortadoğu'yu sarsan Arap Baharı olarak bilinen toplumsal hareketler bir yandan ve İran'daki 2009'da ortaya çıkan Yeşil Hareket öte yandan

farklı ülkelerde ortaya çıkan benzer gayri-hareketlerin birleşmesinden oluştuğuna inanmaktadır. Bu bağlamda, Bayat'a göre, Arap Baharı Ortadoğuda 'Post-İslamcı reformsu devrimlerin' oluşumunu etkileyecek özelliklerinin taşıyıcısıdır. Bu açıdan Bayat hem 2011 Arap ayaklanmalarının hem İran'ın 2009 Yeşil hareketin büyük ölçüde Post-İslamcı bir yönelime sahip olduklarını iddia etmiştir.[220] Ortadoğudaki son yıllar içerisinde neoliberalleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan eşitsizlikler bu bölgenin kent yoksulları ve orta sınıf yoksullarını ayağa kaldırmıştır. Bunun yanı sıra, demografik değişim de bölgedeki ülkelerin nüfuslarını gençleştirmiştir; öyle ki toplumların %70'i 35 yaşın altındadır.[221] Bayat'ın belirttiği gibi, son yıllardaki iletişim araçlarının yaygılaşması bu topluluklarda büyük dönüşümlere yol açıp mobil telefonlar, internet, bloglar ve Facebook ile Twitter gibi sosyal medya platformlerinin başlıca seferberlik araçları olarak kullanılmıştır.[222] Gayri-hareketler ise bu fırsatlardan iyice faydalanıp Ortadoğudaki otoriter rejimlere karşı farklı kampanyalar yürütmüşlerdir. Böylece, Bayat'a göre, 1990'lara kadar bir değişim stratejisi olarak yaygın olan devrim fikri yerini onun tabir ettiği 'Refolutions' (reformsu devrimlere) vermiştir. Bayat'ın öne sürdüğü biçimde, reformsu devrimler Mısır, Yemen ve Tunus gibi ülkelerdeki ayaklanmaları göz önüne aldığımızda mevcut rejimlerin kurumlar çerçevesinde şiddete, yıkıma ve kaosa başvurulmaksızın reform yapmayı zorlayan devrimler anlamına gelmektedir.[223] Bunun başka bir örneği ise, İran'ın 2009'da gerçekleşen cumhubaşkanlığı seçiminde yaşanan yolsuzluk iddialarıyla birkaç ay boyunca sokaklarda protestolar gerçekleştiren Yeşil hareketidir. Bu hareket, Bayat'ın tabiri ile, yalnızca seçim yolsuzluğuna karşı bir ayaklanma olmayıp aynı zamanda "ihlal edilmiş medeni ve siyasal hakları geri kazanmak için ortak duyarlılığın zirvesini somut hale"[224] getiren bir hareketti.

[220] a.g.e., 375.
[221] a.g.e., 378.
[222] a.g.e., 383.
[223] a.g.e., 384-403; ayrıca bkz Asef Bayat, 2013.
[224] a.g.e., 405.

Fakat bu hareketin temel amacı İslam Cumhuriyetinin varolan kurumlarının "sıradan yurttaş" haklarını korumak üzere yeniden şekillendirmesiydi.

Bayat'ın son yayımlanmış eseri Devrimcisiz Devrimler (2017) 2011'de ortaya çıkan Arap Baharı üzerinedir. Bayat Arap Baharı olarak bilinen ayaklanmaları 1970'lerdeki devrimlerle karşılaştırmıştır. Bu çerçevede, Bayat'a göre 1970'lerdeki Angola, Mozambik, Gine Bissau, Nikaragua ve İran gibi devrimlerin asıl özelliği Marksist ve İslamcı ideolojilere dayanmış olmalarıydı. İran Devrimi her ne kadar ilk başta solcular ve islamcıların ittifaki ile ortaya çıkmış olsa da sonuç itibarıyla islamcılar tarafından ele geçirilmiştir.[225] 1970'lerdeki devrimlere pek benzemeyen Arap ayaklanmaları belli ideolojiden ve liderden yoksundu ve bu husus ayaklanmanın temel karakteristiğiydi. Bu özellikleri analiz etmek için yola çıkan Bayat, aslında toplumsal değişimlerin arkasındaki bilinçli, örgütlü politik mücadeleleri değil, sıradan insanların gündelik hayattaki doğrudan politik olmayan eylemlerine odaklanmayı tercih eden bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bu yaklaşım Bayat'ın önceki çalışmalarında, örneğin Sokak Siyaseti (2008) ve Siyaset Olarak Hayat'ta (2016) detaylıca tartışılmıştır. Bayat Arap Baharı olaylarını da kentsel yaşam mekanizmaları çerçevesinde analiz etmeyi uygun görmüştür. Bu bağlamda Arap Baharı ayaklanmalarını kavrayabilmek için Arap ülkelerindeki neoliberal kentlerin durumularına bakmamız gerektiğini öne sürer. Neoliberal kentlerde küreselleşmenin sonuçlarından biri olan ekonomik eşitsizlik derinleştikçe toplumda yeni bir tür marjinalleşmeye yol açmıştır. Bayat daha önce Tersyüz-Olmuş-Şehir'de Siyaset (2014) makalesinde de bu konuya değinmişti: "Neoliberal şehir, piyasa üzerinden işleyen bir kentleşmedir; sakinlerinin ihtiyaçlarından ziyade, piyasanın mantığıyla şekillenen, kamusal meselelerden çok bireysel ya da tüzel çıkarlara yanıt veren bir şehirdir. Neoliberal şehir, artan bir ekonomik kuralsızlaşmanın ve üretimin, kolektif tüketimin ve kent mekanının özelleştirilmesinin damgasını taşır".[226] Bayat'ın tasvir ettiği üzere, neoliberal kentlerdeki "mülksüzleştirme

[225] Bayat, 2017: 2-8.
[226] Bayat, 2014: 30.

yoluyla birikim" mekanizması gerçekleşirken kent yoksulları ve madunları ise "yeniden sahip olma yoluyla hayatta kalma"[227] stratejisi ile gelişmelerle mücadele etmektedirler. Bu mücadele ise Arap ülkelerinde görüldüğü biçimde kamusal alanlar olarak bilinen sokaklar ve meydanlarda tezahür bulmuştur, çünkü meydanları işgal etmek Arap gençlerinin başlıca eylemlerinden biri olmuştur, ayrıca bu eylemler yalnızca büyük şehirlerde değil küçük ilçelerde ve kasabalarda da gerçekleşmiştir.[228]

Yukarıda Bayat'ın eserlerine bakılarak onun temel kavramları ve teorileri açıklanmaya çalışıldı. Dolayısıyla bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan Marksist ekonomi politik perspektifi ve Bayat'ın çözümlemeleri ortaya konuldu. Başka bir ifade ile, enformel ekonomi ve kent yoksulları kategorisini hem Marksist teoriler hem de Orta Doğu'daki kent yoksullarını araştıran Bayat'ın tarafından nasıl algılandığını tartıştık ve teoriden sahaya giriş sürecinin temellerini yan yana koymaya çalıştık. Saha araştırmasına girmeden önce bir başka hususu da hesaba katmalıyız. Tahran ve Ankara'nın kentsel gelişimi. Dolayısıyla, üçüncü bölümde bu konu ele alınacaktır.

[227] survival by repossession
[228] Bayat, 2017: 113-134.

3. BÖLÜM
TAHRAN'DA VE ANKARA'DA POST-İSLAMCILAR VE NEOLIBERAL KENTLER

Tahran, gömleğimin yırtık yakasından başka senden yok bir
dileğim, mükerrer ölümün nostaljisini vur damarıma,
yine perişanım.[229]

3.1. *Payitaht'ın Gelişimi*

Tahran 1796'da Qajar Hanedanı döneminde Ağa Muhammed Şah tarafından İran'ın başkenti olarak seçilmiştir. '*Ahd-i Naseri*' olarak bilinen Nassereddin Şah döneminde (1848-1896) ise gittikçe Tahran'ın başkente dönüştürülmesindeki ilk adımlar atılmıştır.[230] Bu süreçte "*Emır-i Kebır"* olarak bilinen Mirza Taki Han'ın inisiyatifiyle Tahran büyük dönüşümler geçirmiştir. Örneğin, darülfünun, devlet darülşifaları, pazar ve hatta Tophane Meydanı bu dönemde Tahran'da inşa edilmiştir. Nassereddin Şah'ın emriyle Tahran'ın etrafındaki hisarlar kaldırılarak Tahran'ın genişliği arttı ve yeni yollar yapılmaya başlandı.[231] Nassereddin Şah Paris'ten Tahran'a döndüğünde Champs-Elysees'den ilham alarak Tahran'ın ilk modern caddesinin inşa edilmesine emretmişti. Bu gibi kentsel dönüşümler o kadar hızlı gerçekleşiyordu ki Tahran artık "Naseri Darül Hilafesi" olarak adlandırılmıştı. Tahran'ın ilk belediyesi 1911'de kuruldu. Rıza Şah'ın iktidara gelmesiyle birlikte Tahran modern ulus-devletin başkentine yakışacak bir şekile büründürecekti. Dolayısıyla 1930'da Rıza Şah varolan belediye kanununu değiştirerek Tahran'ın yenilenmesi[232] adına "Darül Hilafe"yi *Payitaht*'a dönüştürmeye çalışmıştı. Medenipour'un belirttiği gibi, "bu dönemde Tahran köklü değişimlerle karşı karşıya

[229] Muhamadriza Hac Rostambeglu'nun yazdığı ve Mohsen Namjoo'nun bestelediği bir şiir.
[230] "Qajar ve Pahlevi Döneminde Tahran'ın Tarihine bir Bakış: Naseri Darül Hilafe'den Modern Tahran'a", Büyük İslam Ansiklopedisi (Erişim tarihi: 06.01.2019).
[231] a.g.e.
[232] Ali Medenipour, 2016: 143-153.

kalmıştı. Naseri Döneminde inşa edilen girişler ve hisarlar yıkıldı, yeni geniş yollarla birlikte kentin eski dokusu ikiye bölündü ve gelişmekte olan şehrin sınırları dikkat çekici bir biçimde genişletildi. Eskiden Saltanat Sarayları olan yerler yeni devlet binalarına dönüştürerek Tahran'ı yeni ordu ve sivil yönetimine ait kurumların barınağı yaptılar".[233]

Tahran İran'ın modernleşmesinin merkeziydi; ulus-devletleşme sürecinin simgesel olarak da yaşandığı başlıca şehirdi: "bu dönemde inşa edilen devlet daireleri, merkezi yönetime ait kurumlar ve farklı bankalar bütün siyasal, idari ve ekonomik alanlarda yeni bir bürokrasinin tezahürüydü. Bu süreç bu gibi faaliyetlerin başkentte yoğunlaşmasına neden olmuştu. Tahran'da yoğunlaşan merkezi yönetim bir şehir olarak Tahran'ın şeklini değiştirecekti ve böylece bütün ülkeyi yönetebilmek için Tahran'ı yönetmenin önemi artmıştı".[234] İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kırdan kente göç dalgaları bu dönemde artmıştı: "Rıza Han iktidarının başlangıcında Tahran'ın nüfusu yaklaşık 250 bin kişiydi. 15 yıllık bir zaman içerisinde yani Rıza Han iktidarının sonlarında Tahran'ın nüfusu üç kat artı ve 700 bin kişiye yükseldi".[235] 1940'lar ve 1950'lerde petrol gelirindeki artışlar sayesinde Tahran'da Baron Haussmann'ın[236] kentsel planlama kavrayışından etkilenen kentsel yapılanmalar yeni bulvar ve caddelerin inşa edilmesinin önü açılmıştı. Tahran'ın eski caddeleri olan Vali-e-Asr Caddesi (eski Pehlevi Caddesi) ve Kişaverz Bulvarı (eski Elizabet Bulvarı) bu dönemde inşa edilmişti. 1930'ların sonu ve 1940'ların başında gerçekleşen toprak reformu ve modernleşmenin bir sonucu olarak ülkede yoksul göçmen kitlesi oluştu. Asef Bayat'ın belirttiği gibi:

> "İran'da yeni kentli sözde vatandaş olgusu, 1930'lardan sonra Rıza Şah ve Muhammed Rıza Şah'ın her ikisinin de izlediği politikaların bir sonucu olarak ortaya çıktı. Modernleşme, kentlerin hızlı büyümesiyle, kente göçle, (bazıları hayli refah içinde olan) yeni toplumsal sınıfların oluşmasıyla ve gelirlerde genel bir artışla sonuçlandı. Bu aynı zamanda kent nüfusunun önemli bir kısmının ekonomik ve toplumsal olarak dışlanması sonucunu doğurdu. Marjinali ya da yeni yoksulu, sözde vatandaşı tanımlayan da genellikle bu dışlanma süreciydi".[237]

[233] a.g.e., 59.
[234] Bemanian, 2006: 2.
[235] a.g.e., 3.
[236] Bayat, 2010.
[237] Bayat, 2008: 56.

Bu ayrıcalıksız kent yoksulları ya da Bayat'ın ifadesiyle sözde vatandaşlar 1979 İran Devrimi sürecinde işçi sınıfı ve orta sınıfların yanı sıra önemli bir rol oynamışlardır. 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında Tahran "dalgalı bir sermaye birikiminin" mekansal tezahürü haline gelmişti:

> "Şehrin içi ve dışında sanayi, ticari ve hizmet sektöründe çalışan yabancı firmalar mantar gibi ortaya çıktı. Yeni harcama modellerinin ve Batılı hayat tarzlarının benimsenmesiyle koşut olarak Tahran üretimden ziyade fazla bir tüketimin mekrezi olan restoranlar, kafeler ve şehrin küzeyinde özel zengin mahalleler peyda oldu. Şah rejimi Tahran'ı Los Angeles gibi merkeziyetsiz ve periferiye dayalı bir kent olarak geliştirmek istemişti. 1963-1967 arasında ABD'li mimar Victor Gruen tarafından hazırlanan Tahran'ın ilk kapsamlı kentsel planına göre şehir neredeyse özerk, büyük ve 500 bin nüfusa sahip olan 10 bölge arasında bölünmüş ve bu bölgeler ana yol ağları ve hızlı ulaşım aracılığıyla birbirine bağlanacaktı".[238]

Bu dönemde Tahran'ın sınıfsal yapısının gelişimi kuzey-güney ve batı-doğu eksenleri üzerinde çeşitlendi. Periferi bölgelerde ve güney semtlerde sanayi merkezleri, atölyeler ve depolar yer aldığı için bu semtler, işçi sınıfının ve kent yoksullarının mahallelerini oluştururken Tahran'ın doğusu, merkezi ve batısında yer alan alanlar pazar, kamu kurumları, üniversiteler ve eğlence mekânlarının yoğunlaşmasından dolayı orta sınıfın farklı katmanlarının yoğunlukla yaşadığı semtler haline geldi. Tahran'ın kuzeyi ise çoğunlukla zenginlerin elindeydi. 1970'lerin sonuna doğru gecekondulardan ve garyriresmî barınaklardan oluşan Tahran'ın periferi bölgeleri ise nüfusun yaklaşık %35'ini içinde barındırmaktaydı.[239] 1956-1976 yıllar arasında Tahran'ın nüfusu 1800000'den 4530000'e yükseldi.[240] 1979 Devrimi eşiğinde, Tahran'da nüfus 5 milyona ulaştı. Bu nüfusun büyük bir kısmı tepeden inme modernleşme süreci neticesinde ortaya çıkan modern hayatın bütün avantajlarından yoksun olduğu için Saltanat düzenine karşı ayaklanmaya meyilliydi. Bunun yanı sıra, kent yoksulları arasında solcu ve İslmacı grupların örgütlü faaliyetleri devrime giden süreçte büyük katkılar sunmuştu, dolayısıyla kent yoksulları politik olarak çok etkili bir hale geldi.

[238] Bayat, 2010.
[239] Bayat, 2010.
[240] "12 yüzyılda Tahran'ın nüfus artışı", Hemşehri Online, 18.02.2013 (Erişim tarihi: 13.01.2019).

Devrimden sonra Tahran daha büyük değişimlere şahit olacaktı. Devrimin ilk yıllarında İran ile Irak arasında sekiz yıl sürecek olan yıkıcı savaş başlayıp ülkenin birçok yerinde insani hasarların yanı sıra altyapının, binaların, sokakların ve caddelerin büyük tahribatıyla sonuçlanmıştı. Savaş döneminde İran ekonomisi o kadar güçsüzleşti ki savaştan sonraki yıllarda İran'da "Onarım Dönemi" olarak bilinen ekonominin yeniden yapılanması devri kaçınılmaz gözüküyordu. Ekonomide yeniden yapılanmanın amacı öncelikle Dünya ekonomisine İran ekonomisinin entegre olmasının ön koşullarını hazırlamaktı. Dolayısıyla, bu dönemde, sürdürülebilir kalkınma ve gelişim, ekonomik uyum, devletin küçültülmesi, ekonomik serbestleşme, rekabete dayalı ekonomi, ihracatın teşvik edilmesi, döviz kurunun sabitleşmesi ve sermaye ile teknolojinin ithal edilmesiyle ilgili kavramlar, anlayışlar ve politikalar ilk kez uygulanmaya başlandı.

1980'lerin sonlarından itibaren yukarıda anlatılan ekonomik reformlar çerçevesinde Tahran'da kent yönetiminin değişmesiyle birlikte konut ve arsa fiyatlarındaki artışlar, apartmanlaşma kültürünün gelişmesi, inşaat sektöründe yatırımın ve teknolojinin süratla yükselişi kentin dikey olarak gelişmesinin önünü açmıştı. Dolayısıyla KASK satışı[241], çok katlı binaların inşa edilmesi ve gökdelenlerin ortaya çıkışı Tahran'da yaygın bir örüntü haline geldi. Bunun belirli bir sonucu ise ilerleyen yıllarda çevre problemlerinin artması, toplumsal eşitsizliğin derinleşmesi ve arsa ile konut piyasalarındaki istikrarsizlik olmuştur. [242] 1990'lardan itibaren Tahran'da nüfus değişikliğiyle birlikte kentin kenar mahallelerinin artışı, şehrin eski dokusunda nüfusun yoğunlaşması ve sosyo-ekonomik yapılarda değişiklikler, örneğin işgücündeki yeni katmanların, orta sınıfların ve hizmet ve enformel alanların gelişmesi yaşanmıştır.[243]

[241] 1990'lardan itibariyle KAKS'ın (kat alanı katsayısı) satılması Tahran Büyükşehir Belediyesi'nin en büyük rant alanını oluşturmuştur.
[242] Siyafzade, 2013: 48.
[243] Siyafzade, 2013: 93.

3.2. Tahran'ın Neoliberal Kimliği ya da Benim Satılık Tahran'ım[244]

1990'lardan itibaren Tahran Büyükşehir Belediyesi siyasi olarak gittikçe güç kazanmaya başlamıştı. Bu bağlamda Haşemi Refsencani cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1997) onun teknokratlardan oluşan yakın çevresindeki en etkili kişilerden biri, Gholamhossein Kerbasçi Tahran Büyükşehir Belediyesi başkanı olarak görevlendirildi. Kerbasçi 1990-1998 yılları boyunca belediye başkanı olarak görev yaptı. Tahran'ın kentsel yönetimi ve dolayısıyla sosyo-ekonomik yapıları ise Kerbasçi döneminde köklü değişimlerle karşılaştı. Kerbasçi belediye başkanı olarak görevden alındığında Tahran'a 300 kilometreden oluşan anayollar ve dört metro hattı kazandırmıştı.[245] Ancak Kerbasçi'nin yaptıkları sadece bununla sınırlı değildi. Halen Tahran'da sermaye birikiminin en kuvvetli araçlarından biri olan kentsel dönüşüm politikaları Kerbasçi döneminde ün kazanmıştı. 1990'da Tahran'da Kent Planlama Yüksek Konseyi tarafından deprem riskini azaltmak adına Tahran'ın çöküntü mekanlarını işaretlemek üzere üç kriter belirlendi: binanin eskiliği, ufaklığı (arsanın 100 metre kareden küçük olması) ve sızdırmazlığı (binanin içinde bulunduğu sokağın genişliğinin 6 metre kareden az olması). Bu kriterlere uygun bütün binalar ve mahalleler belli bir zaman içerisinde dönüştürülecekti. Tahran'da 1400 hektarı kapsayan işaretlenmiş bölgelerin çoğu şehrin merkezi ve güney semtlerinde bulunmakta olup nüfus olarak 4,5 milyon kişiyi içinde barındırıyordu. 1990'lı yıllarda Tahran'da yaşayanlar büyük bir kentsel dönüşüm süreci yaşadılar zira çöküntü alanları olarak belirlenen binalar ve mahalleler yıkılıp yerine büyük

[244] Benim Satılık Tahran'ım (2009) Granaz Moussavi'nin yönetmenliğini yaptığı bir kentsel drama filmidir. Filmin baş karakteri olan Marzieh tiaytrocu bir kadın olmakla birlikte Tahran'ın en büyük konutlardan biri ve aynı zamanda Tahran'daki orta sınıfların meşhur bir bölgesi olan Shahrak-i Ekbatan'da yaşamaktadır. Marzieh İran'ı terketmek ister. İran'da kalmak için başka herhangi bir nedeni olmayan ve çaresiz kalan Marzieh ise kaçak yollarla Türkiye'ye gelip mülteci kamplarında kalır ancak sonunda Türkiye'den de sınırdışı edilir. Benim Satılık Tahran'ım İslamı bir ülkede erkek ve kadın ilişkilerinin nasıl olduğunu anlatırken aynı zamanda kadınların zorunlu örtünmeyle nasıl baş ettikleri, onların flört, eğlence ve güdelik hayattaki pratiklerini de gösterir fakat dikkat etmek gerekir ki öyle bir erkeklik ve kadınlık ve genel olarak öyle bir hayat tarzı özellikle Tahran gibi büyükşehirlerdeki orta sınıf insanların ortaya çıkardığı ve kimlik haline getirdiği meselelerdir.

[245] Saidi Shahrouz, 2016.

AVM'ler ve geniş sokaklar inşa edilecekti.[246] Kentsel dönüşüm projeleri başka ülkelerde de olduğu gibi, açık bir sınıfsal saldırının zeminini oluşturmuştur. Örneğin, Marshall Berman benzer bir süreci içinde yaşadığı Bronx mahallesinin serencamını Cross-Bronx Ekspresyolu'nun inşa edilmesiyle beraber merkezden ikiye bölünmesiyle birlikte neler yaşandığını anlatmıştı.[247] 1990'lı yıllarda Tahran ise aynı şekilde kentsel dönüşüm projelerinden nasibini almıştı. Kerbasçi'nin kentsel dönüşüm projeleri Tahran'da Sirus, Haft Çenar, Beryanak, Robat Kerim ve İslam Abad gibi mahalle ve bölgelerde uygulanmaya başlandı. Bu semtlerin sakinleri ise düşük gelirli, göçmen ailelerden oluşmaktaydı, bir çoğu ya 1970'lerde kırdan kente göç etmiş ya da 1980'lerde İran ile Irak savaşı dolayısıyla Tahran'a göçüp bu mahallelere yerleşmişti. Çöküntü mekanlarının sakinleri çoğunlukla yevmiyeli işçiler ve enformel alanda geçinmeye çalışan insanlardı ve 1980'lerin sonlarına doğru Afghanistanlı göçmenler de onlara eklendi[248]. Tahran'ın en büyük kentsel projesi olan Navvab Anayol Projesi bu insanların yaşadığı mahalleleri, tıpkı ABD'de Berman'ın tasvir ettiği gibi, ikiye bölünmesiyle sonuçlandı. Tahran'da Navvab Anayol Projesi dolayısıyla 5000 aile evlerini terketmek zorunda bırakıldılar.[249] Beirut, Kahire ve Tahran'da anayol projelerini analiz eden Agnes Deboulet bu süreci şöyle ifade etmiştir:

> "Anayol projeleri sonuç itibariyle eski mahallelerin ve onların sakinlerinin hayatlarını yıkmakla sonuçlanmıştır (...) ele aldığım her üç başkentteki anayol projeleri yoksul ve sakıncalı bulunan mahalle sakinlerini kovmak üzere kasten çöküntü mahallelerinin içinden geçirilmiştir. Dikkat etmemiz gerekir ki bu cemiyetler genellikle siyasal eğilimleri ve toplumsal sınıf aidiyetleri için sakıncalı düşünülmektedirler".[250]

Neoliberal kentlerde kentsel dönüşümün beraberinde getirdiği bir başka sonuç ise mülksüzleştirilenler, yani yıkılan mahallelerin işçi ve yoksul sakinleri yerine orta sınıfların yerleştirilmesidir. Bu konunda Tahran'da Navvab Projesi kapsamında hayli

[246] Saidi Shahrouz, 2016: 17.
[247] Berman, 2013: 386.
[248] Saidi Shahrouz, 2016: 18-19.
[249] Deboulet, 2016: 45.
[250] Deboulet, 2016: 41.

büyük ölçekte yer ve mülkiyet değişimi gerçekleşmiştir. Örneğin, evlerini tahliye etmek zorunda bırakılan 5000 ailenin yerinde 6000 bini bulan yeni aileler yerleştirildi. Azam Hatem'in belirttiği gibi, Navvab Projesi bazında yeni konutların alıcı profiline bakıldığında Eğitim Bakanlığına bağlı olan kooperatif şirketlerin hissedarları, Ordu'nun Kooperasyon Kurumu'nun üyeleri ve İçişleri Bakanlığı'nda çalışan memurlar ile karşı karşıya kalırız. Başka bir ifadeyle, 2003'te Navvab Konutları'nın alıcılarının %60'ı devlet memurlarıydı.[251]

Kerbasçi döneminde kentsel yenilenme projeleri KASK satışı aracılığıyla büyük rantların yolunu açtı. Kat alanı katsayısının satışa açılması aslında kent yönetimindeki neoliberalizmin ana etkenlerinden biri olan deregülasyonun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. [252] Bu bağlamda Tahran Belediyesi 1990'lardan itibaren yasal olmayan KASK'ın satılmasının önünü açmakla birlikte aslında kent arsaları üzerinden oluşan rantların arttırılması ve dağıtılmasında çok etkili olmuştur. Başka bir deyişle, bu dönemde Tahran Belediyesi emlak burjuvazisindeki sermaye birikiminin önünü açıp onlara varolan binalarının KASK'larını dört kata kadar arttırmalarına olanak tanıdı ve dolayısıyla çok katlı binaların inşa edilmesinin pratik çözümünü sundu. Gökdelenlerin ortaya çıkması ise bu politikanın emlak burjuvazisine armağan ettiği bir başka yatırım alanıydı. Dolayısıyla arsa fiyatlarının yükselmesiyle birlikte emlak burjuvazisi hızlı bir şekilde diğer sektörlerde hiç görülmeyen biçimde sermaye biriktirdi. Artık bütün mahallelerde emlakçılar ve müteahhitlerin ofisleri "bongah-i muamilat-i melki" olarak mantar gibi çoğalmaktaydı. Dolayısıyla, 1991'de konut üretim maliyetindeki arsa fiyatının payı %38 iken 2002'de %58'e yükseldi.[253] Bunun yanı sıra, 1990'lardan itibaren KASK'ın satışa açılması Tahran Belediyesi'nin başlıca gelir kaynağı haline geldi.

[251] Hatem, 2016: 72-73.
[252] Hatem, 2016: 74.
[253] Hatem, 2016: 75.

Hatem'in aktardığı biçimde, 1990'larda Tahran Belediyesi gelirinin %70-80'ı KASK'ın satılmasından elde edilmiştir.[254]

İran toplumu 1979'dan 1988'e kadar geçen 9 yılda hem büyük bir devrim hem de ardından büyük bir savaş deneyimi yaşamıştı. Devrim ve savaş dönemlerinde toplum İslamcı yöneticiler tarafından savaş ekonomisinin gerektirdiği uygulamalarla yönetilmişti. Bu bağlamda fedakarlık, "civanmertlik", Müslüman kardeşlik üzerinden oluşan dayanışma ağları ve tutumlu hayat tarzları ile ilgili ideolojik propagandalar savaşın sona ermesiyle ve ekonomik reform politikalarının devreye girmesiyle birlikte tüketici toplumuna geçiş sürecininin zeminini oluşturdu. Bu geçiş süreci her şeyden önce bir orta sınıfın yaratılmasını gerektirmişti. Bu bakımdan yukarıda anlatılan KASK'ın satışa açılması emlak burjuvazisinin yanı sıra orta sınıfların mülk edinme olanaklarını da arttırdı. Kerbasçi'nin döneminde *hod-yari* (kendi kendine yardım etme felsefesi), Adelkhah'ın tabiriyle, açıkça *self-help* kavramının ticarileştirilmesiyle birlikte[255] orta sınıflar için çok katlı binalar inşa etme veya ettirme fikrini oluşturmuştu.

Bu dönemde kenti güzelleştirmek adı altında Tahran'da kamusal mekanlar daha önce hiç görülmeyen bir şekilde değişime tabi tutuldu. Anayol projelerinin yanı sıra, belediye parkları, AVM'ler, zincir marketler, kültür merkezleri ("farhang-sara"), ulaşım, yeşil alanlar, şehrin duvarları, bilbordlar vs. inşa edildi, eskileri yenilendi. Devrim ve savaş dönemlerinde benzer estetik bir anlayışıyla şehrin kamusal mekanlarında yazılan sloganlar veya çizilen semboller, şehitler veya dini liderlerin fotoğrafları Kerbasçi döneminde modern estetik anlayışıyla değiştirilip Tahran üzerindeki savaşı hatırlatan tektip veya tek renk imgeler gittikçe modernleştirilerek rengarenk biçimler ortaya çıkmaya başladı. Abbas Kazemi bu süreci şöyle ifade etmiştir:

> "Medyada ve sokaklarda reklam ajanslarının ortaya çıkmasının yanı sıra kentin çehresi farklı reklamlarla süslenerek devrimci imgeler ve sloganlar duvarlardaki önemini yitirdi. Sokak çehrelerinin değişmesi yalnızca halkı kuşatan dev bilbordlar ve şehir duvarlarıyla sınırlı değildi. 1990'ların başında inşa edilen büyük marketler ve AVM'ler halkın tüketim

[254] Hatem, 2016: 76.
[255] Adelkhah, 2015: 41.

> alışkanlıklarını da değiştirdi. Televizyon bankaların reklamlarını yapmakta artık hiç utanmayıp farklı reklam programlarında halkı metaları tüketmeye davet ediyordu. Bankalar ve sigorta şirketleri daha iyi bir yarını vadediyor ve otomobil fabrikaları ise piyasaya çeşitli arabalarını tanıtıyordu".[256]

Kerbasçi "Onarım Dönemi"nin en meşhur şahsiyetlerinden biriydi ve görev yaptığı yıllar boyunca sunduğu hizmetlerden dolayı Tahran'ın orta sınıfları, seküler kesimleri ve batılı hayat tarzlarına öykünenleri nezdinde çok popülerleşmişti.[257] Buna ilaveten, Kerbasçi devrimden sonra ilk liberal gazetenin kurucusuydu. 1992'de kurulan ve Tahran Belediyesi'nin haber bülteni olan *Hemşehri* gazetesi Kerbasçi'nin hizmetlerinin yayın organıydı. Ancak ilerleyen yıllarda Hatemi'nin iktidara gelmesiyle birlikte şekillenen reformcu-usulcü ikilemine benzer bir şekilde Kerbasçi'nin kentsel kalkınma modeli geleneksel-muhafazakâr cephesinde büyük endişe yaratmıştı. Kerbasçi'nin inisiyatifiyle kurulan kültür merkezleri geleneksel muhafazakarların karargahi olan mescidlere karşı yeni bir toplumsal örgütlenme odağına dönüşüp "kültür saldırısının" bir tezahürü olarak algılanmıştı. Bu bağlamda Beşinci İslamı Şura Meclisi Kerbasçi'nin batılı kalkınma modelini engellemek üzere Tahran Belediyesi'nin Kültür ve Sanat Kurumu'nu belediyenin yetkisi altından çıkardı. Bunun yanı sıra milis bir örgüt olarak bilinen Ansar-i Hizbullah üyeleri ise Hemşehri Derneği'nin önünde protesto eylemlerinde bulundular. 1998'de Kerbasçi farklı mali yolsuzluk iddialarıyla tutuklandı ve mahkamesi canlı olarak birkaç gün boyunca televizyonda yayınlandı.

Devrimden sonra Tahran Belediyesi birçok başkan değiştirdi ancak Kerbasçi, Ahmadinejad ve Ghalibaf en etkili olanlardı. Yukarıda Kerbasçi dönemindeki değişiklikler anlatılmaya çalışıldı. Kerbasçi'den sonra reformist ve ılımlı politik eğilimlere sahip Elviri, Haghani ve Malek Madani kısa süren görevlerle dört yıl boyunca Tahran Belediye Başkanı olarak görev yaptılar. Ancak 2003'te Mahmoud Ahmadinejad İran İslami Kurucu Birliği'nin adayı olarak Tahran Şehir Konseyi tarafından devrimden

[256] Kazemi, 2016: 146.
[257] Adelkhah, 2015.

sonra Tahran'ın onuncu Belediye Başkanı olarak seçildi.[258] Ahmadinejad ilerleyen yıllarda muhafazakar cereyanın en önde gelen ismi olacaktı ancak Cumhurbaşkanı olarak seçilmeden evvel siyasi anlayışı Tahran Belediyesi'nde görünür hale geldi. Tahran Belediye Başkanı olarak seçildiği zaman İslam Cumhuriyeti'nin büyük dini lideri olan Ali Khamenei Ahmadinejad'ı överek "sokaklarda hizmetin hoş rayihası duyuluyor" demişti.[259] "Hizmetin hoş rayihası" aynı zamanda sonraki yıllarda Ahmadinejad ve temsil ettiği politik cereyanın ana sloganı haline geldi. Ahmadinejad döneminde Tahran Belediyesi kentsel dönüşüm projelerini eskisi gibi sürdürmeye devam etti, anayollarda u dönüşleri kurdu, caddelere asfaltlama çalışmaları yaptı, belediyeye ait meyve ve sebze pazarlarını arttırdı ve belediye bürokrasisini, örneğin ticari ve inşaat faaliyetleri kapsamındaki ruhsat alma sürecini hızlandırdı.[260] Ahmedinejad'ın belediye başkanlığı döneminde uyguladığı iki politika farklı tartışmaların önünü açtı. Birincisi, kentteki dini faaliyetlere dev bütçelerin ihtisas edilmesiydi. İkincisi ise popülist bir tavırla yoksullara çorba dağıtımıydı. İran'da İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bütün sosyo-politik kurum veya kuruluşlarda dini faaliyetlere öncelik tanınmıştı ve bu çerçevede ülkenin bütçesinde çok büyük paralar bu doğrultuda ihtisas edilmişti. Ancak Ahmadinejad döneminde Tahran Büyükşehir Belediyesi önceki belediye başkanlarının reformist politikalarını etkisiz hale getirebilmek için bazı kültür merkezlerini kapattı[261] ve onun yerine mahalle bazında örgütlenen ve "heyat-i azadari"[262] olarak bilinen dini örgütlere destek sağladı.[263] Hatırlatmamız gerekir ki bu dini örgütler yalnızca dini

[258] bkz Mahmoud Ahmadinejad'ın Wikipedia sayfası.
[259] "Ahmadinejad nasıl belediye başkanı olarak seçildi?", Alalem, 02.08.2017.
[260] Ali Sarzaim, 2016.
[261] bkz "Tahran Belediyesi Kültüre Merkezlerini Kapatıyor", BBC Persian, 01.11.2003
[262] Bu dini örgütler bütün mahallelerde besic güçleri, dindar insanlar, meşhur esnaf veya tanınmış kimseler tarafından örgütlenmektedir. Bu dini örgütlerin en aktif olduğu zamanlardaki dini münasebetlerdir. Bunun en iyi örneği Muharrem ayında İmam Hüsseyn matem törenleri kapsamında sokakları kapatan, gece gündüz feryatlar ve mersiyeler okuyup desteler oluşturarak zincirle sırtlarını döven ve sinelerini yumruklayan "heyati" faaliyetlerdir.
[263] Ahmadinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde de dini kurumlarının bütçelerinde devasa büyümeler gerçekleşti. Bu bağlamda 2006'daki bütçesinde Ahmadinejad 2 milyardan fazla bir meblağı yalnızca 27 dini kuruluşa ihtisas etmişti. 2006'da Fars Haber Ajansı'nın raporuna göre "heyat"ların bütçesi 2 milyar Toman'dan 16 milyar Toman'a yükseldi ("Ahmadinejad döneminde dini kuruluşlarda devasa bütçe artışı", Deutsche Welle Farsça, 21.06.2009).

faaliyetlerle uğraşmayıp aynı zamanda gayriresmî olarak sokaklar üzerinde de denetim ve baskı uygulamaktaydılar. 2009'da Yeşil Hareket olarak bilinen protestocular birkaç örnekte "heyati"ler ile Tahran sokaklarında karşı karşıya gelip saldırıya maruz kaldılar. Ahmadinejad'ın belediye başkanı olarak uyguladığı başka bir politika ise, ilerleyen yıllarda onun cumhurbaşkanlığı döneminde sürdürülecek olan popülist politikaların başlangıç noktasıydı. Ahmadinejad söylemsel olarak kendini "yar-i mustazafan"[264] (ezilenlerin yaveri) olarak tanıtıyordu ve elbette böyle bir iddianin zeminini hem belediye başkanı hem cumhurbaşkanı olarak kendisinden önceki reformist politikacılar hazırlamıştı. Hümeyni tarafından ezilenlerin Devrimi olarak adlandırılan 1979 devrimi, 1990'lı yıllarda bir anlamda kentsel dönüşüm politikalarıyla ezilenleri ezerek güçlenebilmişti. Yoksul kitleler ise Ahmadinejad gibi taşralı bir politikacının sözde zengin karşıtı popülist söylem ve vaatlerine bu bağlamda önem vermişti. Tahran Belediyesi Ahmadinejad döneminde bazı mahallelerde yoksullara çorba dağıtarak, Türkiye'de AKP'nin yoksullara yönelik uyguladığı sosyal yardım politikaları aracılığıyla yaptığı gibi, yoksulların siyasal desteğini satın almıştı. İlginç olan şu ki İran'da neoliberal politikaların gelişimi 2000'li yıllarda tam da popülist ve sözde halkçı bir politikacı iktidardayken, bu doğrultudaki politikalarla gelişti. 2013'te Ahmadinejad'ın ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde IMF Ahmadinejad hükümetini sübvansiyonların reform planını gerçekleştirdiği için takdir etmişti.[265]

Ahmadinejad'dan sonra Tahran Belediye Başkanı olarak seçilen Muhammad Bagher Ghalibaf Tahran'nın tarihinde en çok görevde kalan isimdir (2005-2017). Bu bakımdan bir anlamda Ankara'da yaşayanlar için Melih Gökçek ne ifade ediyorsa Tahran'da yaşayanlar için de Ghalibaf aynı şeyleri ifade etmektedir. Belediye başkanı

[264] Ahmadinejad cumhurbaşkanı seçim kampanyalarında ve başka adaylarıyla yaptığı münazaralarda kendini sürekli halktan biri olarak öne sürüp Refsencani'nin yolsuzluk yapan, zengin ve halkın halinden anlamayan biri olmasını televizyonda dile getirmişti. Ahmadinejad'ın yakın çevresi ise ona "üçüncü bin yılın mücizesi" adını vermişti.

[265] "IMF report on Iran's economic success draws skepticism", The Guardian, 07.06.2011.

olarak seçilmeden evvel Ghalibaf 1997'den 2000'e kadar Devrim Muhafizleri Hava Kuvvetleri komutanı ve 2000'den 2005'e değin Tahran'ın Emniyet Müdürü olarak görev yapmıştı. Tahran Ghalibaf'ın döneminde neoliberalleşmenin daha derinleşen uygulamalarına şahit oldu. Ghalibaf'ın Tahrani dev projelerin alanıydı. Anayolların devasa gelişimi ve katlı kavşakların ortaya çıkışı, metro hatlarının on yıl boyunca kapasite olarak beş katına çıkarılması, büyük AVM'ler ve parkların çoğalması ve bu projelerin ilgilendiği en önemli husus olarak belediyenin kent yoksullarına karşı yıldırma politikasının yaygınlaştırılması bu dönemin ana hatlarını oluşturmuştur. Projelerden örnek verecek olursak, 2005'e kadar Tahran'ın eşdüzey ve katlı kavşakların sayısı 157 iken Ghalibaf döneminde bu rakam 350'e yükselmiştir. Tek bir otoyol üzerinde bile sayısız yapı kuruldu, örneğin İmam Ali otoyolu boyunca 57 köprü inşa edildi. Bunun yanı sıra, Tahran otoyollarının %43'ü bu dönemde kuruldu. Tahran'ın bütün kent içi tünel projeleri ise 12 yıl süren bir zaman içerisinde hayata geçirildi. Kent yönetimi açısından başka bir rekor, park sayılarının artışında yaşandı. 2005'e değin Tahran'daki parkların sayısı 1200 iken 2017'de 2200'ü aştı. Bu çerçevede eski su kanalları ve bu kanallar içinde yaşayan evsizlerin yerlerinden edilerek Nehcü'l Belaga, Civanmardan, Velencek, Darband, Darabad ve Evin gibi büyük temalı parklar inşa edildi.[266] Ghalibaf'ın "cihad yönetimi" Tahran'a uluslararası ün kazandırdı ve 2008'de dünyanın en iyi belediye başkanları sıralamasında sekizinci sırada yer aldı.[267]

Neoliberalizmin kent yönetimindeki tezahürlerinden biri olan özelleştirmeler Tahran Belediyesi bünyesinde Ghalibaf ile hızlandı. Bu bağlamda, dördünce bölümde detaylı bir şekilde ele alınacağı gibi, Tahran Belediyesi kaldırım işgali birimini taşeron bir şirkete devrederek hassas bir konu olan işportacılarla mücadeleyi özelleştirdi. İşte tam da bu dönemde işportacılara yönelik İnzibat-i Şehri olarak bilinen *Shahrban* özel şirketinin çalışanları tarafından işportacıların öldürülmesi veya linç edilmesi vakalarının

[266] "Ghalibaf nasıl bir kent ve belediyeyi Necefi'ye teslim etti?", Tasnim Haber Ajansı, 15.01.2018.
[267] "World's 8th Best Mayor for President?", İndipendent, 30.10.2008.

haberleri duyulmaya başlanmıştı. Tahran Belediyesi'nin kaldırım işgaline yönelik denetim görevini yerine getiren *Shahrban* şirketinin ara sıra sabıkalı mahkumları yıldırma operasyonları için işe aldığı ve belediyenin ise buna göz yumduğu bu dönemde yaşanan gelişmeler olarak tarihe geçmiştir. Ancak Tahran Belediyesi bünyesinde neoliberalizmin gelişimi yalnızca bununla da kısıtlı kalmamıştır. Mali sermayenin devreye girmesiyle birlikte Tahran Büyükşehir Belediyesi 2009'da belediyenin ilk özel bankasını kurdu. *Bank-i Şehr*'ın (Şehir Bankası) ortaya çıkmasıyla beraber Tahran Belediyesi emlak, müteahhitler ve ticaret burjuvazisinin elbirliğiyle kendine mali bir imparatorluk kurmuştur. Bank-ı Şehr'in ATM'leri ise hukuka aykırı bir biçimde kamusal mekanlara ve kaldırımlara yerleştirilerek kaldırım işgaline ilişkin hususlarda yepyeni bir sayfa açtı. Mali sermayenin ağır bastığı neoliberal dönemde Tahran Belediyesi *Shahrvand*[268] zincir marketleri ve *Shahr-i Aftab*[269] fuar alanının hisselerini *Bank-i Şehr*'e devrederek kamu varlıklarının özelleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Parviz Sedaghat bu süreci şöyle ifade etmiştir:

> "2011'den itibaren Tahran Belediyesi konut piyasasındaki durgunluk dolayısıyla KASK satışındaki düşüşü telafi edebilmek için bir yandan gelecekte inşa edilen binaların KASK'larını önceden satışa çıkardı ve öte yandan *Bank-i Şehr*'den borçlanmaya başladı. Belediye bürokrasisi çok masraflıydı va hatta kendi çalışanlarının maaşlarını vermekte zorluk çekerdi bu yüzden *Bank-i Şehr*'den borç almaya başladı. İnşaatın durgun olduğu bir zamanda belediye borç aldığı parayı ve faizini bankaya geri ödeyemediği için ona garimenkul varlıklar devretmiştir. Örneğin bu konuda Şehr-i Aftab Bank-i Şehr'e devredilmiştir. Tahran'ın güneyinde bir fuar şehri olan Şehr-i Aftab yılda sadece iki hafta faaliyet gösterir ve yılın geri kalanında bir hayalet şehre dönüşür. Tahran Belediyesi Şehr-i Aftab'ı veya Şahrvand zincir marketlerini birkaç milyar Toman borç karşılığında Bank-ı Şehr'e devretmiştir. Bank fonların talep edenleri ile fonları dağıtanlar arasında bir vasıtadır. Bankacılık nakit paraya dönüştürülemeyecek dondurulmuş varlıkların sistemidir. Mesela Bank-ı Şehr, Şehr-i Aftab gibi bir fuar alanıyla ne yapabilir? Dolayısıyla Tahran Belediyesi dondurulmuş bir varlığı bankaya verip karşılığında halka ait olan bankın varlıklarını alıp onları belediyenin taşeron şirketlerine enjekte etmiştir".[270]

[268] 1994'te Tahran özelinde kurulan Shahrvand (Yurttaş) zincir marketleri Tahran'da modern büyük marketlerin öncüsü olmuştur ve halen 44 şubeyle çalışmaktadır (bkz Shahrvand Market'in Wikipedia sayfası).

[269] Shahr-i Aftab (Güneş Şehri) projesi 2005'te Humeyni'nin türbesi civarında 138 hektarı kapsayan bir alanda Tahran Uluslararası Fuar alanının yeni konumu olarak kuruldu. Hem dini bir şehir gibi inşa edilen hem fuar alanı olma işlevini gören Shahr-i Aftab Projesi Nisan 2016'da Ghalibaf döneminde gerçekleşen dev projelerinden biri olarak hizmete açıldı (bkz Shahr-i Aftab Wikipedia sayfası).

[270] Parviz Sedaghat, "Tahran ekonomi politik bir sorundur", Pecritique, 26.08.2017.

Tahran Belediyesi Ghalibaf döneminde başka yapısal bir değişim sürecine daha maruz kaldı. Ghalibaf'ın "cihad yönetimi" söylemi çerçevesinde Tahran Belediyesi yalnızca hizmet sunan bir kurum olmaktan çıkarılıp "sosyal bir kurum" olarak dönüştürülmesi gerektiğinin altı çizildi. Bu bağlamda kentsel sorunlara odaklanan bu yeni anlayış Tahran Belediyesi bünyesinde yeni araştırma birimlerinin kurulmasının önünü açtı. Bunun yanı sıra, belediyeye bağlı olan yeni bir yayınevi (TİSA) kuruldu ve kentsel sorunlarla ilgili araştırmalar, çeviriler ve seçilmiş yüksek lisans, doktora tezleri basılmaya başlandı. Ghalibaf bu yeni anlayışı ortaya çıkararak her şeyden önce Tahran Belediyesi üzerindeki "kötü imajı" kaldırmayı hedeflemişti ve bu doğrultuda bazı akademisyenlerin dikkatini çekmeyi de becerdi. 2016'da Tahran'ın en zengin eğlence merkezlerinin biri olan Milad Külesi'nde Tahran Büyükşehir Belediyesi tarafından "Kadınlar ve Kentsel Yaşam" başlıklı bir konferans düzenlendi. Konferansın davetlilerinden biri ise uluslararası camiada ve aynı zamanda tanınmış bir Makrsist akademisyen olan David Harvey idi. Harvey'nin tepkisi şaşırtıcıydı, Tahran'a gelemeyeceğini ifade eden Harvey, bir kadın asistanıyla video konferans yoluyla konferansa katılacağını belirtti ve katıldı. Harvey'nin asistanı ise İran'ın örtünme normlarına saygı duyduğunu göstermek amacıyla baş örtüsü ile yayına katıldı. Belediye'nin Harvey'i davet ettiğini öğrenir öğrenmez 200'ü aşkın yurtiçi ve yurtdışında yaşayan olan İranlı sosyalist Harvey'e hitaben açık bir mektup yayımlayıp, mektubu Harvey'e ulaştırdılar, fakat Harvey açık mektubu ciddiye almadığı gibi asistanıyla birlikte konferansa katıldı. "Ezilenlerin Yanında Durun ve Ezenlere 'Hayır' Deyin" başlıklı İranlı sosyalistler İran'da yaşanan neoliberal politikalara dikkat çekmek istemişti:

> "Sayın Prof. Harvey; sosyo-politik aktivistler ve Sosyalistler olarak biz bu mektubu sizin İran'daki bir konferansa olası katılımınızdan endişelenerek yazmaktayız ve sizin bu söyleşiyi iptal edeceğinizi temenni ederiz. Siz dünyanın en ileri düzeyde neoliberalleşmiş kentlerinden biri olan Tahran'da düzenlenecek "Kadınlar ve Kentsel Yaşam" başlıklı bir konferansa davet edilmişsiniz. Tahran'da kamusal mekanlar en çok tasavvur edebileceğiniz biçimde devletin denetimi altında olup son on yıl içerisinde çokça özelleştirilmiştir. Ayrıca bu konferans bir üniversite, bir bilimsel-akademik grup veya hatta bir STK tarafından değil Tahran Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenecektir. Konferansın yeri ise Tahran Milad Külesi, yani Tahran'ın en pahalı mekanlarından ve birçok yurttaşın maddi gücü yetmediği için hiç bulunamadığı ulaşamadığı bir mekandadır. Bunun yanı sıra, konferansın

> katılım ücreti İran'da asgari ücretin dörtte birine denk gelen bir meblağa tekabül etmekle birlikte bu konferansın muhataplarının kimler olacağını açıkça gösterir (...) Sizin "Şehir Hakkı" ve toplumsal adalet kavrayışınız bütün dünyadaki Sosyalistler için ilham verici olmuştur fakat şüphesiz böyle bir konferansta sizin katılımınız bütün temel politik prensiplerinizle çelişir (...) Katılımınızla Tahran'ın neoliberal yöneticilerinin yaptıklarını meşrulaştırmayın. En içten duygularımızla bizim yoldaşça talebimizi kabul edeceğinizi ummaktayız. Ezilenlerin ve marjinallerin yanında durunuz ve bu konferansta katılmayı redederek ezenlere 'hayır' deyiniz".[271]

Buna ilaveten, böyle bir politika sadece Tahran Belediyesi'ne özel bir politika değil, aynı zamanda son yıllarda ortaya çıkan "yeni solcu İslamcılar" ya da "adaletçiler" olarak adlandırabileceğimiz bir cereyanla ilgilidir. Ahmadinejad'dan sonra Ghalibaf ve Said Jalili gibi isimlerle öne çıkan yeni muhafazakar reformistlere kıyasen "sol ve İslam içerikli" bir söylemi yaygınlaştırmaya çalışmaktadırlar. Ulusal televizyon kanalları elinde olan bu yeni muhafazakarlar, daha önce hiç görülmeyen bir şekilde eğlenceli programlar sunmalarının yanı sıra Slavoj Zizek ve Noam Chomsky gibi ünlü entelektüellerle canlı yayında Skype gibi bağlantıları gerçekleştirmişlerdir.

3.3. Tahran'da Zamanın Sınıfsal Tüketimi[272]

Tahran 1990'lardan itibaren genel olarak giderek zenginler ve orta sınıfların tüketebileceği bir kente dönüşmüştür. AVM'ler ve peyzaj/temalı dev parkaların kurulmasının yanı sıra eşdüzey veya katlı anayolların gelişimi de her şeyden önce şahsi araba kullanımını artırmak amacıyla gerçekleşmiştir. Tahran'da toplu ulaşım da son on yıl içerisinde gelişmiştir ancak metro, belediye otobüsleri ve BRT (metrobüs) gibi ulaşım araçlarındaki yetersiz kapasite her ne kadar kağıt üzerinde Tahran'ın ulaşım sorununa bir çözüm olarak gösterilmiş olsa da metroya, otobüse veya BRT'ya adım atıldığında, insanların üst üste bindiği ve metro, otobüs veya BRT'nın kapılarının ne kadar zor kapanabildiği gerçeğiyle birlikte toplu taşımanın yetersizliği ile karşı karşıya gelinir.

---

[271] bkz "Ezilenlerin Yanında Durunuz ve Ezenlere 'Hayır' Deyiniz", Praxies, 02.12.2016; "Bütün İtirazlara rağmen Harvey Video Konferansla Kadın Konferansına Katıldı", Radio Zamaneh, 11.12.2016.

[272] Bu bölüm yazarın Tahran Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nde Antropoloji bölümünde lisans bitirme projesinden alınmıştır: Mehrdad Emami, "Başkentte Zamana Yönelik Kültürel Düşünceler", "Tahran'ın Kültürel Antropolojisi" içinde, derleyen: Dr. Nasser Fakouhi, TİSA Yayınları, Tahran, 2017, s. 141-189.

Tahran'da gündelik yaşamın önemli bir parçası olan boş vakitler/eğlence zamanları açık bir şekilde gece hayatı diyebileceğimiz bir zaman diliminde yaşanır. Tahran'da kamusal mekanlarda gece hayatında yer alabilmek için kişilerin şahsi arabalarının olması gereklidir, çünkü toplu taşıma gece saatlerinde çalışmamaktadır. Bir araştırmanın sonuçlarına göre 2008'de Tahran'da her bin yurttaş için 173 araba kaydedilmiştir.[273] Bu rakam 2016'da Tahran'da her bin yurttaş için 471 araba olarak hesaplanmıştır.[274] Bu bağlamda son yıllarda Tahran'da yaşayanların yarısından fazlasının şahsi araba sahibi olmadıklarının bir göstergesidir. Dolayısıyla Tahran'da gece hayatının müdavimleri çoğunlukla şahsi arabaya sahip orta ve orta-üst sınıf gençlerden oluştuğunu iddia etmek kesinlikle abartılı olmayacaktır. Bunun yanı sıra, Tahran'ın eğlence mekanlarının mekansal dağılımına da dikkat çekmekte fayda var. Tahran'ın kuzey, kuzeybatı ve merkezi semtlerinde sırayla zenginlerin, orta-üst sınıfların ve orta sınıfların yaşadığı yerlerdir. *Velencek* semtinde *Bam-i Tehran* (Tahran Çatısı) olarak bilinen peyzaj yürüyüş alanı, *Saadet Abad* semtinde *Park-i Pervaz* (Üçüş Parkı) olarak tanınan dağ parkı ve şehrin en batı semtinde yer alan *Latmal* parkı gibi mekanlar şahsi arabası olmayanların gidemeyecekleri noktalardadır. Bunun yanı sıra, Tahran'da belirli caddeler zengin ve orta-üst sınıf gençlerin gündelik pratiği olan "dor-dor" yapmanın konumlarıdır. "Dor-dor" sokak dilinde belirli cadde ve çoğunlukla zengin veya orta-üst sınıf mahallelerde arabayla gezme ve gezerken genç erkeklerin ve kızların arasındaki tanışma, flört ve numara alışverişi pratiklerine verilen bir isimdir. Tahran'da orta-üst bir semt olan *Şahrak-i Gharb*'deki *İranzemin Caddesi* ve zengin bir semt olan *Qeitariye* bölgesindeki *Andarzgu Bulvarı* bu gibi "dor-dor" yapılan caddelerin en bilinen örneklerindedir. Son yıllarda Rich Kids of Tehran (Tahran'ın Zengin Bebeleri) olarak bilinen ve Instagram üzerinden bütün dünyaya kendini tanıtan fenomenin gündelik hayat pratiklerinden biri olan "dor-dor" yapmak artık bir kimlik göstergesi haline getirilmiştir. Bu çerçevede,

[273] Hatem, 2017: 35.
[274] "Tahran'da araba oranı her bin yurttaş için 471 araçtır", İska News, 25.12.2016.

Tahran'daki zengin gençlerin Bugatti, Maserati, Porsche ve BMW gibi lüks arabaları zengin ve orta-üst sınıf semtlerde Tahran'ın caddelerini ve sokaklarını çoğunlukla akşam ve gece saatlerinde ele geçirmiştir. Yoksulluğun ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin uç noktalara ulaştığı bir ülkede veya kentte bu gibi toplumsal sınıfların daha da çok zenginleşmesi ve hayat tarzlarını toplumun başka kesimlerine gösterişli bir şekilde sunmaları Tahran'ın son yıllarda yaşadığı neoliberal uygulamaların kültürel görünürlükleri olarak yaşanmaktadır.

Kentlerin zenginler ve orta sınıfların ihtiyaçlarına göre şekillendirildiği neoliberal kentler bağlamında yeni bir konu değildir. Tahran ise İslam Cumhuriyetin kurucularının söyleminde Şiî Müslümanların "Umm al-Qura[275]"sı olmakla birlikte neoliberal bir kent olarak bu süreçten hiç geri kalmamıştır. Tam tersine, Tahran 1990'lardan itibaren uluslararası sermayenin gidişatına paralel bir şekilde İslamcı/Post-İslamcı yöneticilerin kentsel politikalarıyla birlikte küresel kent olma arzusunun sürekli peşinde koşmuştur. Tahran'da kısaca "Mall" [276] kelimesiyle bilinen modern, dev alışveriş merkezleri 2010'dan itibaren, yani Ghalibaf'ın döneminde, hukuki izinlere yönelik bazen şaibeli süreçlerin sonucunda ortaya çıkmaya başlamıştır. Tahran'da Galleria (2011), İran Mall (2011), Palladium (2014), Kouroush (2014), Mega Mall (2017), Tecriş Ticari Arg (2017), Ekbatan Mega Mall (2017) Modern İlahiye (2018) ve Bam Land (2018) gibi dev AVM'ler İran'a uluslararası yaptırımların uygulandığı yıllarda bazıları yabancı sermaye ile bazıları ise farklı yerel bankaların ve özel şirketlerin ortak sermayeleriyle kurulan uluslararası lüks markaların şübelerini içinde barındıran aşırı tüketim adacıkları olmuştur. Bu AVM'lerde, bütün modern AVM'lerde olduğu gibi, marka mağazalarının yanı sıra, sinemalar, yemek katları, lüks kitapçılar, çocuk oyun alanları, çok katlı otoparklar ve hatta bazı örneklerde farklı bankaların şübeleri, eczaneler, kuaförler ve oto-yıkama bölümleri

[275] Arapça'da en önemli ve en değerli toprak veya vatan anlamına gelen bir kelime. Mecazen Mekke'ye verilen bir sıfat.

[276] Shopping Mall kelimesinin kısaltılması. İran'da AVM kelimesinin muadili olarak kullanılan terim.

da yer almıştır. AVM'lerin yarattığı en büyük kentsel sorunlarından biri şehir içi trafiğin artmasıdır. Genellikle yeteri kadar otopark alanına sahip olmayan AVM'lerin trafiği civarlarındaki anayollar, caddeler ve sokaklara taşar ve ölümcül bir trafik sorunu olan Tahran'ın durumunu bu açıdan daha da zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra, usulsüz imar planlarıyla inşa edilen bazı AVM projeleri hem büyük ölçüde toprak çökmesine neden olmuş hem de insanların hayatlarını tehlikeye atmıştır. Bu konuda son yıllarda mali yolsuzluk ve hırsızlıklarıyla ün kazanan ve aynı zamanda yaptırımları İran devleti lehine çevirerek uluslararası camiada meşhur olan Babak Zencanı'nin Tahran'daki dev projesinden bahsedebiliriz. Zencanı'nin Sorinet Holdingi'ne ait olan SESTA firması 2013'te Tahran'ın *İranzemin Caddesi*'nde yer alan boş bir arsayı satın alıp büyük bir otel, AVM ve otoparak inşa etmek üzere çalışmaya başlamıştı. Ancak 2013'ün sonlarında birdenbire civardaki sokaklara su basmasının ardından 40 metre kare bir çukur oluşmuştu.[277] İki gün sonra İranzemin Ticari Merkezi'nin duvarlarının bir kısmı yıkıldı. Ardından Zencanı dikkat çekici açıklamalarda bulundu:

> "Ben şirket yöneticilerime zarar gören insanları geçici olarak farklı yerlerde konaklandırın dedim. Bu mahallede yaşamaktan endişe duyan insanlara da şunu derim ki gelin uzmanların belirleyeceği fiyatlara binalarınızı bize satın. Söz veriyorum ki bu proje mahalledeki arsa fiyatlarını arttıracak ve bu zor günlerin ağırlığı komşularımın ve vatandaşlarımın üzerinden kalkacaktır. Vurgulamak gerekirse bizim proje ile ilgili bütün gerekli ve hukuki süreçler resmi makamların denetimi altında gerçekleşmiştir".[278]

Zencanı'nın dikkat çektiği husus aslında pek haksız sayılmamaktadır zira böyle dev bir projenin inşa edilmesi Tahran belediyesi ve başka ilgili kurumların sağladığı ruhsatlar ve onaylanması gereken hukuki süreçler olmaksızın asla gerçekleşemez. Böyle bir örnek yalnızca bu veya şu belediye başkanı ile de kısıtlı değildir, açıkça söylemek gerekirse, Tahran gibi bir büyükşehirde kent yöneticilerinin arsa rantlarından vazgeçemedikleri apaçıktır. Kaldı ki her bir belediye başkanı siyasi olarak ona veya onun cereyanına yakın olan sermayedarlara rant pastasından en az bir dilim armağan etmiştir.

[277] "İranzemin'de toprak çöktü", Khabar Online, 10.10.2013.
[278] a.g.e.

Başka bir ifadeyle, yolsuzluk İran'da ve özellikle belediyeler bünyesinde bireysel bir olgu olmaktan ziyade yapısal bir özelliktir. Bu konuda hem Kerbasçi, hem Ahmadinejad hem de Ghalibaf dönemlerinde farklı yolsuzluk ve usulsüz arsa dağıtımları, mali yolsuzluklar ile ilgili raporlar mevcuttur.[279] Hatırlatmak gerekirse bu gibi olayların ifşa edilmesi ise sivil toplumun veya kamuoyunun inisiyatifleriyle değil reformcu ve usulcü cereyanların birbirini zedelemek için kullandığı taktikler olarak görülmektedir. Bunun en son örneği olan Ghalibaf belediye başkanlığı döneminde gerçekleşen ve "Emlak-i Nücumı Dosyası" olarak bilinen olaydır. Reformistlerin ana gazetelerinden biri olan Şark Gazetesi 24 Ağustos 2016'da "2 bin milyar Toman özel indirim ve taksit" başlıklı bir haber yayımladı. Ardından reformist cereyana yakın olan Yaşar Soltanı'nın başında olduğu Mimari News sitesi Ghalibaf döneminde Tahran Kent Konseyi'nin bazı üyelerine ve bazı yüksek rütbeli kent yöneticilerine Tahran'ın en iyi semtlerinde bulunan birkaç bin milyar Toman'lık arsa verildiğini ifşa etti. "Nücumı" (aşırı pahalı) fiyatlara sahip olan emlakların alıcılar listesinde bir milletvekili, bir İran Kolluk Kuvveti üyesi ve birkaç güvenlik görevlisi de yer almıştı. Bu emlakların hepsi Tahran'ın kuzey semtlerinde bulunmakla birlikte adı geçen kişilere %50 indirimle verilip kalan %50'si için de alıcılara cüzi faizli büyük miktar krediler sağlanmıştır.[280] Bu olayın ifşasıyla birlikte Yaşar Soltanı tutklandı ve Mimari News sitesi başta olmak üzere bu haberi yayımlanan diğer siteler ve gazeteler ise yargılandı ya da haberleri engellendi. Temmuz 2018'de Tahran Başsavcısı bu davanın sona erdiğini dile getirerek sadece sözleşmelerinin %40'nın lağvedildiği, 12 dosya için tutuklama kararı ve 170 dosya için ise takip kararlarının durdurulmasını ilan etti.[281] Burada asıl olarak anlatılmak istenen husus, neoliberal politikaların kentsel tezahürlerinden nasıl bir ortam oluşturduğuna ilişkin somut örnekleri vermekti. Hem

[279] bkz "Tahran Kent Konseyi'nin Başkanı: Ahmadinejad belediye başkanlığı dönemindeki yolsuzlukların meblağı 300 milyar Toman'dı", Radio Farda, 18.10.2017; Kerbasçi ise zaten görevinin sonunda mali yolsuzluklar dolayısıyla yargılanmıştı.
[280] bkz "Emlak-i Nücumı Olayı"nın Wikipedia sayfası.
[281] "Emlak-i Nücumı Dosyası resmen sona erdi", Shargh Gazetesi, 1.07.2018.

hukuksal hem yönetsel alanda izlerini surebildiğimiz bu politikalar toplumun kültürel yapısında da köklü değişikliklere neden olmuştur.

3.4. Tahran Kimin Şehri?

Son nüfus sayımlarına göre Tahran'da 13 milyon 260 bin kişi yaşamaktadır. Başka bir ifadeyle, İran nüfusunun %17'si Tahran'da yer almaktadır. Tahran Yönetim ve Planlama Kurumu'nun başkanına göre 2018'de Tahran'da yaklaşık 2,5 milyon "hashiye neshin" (marjinal/yoksul anlamına gelen ve yöneticiler tarafından tercih edilen bir terim) bulunmaktadır ancak bunların hiçbiri "Tahranlı" değildir, "maalesef başka şehirlerden gelen göçmenler"dir.[282] Bunun yanı sıra, bir araştırmanın sonuçlarına göre Tahran 170 bin mutlak yoksul aileyi içinde barındırdığı için İran'da diğer şehirler arasında ilk sırada yer almıştır.[283] Şehrin çeperinde yaşayan yoksul ailelerinin yanı sıra, şehrin merkezinde ve farklı noktalarında görünen işportacılar, evsizler, mezarlıkta yatanlar, sokak çocukları, dilenciler, uyuşturucu kullanıcılar ve seks işçileri gibi kategoriler Tahran'daki kentsel yoksulluğun farklı tezahürleridir. Tahran Belediyesi ise özellikle son 10 yıl içerisinde yoksullukla mücadele adına bu kategorideki insanları şehrin kamusal mekanlarından farklı uygulamalarla tasfiye etmeye çalışmıştır. İlerleyen sayfalarda bu uygulamaların bazılarına işaret edeceğiz.

2003'te 40 "karton khab"[284] (evsizlerin) Tahran'ın sokaklarında şüpheli bir şekilde ölüm haberleri duyulmuştu. Bu ölümler kamuoyunda büyük tepki doğurmuştur ve sonrasında Tahran Belediyesi ile polis bu gibi ölümleri önlemek adına bir uygulama başlatmıştır. Bu uygulama kapsamında sokaklardaki evsizler, dilenciler ve uyuşturucu kullanıcılarının toplanması hedeflenmiştir. Tahran Kent Konseyi ile polis güçleri bu kişilerin kimliğini tespit etmekle ve Tahran Belediyesi ile İran Refah Kurumu ise bu

[282] "Tahran Yönetim ve Planlama Kurumu: Yoksul Tahranlı bulunmamaktadır!", Fararu Haber Sitesi, 14.08.2018.
[283] "İran'ın en çok yoksul aileyi barındıran şehirler hangisidir?", Eghtesad Online, 04.02.2018.
[284] Karton kolisi üstünde yatan anlamına gelen bir kelime.

kişileri iskan etmekle görevlendirildi.[285] Bu bağlamda Tahran Belediyesi şehrin sokaklarından toplanan evsizler için geçici iskan çadırları kurdu. Sonrasında ise bu çadırlar sabit yapılara dönüşüp "garm khane" (sıcak barınaklar) olarak adlandırıldı. Bu sıcak barınakların kışın evsizleri barındırdıkları iddia ediliyor ancak 2018'deki Tahran'da evsizlerin sayısına bakacak olursak barınma imkanına çok küçük bir kesimin sahip olduğunu söyleyebiliriz. 2018'de Tahran'da 15 bin evsiz tespit edilmiş fakat sıcak barınaklar en fazla 5 bin evsizin ihtıyacını karşılayabilmiştir.[286] Evsizler arasındaki büyük bir kesim ise "mutadan-i mütacahir"dir, yani kamusal mekanlarda uyuşturucu kullananlar. Bu kişiler bağımlılık durumlarına göre ya sıcak barınaklara ya da uyuşturucu kullananlar için kurulan kamplara gönderilmektedirler. Ancak dördüncü bölümde anlatılacağı üzere, İnzibat-i Şehri uygulamaları kapsamında bu gibi "mütecahir" uyuşturucu kullanıcıları ara sıra canlı yayın kameraları önünde şiddet kullanılarak tutuklanıyorlar. O sırada yanında kişisel kullanım miktarinden fazla uyuşturucu bulunanlar ise mahkemeye sevkedilip sonrasında uyuşturucunun türüne ve miktarına göre farklı cezalara çarptırılıp, birçok örnekte olduğu gibi de, idam ediliyorlar.

Tahran'daki evsizlerle ilgili son yıllar içerisindeki birkaç gelişme kamu oyu nezdinde çok dikkat çekici olmuştur. Bunlardan ilki, 2016'daki haberlere göre bazı evsizlerin kamusal mekanlardan dışlandıkları için soğuktan korumak amacıyla boş mezarlarda yattıkları ortaya çıktı. Bu evsizlerin arasında kadınlar ve çocuklar da vardı. Devlet yetkilileri bu kişilerin çoğunun ağır madde kullanıcısı olduklarını iddia etti. Bu olay sadece son yıllarda ortaya çıkmamıştır, 1990'lardan beri ara sıra duyulan bir konu olmuştur ancak yöneticiler açısından İslamı bir ülkede böyle büyük bir olumsuzluğun ortaya çıkmasının önü kapatılmıştır. Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyetin cumhurbaşkanı olan Hassan Ruhani bu konuda "yoksulluktan köprü altında yatan insan

[285] "Karton Khabi Fenomenine Yönelik Sosyal Politikalar", Tahran Araştırma ve Planlama Merkezi, 2013.
[286] "Tahran'daki evsizlerin son sayısı", Mehr Haber Ajansı, 10.11.2018.

duymuştuk, ancak mezar içinde yatanı ilk kez duyuyoruz" ifadeleri kullanmıştı.[287] Ruhani'nin ifadelerinden bir gün sonra polis mezarlıklara operasyon düzenleyerek evsizleri tasfiye etmiştir, böylece devlet hayatta kalmak için sığındıkları yerleri de ellerinden almıştır. Mezarlıktan çıkarılan evsizlerin serencamı ile ilgili başka haber bulunmamaktadır.

Resim 4. Tahran'da "Goorkhab" (mezarda yatanlar)

Bir başka gelişme, yine 2016 yılında Tahran'ın çeperindeki boş arazilerde geçici çadırlarda yaşayan insanların çadırlarının ateşe verilmesi ile ilişkili haberlerdir.[288] Tahran'ın batısında yer alan Shahr-i Qods ilçesi çeperlerinde yıllardır evsizler, başta Pakistanlı mülteciler olmak üzere, göçebe gibi geçici çadırlarda yaşamaktadırlar. Çocuklarının birçoğunun resmi kimliği olmayan bu toplulukta ailece çöp toplayıcılık yaparak geçimlerini sağlıyorlardı. Yoksul çocuklara eğitim konusunda yardımcı olan İmam Ali Hayırsever Derneği'ne göre "çoktandır kent yöneticileri bu çadırların yıkılması için uğraşıp duruyorlar ancak son zamanlarda kimliği belli olmayan birkaç polis ve memur bölgeye gelip çeperdekileri tahliye etmekle tehdit etmeye başladıkları bilinmektedir".[289] Bu memurlar aynı zamanda boş arazilere yakın oturan yöre sakinlerini de farklı provokasyonlarla çeperdekilere karşı kışkırtmışlardır. Sonuç itibariyle çeperlerdeki çadırlar ateşe verilmiştir. Shahr-i Qods Kolluk Kuvveti'nin siyasi yardımcısı

[287] "İran'ın Evsizleri Boş Mezarda Yatarak Soğuktan Korunuyorlar", Haberler sitesi, 28.12.2016.
[288] "Evsizlerin çadırlarının yanmasından hiçbir yöneticinin haberi yok!", Tabnak Haber sitesi, 15.11.2016.
[289] a.g.e.

olan Ali İnanlu ise suçu yakın mahallelerdeki oturanların üstüne atmıştır: "Valilik çadırları ateşe verenlerle ilgili dakik bilgilere sahip değil, fakat büyük ihtimalle bunu yapanlar çeperdekilerin yarattığı güvenlik ve sağlık problemlerden rahatsız olanlardır".[290]

2017'de yaşanan diğer bir gelişme ise Rouhani hükümetinde cumhurbaşkanının Kadın İşleri yardımcısı olan Shahindokht Mollaverdi'nin sözleriyle ortaya çıktı. Evsiz kadınlara yönelik kısırlaştırma politikalarının uygulanması gerektiğinden söz ettikten sonra çelişkili bir biçimde bir hayvan hakları aktivistinden destek geldi. Sokak hayvanlarının kısırlaştırılmalarını eleştiren Sima Haghshenas Instagram sayfasında şu ifadeleri kullandı: "Bunlar (evsizler) üresin sonra da devlet vatandaşların parasıyla bunları beslesin, öyle mi? Evsizlerin ve çeperde yaşayanların nüfusunu kontrol altına almanın en iyi çözümü zorunlu kısırlaştırmadır".[291] Bu ifadelerden sonra sosyal medyada farklı kampanyalar ortaya çıktı ve Rouhani hükümetine yakın olan medya organları ise bunun Rouhani hükümetine karşı bir şantaj olduğunu dile getirerek bu konuda Kadın İşleri yardımcısının "zorunlu kısırlaştırma" ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmadığını iddia ettiler.[292]

Tahran sıkça kent yöneticileri tarafından parası olmayanın içinde yaşamaması gerektiği bir kent olarak tasvir edilmiştir. Başka bir ifadeyle, parası olmayan biri Tahran'da yaşamak istediğinde bu isteğinin bedelini ödemek zorunda kalır/bırakılır. Bu bedel yoksul-işçi kesimlerde bazen insanların hayatları pahasına ödenirken bazen ise mülksüzleştirme ve özelleştirme süreçleriyle birlikte kentin daha geniş toplumsal sınıflarını da hedef alır. Bu bağlamda Tahran hem Reformcu teknokratların başında olduğu dönemde (1990'lı yıllarda Kerbasçi ve 2018'den beri şimdiki belediye başkanı olan Pirouz Henaçi ile) hem de Usulcü/ (yeni) muhafazakarların döneminde aynı ekonomi politikalarının uygulandığı bir kent olmuştur. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, İran

[290] a.g.e.
[291] "Kim evsizlerin kısırlaştırılmalarını ilk kez önerdi?", Alef Haber Portalı, 28.12.2016.
[292] bkz "Evsiz kadınların kısırlaştırılmasına yönelik dedikodular nereden kaynaklanıyor?", İRNA Haber Ajansı, 17.01.2017.

İslam Cumhuriyeti'nin egemen sınıfının farklı bileşenleri her ne kadar kendi içinde siyasi olarak farklılık göstermiş olsalar da ekonomik olarak aynı gidişatı izlemişleridir. Tam da bu yüzden 1990'lardan itibaren İran genelinde ve özellikle Tahran'da sosyo-ekonomik eşitsizler her gün derinleşerek toplumsal sınıfların farklı katmanlarını yoksulluğa mahkum bırakmıştır. Bir dönem "ezilenlerin devrimi" olarak İslam Cumhuriyeti kurucuları tarafından tanımlanan devrim günümüzde egemen sınıfı mensuplarını zengişleştirerek ve onlara lüks bir hayat sunarak "ezilenler"i İslamcı/Post-İslamcı söylemlerle örtünmüş küresel neoliberal tahakküm ile sürekli ezmeye çalışmaktadır. 2018 Yoksul Ayaklanmalar bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ayaklanma sırasında protestocuların kullandığı "Islahçiler Usulcüler maceranız bitmiştir" sloganı "ezilen" kitleler açısından bütün bu sayfalar boyunca anlatmaya çalıştığımız hikayenin özeti niteliğindedir. Aktörler, iktidarlar değişse de toplumsal ve ekonomik açıdan yoksulların kaderleri değişmez.

3.5. İran'da 2018 İşçi-Yoksul Ayaklanmalarının Önemi[293]

Ağustos 2018'de patlak veren yoksul isyanları 1979 Devrimi'nden sonra yaşanan süreçten bir kopuş noktası olarak değerlendirilmelidir. 2018'de ülke çapında bir isyan olarak ortaya çıkan protestolarda kent yoksulları, işçiler, öğretmenler, hemşireler, öğrenciler ve paralarını iflas ve yolsuzluk yüzünden kaybeden orta sınıfların bir kısmı hükümetin neoliberal politikalarına karşı kitlesel eylemlerde bulundular. Bu protestoları daha iyi anlayabilmek için varolan Rouhani hükümeti ile İran siyasetindeki reformcu ve usulcü cerayanlarla ilgili birkaç noktaya değinmemiz gerekir. Rouhani hükümeti 2013'te reformcu (Post-İslamcılar) ve muhafazakar (İslamcılar) cereyanlarının bir sentezi olarak iktidara geldi. Sözde "demokratik özgürlükler" ve ekonomik reformları hedefleyen

[293] Bu bölümün bir kısmı yazarın "İran'da Protestolar Üzerine 5 Nokta" (R-komplex sitesi, 02.01.2018) başlıklı yazısından alınmıştır. Daha fazla bilgiler için bkz "Aralık'tan Ağustos'a İran Ayaklanması" ve "Aralık'tan Ağustos'a İran: Sonuna 'Merhaba' De", Sapancı Kolektifi, Çeviren: Mehrdad Emami, Gazete Duvar, 28-29.11.2018.

kampanyalar yapan reformcu cereyan- liberal sol gruplar da dahil olmak üzere- Rouhani'yi rejimi krizden çıkaracak tek çözüm olarak göstermişti. 2009'daki Yeşil Hareket'in taraftarlarının bir çoğu Rouhani'nin vaatlerine inanarak birkaç ay içerisinde 'yeşil' giysilerini bırakıp 'İtidal' (Ilımlı) cereyanın tasarladığı 'mor' kıyafetler giymiştir. Mor rengi Rouhani seçim kampanyasının temasıydı. İslam Cumhuriyeti rejiminin iç ve dış politikasıyla kendini uyumlu olarak ifade eden ve rejimin bir uzantısı olarak söylemlerini tekrar eden reformcu cereyan, 2013'ten sonra devletin ideolojik baskı aygıtlarına yeniden yerleşmişti. Bu durum ister istemez reformcuları, bütün demokratik ve çoğulcu iddialarına rağmen, devletin otoriterleşmesindeki son aktörler olarak ortaya çıkardı. Ilımlı ve reformcuların protesto eylemlerine verdikleri tepkiler, şaşırtıcı olmamakla birlikte, geleneksel uluscü (muhafazakar) rakiplerinden hiç farklı değildi. Reform hareketinin kurucusu olan Hatemi'nin halen başkanı olduğu *Mübariz Din Adamların Topluluğu* protestocuları "dış mıhraklar" olarak ilan etti. Reformcuların organik entelektüelleri ise, örneğin Hatemi cumhurbaşkanlığı dönemide *Camia* gazetesinin başeditörü olan Hamidrıza Jalaeipour, protestocuları "akbaba" olarak adlandırdı ve şiddetle bastırılmaları gerektiğini savundu.[294] Rouhani'nin yönetimine karşı en ufak bir eleştiriyi kabul etmemekle yetinmeyip herhangi bir eleştiriyi bir komplo olarak algılamakla birlikte reformcular aslında "Itıdal Çağının" köşe taşı haline gelmiştir. 2018'deki işçi-yoksul ayaklanmalarının en büyük kazanımlarından biri İran siyasetinde birbirinden çok farklı oldukları iddia edilen, biri (reformistler) aşırı demokratik ve diğeri (muhafazakarlar) köktencilik ile betimlenen cereyanlarının baskıcı olmakta herhangi bir farklılık göstermedikleri ve bu hususun halk kitleleri nezdinde iyice farkedildiği olmuştur. Protestocuların attığı bir slogan, daha önce hiç görülmeyen bir biçimde, bu farkındalığın bir göstergesidir. "Islahçılar Usulcüler maceranız bitmiştir"[295] sloganı herhangi bir fark gözetmeksizin İslam Cumhuriyetinin bütün yöneticilerini hedef almıştır.

[294] "İran Reformistleri Protestolarla İlgili Ne Diyor?", BBC Persian, 02.01.2018.
[295] Farsça'da bu slogan çok ritmiktir: "Eslahtalab usulgara dige tamome majara".

Ayrıca İsfahan'daki çiftçiler Cuma namazına giderek hütbelerin imam tarafından okunduğunda normalde imama doğru oturmaları gerekirken kolektif bir şekilde sırtlarını ona çevirerek "düşmanı arkana al, vatana doğru dur" sloganı bağırarak İslam Cumhuriyetinin en ideolojik pratiklerden birini tersine çevirdiler.

Kent yoksulları ayaklanmaları İran'in modern tarihinde, özellikle 1979 Devrimi sonrasında, önemli bir role sahiptir. 1990'larda İran-Irak savaşının sona ermesiyle birlikte İran ekonomisi IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomik kurumlara tabi olmaya başlamıştı. Refsencani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde savaştan kaynaklanan altyapı tahribatlarını gidermek ve yıkılan yerleşim yerlerini yeniden inşa etmek amacıyla Yapısal Uyum ve Reform Programları hükümetin ana gündemiydi. Bu ekonomi politikaları, başka ülkelerde de görüldüğü biçimde, her şeyden önce işçi ve yoksul kitlelerin yaşam koşullarını olumsuzlaştırmıştır. Bu çerçevede, temel ihtiyaç mallarının fıyatları birkaç ay içerisinde %50 artmış ve gecekondu bölgelerine yönelik büyük bir tasfiye operasyonu başlamıştı, ve tüm bunların neticesinde Meşhed, Şiraz, Zahedan, Zancan, Urumiye, Arak, Mubaraka, Gazvin, İslamşehr gibi kentlerde yoksullardan oluşan kitlelerin öfkeli ayaklanmaları yaşanmıştı. 1980'lı yıllarda, devletin içindeki sağ ve sol islamcıların birleşmesiyle birlikte İslam Cumhuriyeti onlarca insanı katlederek yoksul ayaklanmalarını bastırmayı başarmış oldu. Neredeyse 25 yıl sonra, Refsencani'nin bir müridi olan Rouhani ve bir bütün olarak İslam Cumhuriyeti ülke çapında yeniden yoksul-ağırlıklı bir ayaklanma ile karşı karşıya kaldı. Ve şüphesiz, ayaklanmanın ortaya çıktığı şehrin kendisi, yani Meşhed, İslam Cumhuriyeti'nin yöneticilerine travmatik acılarını çağrıştırmıştır.

Ülke çapında protestoların taşradan başlaması büyük bir önem arz etmektedir. Her şeyden önce, "İran Tahran'nın serencamına bağlıdır" diyen yönetici elitlerin söyleminin boşa çıktığını bize göstermektedir. Ayaklanmanın taşra-merkezli özelliğine bakacak olursak 2009'da yaşanan Yeşil Hareket'ten farkları daha kolay anlaşılır. Yeşil Hareket'in protestoları, sözde sivil toplum teorisiyenlerinin empoze ettiği 'barışçıl' ve 'medeni

itaatsizlik' yöntemleriyle gerçekleşmişti ve bu doğrultudaki sloganlar da çoğunlukla "oy hırsızlığı"na yönelikti. Sloganların rejim ve İslâm karşıtı bir mahiyeti 5-6 ay sonrasında ortaya çıktı. Protestolar Tahran'dan başladı ve ardından başka büyük şehirlere sıçradı. Rejimin baskı gücü ilk olarak Tahran'da vuku buldu ve Tahran Yeşil Hareket'in kalesi haline gelmişti. Yeni yoksul isyanlar ise, ilk attıkları adımdan beri her ne kadar yoksullaşmaya, yolsuzluğa ve 'ekonomik ameliyatlar'a karşıysa o kadar da İslam Cumhuriyeti'nin kendisine ve baştan aşağı yöneticilerine karşı tavır aldılar. Buna ilaveten, isyan sırasında katledilen protestocuların haberleri taşra şehirlerinden gelmiştir. Adliye, karakol, belediye, banka ve polis merkezleri gibi kamusal mekanların işgal edilmesi ve yakılması gibi radikalleşen protesto eylemleri de taşrada gerçekleşmiştir.

Başka bir husus ise, protestocuların politik olarak heterojen yapısı ve ortaya çıkan slogan çeşitliliğidir. Çoğu değerlendirmede belirtildiği gibi, protestolar boyunca farklı politik ideolojilere mensup bir kitle söz konusudur. Bunu en iyi şekilde sloganlarda ortaya çıkan taleplerde görebiliriz. Bu sloganlarda hem işçilerin, kadınların, öğrencilerin ve hem gerici cereyanların talepleri bulunmaktadır. Bir yandan "ekmek, emek, özgürlük"; "siyasi tutuklular serbest bırakılmalı"; "Kadın düşmanı hükümet istemiyoruz"; "Halk dileniyor ve Ağamız tanrılık yapıyor"; 'Hem Gazze, hem Lübnan kahrolsun zalim olan"; diğer yandan ise "Kadınlar bile burada, namussuzlar nerede", "Rıza Şah ruhun şad olsun"; "Biz Aryanız, Araplara tapmayız"; "Ne Gazze, ne Lübnan canım İran'a feda" sloganları kullanılmıştır. Milliyetçi ve cinsiyetçi sloganların diğerlerinin yanında daha az kullanıldığını belirtmemiz gerekir. Biraz daha fazla tekrar edilen eski Şah yanlısı sloganları da bu kategoriye ekleyebiliriz. Protestolar başladıktan sonra radikalleşen kitlelerin sloganları gitgide daha çok rejim, İslam ve Hameneyi karşıtlığını ifade etti.

Bu ayaklanmalar yalnızca resmi siyaset alanındaki reformcu-uluscü ikilemini berhava etmedi, aynı zamanda kentli orta sınıflar üzerinden yaratılan özgürleştirici efsaneleri de yalanladı. Reformcuların toplumsal tabanını oluşturan kentli orta sınıflar,

özellikle büyükşehirlerde yaşayanlar, "taşralı, yoksul, eğitimsiz, ne istediğini bilmeyen" insanların ayaklanmasından uzak durarak protestocuların taleplerini "ekmek kavgası" olarak küçümsediler ve hatta bazı örneklerde protestocularla ilgili ülkenin huzurunu kaçırdıkları için devletten bastırılmalarını istediler. İlginç olan şu ki 2009'da sokaklara dökülen büyükşehir orta sınıfların bir çoğu on seneden az bir zaman içerisinde 2018'de "sokakta siyaset yapılmaz" argümanının temsilcileri olarak yoksul ayaklanmalarının bastırılmasında devletle işbirliği yaptılar.

Yukarıdaki sayfalarda Tahran'ın kentsel gelişimini ve neoliberal dönüşümünü yakından bakmaya çalıştık. Saha araştırması bölümüne geçmeden önce aynı süreci Ankara için de takip etmemiz gerekir. Dolayısıyla, ilerleyen sayfalarda Ankara'nın kentsel gelişimi ve neoliberal dönüşümünü ele almakla birlikte bu bölümdeki hedefimizi, yani Tahran ve Ankara örneklerinde neoliberalizmin işleyişini kentsel konular açısından karşılaştırarak yerine getirmeye çalışacağız.

3.6. Bir Zincir Şehri Olarak Ankara

Karanlık çöktüğünde koktuğunda kömür sokak, şehrimin tadı
ağzımda yine; is, pas, kir, kömür, plastic, çöplük, lastik, egzoz,
esrar[296]

Günümüzde Ankara'nın neoliberal kimliğine bakmadan önce kısaca Ankara'nın gelişmesine dair serencamına değinmemiz gerekir. Başkentler ulus-devletler için yalnızca merkezi yönetimin bulunduğu yerler değil, aynı zamanda ulus-devletler tarafından yaratılan ve ulus-devletin bütün sembolik değerlerini taşıyan şehirlerdir. Ankara bu açıdan tamamen icad edilmiş bir şehir olarak peyda olmaktadır.[297] 1923'te Cumhuriyetin başkenti olarak seçilen Ankara yepyeni bir gelişimin habercisiydi. Cumhuriyetin başkenti artık bir bozkır değil modern kent yaşamına uygun ve Cumhuriyete yakışan bir şehir

[296] Ezhel'in Şehrimin Tadı şarkısından bir alıntı.
[297] Şenol Cantek, 2017.

olmak zorundaydı. Aydın'ın belirttiği gibi, bozkır kavramı "yoksulluğu, geriliği, tıkızllığı, geçmişte kalanı temsil" ettiği için devlet tarafından derhal dönüştürülmesi gerekmekteydi dolayısıyla Ankara'nın bozkırı "hızla iskâna, tarıma ve ormanlaştırmaya" açılacaktı.[298] Her ne kadar İstanbul Osmanlı kültürünün gözbebeği ise Ankara da yeni Cumhuriyet için aynı işlevi üstlenecekti fakat bunun için kısa bir zamanda belli kentsel politikaların uygulanması gerekiyordu. 1924'te 417 sayılı Ankara Şehremaneti Yasası çıkartılıp kamulaştırma yoluyla kentsel gelişiminin önü açıldı.[299] Ankara Belediyesi Ankara Şehremaneti Yasası ile kuruldu ve İstanbul'un gelişiminde izlenen yol Ankara için de uygulanmaya konuldu.[300] Ardından merkezi yönetime bağlı olan İmar Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte kentin planlaması hızlanıp farklı seviyelere ulaştı. Bu çerçevede Ankara'nın ilk planı olarak bilinen Lörcher Planı 1925'te, sonrasında ise 1932'de TBMM tarafından onaylanan ve Ankara'nın ana planı olarak tanınmış olan Jansen Planı uygulanmaya konuldu.[301] İmar planları hızlıca belediyelerin zorunlu görevleri arasında yer alıp "yalnızca kentsel mekanı düzenlemeyi amaçlamamış, aynı zamanda, kentsel mekanı sokaklar ve yollardan evlerin yeri ve numarasına kadar kodlayarak denetim kurmanın koşulunu da yaratmak istemiştir".[302]

Jansen Planı'nda Ankara bir 'bahçe şehir' olarak düşünülmüştür zira devlet memurlarının konut sorununa bir çözüm amaçlanmaktadır. Jansen Planı Ankara'nın ticari, sanayi, resmî devlet daireleri ve özel işyerlerinin inşa edilmesiyle sınırlı kalmayıp mekan üzerinden oluşan ilk sınıfsal ayrışmaları da planladı.[303] Eski kentte apartmanlaşma, arazi fiyatlarının yükselişi ve görkemli ve büyük binaların ortaya çıkmasının yanı sıra Ankara'nın merkezinde geniş caddeler, bulvarlar, parklar, villalar ve memur konutları inşa edilirken sanayileşmenin bir sonucu olarak işçi-yoksul kesimlerin

[298] Aydın, 2017: 46-47.
[299] Akın, 2007: 157-159.
[300] Duru, 2017: 110.
[301] a.g.e., 144-116.
[302] Şengül, 2009: 118.
[303] Kansu, 2017: 137.

konutları ise Ankara'nın çeperine taşındı ve sonraki yıllarda kentleşmenin en büyük sorunlarını yaratan gecekondulaşmanın temelini oluşturdu. Başka bir ifadeyle, bu dönemde Ankara'da devletin yarattığı bürokratlar ve hizmetliler sınıfı gittikçe Bahçelievler ve Yenimahalle gibi mahallelerde yerleşip şehrin seçkinlerini oluşturdular.[304] Tarık Şengül'ün ifadesiyle söyleyecek olursak, bir burjuva devrimini gerçekleştiren Kemalizm, modernite projesinin önemli bir parçası olan ulus-devlet oluşturmayı orta sınıfların elbirliğiyle tamamlayabilmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminin kentsel gelişiminin gerçek aktörleri sadece devlet bürokrasisi ile sınırlı değildir orta sınıfları da kapsamıştır.[305]

Ankara'nın nüfusu kentsel gelişimin ilk yıllarında hızlı bir artış gösterip 1950-1970 yıllar içerisinde tavan yaptı. 1926'da 57.800 olarak saptanan nüfus, 1927 genel nüfus sayımında 74.553'e yükseldi ve 1945'te 227.000'e ulaştı.[306] 1940-50 dönemi Ankara'nın nüfus artış hızı %30.8'ken 1950-60 döneminde %49.9, 1960-70 döneminde %45.6, 1970-80 döneminde %33.5 ve 1980-90 döneminde ise %24.4 olarak kaydedilmiştir.[307] Kapıtalizmin özünde güçlü bir eğilim olarak bilinen sermaye birikiminin sonuçları kentsel nüfustaki hızlı artışını da açıklamaktadır. 1930'lardan itibaren sanayileşme sürecine giren Ankara 1950-80 yıllarda kırdan kente göç eden büyük kitlelerin istikameti olarak işlev görmüştür. Şengül bu dönemi 'emek gücünün kentleşmesi' olarak adlandırmıştır.[308] Bu dönemde kırsal nüfusun büyükşehirlerin eteklerinde işgal ettikleri ve kendi imkanlarıyla inşa ettikleri gecekondular hem merkezi otoriteye hem ona bağlı olan orta sınıflara büyük tehlikeler yarattı. Başka bir deyişle, kente yeni gelenler ve kent yaşamına yönelik tehlikeli bulunanlar formel ekonomi alanında istihdam edilmedikleri için merkezi otoriteyi büyük bir işsizlik krizine

[304] Aydın, 2017: 61.
[305] Şengül, 2009: 112.
[306] bkz T.C. Ankara Valiliği sitesi.
[307] Rüya Kasarcı, "Türkiye'de Nüfus Gelişimi". Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S:5, s: 247-266, Ankara.
[308] Şengül, 2009: 122.

sürükleyip aynı zamanda geçimlerini sağlayabilmek üzere ekonominin enformel alanını geliştirdiler. Bu yoksul kesimler aynı zamanda kentli orta sınıfların sosyo-ekonomik hegemonyasını da etkileyerek onlarla açık bir sınıfsal savaşıma girdiler. Şengül'ün aktardığı gibi "1940'lı yılların gazetelerinde kentlerin görünümünü bozan ve mülkiyet haklarını hiçe sayan kır yoksullarına karşı sert tedbirler alınmasını isteyen yazılara sıkça rastlanmaktadır". [309] Bu çerçevede kentli orta sınıflar kente yeni gelenlerin geri göndermesini merkezi otoriteden talep ettiler. Bu gelişmeler İkinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan uluslararası politik atmosferi göz önünde bulundurursak daha açıklayıcı olur. Gecekondular merkezi otorite nezdinde sadece yoksul insanların hayatını geçirdiği mekanlar olarak değil aynı zamanda "kızıl bayrak", ya da Şengül'ün tabiriyle "kentsel solculuk"[310] tehlikesini barındıran mekanlar olarak da algılandığı için gecekondu bölgelerine yönelik sert ve uzun süren bir mücadelenin önünü açmıştır.

Ankara'nın hızlı nüfus artışıyla birlikte merkezi ve yerel yöneticiler Jansen İmar Planı'nın yetersiz olduğunu iddia ettiler. Bu sebeple 1957'de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan ve yürürlüğe giren Yücel-Uybadin Planı Ankara'nın üçüncü imar planı olarak uygulanmaya başlandı.[311] Bu planın beraberinde getirdiği en önemli uygulamalardan bazıları gecekondulaşmaya karşı önlemlerin alınması ve çok katlı yapılaşmaya imkan sağlanması olmuştur.[312] Önceki yıllarda arsa spekülasyonu aracılığıyla güçlenen kentsel gelişim programları bu dönemde sınai birikim sürecinde büyüyen kentsel rantlarla birlikte Ankara'da konut alanlarının gelişimini hızlandırmıştır.[313] Şenyapılı'nın öne sürdüğü gibi:

> "Kat yükseklikleri konusu kentte gecekondu olgusunun gelişimine benzer bir çizgi izlemiştir. İlleride kaçak katları yasallaştırabilecek sosyal ve siyasal gücü ellerinde tutan konut sahibi gruplar kaçak, tam yapılar yapmaktan çekinmiyor, gerçekten de, ara ara çıkan kat yükseltme kararları ve imar afları sonucu ek rantlara sahip oluyorlardı".[314]

[309] a.g.e., 126.
[310] a.g.e., 133.
[311] Akın, 2007: 176.
[312] a.g.e., 178-9.
[313] Akın, 2007.
[314] Şenyapılı, 2004: 223-24.

Bu dönemde konut kooperatifleri aracılığıyla üst-orta ve orta gelir grupları giderek ev sahibi oldular. Öte yandan, gecekonduların sayısı ve nüfusu da Ankara ve İstanbul gibi şehirlerde büyük artışlar gösterdi. Örneğin, 1958'de Ankara'da gecekondu sayısı 45.850 ve gecekondu nüfusu 222.275 olarak kaydedilmiştir.[315] Gecekonduların artmasıyla birlikte merkezi ve yerel otoritelerin tepkileri de derinleşmiştir. Gecekondu sorununu çözmek üzere çoğunlukla yıkım ve boşaltma politikalar uygulanırken islah ve tapu verme politikaları da ele alınmaya başlanmıştı. Bu bağlamda gecekondu bölgelerindeki çıkar grupları arasında farklılaşmalar gözetilmiştir. Tek gecekondusu olanlar, birden çok gecekondusu olanlar, gecekondu spekülatörleri, gecekondu kiracıları, gecekondu semtlerinde dükkan sahibi olanlar ve mesleğini yürütenler, gecekondulunun toprağını ele geçirdiği toprak sahipleri, gecekondulular emeğinden yararlanan sanayiciler ve gecekondulular oylarını farklı vaadlerle satın alan politikacılar bu grupların başlıca örnekleridir.[316]

1970'lerin sonu ve 1980'ların başında Türkiye'nin siyasal hayatındaki köklü değişimler kentsel yaşamı da sarstı. 12 Eylül Darbesi yepyeni bir çağın başlangıcıydı. 1980 öncesi uygulanan ulusal kalkınmacılık politikalar önemini yitirdi ve 1980 sonrasında ANAP iktidarıyla birlikte neoliberal dönemin önü açıldı. Bazı araştırmacılar 1980 öncesi kentleşme modelini "yumuşak ve bütünleştirici" olarak nitelerken 1980 sonrası kentleşme modelini ise "dışlayıcı ve saldırgan" olarak nitelendirmişlerdir.[317] 1980 sonrasının kentsel alan üzerinde bıraktığı en önemli etkilerden biri, Şengül'ün tabiriyle, "sermayenin kentleşmesi" olmuştur.[318] Neoliberal politikaların başlıca aktörleri olarak bilinen darbeci yöneticiler Türkiye'de de bu geçiş döneminde temel rol oynamıştır. Kentsel girişimciliğin temelleri de bu dönemde oluşturulmuştur. Şengül bu dönemdeki gecekondu sorununa yönelik politikaları şöyle özetlemiştir:

[315] a.g.e., 204.
[316] Tekel, Gülöksüz, Okyay, 1976: 235-237.
[317] Erman, 2011: 179.
[318] Şengül, 2009: 137.

> "1985 yılında çıkarılan 'gecekondu affı' bu alanların iyileştirilmesini değil, dönüştürülmesini öngörmüş, bu alanların özellikle kent merkezine yakın olanları çok kısa bir sürede apartmanlaşmaya başlamıştır. Bir anlamda gecekondulu ların birer girişimciye dönüşmeleri ve kentsel ranttan pay almaya yönelmeleri devlet tarafından sadece taşvik edilmemiş, aynı zamanda örgütlenmiştir".[319]

Korkut Boratav ANAP'ın yoksul kitlelere dönük politikalarının ana hedefini "sınıf özelliklerinden ve sınıf bilincinden mümkün mertebe yoksun" hükümet yanlısı "bir seçmen tabanı yaratmak" olarak belirtmiştir.[320] Bu doğrultuda belediyeler ANAP döneminde hayli kritik bir rol oynamışlardır. Fakat Boratav'ın altını çizdiği üzere, gecekondu sahiplerine yönelik af ve imar izinleri asla iktidar için maliyetli olmamıştır. Bunun yanı sıra, Boratav'ın tabiriyle, ANAP'ın 'yoz popülizmi'nin üç boyutu vardır:

> "Birinci olarak işçilerin *sınıfsal* konumlarını ve bilinçlerini açındırmak açıkça hedeflenmiştir. İkincisi, sözü geçen politikalar, kentli emekçilerin şu veya bu şekilde maddi durumlarını olumlu yönde etkilemiş veya en azından bu doğrultuda olumlu beklentiler yaratmıştır. Üçüncüsü, bu politikaların hiçbiri sermaye açısından ücret maliyetlerini artıracak herhangi bir öğe taşımamaktadır".[321]

ANAP'ın "yoz" popülizmi 1980'ların sonunda ve 1990'ların başında gittikçe güçlenen İslamcı cereyanların siyaset yapma tarzını da etkileyecekti. İslamcı cereyanların ve AKP'nin kent yönetimine yönelik izlediği sosyo-ekonomi politikalarını ele almadan önce Özal'lı yıllarda uygulanan neoliberal politikalara kısaca bakmakta fayda var. Şili'de görüldüğü gibi, neoliberalizmin temellerini oluşturan darbeler ve cunta yöneticileri Türkiye'de de neoliberalizme geçişi kolaylaştırmışlardır. Çavuşoğlu'nun ifade ettiği gibi, 12 Eylül'den hemen sonra "meclis, belediyeler, siyasal partiler, bazı sendikalar ve gazeteler kapatıldı, meslek odalarının faaliyetleri durduruldu, grevler yasaklandı, 1 Mayıs ve 27 Mayıs tatil olmaktan çıkarıldı, sıkıyönetim ve idam cezaları birbirini izledi, on binlerce kişi işkenec gördü, aşır hapis cezalarına çarptırıldı, 50 kişi asıldı, yaklaşık 650 bin kişi gözaltına alındı, yaklaşık 30 bin kişi işten atıldı".[322] 24 Ocak kararları olarak bilinen ve neoliberal yapısal uyum ve reform programları kapsamında uygulanan

[319] Şengül, 2009: 144.
[320] Boratav, 2016: 125.
[321] Boratav, 2016: 127.
[322] Çavuşoğlu, 2016: 181.

ekonomi politikalarının hedefi devletin sosyal görevlerinden geri çekilmesi ve dolayısıyla devletin küçültmesi anlamına gelmektedir. Bu kararlar çerçevesinde devalüasyon, devlet tarafından sağlanan sübvansiyonlarının büyük bir kısmının kaldırılması, yabancı sermayenin gelişindeki engellerin bertaraf edilmesi ve farklı sektörlerde yabancı finans yatırımlarının artması sağlanmıştır.[323] Bunun yanı sıra, özelliştirmeler kentlerdeki işsizlik, yoksulluk ve göç süreçlerini şiddetle tetiklerken diğer yandan "1980-1985 yılları arasında ücretlilerin ulusal gelirden aldığı pay %30'dan 15'e gerilerken ve yapılan devalüasyonların ardıdan ABD doları TL karşısında 15 kat değer kazanırken, ihracat ancak 3 kat artmıştır". Dolayısıyla Türkiye 1980'lerde "gelir dağılımı açısından en adaletsiz ülkelerden biri" olmuştur.[324]

Bu dönemdeki kentsel gelişimi tetikleyen ana konulardan biri mekan üzerinden sermaye birikiminin hızlanmasıdır. 1984'te onaylanan bir kanun Büyükşehir Belediyelerinin kuruluşunu hayata geçirilmiştir. Bu dönemde ilk kez yerel yönetimler göreceli olarak merkezi yönetimden özerkleşerek kamu-özel-yabancı sermaye işbirliğinin önü açılarak mega projelere temel hazırlanmıştır. Kentsel dönüşümde sonraki yıllarda en önemli aktörlerden biri olacak TOKİ de 1984'te kurulmuştur.

3.6.1. Neoliberal Kentsel Yönetim Altında Ankara

Ankara'nın neoliberal kimliğinin tezahürlerini ele almadan önce kısaca kent yönetiminin neoliberalleşmesine yönelik özelliklerine değinebiliriz. Kent yönetiminin neoliberalleşmesi, Harvey'nin betimlediği üzere, 1970'ler ve 1980'lerde ortaya çıkmıştır.[325] Emek gücünün istihdam olanaklarını artırmak yerine küçük işletmelerin desteklenmesi, kamu ve özel sektörler arasındaki ilişkilerin teşkil edilmesi ve ticaret ve sanayi sermayesini cezbetmek üzere yerel hükümetler tarafından sağlanan kredi ve vergi

[323] Pektaş, 2018.
[324] Çavuşoğlu, 2016: 184-185.
[325] Harvey, 2019.

muafiyeti gibi yatırım imkanlarının çoğaltılması Harvey'nin öne sürdüğü gibi kentsel girişimciliğin temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda sanayisizleşme süreci, yapısal işsizlik, kemer sıkma politikaları, muhafazakarlığın güçlenmesi, özelleştirme süreci ve piyasa mantığının hegemonik olması bu dönüşümün önünü açmıştır. Harvey kentsel girişimciliğin üç ana özelliği olduğunu belirtmektedir. Bu özelliklerden ilki, kamu-özel ortaklığıdır. Merkezi ve yerel yönetimler yatırım yapmanın önündeki engelleri, örneğin yüksek vergileri, örgütlenmiş emek gücü baskısını ve çevreyi korumaya yönelik verdikleri taahhütleri ortadan kaldırarak özel sektördeki aktörlerin faaliyetlerinin önünü açmıştır. İkinci özellik, kamu-özel ortaklığının spekülatif olmasıdır. Bu ortak faaliyetler çerçevesinde teşebbüsün riskleri çoğunlukla kamu tarafının omuzlarına yüklenir ve dolayısıyla kamu yararı aksine döner, vatandaşların menfaatleri yerine sermayedarların menfaatlerine dayanır. Üçüncü özellik mekanın ekonomi politiğiyle ilgilidir. Spesifik bir mekan üzerine inşa edilen projeler her ne kadar yöredeki/bölgedeki koşulları geliştirmek adına gerçekleştirilirse de mekanın "spekülatif inşasıyla gelen yatırım ve ekonomik gelişmeye" odaklıdır.[326] Harveye'e göre kentsel girişimciliğin stratejileri dört eksende gerçekleşir. Bu stratejiler mal ve servis üretiminde belirli avantajlardan faydalanması, tüketimin mekansal ayrışması, yüksek finans, yönetim ya da bilgi toplanmasındaki temel kontrol ve yönetim işlevlerinin ele geçirilmesi ve sonunda mali kaynaklara yönelik devlet tarafından yapılan yeniden dağıtım politikalarından oluşmaktadır.[327] Kentsel girişimcilik coğrafi olarak esnek bir sermaye birikimini tetiklediği için ister istemez kentlerarası ciddi bir rekabetin önünü açar. Bu rekabetin makroekonomik olarak çeşitli sonuçları vardır. Öncelikle, kentteki tüketim bölüşümü etkiler. Zengin tüketiciler ve toplumsal sınıflar kentin bütün faydalarından yararlanırken işiçi sınıfının ve yoksul kitlelerin kolektif tüketimi azalır ve belirgin bir sınıf-altı ortaya çıkar. Neoliberal kentte "bilim parkları, soylulaştırma, ticaret merkezleri, kültür ve eğlence merkezleri ve kapalı alışveriş

[326] Harvey, 2019: 180-181.
[327] a.g.e., 181-188.

merkezleri"nin seri üretimi gerçekleştirilirken işçi sınıfı ve kent yoksullarının şehir hakları ortadan kalkar. Başka bir ifadeyle, metaya dönüşen kent, böylelikle yalnızca bu metayı satın alabilenler için hizmet sunar. Bir başka sonuç, istihdam yerine ekonomik gelişmeyi hedef alan rekabetçi ve piyasa odaklı yaklaşımların özel firmaların sermayelerinin peşinde oldukları için yerel hükümetleri üretim maliyetinin bir kısmını üstlenmeye sürüklemesidir. Bu çerçevede yerel hükümetin sübvansyonları sermaye lehine kullanılırken kent yoksullarına sunulan hizmetlerin niteliği ve niceliği azalır, dolayısıyla sınıfsal ayrışmalar derinleşir. Ayrıca kentsel girişimciliğin küçük ölçekli işletmelere ve taşeronlaşmaya yaptığı vurgu enformel sektörün önünü açar ve onu güçlendirir. Bu da kentte varolan meslekler arasında hiyerarşi yaratır; bir yandan düşük maaşlı işler yaygınlaşırken öte yandan yüksek maaşlı pozisyonlar artar.[328] Kentsel girişimciliğin bir başka sonucu ise onun etkilerinin geçici olmasıdır. Kentler her ne kadar yaratıcı olsa son kertede kentler arasındaki rekabet sürecinde başka kentlerin karşısında kendi yaratıcılığını yitirir. Son olarak, kentsel girişimcilik belirli faaliyetler ve hizmetler ile bağlantılıdır; bunlardan en uygun olanları ise yerel potansiyellere sahip olanlardır. Yerel girişimler bir yandan belli bir yöreye ait hizmet sunarken öte yandan mali rotasyonu sağlar; turizm ve yöresel etkinliklerin promosyonu bunun en bariz örneğidir.[329]

Ankara'nın büyükşehir belediyesi oluşu 1984'te büyükşehir yönetimi uygulamasıyla başlamıştır. Bir büyükşehir olarak yapılandırılan Ankara, kentsel yönetimdeki neoliberalleşmenin de zeminini oluşturdu. Melih Gökçek şüphesiz neoliberal Ankara'nın mimarıdır. 1994'ten 2017'e değin Ankara Büyükşehir Belediyesi başkanı görevinde bulunan Gökçek, istifa konuşmasında Ankara'nın neoliberal tarihinin özetini şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "Ben Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı olalı 23 yıl oldu. Elhamdülillah 5 dönemdir Ankara'ya hizmet etmeye çalışıyorum. Bir muhasebe olması ve bir yönüyle 23.5 yılın hesabını verme adına neler yaptığımı anlatmak istiyorum. 1994 yılında Ankara'nın adı

[328] a.g.e., 190.
[329] a.g.e., 189-192.

> Bozkır Ankara'ydı. Meyhane ve malum evlerle[330] dolmuştu. İstanbul'da 4 bin 640 kişiye bir cami düşerken, Ankara'da bu bin kusura inmiştir. Artık Ankara'nın adı mabetsiz şehir değil, inanç şehridir. Ankara, metroyu bizimle tanıdı. Teleferikle bizim sayemizde tanıştı. Yollarımızı genişlettik. 312 tane köprü, alt ve üst geçit yaptık. Kesintisiz trafik akışını Türkiye'ye biz öğrettik. 139 tane yaya üst geçidi yaptık. 1994 yılında hatırlar mısınız, Ankara'da trafikte 394 kişi vardı, trafikten geçilmiyordu. Şimdi 7 kat arttı araç sayısını, trafik hani nerede? Ankara'da 146 tane yeni bulvar açtık. 7 bin 255 kilometre yeni yol açmışız. Bölünmüş yolları yapıp trafik kazalarını önledik. Kentimize 5 giriş yaptık. Biz belediye başkanlığımıza geldiğimizde hava kirliliğinde kuşlar ağaçtan dökülürdü. Havayı temizledik. Toplam 15 bin 315 kilometre altyapı yapmışız. Bizden önce musluklardan çamur akardı. Biz geldiğimizde Mamak ve Çankaya çöp kokusundan geçilmezdi. Çöp bertaraf tesislerini kurduk. Bozkır Ankara'nın adı artık Yeşil Ankara".[331]

Gökçek'in ifadelerinden hareket edecek olursak Ankara'nın neoliberal kimliğini kentsel dönüşüm, kentin mütenalaştırılması, mega projelerinin inşası, AVM'lerin sayısının gözle görünür artışı, büyük camilerin ortaya çıkışı, teknoparklar, kampüs üniversiteleri ve organize sanayi bölgelerinin çoğalması gibi konularda açıkça görebiliriz. Bir neoliberal kentte bütün bu projeler gerçekleştirilirken bir yandan kentin seçkinleri ve üst düzey gelir sahiplerinin kentin "sahipleri" olarak devlet ve sermaye grupları tarafından desteklenmesi öte yandan "kente yakışmayan" unsurlar olarak görülen kent yoksullarının ve işçi sınıfının artan bir şekilde kent haklarından mahrum bırakılması farklı tasfiye müdahaleleriyle karşı karşıya kalmasıyla birlikte temizlenme projeleri uygulanmıştır. Bütün neoliberal kentlerde görüldüğü gibi, bu hikaye Ankara'nın da hikayesidir. İlerleyen sayfalarda bu hikayenin farklı bileşenlerine yakından bakmaya çalışacağız.

3.6.2. Bir Şehri Kaç Kez Satabilirsiniz ya da Ankara'nın Kentsel Dönüşümü

Kentsel dönüşüm, kentsel rönesans ve yeniden canlandırma gibi terimlerle tabir edilen projeler neoliberal kent yönetimindeki sermaye birikiminin en önde gelen stratejilerinden biridir.[332] Batuman'ın öne sürdüğü biçimde, Türkiye'de son yıllarda kentsel dönüşümün üç temel biçimi söz konusu olmuştur.[333] Bunlardan ilki "henüz kentsel nitelik taşımayan, kent çeperinde bulunan arazilerin kentsel gelişime açılması"

[330] Gökçek'in demek istediği "malum evler" Bentderesi'ndeki genelevlerdir.
[331] "Melih Gökçek istifa etti!", Sözcü, 28 Ekim 2017.
[332] Türkün, 2015: 139.
[333] Batuman, 2013.

iken ikinci biçim "daha önce kent çeperinde olup, kentin büyümesi sonucu kentin içinde kalmış ve arazi değeri artmış olan gecekondu alanlarında gerçekleşen dönüşümlerdir". Üçüncüsü ise kent merkezlerinin mütenalaştırılması/soylulaştırılmasıdır.[334] Ankara Büyükşehir Belediyesi 2011 yılına değin 45 kentsel dönüşüm projesine imza atıp 2004-2011 yıllar arasında yaklaşık 50 bin gecekondu yıkımı gerçekleştirmiştir.[335] Altındağ bölgesinde 20 bin gecekondu yok edilirken Çankaya Dikmen Vadisi bölgesinde yıkım sayısı 10 bini aşmıştır. Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında da 2011 yılına kadar 7 binden fazla gecekondu yıkıldı.[336] Ankara genelinde 2016'da 3093, 2017'de 2000 ve 2018'de ise 3000 gecekondu yıkılmıştır.[337]

İnşaat sektörünün AKP hükümetinin kalkınma modelinin itici gücü oluşu bu konudaki literatürde üzerinde uzlaşılmış bir gerçekliktir. Hatta Sönmez'in deyişiyle, inşaat AKP'yi tanımlayan en bariz sektördür. Bunun yanı sıra, inşaat sektörü yalnızca AKP'yi değil, aynı zamanda, Türkiye'de AKP vücudunda tezahür bulan sermaye sınıfının da tanımlayıcısıdır zira inşaat demek inşaatta gerekli olan ham maddeleri sağlayan sanayi sektörünün yanı sıra ulaştırma, depolama, bankacılık, sigortacılık, emlakçılık, özel güvenlik gibi başka sektörlerin de büyümesi anlamına gelmektedir.[338] AKP'nin inşaat çılgınlığı olarak bilinen projeleri, Harvey'nin tanımladığı kamu-özel ortaklığı biçiminde hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda kentsel dönüşüm projeleri bir yandan Büyükşehir Belediyeleri ve öte yandan TOKİ-Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve onlara bağlı olan özel firmalar aracılığıyla gerçekleşmiştir. TOKİ AKP'nin iktidarda olduğu yıllarda kentsel girişimciliğin başlıca aktörü haline gelmiştir. 1984'te 12 Eylül darbesinin gündeme

[334] Batuman, 2013: 36.
[335] "Başkentte Kentsel Dönüşüm", Zafer Gazetesi, 14 Aralık 2011.
[336] "Ankara Büyükşehir Blediyesi'nin kentsel dönüşüm projeleri arasında, Samsun Yolu-Hatip Çayı Vadisi Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi, Dikmen 4 ve 5. etaplar Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi ve Doğukent Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi, 50. Yıl Parkı ve çevresi Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi, Lodumlu Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi, İmrahor Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi, Yakupabdal-Karataş-Yaylabağ Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi de yer alıyor", Zafer Gazetesi, 14 Aralık 2011.
[337] Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2018 Bütçe Yılı Performans Programı, s. 115.
[338] Sönmez, 2015: 116-117.

getirdiği ideolojinin etkisi altında kurulan TOKİ, bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi, 1980 öncesi dönemde konut piyasasında baskın olan bütün aktörlerin sentezi olarak önem kazanmıştır. Bu bağlamda, TOKİ "gecekondu mafyaları, yap-satçı müteahhitler ve arsa spekülatörleri"nin[339] işlevlerini daha rasyonel bir biçimde üstlenip bütün bu işlevleri, Hegel'in kullandığı 'kapsayarak aşmak' (aufheben) kavramı biçiminde gerçekleştirmiştir. TOKİ'nin ayırtedici özellikleri başbakanlığa bağlı olması, bütün üretim vergilerinden muaf tutulması ve "şu anda varolan arazi stoğunun yüzde 54'üne sahip" olmasının yanı sıra "kendi şirketlerini kurma, varolan şirketlerle hasılat paylaşımına dayalı ortaklıklar oluşturma, kentsel dönüşümü planlama ve kamu arazilerini imâra açma gibi" önemli ayrıcalıklara dayanmaktadır.[340] Bu olağanüstü yetkilerle birlikte TOKİ yalnızca kentsel dönüşüm projeleri kapsamında değil AKP hükümeti tarafından bütün inşaat projelerinde de kullanışlı bir araç haline gelmiştir.[341]

Ankara'da, İstanbul'da da görüldüğü gibi, kentsel dönüşüm projeleri her ne kadar merkezi otorite tarafından vatandaşların refahını sağlayan projeler olarak lanse edilmiş olsalar da kent sakinlerinin, özellikle toplumsal olarak alt tabakalarda yer alanlar için mülksüzleştirme, yoksullaştırma ve marjinalleştirme gibi olumsuzluklar dışında başka bir sonuç doğurmamıştır. Yerlerinden edilen gecekondu sakinleri veya eski mahallelilerin büyük bir kısmı kentsel dönüşüm adı altında tasfiye edilmektedirler: "Ya binalarını belirlenen fiyatlara satıp gidecekler ya kendi mahallelerinde yapılacak olan daha lüks konutların yüksek bedelini borçlanma yoluyla ödeyecekler ya da kendi mahallelerinden farklı bir yerde yapılan ve daha uygun fiyatlı TOKİ konutlarına yine borçlanarak geçeceklerdir". [342] 2006 yılında Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi'nin kalan etaplarının çalışmaları başladığında bölge halkı projeye karşı direndi. Direnişe yıldırma politikalarıyla tepki veren Ankara Büyükşehir Belediyesi bölgedeki sağlık ocağını

[339] Doğru, 2015.
[340] Doğru, 2015: 151-152.
[341] Gülhan, 2016.
[342] Türkün, 2015: 141; başka bir örnek için bkz *Ekümenopolis: Ucu olmayan Şehir* belgeseli, 2012.

kapatıp şebeke suyuna zam getirerek ve telefon, posta ve elektirik gibi hizmetlerin sunulmasını kesitinye uğratarak cevap verir.[343] Mahalle sakinleri haklarını korumak adına bir halk meclisi kurar ve ardından "barınma hakkı birosu"nu oluşturdular fakat bu halk inisiyatifi Belediye ve polis tarafından engellenir. 2011'de belediye bölge halkına Mamak Kusunlar bölgesinde inşa edilmekte olan konutlara geçmeleri için ikna görüşmeleri düzenler ve 15 yıl olarak belirlenen ödeme planı ile her bir konut için 100 bin TL gibi yüksek bir meblağ karşılığında ev sahibi olmayı vaad eder. 2012'de ise belediye ile bölge halkının görüşmeleri sonuçsuz kaldığı için üç kez vadiye yıkım saldırısı gerçekleştirilir. Dikmen Vadisi Projesi örneğinde açıkça görüldüğü gibi, bölge halkının kentsel dönüşümdeki payı mülksüzleştirilmek, sürece gösterdikleri direniş karşısında müdahaleye maruz kalmak olmuştur.

Kentsel dönüşüm adı altında çoğunlukla TOKİ tarafından inşa edilen konutlar yalnızca eski bögle halkının hayatlarını etkilemekle sınırlı kalmayıp yeni konutlarda yaşayan orta ve alt gelir grubundan insanların gündelik hayat pratiklerini de kökten değiştirmiştir. Başka bir ifadeyle, kentsel dönüşüm aynı zamanda köklü bir toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Gecekonduların yıkımından sonra çok katlı bloklardan oluşan bir sitede yaşayan Karacaören-TOKİ halkının deneyimlerini araştıran Tahire Erman, yaşayanların gündelik hayat pratiklerindeki köklü değişimleri ve çelişkilerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.[344] Yeni sitelere yerleştirilen eski gecekondu sakinlerinin hayat tarzları, sitelerde onlara dayatılan normlarla çelişir. Erman'ın ifade ettiği biçimde, bu çelişkilerin üstesinden gelebilenler yeni bir "alt-orta sınıf" nüanslarını teşkil ederek kentsel yaşamının içinde entegre olurlar ve genelde bu süreç muhafazakarlık ideolojisi üzerinden şekillenir. Bu çelişkilerle baş edemeyenler ise zikredilen sitelerin marjınal veya yoksul kesimlerini oluşturur.[345] Aynı süreci Baysal İslami neoliberalizmin

[343] Altınyayla, 2013: 24.
[344] Erman, 2011: 190; Erman, 2016.
[345] Erman, 2011: 195-196.

inşa sürecindeki önemli bir taktik olarak tanımlamıştır.[346] Baysal'a göre, TOKİ'nin yeniden iskan projeleri yalnızca bir anti-sosyal konut projesi değil, aynı zamanda, toplumsallığı ve dayanışmacılığı mahveden ideolojik bir süreçtir. Şehirlerin çeperinde inşa edilen, kendi içinde sosyalleşme imkânlarından çoğunlukla mahrum bırakılan, toplu taşımanın gelişmemiş olmasında dolayı şehir merkezine gidebilmelerinin olanağını zorlaştıran ve ıssız adacıklar gibi görünen TOKİ sitelerinde yaşayanların gündelik hayatlarında neoliberal İslamcı ideolojinin avucunda hapis kalmaktadırlar:

> "Sosyal ağları ve toplumsal dayanışma ilişkileri çözülerek sürgün edildikleri çeperlerde yalnızlaştırılan ve atomik bireylere dönüştürülen nüfus, İslamcı neoliberal iktidar tarafından artık rahatlıkla şekillendirilebilir; kolektif gücün olmadığı yerde rıza inşası kolaylaşmıştır".[347]

Kentsel dönüşümün bir başka tezahürü kentin mütenlaştırılmasıdır. Eskiden işçi sınıfının ve kent yoksullarının yaşadığı mahalleler kentsel dönüşüm projeleri kapsamında, bu kitlenin ellerinden alınıp (yeni) orta-sınıflara verilir ve normalde bölgenin bir kısmının restore edilmesinin önünü açar. Bu bölgeler kent merkezlerine yakın oldukları için mali olarak yüksek değer kazanmış bu sebeple mülkiyet olarak el deşitirmeyi gerektirmiştir. Devlet-belediye ve özel sektörü arkasında bulunduran bu (yeni) orta-sınıf yüksek fiyatlı arsalarla hızlıca zenginleşmeye başlar. Ankara'da bunun eski örneği 1998-2016 arasında başlayan ve devam eden Ankara kalesi bölgesindeki gecekondu sakinlerinin yerlerinden edilmesi sürecinde yaşanmaktadır. Görk ve Tılıç'ın ifade ettikleri gibi, Türkiye'de soylulaştırma sürecinin ilk örnekleri sosyal demokrat belediyeler tarafından başlatılmıştır ve 2000'lerden itibaren İslamcı belediyeler bu süreci devralarak geliştirmişlerdir.[348] AKP döneminde Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli Cami bölgesinde Büyükşehir Belediyesi Ulus Tarihi Kent Projesi kapsamında bölgeyi restore ederek İslamî değerleri merkeze alan otoriter bir neo-Osmanlı kültürü hakim kılmıştır. Bu projeler aynı zamanda neoliberal kentin başka bir özelliği olan canlı turizm sektörü aracılığıyla kentsel dönüşümün

[346] Baysal, 2015.
[347] Baysal, 2015: 131.
[348] Görk ve Tılıç, 2016; ayrıca bkz Güven Tunç ve Figen Özbay, 2004.

gelişmesinin önünü daha da açmaktadırlar. Hem Hacı Bayram Camisi hem Hamamönü bölgesi AKP döneminde neoliberal muhafazakar kent anlayışla AKP'nin tabanına uygun cazibe noktaları haline getirilerek turistik eğlence ve ibadet mekanları olarak yeniden kurgulanmışlardır. Veysel Tiryaki, Altındağ Belediye Başkanı, Hamamönü projesine dair şu ifadeleri kullanmıştır: "Altındağ'da, ilçenin tarihi ve kültürel mirasına sahip çıkmak için 80 yıldır yıpranan ve hiç dokunulmayan sokaklardaki evlerin dış cepheleri tarihi dokuya uygun şekilde restore ediliyor. İnsanlar 150 yıl öncesinin sosyal yaşamını teneffüs edebiliyor. Turistik bir hareketlilik şimdiden başladı".[349] Soylulaştırma süreci aynı zamanda hem kent merkezlerinde hem de kentin eteklerinde gerçekleşir. Soylulaştırma bazen kentin dışa doğru gelişmesini sağlayan banliyöleşme aracılığıyla gerkeçleşir. Manzara/peyzaj siteleri[350] olarak betimlenen lüks konut projelerinin yanı sıra AVM'ler, restoranlar, özel eğlence ve spor işletmeleri gibi tüketim odaklı mekanlar yaratılırken bazı örnekelerde kendi içinde bir şehir gibi işleyen konut projeleri söz konusudur. Ankara'da Ümitköy gibi semtler, benzer bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Orta ve orta-üst sınıflar bu gibi adacık siteler veya mahallelerde yaşamayı ve şehir merkezinden uzak olmayı tercih ederken şahsî araba kullanma oranında büyük artışa sebep olmuşlardır.

3.6.3. Tüketim Mabetlerinin Devri

Neoliberalizmin hegemonik olduğu bir toplumda tüketim odaklı pratikler artan bir şekilde teşvik edilmektedir. Atomik ve bireyselleşmiş bir toplumda insanların refahı ve esenliği doğrudan kişisel tüketim pratikleriyle ilişkilendirilmiştir. Neoliberal zihniyetin baskın olduğu şehirlerde, nam-ı diğer neoliberal kentlerde, bireylerin varoluş biçimi herşeyden önce aşırı ve lüks tüketim pratikleri üzerinden oluşturulur, ölçülür. Bu zihniyetin zeminini oluşturan devletler ve yerel yönetimler ise küreselleşmenin ve yabancı sermayenin gereksinimlerine göre kent mekânlarını sermaye birikimi

[349] Ankara Sanayi Odası, Hammönü Katalogu.
[350] Landscape Complex

doğrultusunda düzenleyerek sürece kamu yararı hılafına katkı sağlarlar. Yukarıda anlatılan kentsel dönüşüm sürecinin bir başka veçhesi ise kent merkezlerinde veya eteklerinde görkemli AVM'lerin inşa edilmesiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla neoliberal kentlerde en çok görünürlüğe sahip olan tüketim mekanları arasında AVM'ler yer almıştır. Neoliberal dönemindeki AVM'ler bundan önceki süreçte hakim olan eski pazarlar, kapalıçarşı veya pasajlardan çok farklı bir işlev görmüştür. Ersoy bu hususu şöyle ifade etmiştir: "AVM kısaltması, son yılların bu gözde fenomeninin sadece çarşı işlevi görmediğini de işaret eder. AVM'ler çarşı, pazar, kahve, sinema, spor, oyun, flört, aylaklık gibi modern şehir hayatının (reel veya türetilmiş) birçok ihtiyacını karşılamayı vaat eden mutant mimari yapılardır"[351]. AVM'lerin ortaya çıkışının yanı sıra kredi kartı kullanımının ve taksitli alışveriş yapmanın yaygınlaşması ise orta sınıfların alım gücündeki görünürde bir artışa sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla AVM'ler gibi tüketim mabedlerinin başlıca tüketicileri bu sınıflar olmuştur.[352] AVM'lerin yaygınlaşması aynı zamanda perakende sektöründe eski bakkal veya mahalle marketlerinin ehemmiyetsizleşmesi veya iflas etmesine de yol açmıştır. AVM'ler ile birlikte zincir marketlerin ortaya çıkışı ve yayılması da bu süreçte etkili olmuştur. Başka bir deyişle, AVM'ler veya zincir marketler biçiminde ortaya çıkan büyük sermayelere dayalı marketler küçük ve şahsi sermayelere dayalı marketlerin ortadan kaldırılmasının zeminini oluşturmuştur. Türkiye'de BİM, A101, Şok, Migros, Çağdaş, Carrefour ve benzeri gibi yerli ve yabancı sermayelere dayalı zincir marketler ise AVM'lerin hızlı artışıyla birlikte büyümüştür öyle ki örneğin, Erkip'in öne sürdüğü biçimde, "özellikle BİM 2010-2015 arasında dünyanın en hızlı büyüyen 50 perakende zinciri arasında 19. sırada yer alarak dikkatleri" üzerine çekmiştir.[353]

[351] Özkaplan, Öztan, Ruben, 2017: 28.
[352] Erkip, 2019: 32.
[353] Erkip, 2019: 38.

Türkiye'de 1990'ların başında AVM'ler ilk kez ortaya çıkmıştır.[354] Türkiye'de son 24 yıl içerisinde AVM'lerin artışı tüketim pratiklerinin ne derecede baskın olduğunun bir göstergesidir: "1995 yılında 12 olan toplam AVM sayısı, 2011 yılında 264'e, 2014 yılında 345'e yükselmiş. 2016 Mart ayı itibariyle 369 olan AVM sayısının, 2018'de 411 olduğu belirtiliyor".[355] Bu sırada İstanbul, Ankara ve İzmir sırayla en çok AVM'lere sahip şehirlerdir.

2012'de David Harvey Ankara'ya geldiğinde İstanbul'da gördüğü "inşaat çılgınlığı"nı Ankara'da "AVM çılgınlığı" olarak betimlemiştir.[356] AVM'ler kenti olarak betimlenen Ankara'daki 2012 yılında kişi başına düşen kirlanabilir AVM alanı sıralamasında İstanbul'u geçerek Türkiye rekorunu kırmıştır.[357] ANKAmall başta olmak üzere Ankara'nın AVM'leri arasında Kızılay, Kentpark, CEPA, Gordion, Arcadium, Armada, Next Level, Taurus ve Nata Vega yer almakta. AVM'lerin yarattığı en büyük meselelerden biri şehir içi trafiğe olumsuz etkileridir ancak kamusal alanın işgali olarak görülebilecek bu konu kent yöneticileri tarafından ciddiye alınmamaktadır. Bu bağlamda, Ankara'da "Kentpark ve CEPA AVM, sadece hafta içi sayımlarına bakılırsa, tek yönde yaklaşık 265-318 araç/saat yolculuk üretiyor. Haftasonları, araç sayılarının çok daha fazla olması beklenebilir".[358]

AVM'ler gibi lüks tüketim mekanlarının en önemli özelliklerinden biri de belirli grup veya sınıflara ayrışmış olmasıdır. Neoliberal kentlerde sınıflararası mekansal ayrışma mekanizmaları bütün kamusal alanlarda bariz bir biçimde görülmektedir. Soylulaştırma aracılığıyla yerlerinden edilen kentin alt gelir grupları sadece barınma açısından dışlanmış olmakla kalmayıp aynı zamanda genel olarak kamusal mekanlara girmek hakkını da yitirmiş durumdadırlar. Baysal bu konuyu şöyle ifade etmiştir:

[354] Erkip, 2019: 16; Erkip'in öne sürdüğü biçimde İstanbul'da Galleria ve Ankara'da Karum AVM'ler ilk örneklerdir.
[355] Erkip, 2019: 41-42.
[356] Solfasol, 2012: 4.
[357] Solfasol, 2013: 5.
[358] Erkip, 2019: 103.

"Örneğin, pahalı ve şık bir AVM, evsizler, yoksullar, mülteciler, sokak çocukları gibi belirli gruplar için girilemezdir ve zaten böyle bir harekete kalkışanlar da özel güvenlik tarafından kapı önüne konur".[359] AKP döneminde AVM çılgınlığı olarak betimlenen süreç kentsel dönüşümün ayrılmaz parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla neoliberal İslamcı iktidarın sürdürülmesi bir anlamda Ahmet Davutoğlu'nun sözünü ettiği biçimde, "dualarla" bereketlendirilmiş AVM'lerin zaferiyle mümkün olmuştur.[360]

3.6.4. Ankara'nın Minareleri

Neoliberal kentlerde kamusal alanın kullanım değerleri ortadan kaldırılırken mekanların mübadele değerleri öne çıkmıştır. Türkiye örneğinde, özellikle AKP döneminde her ne kadar mekanların tarihi veya manevi işlevlerine vurgu yapılmış olsa da mekanların ticari işlevi daha ağır basmıştır. Türkiye'de kentsel dönüşümün beraberinde getirdiği başka bir sonuç ise eski camilerin yenileme projeleri ve yeni görkemli camilerin inşa edilmesi olmuştur. Böylece kentler aynı zamanda muhafazakar İslamcı bir şekle büründürülmüştür. Neoliberal muhafazakar kentsel gelişim anlayışı Türkiye'de AKP yıllarında yeni-Osmanlıcılık tezahürü altında ün kazanmıştır. Bu kentsel gelişim anlayışının özünde sürekli "eski günlerin" muhteşemliği vardır ve eskiye yönelik özlem duyguları vurgulanmaktadır.[361] Dolayısıyla AKP döneminde kentsel dönüşüm projeleri kapsamında yenilenen veya inşa edilen camiler her şeyden önce iktidarın tahayyülündeki ideal kentin ne olması gerektiğinin bir göstergesidir.

Ankara ve İstanbul'da olduğu üzere, AVM ile camilerin arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Bazı örneklerde daha önce AVM ve rezidans inşaatı için tahsis edilen arsalarda projelerin iptal edilmesiyle birlikte bu arsalara cami yapılacağı belirtilmiştir.[362] Başka örneklerde ise "cami yapıyoruz" gibi iddialarla belediyeden ucuz fiyata arsa alan kimi

[359] Baysal, 2015: 133.
[360] Baysal'dan aktaran, 2015: 134.
[361] Tokdoğan, 2018.
[362] bkz "Mecidiyeköy metrosuna AVM olmadı cami yapılacak", Sözcü, 26 Kasım 2017.

inşaat şirketlerinin süreç sonunda AVM yaptıklarına yönelik haberler mevcuttur.[363] Bunun yanı sıra "hem ibadet, hem ticaret" sözünün somut bir örneği olan bazı "camili AVM" planlarının yargıya taşındığı konusunda da haberler işitilmiştir.[364] Ankara'da cami ile AVM/marketin iç içe olduğuna yönelik iki örnek bilinmektedir. Ankara'nın yıllar boyu en büyük camisi olan Kocatepe Camii'nin altında 1994'ten 2017'e kadar Beğendik market grubun müşterilerine hizmet verdiği bilinmektedir. Beğendik'in Kocatepe Cami'si altındaki mağazasını kapattıktan sonra Çağdaş market yerini almıştır.[365] İkinci örnek ise Ulus Melike Hatun Camii'nin altında yer alan Ankara Perakende Satış Mağazası'dır. 2018'den beri satış yapmakta olan bu mağazada gümrüğe takılan eşyalar satılmaktadır.[366]

Türközü'nün öne sürdüğü biçimde, camilerin ekonomi politiği yalnızca ticaretin yapıldığı mekanların camilerle iç içe geçmesiyle sınırlı değildir: "Cami yaptırmak bir kamu arazisini işgal etmenin en güvenli yoludur. Planlarda yeşil alan, okul gibi ortak kullanıma ayrılmış parsellerin üzerine hızla inşa edilecek bir cami, yaptıranları fazlasıyla tatmin edecek gelir kapılarıdır".[367] Böylece AKP döneminde kentsel dönüşüm projeleri kapsamında TOKİ'nin işbirliğiyle birlikte binlerce cami inşa edilmiştir. Bunun en iyi örneği Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje alanı içinde "Kuzey Ankara Merkez Camisi"dir.[368] Bu projede Merkezi Cami'nin yanı sıra külliye, otopark, kongre merkezi, kütüphane, misafirhane, bedestan ve satış dükkanları da yer alarak 'dini turizm' üzerinden oluşan kâr Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne ve ona bağlı olan özel şirketlere aktarılmıştır.[369] Böyle bir örnek Gencay Serter'in neoliberalizm ve

[363] bkz "Paralel Yapı 'cami' dedi ama AVM yaptı", Sabah, 29.06.2015.
[364] bkz "Camili AVM planı yargıya taşınıyor", CNN Türk, 11.12.2018.
[365] bkz "Çağdaş Marketin son durağı Kocatepe", erişim tarihi: 3.31.2019
[366] bkz "Gümrük malları Ankara'da yeni adresinde satışa sunuldu", Haberler, 14 Kasım 2018.
[367] Solfasol, 2012: 4.
[368] bkz "Ankara'nın en büyük cami açılış için gün sayıyor", Ankara Haberleri, 8 Mayıs 2018.
[369] Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi'nin insanlara yaşattığı mağduriyete yönelik bkz "Elini veren kolunu alamıyor: Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi'nde yalan rüzgarı sürüyor!", Solfasol, Aralık 2013, s. 3.

muhafazakarlık ilişkisinde mekanın yeri olarak tanımladığı ‘muhafazakar kentin inşası’ sürecinin bariz bir sonucudur.[370]

3.6.5. Ankara Kimin Şehri?

İkinci bölümde ele aldığımız gibi, yoksulluk kapitalizmin ve piyasa toplumunun işleyişi dışında kalan bir fenomen değil, tam tersi kapitalist sermaye birikiminin neticesi ya da onun genel yasasını oluşturan öğedir. Zira bir yandan kapitalist toplumda üretim araçlarına veya geniş mülkiyet haklarına sahip olan kesimler her gün kârlarını artarken öte yandan emeğini satmak zorunda kalanlar (işçiler) veya emeğini satma olanağından bile mahrum bırakılanlar (işsizler) her gün daha fazla yoksullaşıp geçinmekte zorlanıyorlardır. Neoliberal kentlerde, yukarıda Ankara örneğinde tasvir ettiğimiz biçimde, bu durum daha da kritiktir çünkü neoliberal kentler sınıfsal, mekansal ve genel itibariyle toplumsal olarak en ayrıştırılmış yerlerdir.

Yoksulluğun görünümleri yalnızca gecekondularda, çöküntü mekanlarında veya kenar mahallelerde ortaya çıkmamaktadır. Yoksulluk neoliberal kentlerde farklı biçimlerle neredeyse bütün kamusal mekanlarda tezahür bulan bir fenomendir. Bu çalışmanın konusu olan işportacıların yanı sıra dilenciler, kağıt toplayıcıları, gündelikçiler, evsizler, sokak çocukları, seks işçileri, mülksüzleştirilmiş göçmenler veya mülteciler gibi geniş kesimler enformel ekonominin farklı alanlarında çalışmakta olup kentsel yoksulluğun muhtelif biçimlerini oluşturmaktadırlar. Yoksulluk ve yoksullar üzerindeki maddi baskıların yanı sıra aynı zamanda sosyo-kültürel baskılar da uygulanmaktadır. Bu bağlamda yoksulluk ve yoksullarla mücadelenin bir ucu huhuki-uygulamalı politikalarla devam ederken diğer ucu sembolik düzeyde onların “şüpheli, asalak, ahlaksız, suça yatkın, siyasal tehdit” olarak algılanmasıyla tamamlanmış olur.[371]

[370] Serter, 2018.
[371] Zengin, 2014: 100.

Ankara'nın Kentsel Yoksulluk Haritası (2012) araştırmasına göre "Ankara kentsel alanında yıllık geliri göreli yoksulluk sınırının altında kalan yoksul sayısı 342.485'dir".[372] 2012'deki fiyatlara göre yapılan bu araştırmada Ankara'da yoksulluk sınırı yıllık 4252 TL olup yoksulluk oranı ise %7.3'tür. Bunun yanı sıra, Ankara kentsel alanında mutlak yoksulluğun sıfıra yakın olduğu sonucu dile getirilmiştir.[373] Bu bağlamda adı geçen araştırmaya göre "kentsel alan bazlı göreli yoksulluğun en yüksek olduğu ilçeler (...) Akyurt, Elmadağ ve Kazan" iken en düşük olduğu ilçeler ise Etimesgut, Çankaya, Yenimahalle, Çubuk ve Polatlı"dır.[374] Buna ilaveten, TÜİK'in 2017 verilerine göre Ankara'da işsizlik oranı %11,1 olarak hesaplanmıştır.[375] Bunun yanı sıra, 2013'teki verilere göre Ankara'da toplam istihdam 2.300.00'dir. Kayıtlı çalışan sayısı 1.000.456, memur sayısı 380.000, kayıtdışı çalışanların sayısı 820.00 ve görünmeyen emekçilerin sayısı ise 1.000.000 olarak bilinmektedir.[376]

Ankara'nın sokakları dilenciler, sokak/işçi çocuklar, atık/çöp toplayıcılar gibi kesimlerin barınağı ve işyeri sayılmaktadır. Bahsedilen topluluk tipki bu çalışmanın konusu olan işportacıları gibi belediye ve kolluk kuvvetlerinin sürekli yıldırma politikalarına maruz kalmaktadırlar. Betül Altuntaş'ın Ankara örneğinde çalışan çocuklar ile ilgili yaptığı araştırmada zabıta ve polisin çocuklara uyguladığı şiddeti ele alırken, hakaret etmesine ve mallarına el koymasına değinmiştir.[377] Belediye ve polisin uygulamaları yalnızca mallara el koymak, dayak atmak veya hakaret etmekle sınırlı değildir, aynı zamanda, sürekli sokakta çalışanlarının durumunu olumsuz etkileyecek özelliklere sahiptir. Örneğin Ankara'da atık/çöp toplayıcı çocukların taşıdıkları arabalar çoğunlukla ardiye sahiplerine ait olup çocuklara kira olarak verilmektedir. Ancak günlük

[372] "Ankara'nın Kentsel Yoksulluk Haritası", Editör: Ramazan Taş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2012, Ankara, s. 33.
[373] a.g.e., 34-35.
[374] a.g.e., 36.
[375] bkz "Ankara'da işsizlik yüzde 11,1", Gazete İlk Sayfa, 19.07.2018.
[376] Solfasol, 2013: 11.
[377] Altuntaş, 2014.

50 veya 100 TL karşılığında kiralanan arabalara zabıta tarafından el konulduğunda çalışan çocuklar yalnızca topladıkları atıkları kaybetmiş olmuyor aynı zamanda arabaların kira paralarını patronlarına veremediklerinden dolayı patronlarına da borçlanmış oluyorlar. Böyle bir durumda kalan atık/çöp toplayıcı çocuklar, borçlanma olasılığından kaçmak için araba kiralamaktan vazgeçip çöpleri sırtlarında kocaman bir çuvalda taşımak zorunda kalıyorlar.[378] Belediyenin atık toplayıcılarla mücadelesi sadece karşı karşıya gelme yöntemiyle sınırlı değil, aynı zamanda dolayımlı bir şekilde de mücadeleyi sürdürmektedir. Kendisi hem işçi hem de Geri Dönüşüm İşçileri Derneği Kurucu Başkanı olan Ali Mendillioğlu'nun belirttiği gibi, belediyeler atık toplayan lisansli şirketleri veya depoları tehdit ederek atık toplayıcıların mallarını ucuza satın almalarını ister. Kağıt toplayıcıları ise doğal olarak mallarını bu şirketlere ucuza satmaz, böyle olunca da bu şirketler belediyeleri bir zor gücü olarak devreye sokarlar, belediyeler ise toplayıcıların arabalarına ey koyar ve depolarını kapatır, yeni depolar şehir dışına taşınır ve kağıt toplayıcıları üzerinde ciddi bir ambargo uygulanır. Ucuz fiyatlara mallarını vermek istemeyen atık toplayıcılar ise parasız kalıp hayatta kalmakta zorluk çeker zira toplayıcıların ezici bir çoğunluğu günlük kazançlarıyla geçinmektedirler.[379]

Dördüncü bölümde işportacılıkla mücadele konusunda gösterileceği gibi, belediyenin yöntemi sadece hukuki-uygulamalı süreçlerle kısıtlı değil sosyo-kültürel pratikleri de içerir. Bu yöntem daha çok tasfiye edilmesi gereken unsurlara yönelik olumsuz bir imaj yaratmakla ilgilidir. Bazen onları şehrin görünüşünü bozanlar olarak tasvir eder, bazen de "hırsız", "çok zengin", "dolandırıcı" gibi sıfatlarla bu kişileri niteleyerek, olumsuz bakışı pekiştirirler. Katık Belgeseli'nde konuşan Mendillioğlu bu konuyu şöyle ifade etmiştir:

> "Bir büyükşehir belediye başkanı şunu söylemişti: Kağıt toplayıcıları memurlardan çok para kazanıyor. Saldırmanın kendince meşru zeminini yaratmak için böyle demişti. Biz o zaman şunu söylemiştik: buyrun, o zaman siz de bizim gibi elektiriği, suyu olmayan depolarda yaşayın siz de bizim gibi çöpten gerekirse çıkan şeyleri yiyin, bizim gibi çöpten

[378] Altuntaş, 2014: 203-204.
[379] bkz Katık (2015) belgeseli, Yönetmen: Yahya Ercan.

> çıkan elbiseleri giyin ve sonrasında siz de bizim gibi para biriktirebilirsiniz demiştik. Bunu yapabiliyorlarsa buyursun yapsınlar".[380]

Dördüncü bölümde işportacılarla ilgili öne süreceğimiz üzere, enformel sektörün başka bir parçasını oluşturan dilencilere yönelik de aynı ırkçı/faşist söylemler yöneticiler tarafından kullanılmaktadır. Bu konuda yıllar önce Ankara'da yaşanan bir olayı Türközü aktarmaktadır. Muzaffer Eryılmaz döneminde Çankaya Belediyesi zabıta ekipleri atık işçilerine fiziksel şiddet uygulamıştır. Türközü Mahallesi'ndeki ardiyeleri yakılmıştır. 2012'de Yenimahalle Belediyesinin zabıta ekiplerinden biri rutin bir uygulama olarak atık işçilerinin arabalarına el koymaktadır. Zabita amiri atık toplayıcılara "hırsızlık yapın bundan iyi (...) biz size göz yumuyorduk ama Kürtler buraya doluştu artık size göz açtırmayacağız"[381] diyerek kent yöneticilerinin devletin bir baskı gücü olarak ırkçı/faşist söylemi yeniden üretmekte olduğuna dair önemli bir örneği simgelemiştir.

Belediyenin mücadele gündemine giren bir başka grup ise dilencilerdir. Ankara'da dilencilik kendi özgün yanları olan bir durumdur. Çünkü Ankara'da dilencilik, enformel ekonominin başka alanları gibi, sürekli iç ve dış göçlerle ilişkili olmuştur. Bu bağlamda önceden başka şehirlerden Ankara'ya gelen göçmenler tarafından yapılan dilencilik son zamanlarda Suriye iç savaşı dolayısıyla Türkiye'ye sığınmak için gelen ve kayıtlı/kayıtsız mülteciler olarak Türkiye'nin büyük şehirlerinde bulunan Süriyeli mülteciler tarafından yapılmaktadır. Görünmez bir iş bölümü neticesi olarak dilencilikte gerekli olan duygusal emeğin payı büyük olduğu için çoğunlukla bu işi kadınlar ve çocuklar yapmaktadırlar. Dilenciler kent yöneticileri nezdinde şehrin görünüşünü bozmakla suçlananlar arasında ilk hedef durumundadırlar. Dolayısıyla dilencilikle mücadele belediyenin asıl görevlerinden biri olarak tarif edilmiştir. Örneğin kabahatin bir türü olarak tanımlanan dilencilik Kabahatler Kanunu'nda ikinci sırada yer almıştır. Bu açıdan dilencilere yönelik müdahalelerin önü kanunen açılmıştır. Fakat dilencilikle

[380] Katık belgeseli, 14:49-15:27.
[381] Solfasol, 2012: 19.

mücadele kapsamında sıra mülteci dilencilere geldiğinde durum yalnızca onları dilencilikten vazgeçirmekle sonuçlanmaz, aynı zamanda sokaklardan toplanan mülteci dilenciler Türkiye'nin mülteci kamplarına gönderilir. Örneğin, 2014'te Ankara Büyükşehir Belediyesi Zabıta Dairesi Başkanlığı Aşti, Kızılay, Ulus ve ilçelerden toplanan 55 Suriyeli dilenciyi Ankara Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi tarafından sağlanan bir otobüsle Urfa Viranşehir Kampı'na gönderdi:[382]

> "Büyükşehir Zabıta Dairesi Başkanlığı yetkilileri, Başkentte Suriyeli dilencilerle ilgili şikayetlerin yoğunluk kazandığını, şehrin huzur ve güvenliği için, görüntü kirliliği de oluşturan, kaldırımları işgal eden çoğunluğu Suriyeli dilencilere yönelik gece gündüz denetimlerin yapıldığını söylediler".[383]

Belediyenin kağıt toplayıcıları ile dilencilere karşı mücadelesinin ne kadar ön planda olduğunu görüşme yaptığımız Çankaya'da görev yapan zabıta amiri de dile getirmişti:

> "Şu anda ise o kadar seyyarla işimiz yok. Eskiye göre çok az. Mudahalemiz az yani. Son 5 6 yıldır seyyarla işimiz çok az. Şimdi Ziya Gökalp'ta tek tok koşe başlarıdan seyyar var. Daha önce böyle değildi. Şimdi en yoğun işimiz dilencilerle kağıt toplayıcılıkla ilgilidir. Bu yeni bir sektor olmuştur seyyarın dışında. Biz durumun şartlarına göre her şeye uyumak zorundayız. Bizi bize bıraksalar bu işi çözeriz aslında" (Zabita Amiri, yaş: 55).

Neoliberal kentlerde sınıf mücadelesi gündelik olarak devam etmektedir. Bu mücadelenin bir ucunda kent yoksulları farklı stratejilerle hayatta kalmaya ve haklarını korumaya çalışırken diğer ucunda devlet/belediye güçleri ise bu stratejilere karşı farklı politikalarla tepki göstermektedirler. Zaman zaman kent yoksulları "sessiz taşma" eylemleriyle kamusal mekânları ele geçirerek kendi "şehir haklarını" yöneticilere hatırlatırlar, bazen kamusal mekânlardan geri çekilmek zorunda kalırlar, bazen ise "sessizce" kazandıkları kazanımları tamamen kaybederler ve yeniden mülksüzleştiriliyorlar. Bu bölümde Tahran'da ve Ankara'daki kentsel gelişimleri anlatılırken Post-İslamcı yöneticilerinin kent yoksullarına karşı uyguladıkları kimi politikalara da değinildi. Bu da her iki kentteki Post-İslamcı yöneticilerinin bütün

[382] "Ankara'da Süriyeli Mültecilere Operasyon", Haber Ankara, 10 Eylül 2014.
[383] a.g.e.

farklılıklarına rağmen ne denli benzer politikalar uyguladıklarına dair ipuçları ortaya çıkarmaktadır. Tahran ve Ankara'nın kentsel gelişimi ve bu iki kentteki yoksulların durumunu göz önünde alarak şimdi saha araştırma bölümüne geçebiliriz.

4. BÖLÜM
SAHA ARAŞTIRMASI VE SONUÇLARI

4.1. Araştırma Amacı ve Tasarımı

Genel olarak işportacılık ve özellikle Tahran'da ve Ankara'da işportacılık fenomenini analiz ederken temel amaçlarımızdan biri bu konuyu Marx'ın yedek işgücü ordusu teorisi çerçevesinde anlamlandırmak ve bununla birlikte Asef Bayat'in "sessiz taşma" ve "pasif ağlar" kavramlarına dair eleştirel bir bakış açısı kazandırmaktı. Bayat'ın teorisini analiz ederken eleştirel okumayı gerektiren üç durum saptanmıştır. Saha araştırmasına duyulan gereklilik bu durumlardan kaynaklanmıştır. İlerleyen satırlarda kısaca bu nedenleri açıklayıp saha araştırmasının yapılanmasını izah edeceğiz. İlk olarak, *Siyaset Olarak Hayat* gibi eserlerinde "sessiz taşma" teorisini öne süren Bayat, klasik Marksistleri kent yoksulları problematiğini ele almamakla suçlamıştır. Bayat'ın iddiasinin aksine, bu çalışmanın ikinci bölümünde Marx'ın göreli artık nüfus ve yedek işgücü ordusu teorisi ele alınırken Marx ve Engels için kent yoksulları kategorisinin, işçi sınıfının genel durumunu analiz etmekte ne denli önemli olduğuna değinmiştik. Bayat iddiasini şu cümleler ile dile getiriyor:

> "Gelgelelim, Chicago Okulu işlevselcilerinin aksine, anaakım Marksizm bu meseleyi ciddiye almadı. Toplumsal dönüşümün faili olarak işçi sınıfının merkeziliğine bağlı olarak, Marksist kuram kent yoksullarını ya görmezden geldi ya da onları bizzat Marx'ın kullandığı bir tabirle "lümpen proletarya", "proleter olmayan" kentsel gruplar diye tarif etti (...) Marx için lümpen proletarya bir siyasal iktisat kategorisiydi. Üretmeyen mülksüz insanlara atıfta bulunuyordu- "çalışmayan proletarya"ya, genelde yoksul olan ve diğer çalışan insanların emeğinden geçinen dilenciler, hırsızlar, eşkıyalar ve suçlular gibi eski toplumsal unsurlara. İktisadi varoluşları dolayısıyla bir bağlı olmama siyaseti güttükleri ve bunun da nihayetinde üreten sınıfların çıkarlarına aykırı olabileceği söyleniyordu. Hem Marx'ın hem de Engels'in lümpen proletaryayı "toplumun cürufu", "tüm sınıfların süprüntüsü", "tehlikeli sınıflar" olarak görmesine yol açan işte bu belirsiz siyasetti. Her ne kadar Marx daha sonra onları "yedek emek gücü ordusu", dolayısıyla işçi sınıfının bir parçası olarak kuramsallaştırdıysa da, mevcut kapitalist yapılanma söz konusu insanların yeniden istihdam edilmesine pek şans tanımadığı için kavramın bu bağlamdaki geçerliliğine dair tartışma devam etti".[384]

İkinci olarak, kent yoksullarının bir kısmı olan işportacılarının analizi çerçevesinde Bayat "pasif ağlar" işlevini işportacılar arasındaki ilişki mekanizmalarının,

[384] Bayat, 2016: 67-68.

kadın ve genç hareketlerinde de olduğunu düşünmektedir. Halbuki "pasif ağlar" işportacıların arasındaki ilişki biçimlerinden sadece biridir ve dolayısıyla bu ilişkilerin bütünlüğü özel bir biçimine indirgenemez. İleride de gösterileceği gibi, işportacıların arasındaki varolan "pasif ağlar"ın yanı sıra etnisite, arkadaşlık, akrabalık, mahalle kültürü ve siyasi düşünce gibi başka etkenler üzerinden aktif ilişki biçimleri söz konusudur ve bu da Bayat'ın pasif ağlar olarak adlandırdığı durumdan daha karmaşıktır.

Üçüncü olarak, 2018'in başlangıcında ortaya çıkan ve İran'nın 80'dan fazla şehrine yayılan kent yoksullarının protesto dalgasıyla birlikte kent yoksullarının yapılanması, mücadele biçimleri ve politik önemleri bir kez daha İran'daki sosyo-politik ve akademik çevrelerde ön plana çıkıp işçi sınıfı hareketi ile kent yoksulları hareketi arasındaki bağlar önemli meseleler haline geldi. Elbette Asef Bayat'ın eserlerine başlıca kaynak olarak İranlı araştırmacılar tarafından bu dönemde tekrar başvuruldu ve üzerinde tartışıldı. Bu araştırma kapsamında, Bayat'ın görüşlerini ele almamız ve eleştirmemizdeki gereklilik, 2018 Ocak Ayaklanması'nın ortaya çıkışı ve bu ayaklanmayı "sessiz taşma" teorisi ile açıklayıp açıklayamayacağımız olasılığından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla yakın zamanda yaşanan gelişmeler bu okumayı güncelleme ihtiyacı doğurmuştur. Bayat'ın teorisi ile ilgili sorulabilecek sorulardan biri bu teorinin kent yoksullarının kollektif ve politik mücadeleleri için hangi delaletlere sahip olduğu ve işçi sınıfı hareketi ile kent yoksulları hareketi arasındaki bağlar açısından hangi ilişkiler öne sürüp sürmediği veya bu teorinin ufkunda bu türden ilişkilere olanak taşıyıp taşımadığıdır.

Mekân olarak Tahran'da ve Ankara'da saha araştırması yapılmasının gerekliliği ise bahsedilen meselelerden ileri gelmektedir. Bu satırların yazarına göre, yedek işgücü ordusu olarak kent yoksullarının ele alınması sadece soyut bir girişim değildir, aynı zamanda somut temelleri vardır ve dolayısıyla kent yoksullarının bireysel ve kollektif eylem repertüvarını etkilemektedir. Bu nedenle, bizce kent yoksullarının analizi onun nüfus yapılanması ve kapitalist üretim biçimi ile arasındaki ilişkilere değinmeksizin, işçi sınıfı bütünlüğünden ayrı ve kopuk bir ontolojik kategori olarak yorumlama ve

dolayısıyla politik olarak sınıf mücadelesinin dışında konumlandırma tehlikesini barındırmaktadır. Bu sebeple, saha araştırmasının çerçevelenmesinde, işportacılar ile görüşmelerde, bizim işportacılık tanımımız, sahanın ve soru türlerinin belirlenmesi yedek işgücü ordusunun bir kısmının özelliklerini tasvir edebilecek bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Bu mesele, yalnızca teoriden sahaya giden tek yönlü bir izlenim değildir, aynı zamanda saha araştırmasının gelişimiyle birlikte şekillenmiştir. Buna ilaveten, saha araştırması sırasında özenle gözlemlemek istediğimiz konulardan biri Bayat'ın işportacılar arasında sokak siyasetini şekillendiren "pasif ağlar" olarak adlandırdığı konuydu. Görüşmelerdeki yapılandırılmış soruların bir kısmı işportacılar arasındaki ilişkilerin nasıl işlediğine dair sorulardı. Güncel gelişmelerin payına değinecek olursak, Tahran'daki görüşmelerden yaklaşık iki veya üç ay sonra İran'da kent yoksulları hareketi ortaya çıkmış olup Tahran'da da devam etti. Bu açıdan, işportacıların ekonomik-politik taleplerinin mahiyeti, mücadele biçimleri ve Asef Bayat'ın "sessiz taşma" ve "pasif ağlar" teorisi kapsamındaki genel protesto hareketi ile yaşanan deneyim arasındaki bağların ne olduğu konusunda düşünebilmemizi sağladı. Geçmişe bakıldığında, İran'daki son gelişmeler ve farklı toplumsal sınıfların protesto potansiyelinin aktifleşmesini, özellikle kent yoksulları ile işçi sınıfı ve orta sınıfın yoksullaşmış katmanları, göz önünde bulundurulduğunda araştırmamız açısından bir öz eleştiri yapmamız mümkün. Araştırmacının hazırladığı sorular sokak eylemleri ile daha doğrudan ilişkili olabilirdi ve sorular kitlesel protesto eylemlerine yönelik işportacıların tepkisini ölçmeye gayret edebilirdi. Yine de araştırmanın ve araştırmacının eksik yanlarını bir kenara bırakırsak, yakın zamanda, tarihin akışı olarak adlandırabileceğimiz süreçte tamamlanmış olan bu çalışma hepimizin şahit olduğu gibi kent yoksullarının bir parçası olarak işportacıların Ocak Ayaklanması sırasında başka protestocularla bir araya gelip seslerini diğerlerine duyurmuş oldukları gerçeğidir.

Antropoloji bölümünde eğitim görmüş olan ve saha araştırmalarıyla, özellikle kentsel meseleler ile ilgilenen bir araştırmacı için kentsel konuları ele almak saha

araştırması ya da katılımcı gözlem yapılmaksızın neredeyse imkansızdır. Dolayısıyla, bu tezdeki saha araştırması daha çok Antropoloji'deki nitel araştırmalara yakındır ve Sosyoloji'deki nicel araştırmalar ile yakınlık barındırmamaktadır. Değinmemiz gerekir ki günümüzde geçmişte olduğu gibi, bir araştırmada tek yöntem kullanımı yani tamamen nitel ya da nicel yöntemlerin kullanılması artık söz konusu değildir ve Sosyal Bilimler'deki yapılan araştırmaların bir çoğu çeşitli yöntemlerin bir arada kullanıldığı çalışmalardır. Bu durumun yanı sıra, bizce bu gibi araştırmalar için nitel yöntemlerin öğelerini oluşturan derinlemesine mülakatlar, saha gözlemleri, katılımcı gözlem, sahadaki unsurların analizi gibi unsurları kullanmakta fayda var. Karşılaştırmalı bir saha araştırması söz konusu ise nitel yöntemin önemi artacaktır. Ayrıca burada zikredilen bütün analizler paralel olarak iki farklı alan için yapılmalı ve böylece alanlar arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve tekillikler daha somut bir biçimde ortaya konulmalıdır.

Bu araştırmanın sahası ve görüşmeleri için Tahran'da ve Ankara'da iki merkezi nokta belirlendi. Önsözde de belirtildiği gibi, Tahran ve Ankara kentlerinin ehemmiyeti çalışma açısından çok yönlüydü. İlk olarak, her iki kentin iki komşu ülkelerin başkenti olmalarıdır. İkinci olarak, her iki kentin ülkedeki başka şehirler için siyasi-ekonomik-kültürel örüntüler arz etmiş olmaları ve bu kentlerdeki gelişmekte olan her şey çoğunlukla başka şehirlerin serencamını da etkilemiş olmalarıdır. Üçüncü olarak, Tahran ve Ankara'nın metropol olarak göçün barınağı oldukları için işportacılık gibi enformel işlerin en büyük merkezleri olarak sayılmaktalar. Dolayısıyla, bu gibi şehirlerde enformel işlerin analiz edilmesi aynı zamanda İran ve Türkiye gibi ülkelerin genel durumunu kent yoksulları ve ona bağlı olan problemleri de ele almak anlamına gelmektedir. Bir başka nokta ise, kent yoksullarının durumunu Tahran ve Ankara'daki işportacılık üzerinden okumaya çalışırsak bu iki ülkedeki siyasi iktidar arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve tekilliklerin de belirginleşmesini sağlayabiliriz. Bu açıdan, İran'daki Reformist-Muhafazakar-Ilımlı hizipler ile Türkiye'deki AKP iktidari yaklaşık son yirmi sene boyunca işgücü piyasası, kent yoksulları ve neoliberal politikaların uygulanması gibi

konularda karşılaştırılabilir ve neoliberalizmin iki farklı çehrede, biri Şii (Post)İslamcılık ve diğeri Sünni (Post)İslamcılık adı altında, tezahür bulunmasının karakteristiğini ortaya koymamız mümkün hale gelecektir. Bu iki kentin araştırma sahası olarak seçilmiş olmasının sağlayacağı bir başka katkı ise araştırmacının bu şehirlerde bizzat yaşamasından kaynaklı gözlemlerini araştırmaya yansıtabilmesi olacaktır. Yaşam deneyimleri araştırma sürecini zaman zaman zorlaştırsa da kolaylaştıran yanları da vardır.

Buna ilave olarak, önsözde de değinildiği üzere, Tahran'da (Vali-e-Asr Kavşağı) ve Ankara'da (Karanfil, Konur ve Yüksel Caddeleri) araştırmanın sahası olarak şehrin merkezi noktalarının seçilmesinde üç temel gerekçeden kaynaklanmaktadır: ilk olarak, Tahran'da ve Ankara'daki her iki nokta "başlıca şehir merkezleri" olup kalabalık yerlerdirler ve dolayısıyla işportacı için uygun mekanlar sayılmaktadırlar ve tam bu nedenle bu bölgeler işportacılar ile belediye zabıtalarının arasındaki çatışma noktaları haline gelmiştir. İkinci olarak, bu merkezi noktalar yalnızca coğrafi olarak bir merkeziyete sahip değiller, aynı zamanda sınıfsal analiz bakımından da merkezi bir konunma sahipler. Başka bir deyişle, bu merkezi noktalardan başka semtlere doğru hareket edersek, şehrin ve mahalelerin sınıfsal katmanları ve yapıları da o kadar değişmiş olur. Bu bağlamda, Tahran'daki Vali-e-Asr Kavşağı Tahran'ın güney ve doğu bölgelerini kuzey ve batı bölgelerine bağlayan kesişim noktalarından biridir ve aynı ölçüde sınıfsal bir anlam da taşımaktadır. Ankara'daki Kızılay Meydanı'nın civarında yer alan Karanfil sokak, Konur sokak ve Yüksel Caddesi ise aynı şekilde Çankaya bölgesindeki doğu ve güney semtlerini kuzey ve batı semtlerine bağlayan noktalardır. Üçüncü olarak, seçilmiş merkezi noktalar yalnızca kalabalık ve normal kamusal alanlar değiller. Mekânların her ikisi de, İran ve Türkiye tarihleri açısından her zaman politik mekânlar olarak anılan halk ve emniyet güçleri arasındaki protesto ve çatışma noktaları haline gelmiş bölgeler olarak günümüzde bu özelliklerini devam ettirmektedir. Örneğin, Tahran'daki İnkilap Caddesi üzerinde yer alan Vali-e-Asr Kavşağı, hem 1979 İran Devrimi'nden önce ve hem sonrasında Tahran Üniversitesi'ne ve meşhur parklara (Öğrenci ve Laleh Parkları) yakın

olmasından dolayı İran çağdaş tarihi içerisinde en politik cadde veya kavşak olduğu söylenebilir. Benzer şekilde değindiğimiz nokta Ankara'daki Kızılay Meydanı, Karanfil ve Konur Sokaklar ve Yüksel Caddesi için de geçerlidir. Farklı politik, sosyal ve sivil toplum örgütlerine ait olan Kızılay'daki eğlence mekanları, örneğin Mülkiyeliler Birliği gibi binalar, ve yanı sıra İnsan Hakları Heykeli gibi noktalar Ankara'nın bu mekanlarına şehrin başka mekanlarına göre daha politik bir kimlik kazandırırken protestolar, basın açıklamaları ve toplantılar gibi kolektif eylemlerin gerçekleştiği alanlardır. Tahran ve Ankara'daki her iki merkezi nokta, farklı nedenlerden dolayı, günümüzde polis tarafından abluka altında tutulmaktadır, dolayısıyla bu gibi mekanlarda saha araştırmasının yapılması açısından belli zorluklar da mevcuttur. Daha sonra, böyle bir ortamda saha araştırmasının yapılmasında ne gibi problemler yarattığı aktarılacak.

Bu araştırma çerçevesinde Tahran'da 10 ve Ankara'da 10 kişi, toplam 20 kişi ile derinlemesine mülakat yaptık; Ankara'daki görüşmelerden biri, bir Zabıta amiri ile gerçekleştirildi. Fakat aynı imkanın Tahran'da mümkün olması söz konusu değildi. İleride, "Tahran'da ve Ankara'da İşportacılık" başlığı altında detaylı bir şekilde görüşmecilerin sosyo-kültürel profilleri aktarılacaktır. Şimdi ise, sahaya giriş süreci ve mülakatların yapılanmasını ele alabiliriz.

4.2. Sahaya Giriş Süreci ve Mülakatlar

Saha araştırması birbirlerine yakın zaman dilimi içerisinde gerçekleşti. İlk olarak, Tahran'da 18 Kasım 2017'den başlayan ve üç hafta süren araştırma sonrasında, Ankara'da 10 Şubat 2018'den başlayan ve bir ay devam eden bir zaman dilimi içerisinde görüşmeler yapıldı. Saha araştırmasının en zor kısmı olan sahaya giriş sürecinde ve işportacılarla görüşme yapabilmek için güveni kazanmak oldukça meşakkatlı bir süreç içerisinde gerçekleşti. Belli koşullar altında, işportacılarla ilişki kurabilmek zor olabilir, zira bu ilişkinin kurulmasında iki temel engel vardır. İlk olarak, işportacıların enformel işler mahiyeti itibarıyla sürekli farklı tehlikelerle karşı karşıya olmaktan kaynaklanan

tedirginlikleri dolayısıyladır. Bahsedilen tehlikelerden biri aralarına sivil polisin girebilme olasılığıdır. Dolayısıyla, eğer siz işportacı değilseniz veya ileride değineceğimiz gibi, başka işportacılar aracılığıyla kurduğunuz ilişkiler üzerinden işportacılarla iletişim kurmazsanız, işportacılarla kolayca muhabbet etmeniz mümkün değildir. Örneğin, Tahran'daki saha araştırmasının ilk iki-üç gününde bir işportacı vasıtasıyla başka işportacılarla tanışmadan önce, birkaç işportacı ile konuşmaya ve görüşme yapma çabasına rağmen hiçbir işportacı olumlu bir tepki vermemişti. Bu aşamada saha araştırması sürecinde kendiliğinden gerçekleşen tanışma ile, Sosyal Bilimler metodolojisindeki örneklem seçimi için kullanılan "kar topu" yöntemi kendiliğinden ortaya çıktı. Bu yönteme göre, araştırmacı her şeyden önce, görüşülenlerden bir kişiyi bulup onunla ilişki kurup görüşme yapar; görüşmeden sonra araştırmacı görüşülen kişiden görüşmeyi kabul edebilecek başka kişilerle irtibata geçebilmeyi talep eder ve aynı süreç o yeni kişilerle de devam eder; böylece ağ benzeri bir yapıyla görüşmecilere ulaşılır. İşportacılarla ilişki kurmanın bir başka zorluğu ise, özellikle Ankara'daki görüşmelerle ilgili olarak öne çıkan, dil meselesiydi. Yabancı bir araştırmacı için Türkçe gibi bir dille sahada araştırma yapmak doğal olarak kendi ana diline kıyasen belli güçlükler yaratır. Bu saha araştırması sürecinde, birinci mesele işportacılarla güvene dayalı bir ilişki kurabilmekti ki bu sorun, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, kar topu yöntemi kullanılarak çözüldü. Hem Tahran'da hem Ankara'daki görüşmeciler bu açıdan çok yardımcı oldular çünkü bu kişiler işportacılık yapmanın yanı sıra özel olarak mesleğe yönelik sorunlarla yakından ilgileniyordu. Örnek olarak, Tahran'daki ilk görüşmecinin sosyal medyada (Telegram'da) bir grubu vardı ve orada işportacılıkla ilgili tecrübelerini yazarak aynı zamanda geniş bir muhatap kitlesi kazanmıştı. Onunla tanıştığımızda, araştırma konusuna yakınlık göstererek elinden geldikçe bize yardım edeceğini belirtti. Benzer biçimde, Ankara'daki ilk görüşmeci başka işportacılarla irtibata geçmemizi sağlamış oldu. Bir sonraki adımda, katılımcı gözlem aracılığıyla işportacıların güvenini kazanamaya çalıştık ve görüşmeler bittiği zamanda ise yine işportacılarla ilişkimizi devam ettirip satış konusunda onlara yardımcı olmaya

çalıştık. Böyle bir ilişkinin olması hem daha samimi bir insan ilişkisine yol açar hem de araştırmacı için işportacılığın ne denli komplike bir iş olduğunu göstermiş olur.

Zikredilen noktalarda saha araştırması yapmanın bir başka güçlüğü ise sivil polisler ve zabıtalarla karşılaşma olasılığından ileri geldi. Sivil polisler ve zabıtalar, işportacılarla neden ilişki kurduğumuzu bilmedikleri zaman, bu durumu pek sorgulamadılar. Araştırmacı olduğunuzu ve belli bir amaçla görüşme yaptığınızı öğrendiklerinde, durum değişir, hatta araştırmacı olduğunuza dair resmi bir belge sunamazsanız araştırma sürecini engelleyebilirler. Görüşmeler sırasında araştırmaya dair herhangi bir resmi belgenin olmayışı bize bu konuda endişe yaratmıştı. Tahran'da sivil polislerle birkaç kez gerçekleşen hafif bir tartışmadan ziyade bir engellemeyle karşılaşılmadı. Ankara'da ise, özellikle Konur sokak ve Yüksel Caddesi'nin kesiştiği alanda son zamanlarda OHAL döneminde işten atılanların protestolarını bastırmak üzere Valilik kararıyla bir mobil karakol kurulmuştur. Dolayısıyla, Yüksel, Konur ve Karanfil sokakta polis ve sivil polisler sürekli konuşlanmıştır. Bizim neredeyse tüm görüşmelerimiz bu mobil karakolun etrafında ve bu gergin ortamda gerçekleşti ve sivil polisler birkaç kez araştırma ve araştırmacının kimliği hakkında bilgi almaya çalıştılar.

Her görüşmede araştırma konusu görüşmeciye açıkça izah edildikten sonra işportacıya görüşme için vakit ayırıp ayıramayacağı soruldu. Görüşmeler için en az 15-20 dakika ve en fazla bir saat zamana ihtiyacımız vardı. Böyle bir zaman sınırının gerekçesi 15-20 dakikadan az bir zamanda soru ve cevapların nitelik kaybetmesi ve bir saattan fazla bir zamanın görüşme sırasında çalışmakta olan işportacıların işini etkilemek, engellemek istememekten kaynaklanmıştır. Bazı örneklerde, işportacılar görüşmeleri cihaz aracılığıyla kaydetmemize zin verdiler (sadece Tahran'da iki görüşmeci) ve diğer görüşmeciler ise ses kaydı yönteminin kullanılmasını kabul etmediler. Sahaya girmeden önce, 40 yapılandırılmış soru hazırlanmıştı. Etnisite, cinsiyet, medeni durum, ikametgah ve yaş gibi genel sorular dışında, hazırlanmış soruları bilişsel olarak iki genel kategori altında sınıflandırabiliriz; bu kategoriler işportacıların mesleki tecrübeleri ve

mesleklerine yönelik idraklarıyla ilgili sorulardır. Konu itibarıyla sorular dört temel eksende sınıflandırılabilir. İlk olarak, işportacılığın özellikleri ile ne ve nasıl olduğuna dair sorular. İkinci olarak, işportacılar ile zabıta ve polis gibi resmi makamlar ve hatta esnaflar arasındaki ilişkilerine yönelik sorular. Üçüncü olarak, işportacıların kendi aralarındaki ilişkilerine dair sorular ve dördüncü eksen ise onların politik anlayışına yönelik sorulardan oluşturulmuştur. Bu soruların her biri araştırmanın teorik yapılanmasını değerlendirmek üzere hazırlanmıştı. Başka bir ifadeyle, işportacılığın ne olduğu ve nasıl yapıldığına dair sorular işportacıları yedek işgüçü ordusunun bir parçası olarak ele alınıp alınamayacağı ile ilgiliydi. İşportacılar ile resmi makamlar arasındaki ilişkilere yönelik sorular aslında baskı mekanizmasını, dışlanmayı ve işportacıların bunlara karşı tepkilerini öğrenebilmek üzere hazırlanmıştı. İşportacıların kendi aralarındaki ilişkilere yönelik sorular ise, Asef Bayat'ın "pasif ağlar işlevi" olarak tabir ettiği durumların değerlendirilmesi üzerine hazırlanmıştı. Son olarak, işportacıların politik algı ve katılımı ile ilgili sorular işportacıların siyasi-ideolojik eğilimlerini anlayabilmek için düzenlenmişti.

Tahran'da ve Ankara'daki saha araştırmasının bulgular ve analiz bölümüne başlamadan önce görüşmelerden ve işportacılarla ilgili başka araştırmalardan çıkarılan tipolojilere değinmemiz gerekmektedir. Tipolojiler belli bir gerçekliği anlayabilmek için faydalı soyutlamalar olabilirler ancak gerçekliğin bütününü katı bir şekilde tipolojiler üzerinden okuyamayız zira her zaman tipolojilere dahil olmayan özgün yanlar da söz konusu olabilir. Bu noktayı göz önünde bulundurarak, işportacıları 5 grup üzerinden sınıflandırabiliriz, böylece toplamda 10 tipoloji ortaya çıkmaktadır. Her eksende iki kutup vardır. Aşağıdaki tabloda bu eksenler yer almaktadır.

Tablo 1. İşportacıların Tipolojisi

Eksen	**Tipoloji**
Zaman	Yeni/Eski
Mekan	Sabit (tezgah)/ Seyyar
İş durumu	Bağımsız/ Bağımlı
Toplumsal sınıf	İşçi sınıfı-kent yoksulları/ (yoksullaşmış) Orta sınıf
Dağıtım biçimi	Ürün satışı/ Hizmet sunuşu

Bu tabloya göre, işportacılar 10 tipolojinin bileşiminden oluşmaktadırlar. Kısaca bu eksenler ve tipolojileri açıklayalım. Zaman ekseninde, yeni ve eski tipolojiler söz konusudur ki işportacıların tecrübeli ve kıdemli olup olmadıklarına işaret eder. Kıdemli işportacılar hem sokağa ve hem ilişkilere daha çok hakimler ve aynı zamanda kıdemli olduklarından dolayı sokağın tarihsel gelişimini de bilmektedirler. Yeni işportacılar ise daha çok bireysel davranmakta ve bazen geçici olarak bu işi yapmaktalar. Mekan ekseninde seyyar ve sabit işportacılarla karşılaşırız. Sabit ya da tezgah açan işportacılar genel olarak seyyarlara göre daha avantajli bir konumdalar. Seyyar satıcıların bir kısmı ise bazen tezgah açanlara göre avantajli olabilirler, örneğin, zabıta veya polis mücadelesi sırasında daha hızlı hareket edebilirler. Bir sonraki eksen ise iş durumudur. Burada bağımsız ve bağımlı işportacılar kategorisi söz konusudur. Bağımsız işportacılar kendi tezgahlarında çalışan ve kazandığı parayı paylaşmak zorunda olmayan satıcılardır. Bağımlı işportalar ise başkalarının tezgahlarında çalışan ve dolayısıyla günlük, haftalık veya aylık olarak tezgah sahiplerinden maaş alanlardır. Başka bir ifadeyle, bir grup kendi işinin patronu iken diğeri başkasının işçisidir. Toplumsal sınıf ekseni işçi-yoksul ile (yoksullaşmış) orta sınıflardan gelen işportacıların sınıfsal kökenlerine işaret etmektedir. İşçi-yoksul işportacılar için işportacılık kaçınılmaz bir şekilde geçim sağlamanın ana yollarından biri iken (yoksullaşmış) orta sınıf satıcılar için genelde bir tercih veya seçenektir. En son eksen ise dağıtım biçimi eksenidir. İşportacılar ya ürün satmakta ya da hizmet sunmaktadırlar. Ürün satışı yiyecek, içecek, giysi, kitap, makyaj malzemesi ve süs eşyası gibi geniş bir ürün yelpazesini kapsamaktadır. Hizmet sunuşu ise ayakkabı boyacılığı gibi işlerden oluşmaktadır. Bir daha değinmemiz gerekir ki tipolojiler esasen fenomenleri basitleştirmek üzere ikili kalıplar aracılığıyla kullanılmaktadır. Fakat gerçeklikte varolan fenomenler kategorik ikiliklere indirgenemediği için aynı zamanda sınırları göreceli olan birkaç eksen ile karşı karşıya kalırız. Bu araştırmada, görüşmeciler

arasında adı geçen 10 tipolojiden 9'u ile görüşme yapılmıştır. İlerleyen bölümlerde görüşmeci analizlerine daha geniş bir yer verilecektir.

4.3. Tahran'da İşportacılık

Tahran'da işportacılık mesleği mekân olarak iki temel şekilde tezahür bulmaktadır; sokakta ve metroda. Bu araştırmanın odak noktası ise işportacılardır, yani sokakta ve kaldırımlarda tezgah açanlar. Araştırmadan elde edilen sonuçlara temkinle yaklaşarak metrodaki işportacılar için de geçerli olmasına rağmen metrodaki satıcıların tecrübeleri ve anlatıları muhakkak başlı başına ayrı bir araştırma konusu teşkil etmektedir. Metrodaki işportacılık mekânsal olarak daha kısıtlı bir alanda icra edildiği için işportacılara belli güçlükler yaratmakta olurken diğer yandan onlara sokak satıcılarına göre daha farklı imkanlar sunmaktadır. Bir daha vurgulamamız gerekirse işportacı olarak adlandırdığımız kısım sokakta veya metroda "stand" sahibi olanlar değildir, kastettiğimiz kısım *enformel bir kimliğe sahip olan, resmi bir bağı olmayan seyyar satıcılar veya tezgah açan işportacılardır*.

Metrodaki işportacılar seyyar olarak metronun farklı hatlarında satıcılık yapan kadınlar, erkekler ve çocuklardır. Tahran metrosunda ve Tahran-Karaj arasındaki hatlarda bütün engellere rağmen çok sayıda işportacı çalışmakta ve her gün sayıları daha da artmaktadır. Metrodaki işportacılık ile ilgili en önemli husus sayısal olarak kadın işportacıların çoğunluğudur. Tahran metrosunda kadınlara özel vagon uygulaması bahsedilen sayısal çoğunluğu açıklayabilir, çünkü bu vagonlar aynı zamanda kadın işportacılar açısından da satış yapmak için elverişli olarak görülmektedir.[385] Belediye makamları sürekli halkın işportacılardan şikayetçi olmasını dile getiriyorken işportacıların satış oranı ve onların sayısal artışına bakıldığında halkın nezdinde pek de olumsuz bir konuma sahip olmadıkları görülebilir. Metroda işportacılık yapmanın olumlu

[385] "Metrodaki İşportacılarla bir gün", Son Haber sitesinden aktaran, Farhikhtegan, 23.12.2017.

bir özelliği güvenlik görevlilerinden daha kolay bir şekilde kaçma ihtimalidir öyle ki tehlike anlarında işportacı ürünlerini elindeki çantaya koyup kalabalığın içine kaybolan satıcı metronun başka bir hattında satışa devam edebilir. Metrodan kaçış imkanın daha müsait olmasına rağmen, işportacıların metro güvenlikleri tarafından darp edildikleriyle ilgili bazı raporlar mevcuttur.[386]

Tahran'da işportacılığın bir başka mekânı ise caddeler, kaldırımlar, kavşaklar, meydanlar ve sokaklar üzerindeki satıcılıktır. Sokak satıcılığı sabit (tezgah) veya seyyar (ayakta, arabada veya tekerlekli araçlarla) olarak yapılmaktadır. Şehrin bütün semtlerinde işportacıların bulunmalarına rağmen güney, doğu ve merkezi semtlerde işportacılık daha yoğunlaşmış durumdadır; bu da zikredilen semtlerde işportacılık yapmayı zorlaştırır çünkü zabıtaların müdahalesi yoğunluğun olduğu semtlerde artmaktadır. Merkezi semtlerde işportacılığın ve işportacıların farklı çeşitleri bulunmaktadır. Örneğin, güney semtlerdeki işportacılar işçi-yoksul kişilerden oluşmuşken merkezi semtlerde işçi-yoksul işportacıların bulunmasının yanı sıra (yoksullaşmış) orta sınıf işportacılar da açık bir görünürlüğe sahipler; bu da faaliyet imkanları açısından onların arasında farklılık yaratmaktadır. Bu çalışma, giriş bölümünde belirtildiği gibi, Tahran'ın merkezi semtlerinden biri olan Vali-e-Asr Kavşağındaki işportacılara odaklanmıştır. İlerleyen sayfalarda Vali-e-Asr Kavşağında yapılan derinlemesine mülakatların sonuçlarını dört kategori altında ele alacağız: iş olarak işportacılık, esnaf-zabıta ile ilişkiler, kendi aralarındaki ilişkiler ve politik anlayışı/katılımı. Buna ek olarak, her ne kadar toplumsal cinsiyet üzerine odaklanmış olmasak da kadın işportacıların durumlarını da göz önünde bulunduracağız.

4.3.1. Bir İş Olarak İşportacılık

Bu çalışmada dikkatimizi çeken önemli hususlardan biri işportacıların işlerini nasıl tanımladıkları, daha önce nasıl bir mesleki tecrübeye sahip oldukları ve hangi

[386] a.g.e.

koşullar altında bu işe başlamalarıydı. Toplam görüşülen 10 işportacı arasında en az tecrübeli olan bir yıl ve en çok tecrübeli olan beş yıl boyunca satıcılık yapmıştır. On kişiden yalnızca iki kişinin daha önce herhangi bir işi yoktu (yani işportacılık onların ilk iş tecrübesiydi) ve diğerleri daha önce başka işler yaparken ya işten atılmış ya da kendileri işten ayrılmıştır. Buna ilaveten, "işportacılığı bir iş olarak tercih mi ettiniz yoksa yapmak mı zorunda kaldınız?" sorusuna üç kişi bu işi tercih ettikleri yönünde cevap verdiler ve görüşmecilerin yedisi mecburen bu işi yaptıklarını aktardı. Aşağıdaki tablo yapılan mülakatların bu konudaki özetidir.

Tablo 2. 'iş olarak işportacılık' ile ilgili veriler

Görüşmeciler	Önceki iş deneyimi	İşportacılık tecrübesi	İş olarak işportacılık
1. El yapımı ürün satıcısı	Kafe	4 yıl	Tercih
2. Tutsu ve mum satıcısı	Yok	1 yıl	Mecburiyet
3. Tutsu ve mum satıcısı	Bilgisayar işleri	5 yıl	Tercih
4. Çorap ve iç çamaşır satıcısı	İşçi (halı dokumacılıkta) ve süper markette	1.5 yıl	Mecburiyet
5. Çakmak satıcısı	İşçi	2 yıl	Mecburiyet
6. Rozet satıcısı	Yok	1.5 yıl	Tercih
7. Çanta satıcısı	Tarım işçisi	2 yıl	mecburiyet
8. Haşlanmış pancar ve bakla satıcısı	İnşaat işçisi	2 yıl	Mecburiyet
9. Meyve ve sebze satıcısı	Mevsimlik işçi	3 yıl	Mecburiyet
10. Cep telefonu aksesuar satıcısı	Badanacı	3 yıl	Mecburiyet

İşportacıların önceki iş deneyimlerinin altını çizmemizin sebebi onların toplumsal sınıfları ile ilgili açıklık getirmesidir. Bu bağlamda, işportacılığı "tercih" edenlerin (1., 3. ve 6. görüşmeciler) hepsi üniversite öğrencisidir ya da yakın zamanda öğrenciliği bırakmış olanlardır. İşportacılığı tercih etmek ise başka iş imkanları varken işportacı olmayı seçmek anlamında gelmektedir. "Mecburiyet" olarak işportacılığı tanımlayanlar arasında yalnızca bir kişi öğrenci olup daha önce herhangi bir iş deneyimi olmamıştır; kalan altı kişi ise önceden el emeği niteliği gerektiren işlerde deneyim sahibidir. Bunun yanı sıra, işlerini "tercih" edenlerin çalışma zamanları "mecburi" olarak işportacılık yapanlara kiyasen daha esnektir; örneğin, birinci grup günde 5-7 saat çalışırsa ikinci grup 10-12 saat çalışmaktadır. Buna ek olarak, önceden işçilik yapan ve şimdi "mecburi"

olarak işportacı olanların hepsi ya bireysel olarak ya da ailesiyle yakın zamanda Tahran'a göç etmiş olanlardır, şehrin dışında ikamet edenlerin geldikleri yerler ise ya Tahran'ın güney semtleri ya da Tahran'ın ilçeleridir. Bu da gündelik olarak 2-4 saat civarında işe geliş ve işten eve gidiş süresi anlamına gelmektedir.

İşportacıların kendi işlerini nasıl tanımladıklarının bu çalışma açısından işportacılık ile ilgili söylemleri açığa çıkarması açısından önemlidir. Bu hususu mülakatlarda ön plana çıkan iki özellik ile açıklamak mümkündür. Birinci özellik işportacılığı bir çeşit girişimcilik olarak tasvir edip onu kişinin "bilinçi tercihi" olarak öne sürerken ikinci özellik ise işportacılığı bir geçim stratejisi olarak ele alıp mecburiyet kavramı üzerinden değerlendirmektedir. Başka bir deyişle, birinci özelliği öne sürenler başka iş imkanları olduğu takdirde işportacılığı farklı nedenlerden dolayı bilinçi olarak seçenlerdir. İkinci özelliği vurgulayanlar ise başka herhangi bir iş imkanı olmadığında işportacılığı mecburen seçmiş olanlardır. Mecburiyetten bahsedenler işportacılık yapmayı "kirli işlere" girmeden son çare olarak görmektedirler. Peki, girişimcilik olarak işportacılık nasıl ve hangi koşulllar altında Tahran gibi bir büyükşehirde ortaya çıktı? İran'da son yıllar içerisinde istihdam yaratmak gibi devletin asil sosyal görevlerinden geri çekmesiyle birlikte girişimcilik ideolojisi neoliberal hegemonyasının yarttığı bir öznelik biçimi olarak farklı toplumsal sınıflar arasında çeşitli reklamlar ve kültürel çalışmalar aracılığıyla önem kazanmıştır. Girişimcilik ideolojisi bir bütün olarak bir yandan devlet tarafından üretilip yaygınlaştırılırken diğer yandan özel sektörün farklı bileşenleri tarafından "kişisel gelişim" adı altında çeşitli seminer ve konferanslar ile kamuoyuna empoze edilmiştir. Bu seminerlerin konuları ise Brian Tracy [387] ve Spencer Johnson[388]'nun güdüleyici derslerinden esinlenerek başarılı, zengin, milyoner olmanın kısa yolları ve sırlarıdır. Bu gibi girişimcilik ütopyalarının arkasında serbest piyasanın gereksinimlerinin zeminini oluşturan, devletten hak talep etmekten vazgeçmiş, durumu

[387] Tracy'nın *Ye o Kurbağayı!* kitabına göre zamanı iyi yönetenler başarı merdivenlerini daha çabuk çıkarlar. *Özgüvenin Gücü, Yaratıcılık ve Sorun Çözme* ve *Neyi Ararsan Onu Bulursun* gibi kitapları ise başlıkları itibarıyla neoliberalizmin öznellik stratejilerin popüler kültürdeki tezahürlerinden birkaçıdır.

[388] *Peynirimi Kim Kaptı?* ve *Bir Dakikalık* Satıcı gibi eserleriyle popülerleşen Johnson ise serbest piyasadaki bireylerin 'koçu' olmuştur

bireysel kaderi olarak gören ve dolayısıyla apolitikleşmiş bir birey bulunmaktadır. Bu ideolojinin bileşenleri aşağıdaki örnekte açıkça görülmektedir:

> Milyarder işportacının hikayesi!
> Bugünkü haberimiz işportacı olarak günlük 3 bin Toman ile işe başlayan, hızlıca zenginleşen ve 40 yaşına varmadan milyar dolarları biriktiren bir İranlı girişimcinin hikayesidir. "İktisad Online"nin haberine göre, Abbas Barzegar Fars İline bağlı olan Bavanat ilçesindeki 'Bazm' kasabasında doğmuş ve halen orada yaşamaktadır. Bu kasabanın toprakları pek verimli değil, ayrıca özel bir cazibesi de yok ancak bu köylü gencın girişimleri sayesinde kasaba UNESCO'nun turizm rehberinde İran'ın turizm alanındaki en muhteşem yeri özelliğini kazanmıştır (...) Bu köylü gencin kaderi yağmurlu bir gecede altüst oldu; iki Almanyalı turisti kendi göçebe çadırında yerel yemeklerle beslenene kadar. Yabancı misaferler Abbas'ın samimi misaferperverliğiyle karşılaştıkları zaman iki gece çadırlarda zaman geçirip Almanya'ya döndüklerinde kendi deneyimlerini basına anlattırlar. Bundan sonra Abbas yabancı turistlerin artan talepleriyle karşılaştı, herkes onun göçebe çadırında zaman geçirmek istiyordu ve bunun için Abbas'a binlerce dolar kazandırdılar. Abbas'ın zeki olması hızlıca onu uluslararası bir girişimciye dönüştürdü ve yabancı televizyon kanalları İranlı genci gündeme getirdiler. Ün kazandıktan sonra Abbas hemen yeni fikirlerle 15 bin göçebe çadırı barındıran bir turistik kasaba inşa etmeye kalkıştı. Bu geçiş dönemi daha önce basit bir işportacı olan Abbas'ın hayatını öyle bir değiştirdi ki uzmanlar bile Abbas'ın turistik kasabadan elde ettiği gelirin ülkelenin bütün petrol gelirini aşacağını dile getirdiler. Daha önce Şiraz'da işportacılık yapan Abbas şimdi öyle bir durumdadır ki dünyanın en büyük turizm şirketleri onun kasabasındaki çadırları rezerve etmek üzere birbirleriyle yarışmaktalar. Şimdilik Abbas'ın çadırlarında bir gecelik konuklamanın bedeli 3 milyon Tomandır. Küçük ölçekli işletmelerle işsizliğe karşı mücadele etmenin bir örneği olan Abbas kasabadaki yüze yakın gencin İngilizce öğrenip yabancılarla ilişki kurmasının yoluna da açtı. Bu gençler kasabaya gelen misaferleri kendi geleneksel gündelik hayat tarzlarıyla tanıştıracaklar. Abbas'ın çadırlarında yer bulan yabancılar bölgedeki dağlarda gezdiklerini, genç Bahtiyarı kızlarla sohbet ettiklerini ve göçebe erkeklerin ilginç ritüellerini gözlemlediklerinden bahsediyorlar. Bu deneyim turistler için unutulmaz ve özel bir tecrübedir. Devlet bu gibi kültürel ilişkileri kendi eliyle kurmak isteseydi milyar dolarlık yatırımlar harcasa dahi bu gibi bir kültürel nüfuza sahip olamıyacaktı. Abbas'ın dediğine göre, göçebe turların hazırlıkları son aşamadadır ve 2018 yılının sonuna kadar bütün çadırlar rezerve edilmiştir. Misaferlerin çoğunluğu İspanya, Portekiz ve Polonya gibi ülkelerden gelmekte ve gecelik 700 avro ödemektedirler.
> Abbas Barzegar: "Yabancı misaferler de karşılıklı saygı duyarken Kuran'ı öpüp başlarına koyuyorlar". Köylü olmasıyla sürekli gurur duyan bu genç şu ifadeleri kullanmıştır: "Ben aynı Abbas'ım ve köylüyüm sadece hayata bakışım değişmiştir. Şiraz belediyesinde işportacıyken beni rahatsız ettiğinde tanrıyı sadece kötülüklerin ve bahtsızlığın tanrısı olarak düşünüyordum fakat şimdi kanaatım şu ki tanrının yalnızca bir adı var ve o da iyiliklerin tanrısı olmasıdır". Abbas'ın hayatı ve kaderi bize küçük ölçekli işletmelerinin sürdürülebilir kalkınma için ne kadar önemli olduklarını hatırlatır. Bu gibi istidatlar biraz özgüven ve sabırla ülkenin gelişimine hayati bir katkı sunabilirler.[389]

İran'da 1990'lardan itibaren uygulanan neoliberal politikalar işgücüne yönelik büyük saldırılar gerçekleştirirken insanların ezici bir çoğunluğunun işsiz kalmasına ve güvencesizleşmesine de yol açmıştır. Bu bağlamda girişimcilik ideolojisi ise bu sürecin tamamlayıcısı işlevini görmüştür. Yukarıda bahsedilen örnekte görüldüğü gibi, girişimci kendi "zekası"nı kullanarak yaratıcı fikirler aracılığıyla sermaye sahibi olmaksızın ya da az bir sermaye ile artı değerin üretimini sağlayan kişi olup böylece devletin sosyal

[389] *Eghtesad-e Online* websitesi, 8 Aralık 2015.

görevlerindeki payını yerine getirmeyişini sorgulamaksızın kişisel başarı hikayelerinin ideolojik zeminini hazırlar. Tahran'daki görüşmeciler arasında bu gibi bir işportacı tanımının yaygın olmamasının yanı sıra az da olsa girişimciliğin altını çizenler vardı. Bu husus araştırmada eski ve yeni işportacılar arasındaki değişiminin bir tezahürü olarak ortaya çıkar:

> "İşportacılık satıcılık becerisini, bir çeşit pazarlama ve en azından insanlarla ilişki kurma ve onlara bir ürün satma yeteneğini gerektirir. Dükkancılık ne gerektiriyorsa işportacılık da aynısı gerektirir. Bazı kişisel özellikler de önemli. Dik durmalısın, hava koşullarına karşı güçlü olmalısın, satışın az olduğu zamanlarda satışı nasıl artacağını düşünmelisin. Bütün bunlar hepimizin tecrübi olarak öğrendiğimiz bir bilim, bilgiyi gerektirir. İşportacılık her insan kolayca yapabileceği bir iş değil, yani kısa vadede becerebilirsin fakat uzun vadede daha farklı becerileri gerektirir (...) bence işportacılık bir çeşit girişimcilik hatta bir nevi Startup deneyimidir, asla vergi ödememesi gerekir (...) işportacılar arasında girişimci ilişkiler kurulabiliyor fakat mutlaka bunu mafya ilişkileri oalrak görmemeiz lazım" (3. Numara Görüşmeci, erkek, yaş 26).
>
> "İşportacı toplumun yapısından umudunu kesmiş bir kişidir; toplum onun becerilerine göre ona bir iş bulamadığı için kendi kendine iş yapmaya başlamış biridir, aslında işportacı girişimcidir. Aslına bakacak olursak işportacı yapılardan kaçan biridir" (6. No Görüşmeci, erkerk, yaş 22).

Öte yandan, "mecburiyet" olarak işini tanımlayan işportacılar kendilerini girişimcilik, yani özgün fikirlerle zengin olmanın peşinde koşanlar olarak değil çaresizlikten ve başka herhangi bir iş bulamadıklarından dolayı işportacılığı bir geçim kaynağı olarak yapmak zorunda kaldıklarını aktarmıştır:

> "İşportacılık iyi bir iş değil çünkü sabit değildir. Özel bir beceri de gerektirmiyor sadece bir ürün satacak kadar laf ebeliği yapmayı bileceksin. Ben sabah 9'dan akşam 9'a kadar çalışıyorum. Günlük 150-200 bin Toman kazancım var. Fakat bu meblağın hepsini kar olarak düşünme. Zabıtalara rüşvet meblağı, depo, geliş gidiş ve mal alma maliyetini düşünürsek günlük 70-80 bin Toman kar olur. Ben evliyim, üç çocuğum var, buna bakarsan günlük 70-80 bin Toman kar etmek hiç sayılır. İşsizliğin bol olduğu bu dönemde hiçten iyidir fakat para kazanmanın başka yolunu bilseydim günde 12 saat ayakta durmazdım buralarda" (5. No Görüşmeci, erkerk, yaş 39).

4.3.2. Esnaf-Zabıta ile ilişkiler

İşportacılar ile zabıtalar arasındaki ilişkilerin işleyişi normalde kent yöneticilerinin anlatımında bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, işportacıların yanıtlarına dikkat ettiğimizde zabıtayı sadece belediyenin çalışanı olarak değil devletin memurları olarak algıladıklarını belirtmişlerdir ve dolayısıyla görüşmecilerde bir nevi sınıf bilincinin nüvelerini görmemiz mümkündür. Mülakatlarda görüşmecilere zabıtayla gerilim tecrübeleri, rüşvet ilişkileri ve etnik, dilsel, hemşehrilik gibi başka toplumsal

ilişkilerin var olup olmadığına yönelik sorular sorulmuştu. Aşağıda işportacıların bu gibi sorulara verdiği yanıtları görüyoruz.

Tablo 3. Esnaf-zabıta ile ilişkilere yönelik veriler

Görüşmeci	Zabıtayla gerilim tecrübesi	Zabıtaların değerlendirilmesi	Esnaf ile gerilim tecrübesi
1. El yapımı ürün satıcısı	Ciddi bir gerilim yaşamamış. Günlük olarak zabıtalara rüşvet veriyor.	Cevap vermedi	Sorun yaşamamış
2. Tütsü ve mum satıcısı	-"Zabıtalar sürekli işportacılardan para topluyorlar (günlük 15 bin Toman). Bu para 'rüşvet' (sizin rizayla verdiğiniz bir para) değildir, 'haraç'tır (zabıtanın tehditle sizden aldığı para). Bu haracı vermeden tezgah açtırmazlar. Yeni bir işportacının gelmesi o bölgedeki zabıtaların isteğine bağlı". -fiziksel gerilim yaşamamış. -"Tanıdık zabıta gelirse tehdit edip geçer, biz de bir iki saat sonra yine geliriz. Yabancı zabıta gelirse mallara el koymaya kalkar. Kavga söz konusu olursa zabıtaların korktuğu filan yok, 'döveriz, ezeriz kan bedelinizi de öderiz' der. Malları aldıklarında bölgedeki belediyeye gideriz, orada taahüt alınıyor bizden. Malları geri vermek istediklerinde yarısını vermezler". -"Belediyenin toplam üç büyük projesi var: işportacıları, işçi çocukları ve çöpleri toplamak! Bizi çöplerle bir tutuyorlar sonra sizi denetleriz diyorlar".	Zabıtalar genelde eşkiya ve dinci (iri, sakallı ve gaddar) tipleridir.	Sorun yaşamamış
3. Tutsu ve mum satıcısı	-çok sorun yaşamış. -"Burada günlük, haftalık, aylık zabıtaya para veriyoruz. Belediye operasyınları sırasında bizden para alan zabıta gelip bize haber verir, birkaç gün gelmeyin der. Bizim bölgedeki en sert müdahaleler yılbaşından önceki günlerde olur. O sıralarda gelip malları toplamaya çalışıyorlar, direnirsek kesin kavga çıkar. Mallar giderse kolayca geri alamazsın. Alınan mallar onlara göre 'savaş ganimeti'dir. Kimin eline geçerse bir şeyler alır ondan. Belediyeye gidersen taahütname doldurtuyorlar. İşportacılar normalde sahte isimler yazar orada. Ben bir kez zabıtan elektro şok yedim. Birkaç kez bıçak ve cop kullandıklarını gözümle gördüm. Saldırı sırasındaki davranışlar katillere yapılan şeylerdir fakat bizi denetlemişçesine söylenir. Zabıtaların bize karşı nasıl davrandıkları iki şeye bağlı: yanlarında bir üst düzey gözetmenin ve kameranın olup olmaması". -"zabıta saldırısından parmaklarını kaybeden veya bıçaklanan insanları tanıyorum. Bu yılbaşı iki kişiyi ambülansla götürdüler. İşportacı zabıtayı dövmeye kalkarsa polis derhal müdahale edip gözaltı yapar fakat tam tersi söz konusu değil".	"Zabıta genelde alt sınıflardan, sabıkası olanlar ve suçlulardan oluşur. Rüşvet almayı kendi haklarıymışçasına gören insanlar. Onların yanında polis de var, aslında belediye polisleri kiralar. Fiziksel kavga olursa polis (çevik kuvvet) hazırlıklı olduğu için sert gelir, kafa kol kırar. Bir polisten duymuştum, polisin bütçesi az olmasından dolayı polis teşkilatı güçlerini belediyeye kiralık olarak satmayı ister aslında".	"esnaf bazen dükkanları kapatıp işportacıları protesto eder, ben de kaç kez gördüm o protestoları".
4. Çorap ve iç çamaşır satıcısı	Sorun çok yaşamış fakat fiziksel kavga etmemiş. -"malların giderse gibip yalvarmak zorunda kalırsın. Bunu da herkes gururuna yedirmeyebilir. Ö yüzden rüşvet verirsin".	"Zabıtalar memurdur ve o işi yapmak zorunda, biz de yerinde olsak aysını yapardık çünkü orada yukarıdan gelen emirlere tabisin".	"Bazen vatandaşlar veya dükkancılar belediyeyi arayıp bizi ihbar eder".
5. Çakmak satıcısı	Ciddi bir sorun yaşamamış ancak malların giderse geri alamazsın der. Yılbaşından önce çok sert saldırılara maruz kaldıklarını söyler ve zabıtalara rüşvet verir.	Cevap vermedi	Sorun yaşamamış
6. Rozet satıcısı	-zabıta sürekli bizi aşağılayarak ve küfrederek davranır. -"zabıtayla etnik tanışıklığınız varsa müdahalelerden kaçabilirsiniz, benim gibi. Zabıta ilk başta senin ona rüşvet verip veremeyeceğini düşünür. Ben haftalık veriyorum (50 bin Toman). Bu para pazarlama gücüne de bağlı. Mesela benim yanımda bir Afgan satıcı var, zabıtayla iyice pazarlık yapamadığı için hafatalık 100 bin Toman verir. Para gelirine de bağlı. Ucuz şeyler satarsan daha az rüşvet verirsin pahalı şeyler satarsan daha çok verirsin".	-"Zabıta genelde yoksul kesimlerdendir, okumamış ve becerisi olmamış insanlar yani. Vücutları iyidir ve kavgaya da her zaman hazır. Sabıkalı kişiler de var aralarında. Zabıta olarak çalışmak da zordur, sürekli işten atılabilirler, 3 aylık sigortaları vardır normalde. Önceden bizim çocukların mallarını alan bir zabıta vardı, işten atıldı, geldi yanımızda tezgah açtı kendisi".	Sorun yaşamamış
7. Çanta satıcısı	Bir kaç sefer zabıtayla fiziki kavga etmiş: "bir kaç sefer onları dövmüşüm, zabıta pek dövemez bizi. Muşta ile darp edilen ve burunları kırılan işportalar tanıyorum. O olaylarda darp edilen adam sonunda şikayetinden vazgeçip dolayısıyla kan bedeli de alamadı".	"Bazı zabıtalar iyidir sadece gelip parasını alıp gider, biri var bir işportanın parası yoksa israr etmeyip gider".	Sorun yaşamamış
8. Haşlanmış pancar ve bakla satıcısı	-"kimse zabıtadan memnun değil. Kavga dövüş olmadığında da zabıta gelip bir şekilde rahatsız eder bizi. Şimdiye kadar onlarla kavga etmemişim, fakat günü gelip mallarımı alırlarsa beni mağdur bırakırlarsa canımı bile veririm o malları kaptırmam". -zabıtaya rüşvet verir.	-"zabıtanın birçoğu parayı aldı mı çekip gider.	Sorun yaşamamış
9. Meyve ve sebze satıcısı	-seyyar olduğu için bazı yerlerde zabıtayla sürekli sorun yaşar. Yeni yerlere gidip rüşvet vermediği için tedirgin hisseder kendisini. Bu kavşakta rüşvet verdiği için rahat eder fakat yılbaşından önceki günlerde gerilim yaşar dayak yediğini bile dile getirdi.	Cevap vermedi	Sorun yaşamamış
10. Cep telefonu aksesuar satıcısı	Sorun yaşamamış fakat sürekli rüşvet verir.	"zabıta bütün kadersizliğimi bana hatırlatan kişidir. Bazen parayı alıp gider bazen ise kavga da çıkarır. Onların da durumu yok, tamam eyvallah, niye gelip bizim gibi garibanları ezer ki? Müsülman değil misin kardeşim? İnsan değil misin? Mallarımı da aldın eyvallah, niye beni dövüyorsun, niye hakaret ediyorsun? Niye işportacıları öldürüyorsunuz? Bari canımıza zarar verme".	Sorun yaşamamış

Tahran'daki *İnzibat-i Şehri* olarak bilinen zabıtalar zorba olduklarıyla tanınmakta olup son yıllarda işportacıları döverek ve aşağılayarak yaptıkları mücadelelerin videoları sosyal medyada sıkça paylaşılmıştır. Dolayısıyla, Vali-e-Asr Kavşağındaki işportacıların deneyimi bu konuda bizim için önemliydi. Yanıtlara bakacak olursak işportacıların fiziksel kavga tecrübeleri olmamış veya herhangi bir nedense kavgaya meyilli olmamışlardır. 8 işportacı defalarca zabıta ile ağız kavgası yaşamış olurken bir kez olsa bile fiziksel kavga etmemişlerdir ve yalnızca iki kişinin fiziksel kavga deneyimi vardı. Çoğunlukla fiziksel kavga yaşamamış olanlar, kavga yüzünden sakat kalan, hapse giren veya zarar gören başka işportacıları tanıyorlar:

> "Zabıta saldırısından parmaklarını kaybeden veya bıçaklanan insanları tanıyorum. Bu yılbaşı iki kişiyi ambülansla götürdüler" (3. No Görüşmeci, erkek, yaş 26).
>
> "Muşta ile darp edilen ve burunları kırılan işportaları tanıyorum (...) O olaylarda darp edilen adam sonunda şikayetinden vazgeçip dolayısıyla kan bedeli[390] de alamadı" (7. No. Görüşmeci, erkek, yaş 23).

Bir başka önemli konu Tahran'daki işportacılar ile zabıtalar arasındaki rüşvet/haraç üzerinden oluşan ilişkilerdir. Gürüşülen bütün işportacılar günlük, haftalık veya aylık olarak tezgahlarının boylarına ve yaptıkları satış miktarına göre zabıtalara farklı meblağlar ödemektedirler. Bazıları bu parayı "rüşvet" ve bazıları ise "haraç" olarak görmektedirler. Fakat bir işportacının dediği gibi bu para "rüşvet (sizin rizayla verdiğiniz bir para) değildir, haraçtır (zabıtanın tehditle sizden aldığı bir para)".[391] Tahran'daki işportacıların birçoğu rüşvet/haraç öderken Tahran Büyükşehir Belediyesi eski başkanı olan Muhamad Bagher Ghalibaf[392] bir yandan ve belediyeye bağlı olan *Shahrban*'ın halkla ilişkiler başkanı olan Mohamad Sadegh Zamani[393] zabıtaların rüşvet-haraç

---

[390] İslamı Ceza Kanunu'na göre bir kaza, kavga veya dövüş aracılığıyla sakatlanan veya öldürülen kişinin "kan bedeli" kazaya, kavgaya veya ölüme neden olan kişi tarafından zarar görenin kendisi veya ailesine ödemesi gerekmektedir.

[391] 2. No Görüşmeci, erkek, yaş 18.

[392] "İşportacılar Tahran Belediyesi'ne herhangi bir para ödemiyorlardı, ancak kendi aralarındaki örgütlenmeler vardı ve onları sorun yarattı, biz de onları denetlemeye çalışıyoruz (...) para ödemek diye bir şey yoktur. Onların sözlerini dinlediyseniz bizim sözümüzü de dinleyin. Taşeron şirketlerinin oralarda çalıştırdıkları bazı kişiler para almış olabilir ancak bizim polisle birlikte yaptığımız çalışmalar kesinlikle bu duruma son verecektir" (Ghalibaf: "Haraç toplayanlar belediyenin zabıtaları değiller", Taadul Gazetesinden aktaran, 23 Kasım 2015.

[393] "Bu videodaki kişiler sivil kiyafetiyle işportacılardan para topluyorlar, aslından bunlar 'sokak ve kaldırım'ları kira veren eşkiyalar ve böylece büyük paralar kazananlardır. Bu dolandırıcılar kendilerini

aldıklarını kesinlikle redetmişlerdir, ancak son iki yıl içerisinde bazı kent yöneticileri bu inkar politikasından vazgeçmiş gibi görünmektedirler.[394]

Zabıtaların işportacılara karşı tavırları tanışıklık, hemşehrilik, etnisite ve dil gibi toplumsal ilişkilerin olup olmadığından farklılık gösterebilir. Örneğin, bazı işportacılar için zabıtayla etnik, dilsel veya akrabalık üzerinden tanışık olma ihtimalı varken ve bu ilişki daha farklı muamele görmelerini sağlarken işportacılarının büyük çoğunluğu bu gibi imkanlardan yoksundurlar. Başka bir ifadeyle, hemşehrilik veya aynı kökenden olma durumu zabıtalarla pazarlık yapmakta önemli bir rol oynamaktadır fakat bundan herkes faydalanamaz. Örneğin, Tahran'da görüşülenlerin arasında yalnızca bir kişi bu ilişkiden faydalandığını dile getirdi:

> "Belli bir yerde tezgah açmanın başka bir yolu zabıtayla hemşehri olmandır. Bu hemşehrilik tanışıklığı varsa o noktada satış yapman kolaylaşır. Ben mesela bunu yaşadım. Ben Mesicd Süleyman'lıyım, Bakhtiyarı'yım yani. Buraya gelen bir zabıta ise güneydendi, benim Bakhtiyarı olduğumu anladığında beni kollamaya başladı, hemşehriler birbirini kollar ayağında. Bu gibi etnisite temelli ilişkiler buradaki hem işportacıların kendi aralarındaki ilişkileri hem onların belediye ile ilişkilerini etkiliyor. Mesela Lor'lar Lor'la, Kürt'ler Kürt'lerle birleşip başkalarına karşı kafa tutarlar" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 22).

Yerli (İranlı) işportacıların durumu böyleyken yabancı (Afghanistanlı, Iraklı) işportacıların durumu bu ilişkilerin olmayışından dolayı daha kritik ve kırılgandır. Zira onlar sadece hemşehrilik tanışıklıklarından yoksun değiller, aynı zamanda bir yabancı olarak her türlü ırkçı söylemle ve ayrımcılık yaratan davranışa da maruz bırakılmışlardır. Zabıtanın işportacılara müdahale sırasındaki sosyal medyada paylaşılan videolarda da görüldüğü gibi yabancı işportacılara karşı şiddet kullanılması, onlara yönelik ırkçı-aşağılayıcı söylemlerle konuşulması yaygın bir deneyimdir. Müdahale olmadığında ise

meşrulaştırmak için belediye mamurları olduklarını iddia ederler (...) bu videoda, *arazil-o-ubaş* (eşkiyalar) sivil kiyafetle görünüyorlar ancak zabıta güçleri her zamanda kendi üniformalarını giymek zorundalar ve kesinlikle para toplama yetkileri yoktur zira bunu yapanlar teşhir edilir, suçları ispat edildikten sonra cezalandırılacaklardır" ("işportacılardan para toplayan videosuna yönelik belediyenin açıklaması", Tabnak'tan aktaran, 6 Ağustos 2017).

[394] Tahran Kent Konseyinin üyesi olan bu kişi zabıtalar tarafından metrodaki kadın işportacılardan para alınmasıyla ilgili şu ifadelerde bulundu: "işportacılıkla ilgili yanlış, illegal fakat kurusallaşan süreçler vardır. Kent Konseyi üyeleri bu konuda şeffaf olmayı ve denetlemeyi takip etmekteler, fakat herhangi bir denetim olmadığında illegal para alımı ve haraç toplamak sayılan süreçler ister istemez yaşanır" ("Başkentteki işportacılara yönelik denetim projesi yılın sonunda kadar hazırlanacak", Pana sitesi, 12 Hazıran 2018.

yabancı işportacıların pazarlama gücü yerli işportacılardakiyle kıyaslanamayacak bir şekilde az olması gözlemlenmektedir:

> "Ben haftalık veriyorum (50 bin Toman). Bu para pazarlama gücüne de bağlı. Mesela benim yanımda bir Afgan satıcı var, zabıtayla iyice pazarlık yapamadığı için hafatalık 100 bin Toman verir" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 22).

İşportacıların zabıları nasıl insanlar olarak gördükleri, onlara nasıl davrandıkları ve onların sosyo-kültürel profillerini nasıl çizdikleri işporta ile zabıta arasındaki karmaşık ilişkileri açıklayabilir. Dolayısıyla mülakatlarda bu husuları vurgulamak üzere belli sorular sorulmuştu. Genel olarak işportacılar zabıtaları kavgaya hazır ve iri vücutlara sahip olan, alt sınıflardan gelen fakat aralarında "vicdanlı" insanlar da bulunan kişiler olarak görüyorlar:

> "Zabıtalar genelde eşkiya ve dinci (iri, sakallı ve gaddar) tiplerindendir (2. No. Görüşmeci, erkek, yaş 18).
>
> "Zabıta genelde alt sınıflardan, sabıkası olanlar ve suçlulardan oluşur. Rüşvet almayı kendi haklarıymışçasına gören insanlar" (3. No. Görüşmeci, erkek, yaş 26).
>
> "Zabıta genelde yoksul kesimlerdendir, okumamış ve becerisi olmamış insanlar yani. Vücutları iyidir ve kavgaya da her zaman hazırdırlar. Sabıkalı kişiler de var aralarında. Zabıta olarak çalışmak da zordur, sürekli işten atılabilirler, 3 aylık sigortaları vardır normalde. Önceden bizim çocukların mallarını alan bir zabıta vardı, işten atıldı, geldi yanımızda tezgah açtı kendisi" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 22).
>
> "Bazı zabıtalar iyidir sadece gelip parasını alıp gider, biri var bir işportanın parası yoksa israr etmeyip gider" (7. No. Görüşmeci, erkek, yaş 23).
>
> "zabıta bütün kadersizliğimi bana hatırlatan kişidir. Bazen parayı alıp gider bazen ise kavga da çıkarır. Onların da durumu yok, tamam eyvallah, niye gelip bizim gibi garibanları ezer ki? Müsülman değil misin kardeşim? İnsan değil misin? Mallarımı da aldın eyvallah, niye beni dövüyorsun, niye hakaret ediyorsun? Niye işportacıları öldürüyorsunuz? Bari canımıza zarar verme" (10. No. Görüşmeci, erkek, yaş 35).

İşportacılar ile esnaf arasındaki ilişkiler ise onların aralarında bir uzlaşmanın olup olmamasına göre değişebilir. Uzlaşma varsa esnaf ya vicdanan ya da para karşılığıyle dükanın önünde, yanında ve arkasında işportacıya tezgah açtırır, hatta bazı örneklerde kendi post cihazını da işportacılara açar. Uzlaşmanın olmadığında ise normalde esnaf yetkilileri arayarak ve işportacıları ihbar ederek tezgahların kaldırılmasının yolunu açar. Esnafın şikayeti daha ciddiyse başka esnaflarla birleşip işportacıları protesto etmek için toplu eylemler düzenliyebilirler. Tahran'da son yıllarda esnafın bu gibi toplu eylemleri dükkanları kapatarak işyerlerinin önünde toplanmalarıyla gerçekleşmiştir:

"esnaf bazen dükkanları kapatıp işportacıları protesto eder, ben de kaç kez gördüm o protestoları" (3. No. Görüşmeci, erkek, yaş 26).

Resim 5. İşportacıları protesto eden esnaf

Kaynak: İSNA sitesi, "işportacılardan şikayetçi olan dükkan sahipleri" (6 Mart 2016).
Pankarttaki cümle: "Bölge belediyesinin işportacıları ve kaldırım işgallarını toplamak konusundaki becereksizliği dolayısıyla biz Ghaem Pazarın dükkan sahipleri olarak bugün ve yarın grevde olup dükkanlarımızı açmıyacağız".

4.3.3. Başka İşportacılar ile ilişkiler

Çalışmamızın en önemli kısmı işportacıların kendi aralarındaki ilişkilerin analizi idi. Bu ilişkiler üç konuda bizim için açıklayıcı olmuştur: 1. Sokak işçileri olarak işportacıların kendi aralarında herhangi bir dayanışma ağları mevcut mudur? 2. Dayanışma varsa ne gibi biçimlerde gerçekleşir? ve 3. Asef Bayat'ın öne sürdüğü üzere, işportacıların arasındaki 'pasif ağlar' yalnızca ortak bir tehlike anında mı aktifleşir yoksa ortak tehdit olmadığında da başka türlü ağlar mevcut mudur?

Genel olarak işportacıların yanıtlarına baktığımızda aralarında iki çeşit ilişki bulunmaktadır: rekabete dayalı ilişkiler ve arkadaşlık-hemşehrilik-mahalle kültürüne ve yoldaşlığa dayalı ilişkiler. Rekabete dayalı ilişkiler öncelikle piyasa zihniyetinin işportacılar arasında egemen olduğu anlamına gelip yarı-esnaflaşmış bir bilince yol açmıştır. Bu ilişkilerde işportacılar bir bütünün parçaları olarak dolayısıyla ortak kolektif

menfaatlere sahip olan insanlar olarak değil kişisel çıkarlara sahip atomize edilmiş bireyler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla, bu gibi ilişkileri öne çıkaran işportacılar yalnızca karlarını maksimize etmek için uğraşmakta olup kişisel menfaatleri dışında başka bir şeyi düşünmezler. Bu yüzden bazı araştırmacılar işportacıları 'tek kişilik holdingler' olarak adlandırmışlardır.[395] Rekabete dayalı ilişkilerin başka bir anlamı da var o da bir işportacının aynı malını satan başka bir işportacıyı zamanı gelirse yerinden etmesiydi. Dolayısıyla, 'satış mekanına yönelik kavgalar' işportacılar arasında en çok yaşanan sorunlardan biri olup onları çatışmaya sürükleyebilir, hatta bu çatışmalar fiziksel müdahaleleri de içerebilir:

> "İşportacıların aralarındaki ilişkiler daha çok rekabete dayalıdır çünkü herkes bir bölgede işportacıların sayısı az olsun ister çünkü aksi takdirde işporta çok olunca zabıtanın müdahalesi de artar" (3. No. Görüşmeci, erkek, yaş 26).
>
> "Bu ilişkileri 'işportacılığın görünmez kuralları' olarak adlandırabiliriz. Bu ilişkiler kurulunca herkesin dikkati satışa odaklanıp yeni gelenlerin çalışmasını engellemeye doğru gider çünkü bir gelirse öteki de gelir ve böylece işportanın sayısı ve belediyenin operasyonarı artar. Başka bir görünmez kural ise aynı nokta bir/aynı ürünün satılmaması gerektiğidir. Bir işportacı benim malımı satan başka birini görürse buralarda gidip ona uyarır, sonra gelip bana anlatır çünkü ben de ayın şeyi onun için yaparım. Böylece bir destek grubu oluşur. Genelde işportacılar tehlikeyi hissettkilerinde biirleşirler" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 22).

İşportacıların arasında kurulan bir başka çeşit ilişki ise arkadaşlık-hemşehrilik-mahalle kültürüne ve yoldaşlığa dayalı ilişkilerdir. Bu ilişkilerde, rakabete dayalı ilişkilerin aksine, işportacılar daha güvenilebilir, samimi ve dayanışmacı bir ortam yaratmaya çalışırlar. Bu ilişkilerde yalnızca birey ve tekil olana değil onun yerine sınıfa, cinsiyete, etnisiteye, dile veya mahalleye dayanan bir bütünlük söz konusudur. Aynı etnik kökene sahip olan işportacıların sayısının fazla olduğu bir bölgede dayanışma ağları yükseliş gösterir. Bu dayanışma zabıta karşısında işportacıların birleşmesi, gerektiğinde tezgahları birkaç saat da olsa güvendikleri insanlara teslim etmeleri, birbirlerine borç vermeleri ve iş saatleri dışında birlikte vakit geçirmeleri biçimlerinde tezahür bulmaktadır:

> "Arkadaşlık ve tanışıklık ilişkileri işportaları birbirlerine bağlıyor. Ben daha çok otostop çeker gibi satış yapıyorum. Buradakileri tanıyorum o yüzden daha rahatım ama kimseyi

[395] Strutz ve Çavuşoğlu, 2016.

tanımadığım mekanlarda satış yaptığımda bu kadar rahat olmuyorum" (1. No. Görüşmeci, kadın, yaş 22).

"İş zamanları dışında biri ya da birileriyle arkadaş olup parka, sinemaya gidiyorsunuz ve arkadaşlığınız derinleşiyor (...) ya da aynı kökenden olmak satış yerin bulmasını kolaylaştırır (...) biz yardım için bir kasa oluşturacaktık, herkes 10 bin Toman koysun birilerinin malları giderse onun yeniden ayağa kalkmasında yardımcı olalım o da satış yaptıktan sonra parayi başka birine yaırdım olsun diye geri versin" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 22).

"Dost yada aynı etnisiteden olmak daha sıkı ilişkiler yaratır. Mesela ben burdaki çocuklarla genel olarak arkadaşım bazılarıyla da sürekli vakit geçiriyorum (...) biz birbirimizi kollamak zorundayız çünkü kimse gelip bize yardımcı olmaz. İstisnasız her zaman zabıta işporta kavgası olursa gidip işportayı kollarım. Çünkü onun başına gelen benim başıma da gelebilir, ben seni sen beni tutmazsan ikimizi de paketlerler" (7. No. Görüşmeci, yaş 23).

"İşportacıların arasındaki ilişki kişisel menfaatların etkisi altında olmasına rağmen arkadaşlık-komşuluk ilişkileriyle de güçlenir. Mesela acil bir işim çıktığında birkaç saat için bir yere gitmem gerekirse güvendiğim arkadaşıma veririm mallarımı, bu güven olmazsa kötü şeyler de olabilir. Bazen işportalar birbirine borç verir. Bu da başka bir güven türü. İşportalar herkesi zabıtayı, müşteriyi, esnafı kandırabiliyor birbirlerini açık bir husumet olmadığında kandıramıyorlar" (8. No görüşmeci, erkerk, yaş 28).

"Bazen iyi satış yaptığımda yandaki arkadaşlara da kalan meyveleri veriyorum ailesine götürsün. Bu küçük şeyler hem hoştur hem bizi içerden güçlendiriyor" (9. No Görüşmeci, erkerk, yaş 30).

"Sadece birbirimizle değil bu sokaktaki başka insanlarla da iyi olmamız lazım, avareler, çocuklar mesela. Mesela çocukları rahatsız eden birileri varsa onları korumalıyız. Onlar da kendi çocuklarımızın yaşında, onlar gibiler" (10. Nu. Görüşmeci, erkek, yaş 35).

Hem rekabete hem yoldaşlık-arkadaşlığa dayalı ilişkiler sosyal medya üzerinden de devam etmektedir. Örneğin, bazı işportacıların Instagram, Twitter ve Telegram hesapları üzerinden de satış yapmaktadır, satışın yanı sıra gündelik tecrübelerini de paylaşıyorlar. Daha çok işportacılığa yeni başlamış kişiler internet üzerinden satış yapıyor, bunların bazıları ise girişimci fikirler ideolojisinden hareketle ürünün pazarlamasını da yapmaktadırlar. Birbirleriyle irtibat kurmak üzere oluşturulan gruplarda, sayısı az olsa da, üyelerin birçoğu izleyici konumundadır ve grupta sadece belli kişiler aktif bir şekilde paylaşım yapar, tartışmalar yürütür. Bazı işportacılar katılımın az olması durumunu kişisel çıkarların kolektif çıkarların önüne geçtiği şeklinde değerlendirirler:

"İşportacılar arasında Telegram grupları yok. Bu gibi şeylerin başarısız olmasının sebebi kişisel çıkarlara odaklanmak bilinçsizliktir" (3. No Görüşmeci, yaş 26).

"Sosyal medyada faal değiller, bir grupta iki üç kişi sürekli ilgilenir diğerleri önemsemiyor sadece takip ediyor. Bu da bence sadece kendini düşünmekten geliyor" (6. N. Görüşmeci, erkek, yaş 22).

Yukarıda bahsedilen ilişkilerin yanı sıra, işportacılar birbirleriyle daha bilinçli ve örgütlü ilişkiler de sürdürebiliyorlar. Bu gibi ilişkiler kolektif bir oluşumun veya derneğin

temellerini de oluşturabilir. Bu ilişkiler bazen işportacıların kendi inisiyatiflerinin sonucu olarak bazen de sivil toplumdaki projelerin getirisi olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Tahran'daki görüşmecilerden iki kişi kendilerini "aktivist" olarak tanımlayarak Çalışma Bakanlığı ve bir sivil toplum örgütünün elbirliğiyle işportacılara bir dernek kurma teşebbüsünde bulunduklarını dile getirdiler. Bu gibi durumlarda en büyük tehlikelerden biri 'aktivist' işportacıları aktivist olmayan işportacılardan ayırarak onları bir dizi bürokratik işlemin içine çekip sonunda enerjilerini tepeden inme bir anlayışla tüketmektir. Bahsedilen projeler genelde işportacıların işlerini kolaylaştırmak yerine onları şehirden uzak veya satışın az olacağı noktalarda pazarcı yaparak aslında işportacıların mekansal olarak yeniden dağıtılmasına hizmet etmektedir.

İran devriminin ardından sosyo-politik atmosferin uygun olmasından dolayı işportacıların örgtülenmesi daha kolaydı dolayısıyla onlar gayriresmî dernekler kurabiliyorlardı. Bayat buna *siyasal işportacılık* adını vermiştir:

> "(...) Bu genç işportacılar, kasetler ve soğuk meşrubatlar dışında aynı zamanda, muhalif gazeteler, broşürler ve kitap satıyorlar ve risaleler ve el ilanları dağıtıyorlardı. Bu işlev dahilinde, muhalefete karşı sıkı önlemlerin alınmaya başladığı Haziran 1981'e kadar, muhalif grupların yayınlarının görece açık bir biçimde dağıtılmasının en önemli aracıydılar".[396]

Yapısal olarak işportacılar arasında ilkel örgütlenme imkanlarının olmayışı, başka toplumsal kısımlarda da olduğu gibi, onların siyaset ile ilgili ilişkilerini de etkilemiştir. Bağımsız politik-ekonomik örgütlenmenin olmayışı yüzünden işportacılar, diğer toplumsal kesimleri gibi, siyasetin resmi alanına dâhil zorunda kalıyorlar, siyasallık deneyimleri devlet merkezli, seçimlerle sınırlı bir hâl alıyor.

4.3.4. Siyasal Anlayışı/Katılım

Bu bölümdeki sorular işportacıların siyasal katılımı ve varolan siyasi cereyanlar ideolojik bağlantılarını çıkarmak üzere hazırlanmıştı. Siyasal katılımdan kasıt, resmi

[396] Bayat, 2008: 2017.

siyasal alana minimum düzeyde de olsa katılmaktır, yani işportacılara seçimlere (genel, yerel, parlemanto) seçimlerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. İşportacıların yanıtlarına geçmeden önce İran'ın politik yapısı ile ilgili bazı noktalara değinmemiz gerekir. 1979 Devrimi ile birlikte İslamcı iktidar bütün muhalefeti, solcular, liberalleri, milliyetçileri dahil olmak üzere, faaliyetlerini yasaklayarak, idam cezası ve işkenceye maruz bıraktı. Bunun yanında bir çoğu sürgüne gönderildi. "Milli Cephe" hükümetiyle Müsülman liberallerin Humeyni'nin emriyle geçici hükümette önemli pozisyonlar elde etmesine rağmen, İslamcı olmayan bütün örgütlenmeler giderek ortadan kaldırıldı ve resmi siyasal alan reformcu-muhafazakar ikilemi biçiminde ortaya çıkan siyasi cereyanların tekelinde bırakıldı. Başka bir deyişle, Humeyni'nin Fransa'daki ikameti sırasında uluslararası basına yaptığı "Hatta komünistler yeni rejimde faaliyet gösterebilirler"[397] açıklamasına rağmen, İslam Cumhuriyetin kuruluşu ve Velayet-e-Fakih'in kurumlaşmasıyla birlikte bütün farklı ideolojiler tasfiye edilip yerlerine fakihin vesayetine inanan politik gruplar ve partiler (İslamcı ve Post-İslamcılar) geçti. Böylece, 1980'lerden bugüne dek İran'ın resmi siyasal alanı İslamcı ve Post-İslamcı cereyanların elinde olmuştur. İran siyasetindeki *sağ* ve *sol* sıfatlar ise klasik anlamlarını ifade etmezler, yalnızca İslamcıların sağ ve sol kanatlarına işaret eden nitelemeler olarak islam ideolojisi içerisindeki farklılıkları anlatmaktadır. Bu bağlamda muhafazakarlar, usülcüler olarak bilinen kesim sağ olarak adlandırılırken reformistler (Bayat'ın tabiriyle Post-İslamcılar) sol İslamcı sayılmaktadırlar. Bu ayrım devrimden sonra seçimler yoluyla siyasal katılımın zeminini oluşturmaktadır ve bu özel bir yapıdır. Yurttaşlar her dört yılda bir seçmen olarak sandığa gidip Velayet-e Fakih sistemi tarafından onaylanan adaylar arasından seçim yapmaktadırlar (cumhur başkanının adayları onaylanmasının koşulları öncelikle Şii İslama inanmak, ardından teorik-pratik olarak Velayet-e Fakih sistemine biat etmektir). Daha açık söyleyecek olursak İran'da siyasal katılımdan kasıt Reformcu-

[397] Afary ve Anderson, 2010: 100.

Usülcü kutupları arasından birini seçmekle kısıtlıdır. İşportacıların cevaplarına baktığımızda bu tarihsel arka planı da göz önünde bulundurmamız gerekir.

10 görüşmeciden 5'i 2017'deki cumhur başkanlığı ve meclis seçimlerine katılmıştır; bunlardan 3'ü Reformcu-İtidalcılara (Hassan Rouhani'ye) ve iki kişi ise Usulcülere (İbrahim Reisi'ye) oy vermiştir. Başka bir deyişle, seçimlere katılmayı siyasal katılımın temel parçası olarak düşünecek olursak işportacıların yarısı katılımda bulunmamış ve diğer yarısı da resmi kutuplardan birini seçmiş durumdadırlar. Seçime katılmayanlar veya katılıp Usulcülere oy verenler ise, Reformistlere oy verenlere kıyasen, katılımlarını ideolojik bir anlayışla değerlendirmemektedirler:

> "Devlet ve siyaset sadece işsizler için hayırlı bir şey yaptıkları zaman benim için önem kazanmış oluyorlar. Bence Rouhani şimdiye kadar sadece şov yapmış ve bu konuda hiçbirşey yapmamıştır. Ben Reisi'ye oy verdim" (4. No. Görüşmeci, erkek, yaş 27).
>
> "Seçime katılma benim için abestir çünkü kime oy verirsek bizim durumumuz değişmeyecek" (8. No. Görüşmeci, erkek, yaş 28).
>
> "Siyasetle ilgili konuşmayı sevmiyorum ama son seçimde bir arkadaşımın ısrarıyla Reisi'ye oy verdim fakat hiç öyle takmadım. Bence siyaset devleti ve belediyeyi hoş işportalara karşı olmayan şeyleri yaptıran iştir. Bu yüzden ben uzak kalmak istiyorum siyasetten" (9. No. Görüşmeci, erkek, yaş 30).
>
> "Bazen seçime katılmak önemli olabilir fakat son seçimde adaylar arasında büyük bir fark görmedim dolayısıyla oy kullanmadım. Eşim de oy vermedi. Bize seçime katılarak vatandaşlık görevinizi yerine getiriyorsunuz diyorlar ama hangi görev? Devlet bizimle vatandaş gibi davranmıyor ki biz de seçime katılalım. Bunlar hepsi hikaye, sadece hedeflerine ulaşmak için bun hikayeleri yaratıyorlar, hedefe ulaştı mı bir daha bizi önemsemez."(10. No. Görüşmeci, erkek, yaş 35).

Buna karşın, reformist-itidalcılara oy veren işportacılar katılımlarını daha çok refomist ideolojisinin argümanlarıyla açıklamışlardır. Başka bir ifadeyle, bu grup reformcu-itidalcıların iktidara gelmesini savunup büyük bir değişim olacağına inanmaktayken seçime katılmayan veya katılıp usülcülere oy verenlere kıyasen daha ideolojik bir tutum sergilemektedirler:

> "Belediyenin kimin elinde olması benim için önemli. Ben Rouhani'ye ve Reformcuların listesine oy verdim. Çünkü öteki adaylar yıllardır çalışıyorlar, ayrıca laf da dinlemiyorlar ve genelde aşağıllık ve hırsızlar. Tahran Şehir Konseyi sporcuların veya AVM yapanların yeri olmamalı. Ama yeni grup daha eğitimli, dialoğa açık ve iyi insanlardırlar" (3. No. Görüşmeci, erkek, yaş 26).
>
> "Seçimde Rouhani ve Reformcu listesine oy verdim, bence Reformcular Usulcüler'e göre daha bilimsel yaklaşıp bizi tanıyorlar. Eski belediye başkanı (Necefi) ve Reformcular kendi tabanını önemsiyor ve onları kızdıracak şeyler yapmaz bence. Bunların gelmesiyle birlikte diyalog ortamı oluştu" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 26).

4.3.5. Kadın İşportacılar

Yaptığımız görüşmelerde sadece bir kadın işportacı yer aldı. Görüşme için seçilen noktada yani Tahran Vali-e-Asr Kavşağının kuzeyinde satış yapan yalnızca bir kadın işportacı vardı. Tahran'ın farklı noktalarında işportacılık yapmanın cinsiyeti değişmektedir. Genel olarak, sokakta satıcılık yapmak (tezgah, tekerlekli araç, araba yoluyla satış yapmak) bir erkek işiyken metroda ve sokak satıcılar için tasarlanmış resmi pazarlarda (örneğin Parvane Otoparkı ve Laleh Parkın pazarı gibi yerlerde) kadın işportacı görünümü daha fazladır. Bazı tahminlere göre, "Tahran'da işportacıların sayısı 6 bindir. Kadınların oranı erkeklere göre daha fazla olmakla birlikte bu kişilerin yüzde kaçının sokaklarda, yüzde kaçının metroda çalıştıkları belli değildir. Fakat metrodakilere bakacak olursak kadınların sayısı %50'nin üstünde olduğunu görebiliriz"[398]. Metordaki kadın işportacıların fazla olmasının temel sebebi, daha önce de değindiğimiz gibi, metroda kadınlara özel vagonların ihtisas edilmesidir. Böylece kadın işportacılar hem daha kolay müşteri bulur hem de daha rahat bir ortamda satış yaparlar. Sokaklarda işportacılık yapmak, kadın işportacılar açısından daha güvencesiz olup zabıtalar, müşteriler ve diğer erkek işportacıların tacizlerine maruz kaldıklarından dolayı kadın satıcılar tarafından pek tercih edilmemektedir. Bu durum sokakta açıkça gözlemlenebilir. Örneğin Tahran Batı otogarındaki işportacılar çoğunlukla erkektir ve geç saatlere kadar çalışmaktadırlar. Metrodaki ve bazı pazarlardaki kadın işportacılar Tahran'da işportacılık yapmanın cinsiyetini son yıllarda değiştirmişlerdir. Dolayısıyla Ankara'nın aksine, Tahran'daki işportacılık yalnızca erkek işi değil aynı zamanda metro gibi mekanlarda çoğunlukla kadınların çalıştığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir kadın işportacı sadece işportacılık kimliğinden dolayı tehditlere, saldırılara ve tacize maruz kalmamaktadır, herşeyden önce İslamcı erkek-egemen bir ülkede kadın olmanın sorunlarından bağımsız olarak düşünülemez, dolayısıyla kadın işportacıların

[398] "Tahran'da işportacıların sayısı kaç?", Salamat News, 28 Şubat 2018.

zabıtalar, müşteriler ve diğer erkek işportacılarla ilişkilerinde farklı mekanizmalar ortaya çıkar.[399] Bu açıdan, kadın işportacılara hem resmi olmayan işçiler olarak zabıtlar tarafından baskı uygulanmakta hem de kadın olarak zabıtalar, müşteriler ve diğer erkek işportacılar tarafından sözel ve fiziksel tazice açık olmaktadırlar. Böyle bir durumda işportacılık işi kadınlar için erkeklere göre daha güç, dayanılmaz ve az tercih edilen bir iş olur. İran'ın özel durumuna bakacak olursak bu kısıtlılıklar kadın işportacılar için daha zorlayıcı koşullar yaratmakta. Metrodaki kadın işportacılar, erkek işporacılar için de geçerli olduğu gibi, metro görevlilerinden kendilerini saklamalı ve gerekirse görevlilerden kaçmalıdırlar. Bunun yanı sıra, zorunlu örtünmenin söz konusu olduğu bir ülkede kadın işportacıların işi daha da zorlaşır; kadınlar sürekli örtülerine ve giysilerine dikkat etmeleri gerekir, sokaklarda Ahlak Polisi'nin durduğu yerlerde de satış yapmaları pek kolay değildir çünkü müşteriler, özellikle genç kadınlar, etrafında Ahlak Polisi dolaşan satış mekânlardan geçmemeyi tercih ederler. Buna ilaveten, Tahran gibi bir şehirde işportacılık yapmanın kaçınılmaz bir parçası zabıtalara rüşvet/haraç vermektir. Kadın işportacılar söz konusu olunca bu gibi para ilişkileri kolaylıkla zabıta tarafından taciz ve cinsel istismara yönelik davranışlara yol açabileceğinin tahmin edilmesi pek güç değildir. Müşteriler tarafından kadın işportacılara yönelen tacizler ise hem çok yaygındır hem de kadın işportacıların işlerini bir haylı zorlaştırır. Bir kadın işportacı yaşadığı sıkıntı nedeniyle sık sık yer değiştirebilir:

> "Müşterilerimin çoğu kadın olmakla birlikte yine erkekler yaramazlık peşindeler ve utanç verici taleplerde bulunuyorlar. Ben de onlara cevap vermek zorunda kalmayayım diye satış yerimi değiştirip başka bir caddeye gidiyorum. Canını ve gururunu koruyan gezgin bir satıcı olmuşum ve her hafta farklı bir caddede tezgah açıyorum".[400]

Bununla birlikte, kadın işportacıların durumu sınıfsal, etnik ve dilsel konumlarına göre de değişir. Kadın olmanın kendisi cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmalarına neden

[399] Taraneh Baniyaghoub, "Kadın işportacıların tezgahlarında yeni toplumsal değişimler", Akhbare Rooz sitesi, 24 Ocak 2018.
[400] "Dideban-e İran'ın kadın işportacılara yönelik raporu", Dideban sitesi, 11 Mart 2017.

olurken yoksul olmak, merkezi olmayan etnisitelere mensup olmak veya yabancı olmak kadın işportacıları daha sınıfsal, etnik ve kimliklerden doğan baskıya maruz bırakmaktadır. Örnek verecek olursak, Afghanistanlı veya Irak'lı kadın işportacıların durumu genel olarak İranlı kadın işportacıların durumundan daha kırılgan, güvencesiz ve zordur. Yabancı kadın işportacılar bu bağlamda, kadın ve işportacı olmanın gerektirdiği zorlukların yanı sıra bir yabancı olarak da sınırdışı edilmek ihtimalı gibi zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durumun bir sonucu ise, daha görünmez bir şekilde satış yapmaya çalışanlardır, fakat bu da satışın çok olmadığı yerlerde satış yapmak anlamına gelmektedir. Buna ilaveten, yabancı işportacılar, kadın ve erkek dahil olmak üzere, ırkçı söylemlere maruz kalırlar, hatta ırkçı nefretin sonucunda esnaf, müşteri ve başka işportacılar tarafından kolluk güçlerine ihbar edilebilirler. Yabancı ve İranlı işportacılar arasında nasıl farklı hususlar söz konusuysa başka bir seviyede taşralı ve kentli işportacılar arasında da aynı durum mevcuttur. Örneğin Tahran'ın sokaklarında taşralı kadın işportacıların durumu Tahranlı olanlara kıyasen daha zordur. Sadece akrabalık-hemşehrilik-arkadaşlık dayanışma ağları aktif olduğunda daha az avantajlı olanlar durumlarını iyileştirebilir. Başka bir örnek ise, yoksul kadın işportacıların durumu, özellikle aile reisi olanların, yoksullaşmış orta sınıf kadın işportacılara (mesela öğrencilere) göre daha farklıdır. Birinci grup başka herhangi bir iş imkanı olmayan, kendi ailesinin geçiminden sorumlu olan ve dolayısıyla günlük olarak daha fazla çalışması gereken yoksul-işçi kadın işportacılarsa ikinci grup olan part-time çalışan, başka iş imkanlarına sahipken ve ev geçiminden çoğunlukla sorumlu olmadıklarından kazandıkları parayı kişisel masraflarına harcayan öğrenci kadın işportacılardır.

4.4. Tahran'da İşportacılar ve 'İnzibat-ı Şehri' Güçleri

Tahran'da işportacılarla mücadelenin iki boyutu vardır: hukuki-uygulamalı ve sosyo-kültürel boyutları. Hukuki-uygulamalı süreç kaldırım işgali ile ilgili İran Belediye

Kanunu kapsamındaki kurallar ve yerel belediyeler tarafından yapılan uygulamalara yönelktir. Bu süreç herşeyden önce kaldırım işgalinin tanımlanması ve biçimlerinin belirlenmesini gerektirir. Genelde işportacılık ve seyyar satıcılık ("doregardi") kaldırım işgali kapsamında sayılmakta olup varolan kurallara tabi tutulmaktadır. İşportacılıkla mücadelenin sosyo-kültürel boyutu ise *ideolojik manipülasyon* diyebileceğimiz süreçle ilişkilidir. Bu konuyu ilerleyen sayfalarda ele alacağız.

İşportacılık ile Mücadelenin Hukuki Boyutu

Hukuki boyuttan kasıt alakalı kurumların uygulamalı çerçevelerini belirleyen kurallardır. Bu bağlamda, işportacılık ile ilgili doğrudan kanunların bulunmamasından dolayı kaldırım işgaline yönelik kanunlara bakmamız gerekir. Dolayısıyla Belediye Kanunu kentsel yönetiminin başlıca hukuk kaynağı olduğu için önemlidir. İran Belediye Kanununun altıncı bölümü belediyelerin görevleriyle ilgilidir. Bu kanunun birinci bendine göre:

> "Umumi geçitler, kaldırımlar, meydanlar, parklar ve bağları işgal etmek ve onları para kazanmak için kanunsuzca kullanmak yasaktır ve belediye ise buna engel olmalı, işgal edilmiş geçitleri veya kaldırımları geri kazanmalı ve bu süreçte kendi görevlileriyle doğrudan müdahale etmelidir. Bu kanun yürürlüğe geçmeden önce kurulan büfeler ise belediye tarafından kaldırılmalıdır (...)"[401]

İslamı Şura Meclisi'nin Altyapı Çalışmaları Birimi tarafından 2014'de *Belediye Görevlilerinin Kaldırım İşgali ve İşportacılık işlerine Yönelik Yaklaşımının Değerlendirilmesi (Belediye Kanunu'nun 55'inci Maddesi'nin 1'inci Bendi Konusu)* başlıklı bir araştırma yayımlanmıştı. Tahran'da bir işportacının öldürülmesinden sonra ortaya çıkan tepkiler neticesinde yapılan bu araştırmada Belediye Kanunundaki işportacılık ile ilgili müphemlikler eleştirilmiştir[402]. Belediye Kanunu'nun 1. fıkrasındaki müphemlik olarak görülen durumların bazıları belediyenin işportacılığı yasak bir uğraşı olarak tanımlanması, onu ortadan kaldırılması ve bu süreçte kendi görevlilerini kullanmasına dayanmaktadır. Ancak zikredilen araştırmaya göre işportacılığın ortadan kaldırılması nasıl ve hangi mekanizmalarla gerçekleşmesi belli değildir. Ayrıca belediye

[401] İran Belediye Kanunu, 2010.
[402] Hamideh Chegonian, "İŞM-AÇB'nin İşportacılığa Yönelik Raporu", Yekshahr sitesi, 22 Aralık 2014.

bu süreçte kendi görevlilerini kullanmak zorundadır, pratikte Tahran Belediyesi kaldırım işgali ile mücadeledeki rolünü taşeron şirketlere devrederek kanunsuz bir işlem yürütmektedir. Buna ilaveten, kanunun hiç bir yerinde fiziksel şiddetin uygulanması gerektiğinden bahsedilmemişken belediye görevlileri tarafından yapılan maddi ve manevi zarar son yıllarda açıkça artmıştır, beldiye buradan doğan sorumluluğu üstlenmeyerek sorumluluğu taşeron şirketin üstüne atmıştır.

4.4.1. İşportacılık ile Mücadelenin Uygulamalı Boyutu

Kaldırım işgaliyle ilgili uygulamalar belediye görevleri kapsamındadır. Tahran Belediyesi ise devrimden sonra bu konuda farklı uygulamalar yürütmüştür fakat bütün bu uygulamaların sabit mekanizmaları işportacıların mallarını zapt etmek, işportacılara yönelik hukuki kovuşturma açmak, darp etmek veya fiziksel zarar vermek aracılığıyla işportacıları tasfiye etmektedirler. Bayat'ın belirttiği gibi, saldırı, tahrip ve zaman zaman küçük büyük ölçekli tasfiye operasyonları 1990'larda gündelik yaşam pratiği haline gelmişti.[403] 1990'ların sonunda, özellikle İran ile Irak savaşının sonrasında ve Onarım Dönemi'nin başlangıcında Tahran Belediyesi ise yeni bir sürece girmişti. Daha önce Humeyni'nin emriyle İsfahan'ın valisi olarak atanan ve kentsel yeniden yapılanma projeleriyle ün kazanan Gholam Hüseyn Kerbasçi Tahran Büyükşehir Belediye'sinin yeni başkanı olup 1988-1998 yıllarında belediyeyi yönetti. Kamu varlıklarının özelleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilen neoliberal politikalar ise aynı yıllarda uygulanmaya başlandı ve Kerbasçi, *Sardar-i Sazandegi* olarak bilinen teknokrat Refsencanı'nın yakın çevresinden biri olarak Tahran'ı hükümetin genel gidişatı ile uyumlu bir şekilde yönetmeye çalıştı. Ali Madanipour (2017) bu yıllardaki kentsel yönetimin başlıca özelliklerini sıralayarak, bahsedilen mekanizmayı somutlaştırmıştır:

> "Bazı kentsel hizmetlerinin özelleştirilmesi: geri dönüşümle yükümlü olan organlar, statistik, bilgi ve bilgisayar hizmetleri, mezarlıklar, itfaiye, meyve-sebze pazarları, çevre gelişim organları, parklar, taksiciliğe yönelik denetimler, trafik denetimi, mezbahalar, buzhaneler ve otogarlar; otoyollar ve büyük parklar gibi büyük ölçekli kentsel gelişim

[403] Bayat, 2008.

> projelerinin yeni dalgasının ortaya çıkması; sürdürülebilirlik ve ulaşılabilirlik gibi yeni konuların vücuda gelmesi; belediyenin sosyo-kültürel meselelerle daha fazla ilgilenmesi ve bu doğrultuda yeni kültüre merkezleri, kütüphaneler, spor merkezleri ve sosyal tesislerin inşa edilmesi; kentsel problemlere yönelik uzun vadeli planlanmanın altını çizilmesi; Tahran Belediyesinin kısa vadede mali olarak bağımsızlaşması; siyaset alanında Tahran Belediyesi'nin güçlenip kabine toplantılarında gözetmen olarak girebilmesi ve sonunda zincir marketler ve sebze-meyve pazarları gibi yeni ticari merkezlerin inşa edilmesi".[404]

Bayat'ın öne sürdüğü gibi, Kerbasçı dönemindeki işportacılık politikalara yönelik "birleştirme yöntemi, karşı karşıya gelme yöntemine ağır bastı".[405] Örneğin, 1992 kışında Tahran'ın farklı noktalarında yedi bitpazarı çalışmaya başladı:

> "Bu geleneksel pazarlar olarak çağrılan bitpazarlarından her biri haftanın başka bir gününde kuruluyordu. Bunlar üç yüz kadar işportacıya yer sağlıyordu. Pazarlar park yerleri ve çıkmaz sokaklarda sınırlı zaman için kuruluyordu ve yer üçreti alınmıyordu. Profesyonel işportacıların yanı sıra, ailelerin de kendi kullanılmış eşyalarını satmasına izin verilmişti ve eserlerini sergilemeleri ve satmaları için sanatçılara da özel bir pazar kurulmuştu"[406].

Tahran Belediyesi Kerbasçı döneminde geleneksel pazarlara yönelik her ne kadar denetim mekanizmaları uygulamış olsa da bu pazaların sayılarının artmasına rağmen işportacıların ihtiyaçlarını karşılayamayıp büyük çoğunluğu pazarların dışında işlerine devam ettiler. Bunun yanı sıra, geleneksel pazarlar aracılığıyla işportacılığa çözüm bulmanın kendisi de o yıllar itibarıyla zaman zaman başarılı sonuçlar vermiş olsa bile kendisi Tahran Belediyesi'nin işlevsiz ve yenilmiş politikalarından biri olmuştur. Bu politikanın başarısız olmasında üç etken etkili olmuştur. İlk etken, işportacıların mekansal olarak yeniden dağıtımı ile ilgilidir. Belli yerlerde pazar kurma yoluyla işportacıları sokaktan toplamak isteyen Tahran Belediyesinin gerçek hedefi asla işportacıların işini kolaylaştırmak değil tam tersi onların üzerinde denetim ve baskı uygulamak olmuştur. Bu durum başlı başına işportacıları giderek pazarlardan uzaklaştıran bir hal almıştır. Buna ilaveten, bu pazarların yerleri genellikle şehre uzak, ulaşımı zor ve dolayısıyla az müşterisi olan yerler olmuştur. İkinci etken, işportacıları pazarcılara dönüştürme çabasına dayanmaktadır. Pazarlarda tezgah açmak öncelikle yetkililer tarafından tanınmış olma anlamına gelir. Bu durum resmi olarak belediyenin denetim altında olan eski işportacılar ve yeni pazarcıların çalışma zamanı, satış mekanı, ürün fiyatlarının belirlenmesi ve ürün

[404] Madanipour, 2017: 64.
[405] Bayat, 2008: 238.
[406] a.g.e.

kalitesi gibi daha önce tek başına karar verdiği konularda artık belediyenin sözüne tabi olması anlamına gelmektedir. İşportacılığın özelliklerinden biri olan çalışma süresinin esnek olması ve herhangi bir patronun olmamasına bakacak olursak pazarlarda belediyenin denetimi altında tezgah açan pazarcıların bu kontrol mekanızmasına uyum sağlamak istemediklerini söyleyebiliriz. Buna ek olarak, pazarcı olarak resmileşmenin başka bir sonucu ise satışın vergiye tabi tutulmasıdır. Vergi satıcılardan ya doğrudan ya da kira biçiminde alınmıştır. Bu gibi bir resmileşme süreci aslında kamusal mekanlardaki işporacılığın ticarileşmesine de neden olmuştur. Üçüncü etken ticarileşmek ile ilgilidir. Bayat 1990'larda pazarların işportacılar için ücretsiz olması fikrini öne sürmüştü fakat bu süreç pek devam edemedi, çünkü diğer kamusal mekânların ticarileşmesiyle birlikte pazarlar da Belediye için, az da olsa, bir gelir kaynağı haline geldiler. Günümüzde ise pazarcılar günlük, haftalık veya aylık olarak belediyeye kira vermekteler; belediye ise buna karşın pazarlarda temizlik ve güvenlik gibi temel hizmetleri sağlamaktadır. Pazarlarda işportacılık yapmanın ticarileşmesinin başka önemli bir sonucu daha vardır; parası olmayan veya artık kira veremeyecek durumdaki birçok işportacı bu pazarların dışına itilip işlerini yeniden sokaklarda devam ettirmektedirler. Günümüzde Tahran'daki pazarların durumu ise bundan farklı değildir. Örneğin, Parvaneh Pazarı çoğunlukla antikacılar ve el işi ürünlerin satış mekânıdır ve burada kozmetik ürünler, yiyecekler ve yabancı ürünlerin satışı yasaktır. Her Cuma günü Parvaneh otoparkında kurulan bu pazarın dördüncü katındaki bir tezgah için günlük kira bedeli 30 bin Toman, üçüncü katındaki bir tezgah için 40 bin Toman ve ikinci katındaki tezgah için ise 50 bin Tomandır.[407] Nitekim, bazı raporlara ve işportacıların iddialarına göre kalabalık mekanlardaki tezgahların kirası çok daha yüksektir. Örneğin, Vali-e-Asr Kavşağının altgeçidinde yer alan tezgahların kira bedeli 15 gün için 3.5 milyon Tomandır. Tahran'nın büyük parklarından biri olan Eram Parkı'ndaki tezgahların bedeli 10 gün için 6 milyon Toman, Velayet Parkı'ndakiler ise yine 10 gün için 2 milyon 700 bin

[407] Bkz Parvane Pazarı sitesine.

Tomandır.[408] Yüksek kiraların yanı sıra bu meblağlar satıştan önce peşin ödenmelidir yani kira parası normalde satış miktarina göre belirlenmez ve çoğunlukla satış miktarından çok daha fazla bir paraya tekabül eder. Bu durum işportacılık mantığının temel özelliklerinden biri olan az miktarda kâr sağlanmasıyla çelişir. Pazarcıların durumu böyleyken pazarların dışında yani sokak, meydan, kavşak ve kaldırımlarda işportacılık yapanların durumlarının ayrıca ele alınması gerekir. Bu konuda, Bayat'ın 1990'lardaki "birleştirme yöntemi" olarak adlandırdığı uygulamaların aksine, 2000'lerin ortasından itibaren belediyenin "karşı karşıya gelme yöntemi" daha ağır basmıştır öyle ki işportacıların öldürülmeleri bile bu dönemde duyulmaya başlanmıştır.

4.4.2. "İnzibat-i Şehri" Uygulaması

Son yıllar içerisinde İslam Cumhuriyeti yetkilileri varolan sosyal, ekonomik, kültürel ve politik tehditlere karşı güvenlik temelli farklı uygulamaları denemeye çalışmışlardır. Bu planlanmış uygulamaların bazılarında doğrudan polis ve besic[409] gibi emniyet güçleri ve bazılarında ise belediye memurları görevlendirilmişlerdir. Bu bağlamda "Gasht-i İrşad" (ahlak polisi) olarak bilinen uygulama "sosyal emniyeti artırma planı" çerçevesinde ortaya çıkıp İran İslam Cumhuriyeti Kolluk Kuvvetleri tarafından sürdürülmüştür. Bu uygulama Kültürel Devrim Yüksek Kurulu tarafından onaylandıktan sonra devlet, yargı, Devrim Muhafızları, İstihbarat Bakanlığı ve besic güçlerinin elbirliğiyle 2000'lerden itibaren yaygınlaştırılmıştır. Bu uygulamanın temel amacı kadınların kamusal alanda görünüşünü kontrol etmek ve kılık-kiyafeti "uygun" olmayan kadınları cezalandırmakla kısıtlıydı. Fakat gittikçe bu uygulamanın alanı uyuşturucu bağımlıları, çete üyeleri, erekek giysisi üreten atölyeleri, giysi dükkanlar, erkek kuaförleri, fotoğrafçılar ve benzerini de hedef almaya başladı. Bu uygulama bağlamında Tahran'da mahalle bazında *besic* GBT'lerin sayısı arttı. *Besic* GBT'lerden kasıt hafif ve

[408] Maede Amini, "işportacıların geçim durumuna yönelik bir rapor: Belediyenin yer ve havayı da kira verdiği zaman", Dideban-e- İran Haber Ajansi, 13 Mart 2017.
[409] Devrim Muhafızların bünyesinde ortaya çıkan, mahallerdeki camilerde örgütlnen bir milis gücü.

yarı-hafif silahları kullanan, neredeyse gece gündüz mahallelerde dolaşan veya GBT yapan, yayalar ve arabalar durdurma yetkisi olan milis güçleridir. Bu uygulamanın başka bir kısmı ise çete üyelerinin teşhir edilmesi ve gösterişli operasyonlarla tutuklanmasına yönelik olmuştur. Bu operasyonlar normalde İran Radyo Televizyon Kurumu (İRİB) tarafından bazen canlı olarak da gösterilmiştir. Operasyon sırasında yüzleri kapalı olan özel kolluk kuvvetleri çetelerin mekanlarını basıp şiddet uygulayarak *arazel-o ubaş* olarak bilinenleri tutuklarlar. Bazı örneklerde, tutuklamalardan sonra çete üyelerini yürüterek veya üstü açık olan kamyonetlere bindirip onları mahallelerde "ibret" olsun diye gezdiriyorlar; bu gösteriyi yaparken bazen fiziksel şiddet uygulanır, bazen kadın giysileri giydirilir, bazen ise boyunlarına maşrapa bağlıyarak onları aşağılarlar. Bu çete üyelerinin bazılarının serencami açık mekanlarda idam edilmek, bazılarınınki ise koşulları güç olan hapishanelere gönderilmekle sonlanır. Bu gibi uygulamalar ve operasyonlar, aynı zamanda İran devleti, hükümeti ve emniyet güçlerinin muktedir olmasının başlıca gösteriş alanları olmuştur. Fakat Amir Kianpour'ın belirttiği gibi, bu uygulamalar aynı zamanda İran İslam Cumhuriyetinin tarihindeki siyaset alanına hakim olan 'kamp mantığının' en bariz tezahürüdür.[410]

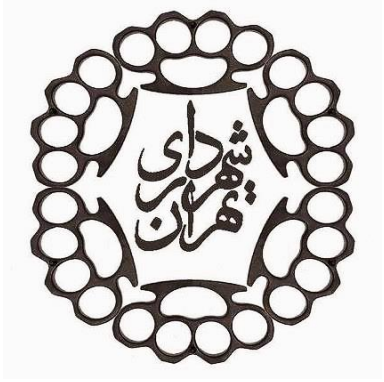
Son on yıl içerisinde *İnzibat-i Şehri* olarak adlandırılan programlar Tahran'da kentin sözde düzenini bozan unsurları teşhir ederek onları ortadan kaldırmayı hedefleyen uygulamalar sürdürülmüştür. Bu uygulamalarla dükkan sahipleri, işportacılar, dilenciler, işçi çocuklar, hurdacılar ve çöp toplayıcılar üzerinde belediyenin denetimini arttırmak amacıyla "sosyal disiplini" ihya etmeye çalışmışlardır. Tahran Belediyesi ve ona bağlı olan kurumlar bu programların esas uygulayıcısıdırlar. Gerekirse belediye polis ve kolluk kuvvetlerinden de yardım isteyebilirler ki genelde ister. Fakat belediyenin bazı görevlerinin özel sektöre devredilmesi, nami diğer özelleştirilmesi ve taşeron şirketlerin belediye yerine *İnzibat-i Şehri* gibi hassas konuları üstlenmesi çok karışık vakalara yol

[410] Amir Kianpour, "Kampların İslam Cumhuriyeti: 40 yıl uyuşturucu ile kutsal mücadelenin parçaları", Radio Zamaneh, 27 Aralık 2015.

açmıştır. *Shahrban Şirketi*[411] bu çerçevede son yıllarda Tahran'daki kentsel disiplini yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Fakat bu şirketin personel alım süreciyle ile ilgili ilginç raporlar mevcuttur. Normalde yoksul kesimlerden gelen, iri ve güçlü vücutlara sahip olan, kavgayı iyice bilen ve gerektiğinde şiddet uygulayabilen genç erkekler bu gibi işler için en uygun adaylardır zira bu insanlar sokak hayatını bilir ve mahallelere hakim olur. İlginç olan tabii ki bu değildir, bir ara *Shahrban Şirketi*'nin farklı suçlardan hüküm yemiş ve ardından serbest bırakılmış çete üyelerini işe alması büyük olaylar yaratmıştı. Bunun yanı sıra bu şekilde *İnzibat-i Şehri* güçleri olarak işe alınanlardan bazıları işportacılık ile mücadele alanlarında çalıştırılmaktadırlar. 2017'de Tahran'ın Azadegan otoyolunda darp edilen işportacıların avukatına göre "polisin hazırladığı rapora istinaden son zamanlarda Tahran Belediyesi kaldırım işgalı biriminde (Shahrban Şirketi'nde) günlük olarak işportacıları dağıtmak, tehdit etmek ve dövmek için *arazil-o- ubaş*'ı çalıştırmıştır".[412] *Shahrban Şirketi*'nin eski yönetim müdürü olan Abulghasem Çizeri zikredilen vakalardan bahsetmeye bile gerek duymaksızın personel alımının özel sınavlar ile gerekli seçme uygulamaları aracılığıyla yapıldığını öne sürmüştür.[413]

Şekil 1. Tahran Büyükşehir Belediyesi'nin resmi logosu.

Şekil 2. "Muştaların" Belediyesi.[414]

[411] Kelime olarak *Shahrban* kent bekçisi anlamındadır. Pehlevi döneminde ise *Shahrbani* veya *Nazmiyeh* kentin içinde kolluk kuvvetlerinin işlevini yerine getirmekteydi.

[412] "Tahran Belediyesi istihdam eder: işportacılara karşı çete üyeleri!", Entekhab Haber Ajansı, 18 Haziran 2016.

[413] "Shahrban personelleri sınavla işe alınır", İSNA Haber Ajansi, 30 Ağustos 2015.

[414] 7 Ağustos 2014'te Tahran'da arabasıyla hurdacılık yapan Ali Cheraghi, çocuğunun gözü önünde Tahran belediyesine bağlı olan taşeron şirketin görevlileri tarafından İnzibat-i Şehri uygulamalar kapsamında muşta ile öldürüldü. Bu olay çok tepki yarattı. Hatta katilin idam cezasına çarptırıldığı ile ilgili haberler çıktı. Sosyal medyada bu olayı bireysel bir şiddet olmaktan ziyade belediyenin yapısal yöntemi olarak değerlendiren kullanıcılar tarafından Tahran Belediyesi logosu muşta ile süslendi.

4.4.3. "Kaldırım İşgali"[415] Filmi Üzerinden "İnzibat-i Şehri" Güçlerine Bakmak

Belediyenin kaldırım işgali biriminde çalışan ve çalkantılı bir hayat yaşayan Ghasem filmin baş karakteridir. Başka iş arkadaşlarıyla her gün Tahran'ın farklı noktalarında işportacıların peşinden giden Ghasem normalde kavgacı biridir ve bu yüzden daha önce dövdüğü bir işportacının kan bedelini halen ödemektedir. İşportacılardan sürekli para ya da mal olarak rüşvet alan Ghasem aldığı malları kendi akrabalarına satar. Daha önce kavgalı olduğu ve belediyenin müdürlerinin başını belaya soktuğu için işten atılmak üzere olan Ghasem, kamyonet sahibi olabilmek ve sevmediği bu işten kurtulabilmek için elinden geleni yapar. Ghasem'in eşi babasından kalan mirasıyla ev satın almayı düşünür fakat Ghasem'in kamyonet hayali yüzünden sürekli birbirleriyle anlaşmazlık yaşarlar. Bu arada bir gün işportacıları kovalarken birinin mallarına el koyup onu döverek arabaya bindirir ve yol üstünde adam bir şekilde eşyalarını alıp kaçar. Cep telefonunu kaybeden ve bunun için Ghasem'i suçlayan işportacı ise telefonu geri alabilmek için Ghasem'in yardımına ihtiyaç duyar; onun evinin önüne gider kavga çıkartır, ertesi gün belediye binasına gidip Ghasem tarafından darp edildiğini ve dişinin kırıldığını, ihbarda bulunmak istediğini söyler. Daha önce kavga yüzünden başı belaya girmiş olan Ghasem ve yakın arkadaşı, işportacıyı önce para teklif ederek ardından ne isterse yapacaklarını söyleyerek ikna etmeye çalışırlar. Ghasem bir hurdacının mekanına gidip kaybolan telefonu zorbalıkla almalıdır. Telefon aslında işportacının kendi telefonu değil, büyük miktar parasını kaybeden bir zengin adamın telefonudur, parayı da işportacının eşi bir otobüste bir çantada bulmuş ve onu sahibine vermek istemiş. Parayı işportacı, ve daha önce uyuşturucu bağımlısı kocasına veren kadın sürekli kocasından şüphe eder. Ghasem ve işportacı telefonu aldıktan sonra paralar hakkında konuşmaya başlar ancak araba sürerken sert bir kaza geçirirler. Bu kazada işportacı çok ciddi

[415] "Sadde Ma'bar" (2017), Yönetmen: Mohsen Gharaei.

yaralanıyor ama çok ciddi zarar görmeyen Ghasem paraları alıp gider. Bir yandan Ghasem işportacının eşine işportacının parayı teslim ettiğini söyler, çünkü karısı bu kazayı adamın parayı vermediğinden dolayı başına gelen bir uğursuzluk olarak görür. Öte yandan ise, işportacıya karşı suçluluk duygusu hissettiği fakat paralardan da vazgeçemeyen Ghasem adama, her ne kadar inanmasa bile, o hengamede paranın çalındığını söyler. Ghasem'in eşi onu kamyonet hayalından vazgeçirebilmek için karnındaki çocuğu düşürmekle tehdit eder. Sonunda baba olma ve kamyonet sahibi olma hayalları arasında kalan Ghasem arkadaşına "eğer çocuğumu düşürmediyse yarın gidip bu parayı sahibine teslim edeceğim" lafını atarak başına gelen bu uğursuzluğu defetmek için ahlakçılığa başvurur. Sonu açık olan filmde Ghasem'in paraları teslim edip etmeyeceğini müphem bırakır.

Film hakkında birkaç noktaya değinecek olursak bu film kaldırım işgali birimindeki hem yöneticiler ile çalışanlar hem *İnzibat-i Şehri* güçleri ile işportacılar hem de çalışanların kendi aralarındaki karmaşık ilişkileri göstermektedir. Kaldırım işgali biriminin çalışanlarının iş durumu güvencesizdir, örneğin onlarla üç aylık geçici sözleşmeler yapılır ve her an işten atılabilirler. Dolayısıyla orada çalışanların bir kısmı ya üst yöneticilere yanaşarak ya da işportacılarla farklı ilişkiler kurarak başlarının çaresine bakarlar. Ghasem'e göre işportacılık sorunu hep vardır ve hep devam edecektir, o yüzden onlarla mücadele etmek yerine bazı alanların açık bırakılmasını savunur. Örneğin, bir operasyon sırasında onları korkutursun fakat kaçmaya çalışanların zarar görmesi engellenmelidir. Başka bir ifadeyle, Ghasem işportacılardan rüşvet alan, aldığı rüşveti kendi hakkıymış gibi düşünen bu tutumunun işportacıların işine de gelen Tahran'daki zabıtaların birçoğunun temsilcisidir. Fakat filmde Ghasem gibi olmayan zabıtalar da gösterilmektedir. Hatta Ghasem'in rüşvet aldığını bilen ve onu ihbar eden birileri de vardır. Bu gibi çalışanlar ise, filmde de olduğu gibi, bürokratik bir adalet anlayışına

inananlardır ve işportacıları vergi ödemediklerinden dolayı suçlu görürler ve işportacıların vergilerini ödeyen esnafa haksızlık yaptıklarını vurgularlar.

Filmdeki işportacı karakteri marjinal fakat zeki ve işini bilen biridir; istediğini belediye çalışanlarından alabilmek için kendi dişini sokup operasyon sırasında zabıta tarafından kırıldığını iddia edecek kadar gözü karadır. Daha önce uyuşturucu bağımlısı olan fakat şimdi temizlenmiş biri olarak işportacılık yapan adam eşinin bulduğu paraları sahibine teslim etmek ister ama buluşmayı ayarladığı gün Ghasem ve zabıtalar tarafından mallarına el konulur telefonu ise kaybolur. *Kaldırım* İşgali filmi maddi ve manevi/ahlaki değerler arasında kalanların çelişkilerini göstermeye çalışır fakat onları, hem Ghasem'i hem işportacıyı kaderciliğe inanan insanlar olarak tasvir eder; kadercilik/ahlakçılığa o kadar gereksizce vurgu var ki maddi olarak yaşam koşulları zor olan (işportacı) ya da hayallerin peşinden giden (Ghasem) insanların beklenmedik şekilde sahip oldukları büyük paralardan niye ve nasıl vazgeçtiklerinin hikayesini soyut dinci/hümanist indirgemelerle açıklamaya çalışır.

Diğer yandan hem işportacının hem de zabıtanın serencami aynıdır, yani son kertede ikisi de ahlakçı/vicdanlı insanlar olarak görülmektedir. "Haram" yada uğursuzluk getiren paraları kendi sofralarına getirmek istemeyen insanların benzer ahlaki kararlarının hikayesi sunulmaktadır. Buna ilaveten, filmin işportacılıkla ilgili indirgemeci yaklaşımının altını çizelim. Film boyunca işportacılık sorununun devam etmesi yalnızca yozlaşmış kamu görevlileri ile mağduriyetini kullanmayı bilen işportacının kanuna haykırı hareket etmesinden kaynaklanıyormuş gibi gözükür. Başka bir ifadeyle, yönetmen işportacılığa yönelik sorunları bireyler düzeyinde (zabıtanın rüşvet alması gibi) görmeye meyillidir ve bunu yaparken belediyeyi temize çıkarır halbuki Tahran Belediyesi, uygulanan kentsel poltikaların başlıca sorumlusu iken kendi görevlerini özel taşeron şirketlere devrederek yoksul insanları bir yandan, ve zabıtaların bir kısmını öte yandan, işportacı, dilenci, çöp toplayıcı, gecekonduda yaşayanları veya sokak çocukları gibi yoksul toplumsal kesimlerin birbirlerine düşmanlaşmalarının zeminini oluşturur.

Şekil 3. "Rahatsız etmeyin, belediye çalışmaktadır".

Şekil 4. Belediye görevlilerinin işportacılardan rüşvet/haraç almasını ima eden bir karikatür.

Resim 6. Tipik bir İnzibat-i Şehri güçlerinin müdahalesi.

Resim 7. İnzibat-i Şehri birimlerinde çalışan iki üniformalı genç.

4.4.4. İşportacılıkla Sosyo-Kültürel Mücadele

Sosyal mücadeleden kasıt toplumsal sınıfların kendi aralarındaki sınıfsal mücadelenin bir tezahürüdür. Siyasal-hukuki süreç bir yandan işportacılar ile devlet yöneticileri, egemen sınıflar ile karşı karşıya getirirken sosyo-kültürel süreç ise işportacıları kent yoksullarının bir parçası olarak orta sınıfların ve küçük burjuvaların *düşmanı* olarak tasvir etmeye çalışmaktadır. Bu iki süreç bir bütünlük oluştururken işportacılara veya işçi sınıfının alt katmanlarını oluşturan kent yoksullarına karşı devletin baskı ve ideolojik aygıtları tarafından sürdürülen hegemonik bir sınıf mücadelesidir. Dolayısıyla, bir önceki başlıkta anlatılan işportacıların esnaf ile ilişkilerini bir sınıfsal

mücadele olarak- sosyo-kültürel biçimler de dahil olmak üzere- algılamamız gerek. Esnaf, Tahran'da olduğu gibi, işportacılardan duydukları rahatsızlıkları gidermek için yalnızca belediyeye ve polise şikayet etmiyor aynı zamanda kendi örgütlülüğünü devreye sokarak devlete göz dağı vermek için de greve gidiyor. Tahran'da belediyenin posterlerinin yanı sıra esnafın kendi hazırladığı "burada seyyar satıcılık yasaktır" veya "tezgah açmak yasaktır" başlıklı posterler de görülmüştür. Sosyo-kültürel mücadelenin bir boyutu olan kamusal mekanlardaki belediyenin posterleridir. Bu posterler metroda, sokaklarda işportacıları ve işportacılığı farklı biçimlerde kötüleyerek onları bir türlü suçlu, haram para kazanan, insanların haklarını ihlal eden, Çinden gelen mallarıyla milli ürünleri ve dolayısıyla yerli işçilerin işlerini ellerinden alan kişiler olarak göstermektedirler.[416] Bunun yanı sıra popüler dergilerdeki karikatürler de benzer imajların üretilmesi işlevini görmüşlerdir.

Buna ilaveten, işportacılığı dini değerlere göre kötülemek ise bu sosyo-kültürel mücadelenin bir başka parçasıdır. Örnek verecek olursak, Öykünme Mercilerinin işportacılardan alışveriş hükmünün İslama göre ne olduğu konusunda verdikleri cevaplar şu yöndedir: "müşteriler işportacılardan alışveriş yaptığı ve işportacılar ise müşterilere mal sattığı için 'günah' işlemiş olurlar çünkü İslamı Nizamın kanunlarına haykırı olmak caiz değildir".[417] Kamusal mekanlarda da zaman zaman gerçek veya sahte hadislere istinaden seyyar satıcılığı veya kaldırım işgalini bir kabahat olarak gösteren posterler

[416] Bu durum İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin bir yöntemi olarak değerlendirilmelidir. İşçi sınıfı ve yoksulları birbirinden din, ırk ve dil gibi temeller üzerinden ayrıştıran bu sosyo-kültürel mücadele aslında İslam Cumhuriyeti'nin ne ölçüde işçi/emekçi düşmanı olduğunun ve milli burjuvazinin değerlerini benimsediğinin bir göstergesidir. Örneğin, 2015'te İslam Cumhuriyeti yıllarında bağımsız işçi örgütlerinin sürekli yasaklandığı ancak devlet yanlısı örgütler için bu yasakların geçerli olmadığı 1 Mayıs yürüyüşü devlet yanlısı Khane-i Kargar (İşçi Evi Sendikası) tarafından düzenlendi. Yürüyüşe katılan bazı işçilerin ellerine "işveren utan, Afganları kov gitsinler", "İranlı işçiler yabancı işçilere karşı desteklenmeli", "yabancı işçi ihraç edilmeli", "yabancı işçi eşittir İranlı işçinin işsiz kalması" gibi afişler verilmişti (bkz. "Tahran'da İşçi Yürüyüşünde Afgan İşçilere Karşı Provokasyon", BBC Persian, 01.05.2015). Bağımsız işçi şuraları ve sendikalarının yıllardır yasak olduğu, liderleri ve üyelerinin sürekli baskı altına alındığı ve hatta hapiste hükümetin ihmalleri yüzünden yaşamını kaybettiği İslami İran'da yöneticiler tarafından işçilere işsiz kalmalarının sebebi yabancıların, özellikle Afganistanlı işçilerin inşaat gibi sektörlerde çalışmaları gösterilmiştir. Dolayısıyla işportacılara karşı yürütülen bu mücadele işçi sınıfı ve yoksul düşmanı olan daha geniş bir mücadelenin parçası olarak değerlendirilmelidir.

[417] "Metrodaki İşportacılardan Alışveriş Yapmak Günah mıdır?", Farhang Haber Ajansı, 16 Haziran 2014.

yapılmıştır. Bu posterlerden birinde İslam Peygamberinin bir sözüne işaret edilerek "kaldırım işgali yapan ve gelen geçenlerin yolunu engelleyen kişi Allahın rahmetinden uzaktır" ifadesi kullanılmıştır. Tahran'da "Esnaf ve Pazarın İslamı Dernekleri Topluluğu" kendi *helal kazancı*nın altını çizmek için bir posterde "Resulullah şöyle demiştir: ibadetin 70 seviyesi var, en yüksek olanı **helal kazanç**tır" ifadesi görülmektedir.

Şekil 5. Canlı kuzu, sıcak çorba satan metrodaki işportacılarla ilgili alaycı bir karikatür.

Şekil 6. Metroda bir "yurttaşın" yoksul işportacılar tarafından kuşatılması.

Resim 8. Tahran Belediyesi'nin metroda yaptığı bir kamu spotu örneği: "ucuzculuk sebepsiz değil, işportacıların ucuz ürünleri geri dönüştürülmüş, sahte ve sağlıksızdır".

Resim 9. Tahran Büyük Pazar esnaflarının "helal kazanç" ile ilgili astığı bir poster: "Resulullah şöyle demiştir: ibadetin 70 seviyesi var, en yüksek olanı **helal kazanç**tır".

Karşı Atak

İşportacılara karşı her ne kadar sınıfsal bir mücadelenin farklı biçimleri sürdürülse de onlar sessiz ve edilgen kalmamıştır. Günlük bir yaşam mücadelesinin yanı sıra işportacılar zaman zaman kolektif eylemler yaparak haklarını savunmaya çalışmıştır. İşportacılar da, işçilerin mücadelesinden öğrendikleri taktikleri ara sıra uygulamışlardır. Belediye veya Meclis gibi binaların önünde toplanan, bağımsız örgütlenme/sendika taleplerini dile getiren, yönticilerden hesap soran, "kahrolsun işporta, yaşasın zabıta" gibi yaratıcı[418] sloganlar atan işportacılar yalnızca Tahran'da değil İran'ın birçok şehrinde kolektif eylemlerde bulunmuşlardır. İşportacıların sınıf mücadelesine yönelik baskılarına karşı verdikleri tepkinin hep aynı olmadığının altını çizmemiz lazım. Bu gibi kolektif eylemlerin, mücadelenin olmadığı zamanlarda bazı işportacılar çaresiz kaldıkları için yaşamlarına son veriyorlar. Mallarına el konulan işportacılar bazen kendilerini metronun önüne atarak bazen ise yakarak intihar etmiş veya intihar teşebbüsünde bulunmuşlardır.[419]

Sivil toplumda ve sosyal medyada da sürekli belediyenin politikalarını eleştiren ve işportacıların haklarını savunan gruplar, farklı amaçlarla ortaya çıkmıştır.[420] Bir yandan internetin yayılması ve sosyal medyanın gelişmesi, öte yandan kolektif eylemlerindeki yeni gelişmelerle birlikte artık belediyenin yaptığı müdahalelerin haberi veya görüntüsü birkaç dakikada kamuoyuna yayılır ve hızlıca tepki görür. Kamuoyunun vereceği tepkiye yönelik olarak farklı kampanyalar ortaya çıkar ve bazı konularda az da olsa failler hesap vermeye zorlanırlar.

---

[418] 2018'de İran'da Yoksul Ayaklanmaları ülkeyi sarstı. Bu ayaklanmalarda işçiler, kent ve kır yoksulları hayat pahalılığına, fabrikaların iflas edilmesine, maaşların aylarca ödenmemesine gibi konulara karşı özellikle taşra şehirlerinde süren geniş kitlesel protestolar düzenlediler. Bu protestolarda yaratıcı bir şekilde "klasik" olarak bilinen sloganlar protestocular tarafından tersine çevirerek atıldı. Bu yaratıcı sloganlar atıldığında "yöneticilere doğrudan hakaret" içermedikleri için aslında polis ve emniyet güçlerini bir çıkmazda bırakır zira polisin eylemlere müdahalesini sağlayan gerekçelerinden biri yöneticilere yönelik hakaret içeren davranış ve sloganlardır. İlk kez Arak şehrindeki Hepko İşçileri tarafından atılan "kahrolsun işçi, yaşasın zalim" sloganı hızlıca yayılarak Karaj'te işportacıların yerel belediye binasının önünde protesto ettikleri sırasında "kahrolsun işporta, yaşasın zabıta" olarak atıldı. 2018'deki Yoksul Ayaklanmalar 4. bölümde ele alınmıştır.

[419] İntihar teşşebüsleri arasında kendini yakmak veya metronun önüne atmak en yaygın biçimlerdir. Bir örnek için bkz "Cumhuri Caddesi'nde bir işportacı kendini yaktı", İtimad Gazetesi, 01.03.2016.

[420] Bu kampanyaların bazıları kent, işçi, çocuk ve kadın aktivistleri tarafından yürütülür. Bazı kampanyalar ise devleti savunmak ve belediyeyi eleştirmek üzere siyasi cereyanların iç çatışması dolayısıyla ortaya çıkar.

4.5. Ankara'da İşportacılık

Daha önce belirttiğimiz gibi işportacılığın farklı biçimleri vardır. Bu biçimler farklı ülkelerde, şehirlerde veya şehrin farklı noktalarında değişiklik gösterebilir. Ancak bu çalışmada ele alınan tanıma göre işportacılığın en bariz özelliği gayriresmı bir faaliyet olmasıdır. Bu noktadan hareket edecek olursak araştırmamızın sahası olan Kızılay'da Karanfil ve Yüksel caddeleri üzerindeki işportacılar ile ilgili birkaç noktaya değinmemiz gerekir. Bu bölgedeki her gece 21.30'dan 24'e saatleri arasında tezgah açan işportacıların herhangi bir "resmiyeti" yoktur. Her ne kadar sokaklarda tezgah açabildikleri için yayalar tarafından "resmi" veya kendi aralarındaki gibi "izinli" olarak görünseler bile onların faaliyetlerine yönelik herhangi bir izin veya resmiyet söz konusu değildir. Dolayısıyla Çankaya Belediyesi'nin son zamanlardaki göz yumma politikasını resmi bir uygulama olarak değil işportacılara karşı daha az maliyetli bir taktik olarak algılamak lazım. Aksi takdirde Çankaya Belediyesi isterse, Kızılay civarında sürdürdüğü 2.5 saatlik göz yumma taktiğinden vazgeçip bölgedeki işportacıları kaldırımlardan tasfiye edebilir. Göz yumma politikası son yıllarda zaman zaman yaşanan müdahale yönteminin beklendiği gibi sonuçlanmadığı gerekçesiyle belediyenin gündemine gelmiştir. Dolayısıyla, bölgedeki işportacıların 2.5 saat gibi az bir zaman diliminde tezgah açabilmeleri, aslında yıllar boyu işporta ve zabıta arasında devam eden bir çatışmanın geldiği son nokta neticesi olarak algılanmalı.

Ankara'daki bitpazarları, sosyete pazarları, semt pazarlarındaki satıcılık faaliyetini bir kenara bırakırsak sokak satıcılığı Kızılay bölgesindeki seyyar ve sabit satıcılık biçiminde en büyük görünürlüğe sahip olan gayriresmi satış bölgesidir. Bu çerçevede Yüksel ve Karanfil sokaklarında çalışan 9 işportacı ile görüşme yapıldı. Ayrıyeten bir zabıta amiri ile de mülakat gerçekleştirildi. İlerleyen sayfalarda görüşmelerden çıkan sonuçları, Tahran'daki görüşmelere benzer nitelikte analiz ederek, dört ayrı başlık altında ele alınacaktır.

4.5.1. İş Olarak İşportacılık

Tablo 4. 'iş olarak işportacılık' ile ilgili veriler

Görüşmeciler	Önceki iş deneyimi	İşportacılık tecrübesi	İş olarak işportacılık
1. kitap satıcısı	Yok	5 yıl	Mecburiyet
2. poster satıcısı	Garson	1.5	Tercih
3. mum satıcısı	Hala çalışan (hastane çalışanı), ikinci iş işporta	5 yıl	Tercih
4. el yapımı ürünler satıcısı	Sağlık işçisi	1.5 yıl	Mecburiyet
5. kitap satıcısı	Çobanlık, şoförlük, çifçilik	5 yıl	Mecburiyet
6. çanta satıcısı	Çanta temircisi	4 yıl	Mecburiyet
7. küpe ve kolye satıcısı	İnşaat işçisi	3 yıl	Mecburiyet
8. ikinci el giysi satıcısı	İnşaat işçisi	5 yıl	Mecburiyet
9. ikinci el oyuncak satıcısı	Nakliyatçi	9 yıl	Mecburiyet

Kızılay'daki görüşülen işportacıların çoğu daha önce ya işçilik ya da esnaflık yapmıştır. İşten atılan kişiler veya çalışma yaşamlarında sakatlık yaşayanlar hepsi mecburiyetten işportacı olmuş, tercih olarak işportacı olmayı seçenler görüşmeciler arasında yalnızca iki kişiydi, bu görüşmecilerden ilki gündüz hastenede çalışan ve ek iş olarak işportacılık yapan biriydi ve diğer görüşmeci daha önceden işi olmayan bir ünivesite öğrencisiydi. Bir iş olarak işportacılık bir yandan hemen herkesin yapabileceği basit bir iş olarak görülür, gerçekte özel beceriler gerektiren bir faaliyet olarak ortaya çıkar. Başka iş imkanı olan kişiler çoğunlukla işportacılığı tercih etmezken az da olsa işportacılığı sabit bir iş olarak görenler de vardır:

> "Ben kendi mesleğimi yapabilirsem oraya girebilirsem bir daha işportacılık yapmam, başka bir alternatifim olsa onu tercih ederim" (5. No. görüşmeci, erkek, yaş 29).
>
> "İşportacılık her hangi bir işçinin yapabileceği bir iştir bence, az sermaye ile başlayabilirsin ve bu durumları iyi olmayan insanlar için bir fırsattır. Tabi ki bundan iyi başka bir iş imkanım olursa onu tercih ederim ama benim gibi kolu sakat olanlar için pek öyle bir imkan yoktur" (7. No. görüşmeci, erkek, yaş 30).
>
> "Bence işortacılık tam benim gibi insanların yapabileceği bir iştir, işten atılmışsın başka bir iş bulamıyorsun, burada kafana göre çalışabilirsin, yani istediğin gibi çalışıyorsun, zabıta dışında kimseye hesap varmiyorsun, patron sensin işçi de sensin istediğin gibi yapıyorsun" (8. No. Görüşmeci, erkek, yaş 40).
>
> "Birinci işimin parası ihtiyaçlarıma yetmiyor buyüzden ek maaşa ihtiyacım var. İşportacılığı başka bir iş ikmanim olursa bile tercih ederim, çünkü iyi bir iştir ve esnaftan daha iyidir" (3. No. Görüşmeci, erkek, yaş 28).

Ankara'daki görüşmelere dair başlangıçta değinmemiz gereken ilginç bir husus vardır. Tahran'da sayıları az olsa bile devletin bu alandaki ideolojik söylemine benzer şekilde işportacılığı bir girişimcilik teşebbüsü olarak görenler vardı. Ankara'daki görüşülen işportacıların hiçbiri işportacılığı bir iş olarak zengin olmanın yolunu açaçak bir şey olarak algılamıyorlar. İşportacılık onlar için bir geçim kaynağıdır, hatta çoğunlukla geçici bir geçim kaynağıdır. İşportacıların* elde ettikleri gelir ise en iyi ihtimalle asgari ücrete tekabül eder, çoğunlukla bu meblağın altında kalır, satışın çok iyi olduğu zamanlarda üstünde olur. Normalde geliri en iyi ihtimalle ayda asgari ücrete tekabül eden bir iş olan işportaclığın dışarıdan nasıl görüldüğüne dair sorulan soruya cevap veren işportacılar bu işin "olumsuz imajları" içerdiğine işaret ettiler:

> "İnsanların hor gördüğü, genelde acıdığı, karanlık tiplerin yaptığı, sahtekarlık olarak gördükleri bir iştir" (5. No. görüşmeci, erkek, yaş 29).
>
> "Biz, işportacılar ve sokakta başka çalışanlar, hepimiz toplumda istenmeyen, sevilmeyen, hor görülen insanlarız ve toplumun önyargılarının geçerliliğini kendi elimizle tasdik etmemeliyiz" (6. No. görüşmeci, erkek, yaş 55).

4.5.2. Esnaf-Zabıta ile İlişkiler

Tablo 5. Esnaf-zabıta ile ilişkilere yönelik veriler

Görüşmeci	Zabıtayla gerilim tecrübesi	Zabıtaların değerlendirilmesi	Esnaf ile gerilim tecrübesi
1. No. (Kitap satıcısı)	"Mallarımızı alırlarsa kolayca geri alamıyoruz alabilirsek bile eksik veriyorlar. Zabıta saldırırsa demir ve sopa ile geliyor, kafa kol kırar. Son zamanlar OHAL'le birlikte işimiz daha zor oldu. Bize pis şeyler söylüyorlar. Biz burada kimseye para vermeyiz".	"Zabıta emirlere tabidir çünkü aylık maaş alıyor"	yaşamamış
2. No. (poster satıcısı)	"Fakat 5 dakika öncesinden açmıştım bir sefer ve zabıta bana doğru bağırmaya başladı. Bazen de biri erken açtığı için ona bir şeyler yapıyorlar mesela karşıdaki tezgaha saldırdılar bir sefer ve onun şeylerini kırdılar. Burada bu işe siviller müdahale etmez".	Zabıtalar iyi davranıyor. Ne zaman tezgah açabileceğimizi anlatıyorlar. Zabıtalar emirlere tabiler ve genelde çok rahat insanlar görünüyorlar, bizim duruma göre çok daha rahatlar.	Sorun yaşamamış
3. No. (mum satıcısı)	Çalışma saatlerimiz belli olduğu için zabıta işimize karışmaz fakat erken açarsan sana bulaşırlar. Onlarla bir sıkıntı yaşamadım ben. Kavga edersen kolaylıkla mallarını götürürler, siviller de aynı şekilde davranıyorlar. Zabıtalar bizden fazla para kazanıyor, biz kavgadan kaçıyoruz çünkü kavga varsa iş yok, satış olmuyor, müşteri kaçıyor. Mallar zaptedilirse onları geri alamazsın, imha ederler onları. Mallar giderse kimseye şikayet edemem. Polis isterse bize sert tepki verebilir ama zabıta ile arasındaki görevler farklı. Zabıta ilk bizi uyarıyor, küfrederse sorun çıkar, biz onları zabıta amirine şikayet edebiliriz, o da isterse sorun çıkaran görevlilerin yerini değiştirebilir".	"Zabıtalar bizden fazla para kazanıyor, biz kavgadan kaçıyoruz çünkü kavga varsa iş yok, satış olmuyor, müşteri kaçıyor".	
4. No. (el yapımların satıcısı)	"Zabıtalarla bir sıkıntı yaşamadım, belirli bir saat var, ondan 5 dakika önce gelirseniz onlar gelip eşyalarınızı götürürler ve onları bir daha geri alamazsınız. Siviller bulaşmıyor bize. Benim mallarım zaptedilirse onları geri almaya çalışırım, fakat onları çok pis yerlerde koyuyorlar geri alırsan da işine yaramayabilir. Devlet ve belediye bizi pek sevmiyor." "genel yaklaşımı kaba, aşağılayan ve yukarıdan bakıştır. Kadın olunca bazen daha zor oluyor, kaba küvvet konusunda. Burada tezgah açmak için kimseye para vermiyoruz.".	"Açıkçası zabıtalarda hem kibar hem kaba davrananlar var, değişiyor. Ama onların genel yargısı ve davranışı kabadayı gibidir".	Sorun yaşamamış fakat esnafın işportacıları sevmediğini dile getiriyor.
5. No. (Kitap satıcısı)	"Zabıtayla sorunlarımız oluyor, bazen geliyor kaldır diyor, yasak diyor, sahte değil diyorum sahtedir diyor, bahane arıyor, bunu satmak yasak diyor. Yani polis de devlet de bizi sevmiyor aslında sokak insanları olarak". "Ben zabıtadan hiç kaçmadım çünkü sahte kitap satmıyorum. Korsan kitap satanlar kaçıyor, korsandan bana ceza yazamıyor bende korsan olmadığı için zabıta zaten malı götürüyör. Zabıta bu şekilde ceza veriyor yani malları götürüyör polis ama ceza yazar. Mahkamelik yapar polis yaparsa. Siviller de hepsi bizi gözetiyorlar bizi sevmiyorlar, ters, kötü davranıyorlar. Polis normal bir insan gibi konuşmaz bizle, aşağılamaya, azmaya çalışır". "Resmi biri dışında biri gelirse buraya buradan çıkamaz ancak devlet gücüyle bizi bastırabilirler. Devletin kimliğiyle yani.".	"Zabıta veya polisler kendisine paraya satmış insanlardır, para için devletin bekçiliğini yapar, maaş için herşeyi yapar yani, haysiyeti yoktur, buradaki insanın emeğine saygısı yoktur yani. Polislik zaten torpille girilen iştir. Gidersiniz iktidarı yağlarsınız onları sizi oraya sokarlar, bekçilik yaparsınız.". "Davranış olarak zabıta ve polis arasında bir fark yok ikisi de aynıdır devletin adamı aynıdır. Mudahale anında küfrederek bağırıyorlar. suçlayarak kaba bir üslupla. İnsani bir söylemleri yok. Burada mafya yok biz kimseye para vermeyiz biri para almaya çalıştı biz onu dövdük ona yeltenenler oluyor, para toplayanlar oluyor ama dayak yiyip gidiyor. Burada oturtmayız. ".	"Esnafla pek sorun yaşamadık biz 9.30'ta açtığımız için esnafın çoğu kapatmış oluyor. Zaten önceden gündüz 5'te açılıyordu 9.30'a çekildi esnaf problem yaptı diye. Şu an esnaf kapattığı için bizimle bir şeyi olmuyor.".
6. No. (çanta satıcısı)	"Onlar devlet memuru, maaşları yerinde, işleri bal gibi, istedikleri gibi yaşıyorlar. Bizim zabıta ile hep bir sorunumuz var, hatta ortalık sakınken bile bizi sevmediklerini biliyoruz. Onlarla çok bağrışmıştık". "Kavga olursa çok pis şeyler oluyor, malları da götürüyorlar bir şey de yapamazsın. Biz de kavga olsun istemeyiz, zamanı gelirse belki de bulaşırız ama genel olarak kavga etmeyi bir yöntem gibi görmüyoruz, ne olursa olsun kavga eninde sonunda onların işine gelir, ona istinadan polisi çağırıyorlar, bizi mahkemelik bile edebiliyorlar". "Devlet ve belediye bizim düşmanlarımız çünkü sadece düşman seni bitirmeye çalışır. Polis ve zabıta aslında pek farklı değiller sadece görevleri farklı, ikisi de zora dayalı bekçilik yapan sistemler. Mudahale anında küfrediyorlar, mudahale olmasa da bazen aşağılayıcı konuşuyorlar bizle. Ben para vermiyorm kimseye, başkaları da vermezler".	"Zabıta dediğin adamlar birilerini kovalamak ve yerinden etmek için dünyaya gelen insanlardır. Amirlerini bilmiyorum, ama buradakilerin hepsi vucutları iyi, güçlü, kavgacı genç insanlar. Niye uzun boylu güçlü birini çalıştırıyorlar sence çünkü adamın teki kavga etmeye hazır olmayı her hangi bir tehdite karşı hazırlıklı olması gerekiyor. Onlar da sonuçta işçi ve emekçi ama yanlış yerde işçilik yapıyorlar, millete halka karşı yapılır mı bu? Paraya karşı bedenlerini satıyorlar belediyeye, onlar da istediği gibi bu bedenleri çalıştırıyorlar. Belki onlarla aynı mahalleden geliyoruz, genel maddı durumumuz benziyordur ama onlar sokakta ezenler ve biz ezilenleriz. Bu başka, bir savaş gibi, onlarla aramız hayatta iyi olmaz, zabıta senin hemşehrin olabilir, aynı köken veya kültürden gelmiş olabiliriz ama burası bir mücadele alanı, biz hayatta kalmaya çalışırken onlar hayatımızı. elimizden almaya çabalıyorlar bir türlü engelliyorlar geçinmemizi".	Sorun yaşamamış
7. No. (çanta satıcısı)	"Siviller normalde pek bulaşmıyor bize fakat son zamanlarda OHAL'le birlikte daha cesaret bulup bize karışıyorlardı çünkü bildiğin gibi buraya polis ekipleri yerleştirdiler". "Biz de isteriz ki devlet ve belediye bizi sevsin, bize yardım etsin fakat böyle olmuyor, bizi fazlalık olarak görüyorlar, yardım etmek istedikleri zaman ise çok üstten bir bakışla bunu yapıyorlar sanki bize lütuf yapıyorlarmış gibi". "Zabıta aslında polisin daha yumuşak halıdır, yani bir türlü belediyenin polisi gibi bir şey. İkisi de düzeni koruyorlar, polis daha sert müdahalelerle ve zabıta daha yumuşak yöntemler ile fakat bazen tam tersi de olabilir, mesela polisler bazen bize daha iyi davranıyorlar ve zabıtalar daha sert. Zabıta bir müdahale ederse operasyonun boyutlarına göre davranır. Emirler yakalamak veya zaptetmek yönünde ise fiziki şiddet kullanarak onları yerine getiriyorlar, ama emirler uyarlamak yönünde ise azarlayarak veya bağırarak işlerini yerine getiriyorlar".	"Zabıtanın bizi sevmediğini çok iyi biliyoruz, onların görevi bizi kovalamak bizim işimiz ise onlardan kurtulmaktır. Aslında biz de onları sevmiyoruz ama bizim onlara bir zararımız yok onlar isterse bize zarar verebilir yani bizi mağdur bırakabilirler". "Ben zabıtayı pek olumlu değerlendirmiyorum. Evet onların arasında da maddi durumu iyi olmayanlar vardır muhakkak ama yaptıkları iş sadece devletin işine geldiği için onlar vatandaşlardan çok uzaklar, yani vatandaşların hayatını kolaylaştırmak yerini sadece devletin istediğine bakarlar".	Sorun yaşamamış
8. No. (küpe ve kolye satıcısı)	"Zabıta kendini buranın sahibi olarak hissediyor, yani aslında da öyle belediye babasının mirasiymiş gibi davranıyor bizimle. Müdahale ederse zabıta mallara el koyup götürüyör ve geri alamazsın normalde. Kavga olursa dövüşüyörüz ama kimse kolay kolay kavga etmek istemez çünkü sonuçta onlar devletin mamurları ne yaparlarsa koruyorlar". "Mallar giderse gitmiştir, peşinden gidersen bile alamayabilirsin. Bazen de eksik veriyorlar. Son zamanlarda çok ciddi kavgalar olmuyor, ama eskiden kafa kol kırıyorlardı, kökoreççilerle büyük kavgalar etti zabıta. Büyük operasyonlar olmuştu birkaç sene önce. Sopayla gelip saldırırdı". "Devlet ve belediye düşman gibi davranıyor bizimle, bizi normal bir vatandaş olarak görmüyorlar, sanki bizim hakkımız yok. Sevilmediğimiz ortada, onu hep bize hatırlatıyorlar. En iyi şekilde bize yukarıdan bakıyorlar, sanki onların yardımlarına muhtacız gibisine".	"Zabıtalar tam mamurlar, devlet ne derse yaparlar, belediye ne derse uygularlar. İçinde çakalı da var hırsızı da, her yerdeki mamurlar da var ama yeri gelince başkaları ezebilen insanlar da var, belki bunların sayısı fazladır, bilmiyorum.".	Sorun yaşamamış
9. No. (ikinci el giysi satıcısı)	"Zabıta devletin bekçisi dostum, tam polisler gibi". "Zabıta sopa ile gelirdi yanına da eşkiya getirirdi, iyice hatırlıyorum onlara yıldırım deniyordu, hemen gelip müdahale ederlerdi. İşte görüyürsun zabıta isterse çevik bile olabilir, mekan basabilir yani, bunlarla nasıl ilişki kurabilirsin ki?".	"Aralarında yoksulu da var, parası olanı da var, devlet veya belediye emrediyor onlar da ayak uyduruyorlar, onların işi o yani".	Sorun yaşamamış

Kızılay'daki işportacılar genelde zabıtaları devlet memuru, polise benzeyen, kaba, kavgacı gibi sıfatlarla anlatmışlardır.[421] Son yıllarda zabıtayla çok karşı karşıya gelmeyen işportacılar bunun nedenini bölgede belirli saatlerde çalışabilme izinleri olmasına bağlıyorlar. Belirlenmiş saatlerden önce zabıtanın tezgah açtırmadığını dile getiriyorlar. Zabıtayla pek kavga etmek istemediklerini de söylediler. Mallarına el konulduğu zaman onları bir daha kolayca geri alamadıklarını belirtten işportacılar, el konulduğunda zabıta depolarına kaldırılan malların miktarlarının eksildiğini ifade ediyorlar. Zabıta ve devleti aynı eksende gören işportacılar zabıtayı devletin bekçileri gibi değerlendirip devletin üstten bakışının uzantısını zabıtada da fark ediyorlar. Ayrıca bir müdahale/operasyon sırasında zabıtanın ne denli şiddet kullanmaya meyilli olduğunun farkında olduklarını söylüyorlar. Kızılay'daki işportacılar tezgah açabilmek için kimseye, zabıta dahil olmak üzere, rüşvet/haraç gibi bir ücret vermiyorlar ancak eskiden bu gibi ilişkilerin yaşandığını konuşulanlardan ve şahit olan satıcılardan bilirler:

> "Mallarımızı alırlarsa kolayca geri alamıyoruz alabilirsek bile eksik veriyorlar. Zabıta saldırırsa demir ve sopa ile geliyor, kafa kol kırar" (1. No. görüşmeci, erkek, yaş 30).
>
> "Kavga edersen kolaylıkla mallarını götürürler, siviller de aynı şekilde davranıyorlar. Zabıtalar bizden fazla para kazanıyor, biz kavgadan kaçıyoruz çünkü kavga varsa iş yok, satış olmuyor, müşteri kaçıyor. Mallar zaptedilirse onları geri alamazsın, imha ederler onları. Mallar giderse kimseye şikayet edemem" (3. No. Görüşmeci, erkek, yaş 28).
>
> "Devlet ve belediye bizi pek sevmiyor. Genel yaklaşımı kaba, aşağılayıcı ve yukarıdan bakıştır. Kadın olunca bazen daha zor oluyor, kaba kuvvet konusunda" (4. No. Görüşmeci, kadın, yaş 35).
>
> "Zabıta dediğin adamlar birilerini kovalamak ve yerinden etmek için dünyaya gelen insanlardır. Amirlerini bilmiyorum, ama buradakilerin hepsi vucutları iyi, güçlü, kavgacı genç insanlar. Niye uzun boylu güçlü birini çalıştırıyorlar sence çünkü adamın teki kavga etmeye hazır olmayı her hangi bir tehdite karşı hazırlıklı olması gerekiyor. Onlar da sonuçta işçi ve emekçi ama yanlış yerde işçilik yapıyorlar, millete halka karşı yapılır mı bu? Paraya karşı bedenlerini satıyorlar belediyeye, onlar da istediği gibi bu bedenleri çalıştırıyorlar" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 25).
>
> "Ben zabıtayı pek olumlu değerlendirmiyorum. Evet onların arasında da maddi durumu iyi olmayanlar vardır muhakkak ama yaptıkları iş sadece devletin işine geldiği için onlar vatandaşlardan çok uzaklar, yani vatandaşların hayatını kolaylaştırmak yerine sadece devletin istediğine bakarlar" (7. No. Görüşmeci, erkek, yaş 25).

[421] Bu husus aynı bölgede birkaç yıl önce saha çalışması yapan Özkazanç ve Ağtaş'ın çözümlemelerinden farklılık göstermektedir. Özkazanç ve Ağtaş zabıtanın tasvirini işportacılar nezdinde şöyle ifade etimiştir: "Seyyarın gözünde zabıta figürü, sonradan gerilen olumsuz ilişkilere ragmen, halen büyük ölçüde pozitif veya nötre bir karakter olarak beliriyor. Zabıta asıl olarak kendi görevini yapan ve yapmaya zorlanan biri olarak değerlendiriliyor. Burada dikkat çeken bir eğilim, seyyarın zabıtayı kamu gücünü veya devlet otoritesini temsil eden bir güç olarak değil, sosyal statüsü kendine yakın ve kendinden aşağı olan bir halk kesimi olarak görmesi" (Özkazanç ve Ağtaş, 2017: 51-52).

> "Zabıta devletin bekçisi dostum, polisler gibi (...) Zabıta sopa ile gelirdi yanında da eşkiya getirirdi, iyice hatırlıyorum onlara yıldırım deniyordu, hemen gelip müdahale ediyorlardı. İşte görüyürsun zabıta isterse çevik bile olabilir, mekan basabilir yani, bunlarla nasıl ilişki kurabilirsin ki?" (9. No. Görüşmeci, erkek, yaş 50).

Kızılay bölgesindeki işportacıların söylediklerine göre, son zamanlardaki siyasi olaylar toplumun her yanını etkilediği gibi onların işini de etkilemiştir. Ankara'da 2016'daki 5 ay içerisinde peş peşe meydana gelen patlamalar ile OHAL'ın ilan edilmesiyle birlikte sokaktaki kolluk kuvvetlerinin, sivil polislerin ve genel olarak emniyet güçlerinin görünürlüğü artmıştır. Yüksel Caddesi'nin polis tarafından abluka altına alınması, işportacılara göre hem sokağın mahiyetini değiştirmiş hem de onların işini zorlaştırmıştır. Polislerin sürekli konuşlandığı bir yerden insanlar geçer, fakat birçok kişi polislerin etrafında dolaşmak istemediği için sokakları eskisi gibi kullanmamaktadırlar ve bu da işportacıların işi açısından olmusuz bir etki yaratmıştır.[422] Bu olguyu Ayşen Uysal 15 Temmuz Darbe girişiminin sonuçlarından biri olarak değerledirirken iktidar tarafından kışkırtılan bu süreci "sokakların muhafazakarlaşması" olarak adlandımıştır.[423] Bunun yanı sıra, OHAL'ın yarattığı ortamın başka bir sonucu ise polis/sivil polislerin işportacılara müdahale olanağı olmuştur:

> "Şimdi işportacılık daha kötü, sokakta polis var, OHAL yüzünden, gösteri yok, insan yok her taraf sivil polis burada daha önce bomba patladığı için insanların bir çoğu artık sokağa çıkmıyor önceden daha kalabalıktı burası. Burada çok insan gezerdi burası siyasi bir sokaktı öğrenciler, sendikalar, kadın hakları, lgbt'ler, feministler, bir sürü insan vardı şu an hiçbir düşünce durumu yok burada toplanmak yasak o yüzden de burada insan yok insanlar tedirgin. Şu an katı bir despotizm var işler de zayıf daha kötü yani. Çünkü sokakta insan yok." (5. No. Görüşmeci, erkek, yaş 29).
>
> "Siviller normalde pek bulaşmıyor bize fakat son zamanlarda OHAL'le birlikte daha fazla cesaret bulup bize karışıyorlar çünkü bildiğin gibi buraya polis ekipleri yerleştirdiler" (7. No. Görüşmeci, erkek, yaş 30).
>
> "Eskiden işportanın durumu daha iyidi yani satış olarak iyidi, onu ekonomik durum ve gündem etkiliyor, mesela bizim sokağın koşulları etkiliyor, biliyorsunuzdur burada Nuriye ve Semih'in eylemleri vardı o yüzden polis geldi, seyyar karakol koydular sokağa.

[422] Bu hususu bizim görüşmecilerimiz dışında Konur'da işportacılık yapan başka satıcılar da dile getirmiştir: "Turgay Yalçın, Konur'da kurulan seyyar karakol ve polislerin varlığını eleştiriyor. Daha önce böylesi bir ortamla karşılaşmadığını, sokakta taşkınlık çıkaran, küfreden ve faşizan hareketlerde bulunan insanların çoğaldığını belirten Turgay, "Kültür-sanat faaliyetlerinin olduğu sokak, Ankara Sincan'dan farksız bir sokağa büründü" diyerek, şu ifadeleri kullanıyor: "Konur gibi bir sokakta seyyar karakolun kurulması ciddi bir sıkıntıdır. İnsanlar haliyle bu karakolu gördüğünde paniğe kapılıyor. Orada durmak ve oyalanmak istemedikleri için hızlıca geçiyor. Çok özgür bir yer olan Konur, OHAL'den sonra bir anda değişik bir profile sahip oldu" ("Ankara'nın Üniversiteli İşportacıları: OHAL'le Sokaklar Daha Güvensiz Hale Geldi", Gazete Duvar, 17 Nisan 2018).

[423] Uysal, 2017.

> Polislerle sıkıntı yaşamadık fakat onların burada durmaları farklı bir şekilde bizi etkiliyor, mesela insanlar daha az burada vakit geçirmeyi tercih ediyorlar yani bir şekilde kaçıyorlar buradan" (4. No. Görüşmeci, kadın, yaş 35).

4.5.3. Başka İşportacılar ile İlişkiler

Daha önce Tahran'da işportacılık başlığı altında aktarıldığı gibi, genel olarak işportacılar arasında rekabete dayalı ya da arkadaşlık-hemşehrilik-mahalle kültürüne dayalı ilişkilerin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Ankara Kızılay bölgesindeki işportacılar arasındaki durum ise bundan farklı değildir. Dahası sosyo-politik ayrışmaların keskin bir hal aldığı Türkiye'de farklı dayanışma ağları da devreye girer. Görüşülen işportacıların neredeyse hepsi arkadaşlık ilişkilerine sürekli gömderme yapmış, kendi aralarında kurdukları dayanışma ağlarının önemine işaret etmişlerdir. Kendi tezgahların yanında tezgah açan satıcıları *tezgahtaş* olarak adlandırmaktadırlar. Bölgedeki işportacılar arasında genelde eskiler ve yeniler olarak bir çizgi çizilmiştir. Bu bağlamda eski işportacılar olanlar daha çok tanınmış, sözleri geçen kişilerdir. Dayanışmacı tavırları ve kollektif eylemlere olan yatkınlıkları dikkat çekmektedir. Yeniler ise daha bireysel eğilimlere sahip, eski işportacı ile vakit geçirmeyen sadece işleriyle meşgul olanlardır:

> "İşporta olarak aramızda dayanışma var. İş dışında bazı arkadaşlarla takılıyoruz. Bize kaldırım sahaflar diyorlar. Eski işportacılar arasında, ben de dahilim, dayanışma ağları daha güçlü. Yeniler pek takmıyorlar. Başka işportacılarla aramız iyi sadece sattığımız malın aynısını sattırmıyoruz çünkü kendi işimiz kesat olur" (1. No. Görüşmeci, erkek, yaş 30).

> "Biz işportalar olarak birbirimizi aşağı yukarı tanıyoruz, biliyoruz yani. Benim daha çok yanımdaki tezgahlarla ilişkim var, konuşuyoruz, tartışıyoruz birbirimize yardımcı olmaya çalışıyoruz. Ama çalıştığımız saatler dışında pek ilişkimiz yok, her birimizin farklı bir ortamı var, o yüzden (...) Eski işportacılar daha çok kendi aralarında takılıyorlar, bizim gibilerse yenilerle takılıyor" (2. No. Görüşmeci, erkek, yaş 23).

> "İşportalar arasında genel bir dayanışma var, onun yanında bir rekabet de var, normalde arkadaşlar arasında dayanışma ağları daha güçlü, yoksa kimse başına başka bir rakip istemez" (4. No. Görüşmeci, kadın, yaş 35).

> "(...) Yan yana açtığımız için akraba gibi olmuşuz, arkadaşız yani. Burada öyle bir yarış yok zaten iki saat çalışıyorsun öyle yarışlar çok zor olabiliyor (...) eski ve yeni işportacılar arasında çok fark yok, aynılar, eskiler arasında dayanışma daha güçlü yeniler birşey bilmiyor kimseyi tanımıyor korkuyor yani, eskiler daha tecrübeli olduğu için böyle oluyor"(5. No. Görüşmeci, erkek, yaş 29).

> "Ben kendim genç ama eskiyim, 5 yıl oldu bu yaz. Eskilerin tecrübeleri fazla, ilişkileri geniş herkesi tanıyorlar herkes onları biliyor, bu bence fark yaratır, yeni olanlar da illa ki tecrübe ediniyorlar ama bazıları kalıcı olmadığı için bazı ilişkilere girmiyorlar belki gerek

> duymuyorlar. Ama onların arasında durumu kötü olanlar daha hızlı ortamla uymaya çalışır" (6. No. Görüşmeci, erkek, yaş 25).

Bölgedeki işportacılar yalnızca normal arkadaşlık ilişkileri sürdürmemiş aynı zamanda kendilerini korumak adına *Sokak İnisiyatifi* adı altında bir dayanışma ağı da hayata geçirmişlerdir. Sokak İnisiyatifi daha eski olan işportacıların fikriyle ortaya çıkan gayriresmı bir kolluk birimi gibi işlev gören bir yapılanmadır. Görüşmelerden anlaşılan bu grubun iki temel amacı vardır: zabıtayla sorun yaşayan işportacılara yardım sağlamak için zabıtayla pazarlık yapmak ve daha önemlisi tezgahları, işportaları koruyan bir mikro grup oluşturmaktadır:

> "Burada Sokak İnisiyatifi diye birşey var, böyle eski biri var, sözü geçiyor her yerde, onun için bile kavgaya gidenler var. Fakat bu inisiyatif için bizi davet etmediler" (2. No. Görüşmeci, erkek, yaş 23).
>
> "Sokak inisiyatifi var, mesela kitapçılarla koordineyiz başka biri gelse açtırmayız. Bizimkilerden birine bir şey derse birleşiriz yani. İnisiyatif var, koordinasyon var. Bir problem olduğunda toplanırız. Zabıta müdahale ederse toplanılır, burada bir işportacı kavga ederse herkes yanında durur. Bu sokak inisiyatifi resmi bir şey değil kendi aramızda bir şeydir" (5. No. Görüşmeci, erkek, yaş 25).
>
> "Yardımlaşmak bir taraftan güzel bir şey bir taraftan da gerekli bir şey. Burada ben arkadaşımı kollamasam o da beni kollamaz böyle ikimiz de güçsüz kalırız. Burada başımıza gelenler aynıdır aynı tehlikelerle karşılaşıyoruz kendimiz birbirimize yardım etmezsek her şey daha zor olacak" (8. No. Görüşmeci, erkek, yaş 40).
>
> "Buranın eskileri bazen zabıtayla görüşüyordu, yani sorunları halletmek için, bazıları hala yapıyor bunu, aralarında işbirlikçisi de çıktı gerçekten işportaları koruyanı da çıktı, ben de bir dönem gidip konuşurdum işportalar adına. Ama onun için çok böyle konuşma kabiliyetin iyi olması gerekir ki herkesi savunabilesin. Onun dışında Kürt arkadaşkarımla bazen toplanıyoruz bir şeyleri konuşup tartışıyoruz. Herkes hayatını anlatır, çoluğu çocuğunu konuşuyor, kimisi acilen para iytiyacı olur onu ayarlamaya çalışıyoruz, kimisi hastanelik olur biz gidip ailesinin bir ihtiyacı var mı yok mu diye bakıyoruz. Yani aslında bir dayanışma var aramızda, bazen Kürt olduğumuz için bazen işporta olduğumuz için. Her ikisi de önemli bence, dayanışma yoksa hayat yok bizim için. Bir de sen baskıya karşı tek başına nasıl dayanabilirsin ki?" (9. No. Görüşmeci, erkek, yaş 50).

Vurgulamak gerekirse işportacılar arasında etnisiteye dayalı ilişkiler de güçlüdür. Bu hususu daha önce Tahran'daki işportacılar arasında da görmüştük. Kızılay'daki işportacılar için de etnisite temelli ilişkiler büyük bir önem arz etmektedir. Kürt işportacılar arasında arkadaşlık-etnisite temelli ilişkiler dışında örgütlü ilişkiler de söz konusu. Örgütlü ilişkilerden kasıt belli bir partinin üyesi olup etkinliklerine veya eylemlerine katılmak anlamına gelir.

4.5.4. Siyasal Anlayış/katılım

İşportacıların siyasal anlayışlarına ilişkin ipuçlarını belediye, devlet, polis ve zabıta konularıyla ilgili yaptıkları saptamalardan açıklayabiliriz. Ayrıca siyasal anlayışlarını daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için siyasal katılım konusuna da değinmemiz gerekir. Bu çerçevede, görüşülen 9 işportacıdan bir görüşmeci genel ve yerel seçimlerde kime oy verdiğini açıkça söylemek istemedi. Üç görüşmeci son seçimlerde[424] oy kullanmadığını, beş görüşmeci ise HDP ve CHP'ye oy verdiklerini dile getirdiler. Türkiye'de büyükşehirlerdeki işportacıların perspektifleri, Ankara'daki işportacılar da dahil olmak üzere, muhalefete verilen tepkilere benzemektedir. Dolayısıyla işportacıların genel olarak devlete karşı sergiledikleri tutum, muhalef bir tutumdur. İşportacılar açısından sokaktaki zabıta, polis, sivil polis ve benzeri güçler "düşman" olarak görülen ve geçim kaynaklarına, gündelik hayatlarına bir şekilde müdahale eden güçlerdir:

> "Çankaya Belediyesi işportacılar ile ilgili diğerlerine kıyasen daha iyi diyorlar. Ben oy vermiyorum. AKP'nin gücü yeterse bütün işportacıları mahvedecek. Onların yenilenme ve kalkınma projelerinin hedefi işportayı yok etmektir, çünkü işporta sakat ve pis bir iştir onlara göre. Yani nasıl çöpleri topluyorlarsa işportayı da aynı şekilde toplamayı hedefliyorlar" (4. No. Görüşmeci, kadın, yaş 35).
>
> "Burası CHP'ye ait, sosyal demokrat. AKP'nin belediyesi olsaydı bu işleri bize yaptırmazdı. Dini iktidar yaptırmıyor. Biraz daha solcu ve sosyalist ideolojiye sahip iktidarlar bu işlere karşı biraz daha ılımlı, emek sorunu biliyorlar ama dini bir iktidar bunun düşmanıdır. Buradan bir çıkarı olmadığı için bunu yaptırmaz. Yoksul insan umrunda değildir. Burası sol partiye ait olduğu için biz açarız yoksa açamazdık. Ben HDP'ye oy veriyorum. AKP bizi yok etmeye tezgahları kaldırmaya çalışıyor, yardımcı olması bir tarafa yani" (5. No. Görüşmeci, kadın, yaş 29).
>
> "Belediyenin kimin elinde olduğu önemlidir kesin, ama CHP belediyesi bile geçiriyor bizlere, rahatsız ediyor, sen buraya bakma, geceler 2-3 saat izin veriyorlar, başka yerlerde açarsan canını okur kendisi" (7. No. Görüşmeci, erkek, yaş 25).
>
> "Belediye kimin elindeyse farklı olabilir ama son zamanlarda CHP belediyeleri pek değişik şeyler yapmadılar. AKP bizi görmüyor, çok basit AKP belediyelerin içerisinde işportacılık yasaktır, mesele Çankaya gibi kaldırımları işportacılara vermiyorlar" (7. No. Görüşmeci, erkek, yaş 30).
>
> "Eskiden kimin belediyeyi yönettiği benim için önemliydi şimdi de öyle fakat son zamanlarda herşey değişmiş, yozlaşmış yani. O yüzden şimdi çok büyük bir fark yok. Ben eskiden AKP'ye oy verirdim son zamanlar vermedim, Ankara'da Çankaya'da çalışıyorum, bura CHP'nın elinde, bunlar AKP ile yarışıyor bunu görebilirim, ama ikisi de bizi pek takmazlar. AKP eskiden iyidi birilerine fakir fukaraya yardım ederdi son yıllar ise onun yaptığı sadece kendi çıkarları için olduğu iyice ortaya çıktı ben de onu gördüm, fark ettim yani bir daha oy vermem dedim kendime ve vermedim" (8. No. Görüşmeci, erkek, yaş 40).

[424] Görüşmeler Şubat 2018'de yapılmıştır.

4.5.5. Kadın İşportacılar

Ankara'da işportacılık çoğunlukla bir erkek işidir. Kızılay bölgesindeki işportacıları Ankara'nın genelini temsil edecek bir örnek olarak düşünecek olursak genelde 100-120 tezgâhtan 10-15 tezgâh kadın işportacılara aittir. Görüşmecilerimiz arasında Yüksel'de çalışan tek bir kadın vardır. Gözlemlerimize istinaden bu bölgedeki kadın işportacılar normalde tek kişi olarak çalışmaz. Yanında bir erkekle çalışan kadınlar daha çok kitap, el yapımı ürünleri veya iç çamaşır gibi ürünleri satar. Kadın işportacılarının normalde tek başına çalışmamaları, işportacının karşılaşabileceği tehlikelerden kaynaklıdır. Görüşmecimize "bir kadın olarak işportacılık nasıldır?" diye sorduğumuzda "bazen daha zor oluyor, özellikle kaba kuvvet konusunda" yanıtını verdi. Dolayısıyla kadın işportacılar normalde eş/dost/kardeşi olan bir erkekle tezgâh açmayı tercih etmeleri görülmektedir, elbette tek başına tezgâh açanlarla da karşılaşılabilir fakat bu grup sayısal olarak daha az bir rakama tekabül etmektedir. Tahran örneğinde de belirtildiği gibi, kadın işportacılar erkeklere kiyasen daha zor iş koşullarına maruz kalmaktadırlar. Taciz konusu yalnızca zabıta/polis tarafından değil, müşteriler ve başka işportacılar tarafından da gerçekleşebilir. Bunun yanı sıra, translar (trans kadınlar) için de işportacılık başka işportacılara göre zorlaşır. Görünüş olarak müşteriler tarafından dikkat çekici görünen trans işportacılar sayısız tazic, alay ve aşağılayıcı davranışlara maruz bırakılmaktadırlar.

4.6. Ankara'da İşportacılar ve Zabıta

Türkiye'de, İran'da da olduğu üzere, işportacılıkla mücadelenin bir yandan hukuki-uygulamalı öte yandan ise sosyo-kültürel boyutları vardır. Kent yönetiminin başlıca sorumlusu olan belediyeler işportacılığı ilişkili kanunlar kapsamında değerlendirmiştir. Ancak, İran'daki işportacılıkla mücadele konusunda belirttiğimiz gibi, Türkiye'de de işportacılık ya da seyyar satıcılığa yönelik doğrudan bir kanun söz konusu

değildir. Bu yüzden işportacılıkla ilgili hukuki hususları en açık şekliyle Kabahatler Kanununun 38'inci maddesinin *işgal* başlığı altında bulabiliriz. Bunun yanı sıra, işportacılıktan dolayı gerçekleşen rahatsız etme, gürültü ve halkın sağlığını tehlikeye atan davranışlar bile söz konusu olabilir ancak bu gibi "aykırı" davranışlar yalnızca işportacı veya seyyar satıcıları ilgilendirmemektedir.

4.6.1. Hukuki Süreç

Kabahat kanun metni içinde, aykırı olan ve karşılığında idari yaptırım uygulanılması öngörülen haksızlık olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, kanun tarafından çeşitli kabahatlar belirlenip onlara belli yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırımlar ise idari para cezası, mülkiyetin kamuya geçirilmesi ve ilgili kanunlarda yer alan diğer tedbirlerdir. Belirlenmiş kabahatlar ise emre aykırı davranış, dilencilik, kumar, sarhoşluk, gürültü çıkarma, diğer kişileri rahatsız etme, işgal, tütün mamüllerinin yasaklı alanlarda tüketilmesi, kimlik bildirmeme, çevreyi kirletme, afiş asma ve silah taşımadır.[425] Kabahatlar Kanununun 38. maddesinin birinci fıkrasına göre:

> "Yetkili makamların açık ve yazılı izni olmaksızın meydan, cadde, sokak veya yayaların gelip geçtiği kaldırımları işgal eden veya buralarda mal satışa arz eden kişiye, belediye zabıta görevlileri tarafından elli Türk Lirası idarî para cezası verilir".[426]

Türkiye Belediyeler Birliği'nin hazırladığı *Açıklamalı-Gerekçeli Kabahatlar Kanunu* (2014) başlıklı çalışmada bu maddenin gerekçeleri şöyle ifade edilmiştir:

> "Toplumun bütün bireylerinin kullanımına tahsis edilmiş bulunan meydan, cadde, sokak, kaldırım gibi mekanların herhangi bir biçimde işgal edilmesi, ancak, yetkili makamların açık ve yazılı bir izni ile mümkün olabilir. Böyle bir izin olmaksızın, örneğin araç park etmek, seyyar satıcılık yapmak, sergi açmak, gösteri yapmak gibi çeşitli yollarla bu mekanların işgal edilmesi halinde, belediye zabıta görevlileri tarafından ilgili kişiler hakkında idarî para cezası verilmesi gerekmektedir (...) Böyle bir izin alınmadan, örneğin; araç park etmek, sergi açmak, gösteri yapmak gibi eylemlerle kamuya ait yerlerin işgal edilmesi halinde idari yaptırımlar uygulanır. Yasa hükmü bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yaptırım gerektiren eylemlerin iki gruba ayrıldığı görülmektedir. a- Cadde, sokak, yayaların gelip geçeceği kaldırımların işgal edilmesi veya buralarda malların satışa konulması b- Cadde, sokak, yaya kaldırımı gibi kamuya ait yerlere inşaat malzemesi yığmaktır. Birinci şıkta belirtilen nitelikte eylemler için maktu ve belirli bir miktar yaptırım öngörülmüşken, ikinci şıkta belirtilen nitelikte eylemler için 100,-TL den 500,-TL ye kadar

[425] bkz Resmi Gazete, Kabahatlar Kanunu, 30 Mart 2005.
[426] Resmi Gazete, 2005.

> idari para cezası uygulanır. Söz konusu yaptırımlar sadece belediye zabıta görevlileri tarafından uygulanır. Genel idare kolluk görevlileri bu konuda yetkili kılınmamıştır. 38. maddenin son fıkrası özel kanunlardaki hükümleri saklı tutmuştur. Bir başka deyişle, işgalle ilgili olarak özel yasalarda farklı düzenlemeler varsa bu hükümlerin uygulanması gerekmektedir".[427]

Kabahatlar Kanunu kapsamında işportacılık veya seyyar satıcılık işgal eyleminin bir çeşidi sayılmakta olup belediye zabıta görevlileri ise bu eylemin önlenmesinde tek sorumlu olan güç olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla kent bağlamındaki kanunların bir uygulayıcısı olan zabıtanın yapılanmasına ve görevlerine kısaca bakmakta fayda var.

4.6.2. Uygulamalı Süreç

Zabıta teşkilatının tarihsel gelişimini bir kenara bırakırsak zabıta "belediye kolluk personeli olarak, beldenin ve belde halkının sağlık, esenlik ve huzurunu sağlamak ile yetkilendirilmiş bir kamu görevlisidir".[428] Zabıta kelimesinin eş anlamlıları ise *belediye polisi, kolluk, kollukçu* ve *gergöz* gibi kelimelerdir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 51. maddesinin ikinci fıkrasında "zabıtaya görevi sırasında direnen veya muhalefet eden kişilerin kolluk güçlerine mukavemet gösterenler gibi cezalandırılacağı" hükmü yer almaktadır.[429] Belediye Zabıta Yönetmeliği'nin 5., 6. ve 7. maddeleri zabıtanın yapılanmasını anlatır. Bu bağlamda yönetmeliğin üçüncü bölümünde yer alan 10. madde'ye göre "zabıta teşkilatının ana görevleri a) beldenin düzeni ve esenliği ile ilgili görevleri, b) İmar ile ilgili görevleri, c) Sağlık ile ilgili görevleri, ç) Trafik ile ilgili görevleri ve d) Yardım görevleri olarak kategorize edilmiştir.[430] İşportacılık veya seyyar satıcılık ile ilgili uygulamalar ise Zabıta Yönetmeliği'nin belirlediği biçimde zabıtanın toplumun düzen, esenliği ve sağlık ile ilgili görevleri içerisinde ele alınmıştır:

> "Kanun açısından belediyenin izin alınmasını gerektiren veya vergi ve harç ödenmesi zorunlu olan işlemlerin izinsiz ve bedelsiz kullanımlarını taspit etmek, gerekli durumlarda men etmek ve gerekli cezai işlemleri başlatmak" (...) "13 Aralık 1951 tarih ve 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında korunan esrlerin ve her türlü materyalin seyyar satıcılar tarafından sokaklarda ve diğer halka açık yerlerde satılmasına engel olmak" (...)

[427] TBB, 2014: 203-204.
[428] Alp Demir, 2017: 8.
[429] a.g.e., 9.
[430] a.g.e., 24-25.

> "31 Mart 2005 tarih ve 5326 sayılı Kabahatlar Kanunu ile Zabıta Teşkilatı'na verilen görevleri yerine getirmek" (...) "cadde, sokak, meydan, park, bahçe ve diğer halka açık yerlerde mevzuata ve sağlık koşullarına uygunsuz bir biçimde satış yapan seyyar satıcılara engel olmak".[431]

Ankara'da işportacılığın en yoğun olduğu bölge Çankaya bölgesidir. Dolayısıyla Çankaya Belediyesi'nin kullandığı inisiyatif işportacılıkla ilgili mücadelenin farklı evrenlerini oluşturmuştur. Kızılay'daki işportacıların şimdiki durumu her ne kadar sakin, olaysız ve kavgasız gibi görünse de Çankaya Belediyesi'nin işportacılık ile mücadelesi zaman zaman sertleşmiştir; bunun karşısında işportacılar ise zaman zaman belediyenin uygulamalarına karşı direnerek kendilerine alan açabilmişlerdir. Özkazanç ve Ağtaş Kızılay'daki seyyar satıcılar ve kamu otoritesi arasındaki çatışmayı iki farklı döneme ayırmışlardır:[432] barış dönemi ve yıldırma politikası dönemi. Barış döneminde seyyar satıcılar ve zabıta arasında tanışıklık işbirliği nedeniyle seyyar faaliyetlere göz yumulan dönemi anlatmaktadır. İkinci dönemde ise bir taraftan hem zabıtanın profili değişmeye başlamış hem seyyarlar ile zabıtalar arasındaki gayriresmı sözşleşme son bulmuştur. Bu dönemde seyyar satıcılar için önemli meselelerden biri ise zabıtaların sivil kıyafetler kullanmaya başlaması ve operasyonlarda polisin zabıtaya eşlik etmesi olmuştur.[433] Bunun yanı sıra, Özkazanç ve Ağtaş'ın belirttiği gibi, yıldırma politikası döneminde seyyarlara kesilen para cezalarının ağırlaşmasıyla birlikte seyyar ile zabıta arasındaki fiziksel çatışmalar da artış göstermiş seyyarların karakola götürüldüğü mahkemeye sevkedildikleri bir dönem yaşanmıştır.[434]

Çankaya Belediyesi'nin işportacılara karşı mücadelesinin yoğun olduğu bir zamanda gayriresmî olarak adlandırılan 'Yıldırım Ekipleri' bu yıldırma politikasının en bariz örneğidir. Görüşme yaptığımız Çankaya'daki bir zabıta amiri bu dönemi *gururla* hatırlayarak bu konuyu şöyle ifade etmiştir:

-*Çankaya Belediyesi'nin Yıldırım Ekibi diye bir şeyi mi var?*

[431] a.g.e., 25-27.
[432] Özkazanç ve Agtaş, 2017.
[433] a.g.e., 47-50.
[434] a.g.e., 51.

> -Zabıta Amiri: "Nereden biliyorsun bunu? O ekiplerde çalışanlardan biri de benim (gülüyor). Hakikaten bir zamanlar seyyar çoktu. Seyyarla mücadele ederken çok mafyalaşmış gibiydi. Biz bununla mücadele ederken güçlü bir ekip oluşturmuştuk, müdahale için. Nasıl? Her yere anından gidebilen bir ekip. Beş araçla çalışıyorduk o zaman. Bir de minibüsümüz vardı. Beş tane da taht vardı. Alınan malzameler üzerinde atılmasın diye. O zamanlar işte oranın amiri veya yetkilisi böyle bir isim koydu. Ama resmi bir isim değildi. Bizim ünvan resmi olarak seyyar ekipler diye geçiyordu. Bunlar işte seyyarlara müdahale için kurulmuş bir ekip. Onun belli bir amiri, personeli, araçları ve ekipmanı var. Bütün Çankaya ilçesinde istendiğinde gelirdik. Hala da çalışıyorlar" (Zabıta Amiri, yaş 55).

Kızılay'da 2011'den beri zabıta ve polis tarafından birkaç büyük operasyon gerçekleştirilmiştir. Bu operasyonlar sırasında işportacılar da direnmeye çalıştıkları için zabıta ile işportacılar arasında büyük kavgalar yaşanmıştır. Bu gerilimlerin en şiddetlisi Temmuz 2011'de Konur Sokak ve Yüksel Caddesi'nde yaşanmıştır. Bu olayda Çankaya Belediyesi Zabıtaları ellerinde "yeni biçilmiş kazma sapları ve biber gazı ile" işportacıları kovalarken onlara karşı "ellerinde taş, bıçak, ne bulurlarsa onunla saldıran işportacılar"la karşı karşıya gelmişti.[435] Bu olaylardan sonra Ankara polisi olayla ilgisi olan bazı işportacıları göz altına aldı.[436] Zabıta operasyonlarının büyük bir kısmı ise seyyar kokoreççi veya köftecilere yönelmiştir. Bu operasyonlarda kamu sağlığına zarar veren yiyeceklerin toplanması ve dolayısıyla seyyarların tezgahlarına en konulması amaçlanmıştır. Kokoreç operasyonları polisin eşlik etmesiyle gerçekleşmiştir. Görüşülen zabıta amiri bu konuyu şöyle acıklamıştır:

> *-Bir dönem Kızılay'da çok kokoreç operasyonları oluyordu...*
>
> -Zabıta Amiri: Şimdi seyyarla mücadele daha da güçlendi. Kokoreç olaylarında bizim arkadaşlarımız dövüldü. Eskiden bizim ekipmanlarımız işte polis, büyük şehir belediyesi bize yardım etmiyordu. Tamamen kendi imkanlarımızla belediyenin imkanlarıyla iş yapardık. Daha sonra büyük bir sorun çıktığında Ankara Valiliği önlem koydu dedi ki bundan sonra seyyar ekiplerin kokoreç alımında polis ekibine verilir çünkü gece hayatı farklıdır. Mücadele daha da güçlendi. Bu vesile ile durmuş değil (Zabita Amiri, yaş 55).

Aşağıdaki tabloda Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin yıllık faaliyet raporlarına göre yakalanan seyyarlarla ilgili verileri görebiliriz.[437] Bu verilerdeki peşin para cezaları ve emanete alınan eşyaların sayısı gerçekse bile büyük bir mülksüzleştirme sürecine şahit

[435] SOLFASOL, Ağustos 2011: 3.
[436] a.g.e.
[437] Tablodaki veriler Ankara Büyükşehir Belediyesi, Zabıta Dairesi Başkanlığı'nın yayımladığı 2008, 2011-2016 ve 2017 yılının Ocak, Şubat ve Mart aylarına ait faaliyet raporlarından işportacılarla ilgili veriler çıkarılmıştır.

oluyoruz.[438] Vurgulamak gerekirse, kent yoksullarının önemli bir parçasını oluşturan işportacılar her ne kadar 2008'den sonra sayısal olarak bir artış göstermiş olsa bile onlara karşı sürdürülen mücadele de o kadar artmıştır.

Tablo 6. Yakalanan Seyyarla ilgili veriler, Ankara Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu

Yıl	İhtar	Peşin para cezası TL.	Şikayet	Emanete alınan eşya	Genel toplam
2008	3	1786	2	511	545
2011	52	7543	6	282	641
2012	105	7087	398	672	1427
2013	10	8574	457	1492	2267
2014	15	9235	623	38895	3260
2015	60	7.288.00	561	290	1089
2016	85	13.034.00	743	955	2118
2017 (Ocak)	8	1053	45	63	156
2017 (Şubat)	8	648	41	26	91
2017 (Mart)	12	948	42	27	99

4.6.3. İşportacılarla Sosyo-Kültürel Mücadele

Enformel ekonominin canlı bir parçası olan işportacılık sadece kent yöneticileri nezdinde 'olumsuz' bir unsur değildir, başka toplumsal sınıflar nezdinde de rahatsız edici bir katman olarak sayılmaktadır. Yerli konularla ilgilenen diyalog forumlarında olduğu gibi, işportacılar sadece vergi ödemeyen kişiler olarak değil aynı zamanda terör/terörist, mafya, polise/zabıtaya kafa tutan, Kürt, işgalcı gibi sıfatlarla anılmışlardır.[439] İşportacılar, toplumun başka mağdurları gibi söylemsel olarak sürekli devlet ve onun ideolojisinin taşıyıcıları olan vatandaşların bir kısmı tarafından şeytanileştirimiştir. Başka bir deyişle, devletin baskı aygıtlarının yanı sıra ideolojik aygıtları tarafından yapılan manipülasyonlar ister istemez vatandaşların zihinleri üzerinde etki bırakır, onları belli sınıflar, cinsiyetler, etnisiteler, inanç biçimleri, kültürler ve benzeri gibi 'öteki'lere karşı seferber edebilir.

[438] Tabii ki bu rakamlar daha fazla olabilir; zabıtanın bütün müdahaleleri için tutanak tutması veya bir şekilde hepsini kayıt altına alması pek inandırıcı değildir.
[439] Bkz wowTurkey sitesi, "Ankara Kızılay İşportacı Sorunu", 9 Ağustos 2011.

Tanımladığımız çerçeve içerisinde, Türkiye'de işportacılar üzerinden oluşan imajlar bir şekilde Türkiye siyaseti alanında "ötekiler"e verilen sıfatlar ile yakınlık içerir. Dolayısıyla işportacılık ile ilgili konularda hep bu arka planı göz önünde bulundurulmalıdır. Ankara'nın en yoğun semtlerinden biri olan Kızılay bölgesindeki işportacılar da bu çerçevedeki imajlarla karşı karşıyadırlar.

İşportacılara karşı kamuoyunda varolan başka bir söylem ise işportacıların çoğunun ekonomik olarak muhtaç durumda olmadığı ve yüksek karlar peşinde olduğu yönündedir. Bu gibi önyargılar elbette yalnızca işportacılara mahsus değil, aynı şekilde dilenciler ve hatta sokak çocukları da benzer argümanlarla hedef alır. Hatta bu yöndeki kültürel yargıları ideolojik olarak pekiştirmek amacıyla zaman zaman ana haber bültenlerinde bu minvalde haberler yer alır. Bu söylemde işportacılar büyük bir ihtimalle mafya ilişkileri içinde yer aldığı sanılan çete üyeleri gibi faaliyet gösterdiği düşünülen kişilerdir. Böylece devletin baskı aygıtlarının yanı sıra işportacılara karşı sosyo-kültürel söylemler ve imajlar toplumsal yalıtılmışlığı pekiştirme yönünde tavır alırken, sınıfsal nitelikli bu çatışmanın üzeri örtülmüş olur.

4.6.4. Karşı Atak

İşportacılar bütün baskılara rağmen farklı şekillerde tepki göstermişlerdir. Kendi aralarında dernekleşme ve gariresmî gruplar oluşturarak devlet veya sokaktan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı tavır geliştirmişlerdir. Bölgede Sokak İnisiyatifi olarak bilinen tecrübeyi bu hususun bir örneği olarak görmeliyiz. İşportacılar az da olsa zaman zaman kolektif eylemlerde de bulunmuşlardır. Belediyenin veya kamu binalarının önünde toplanıp eylem yapmışlardır. 2011'de "Yüksel Caddesin'deki tezgahların kaldırılmasını protesto eden 4 kişi kendilerini kaldırımda bulunan demire"[440] zincirlemişti. Çevik Kuvvet ekipleri zincirleri kesip eylemcileri gözaltına aldı. Bu olayda eylemciler "hırsız

[440] bkz Haberler sitesi, 2 Ağustos 2011.

olmak istemiyoruz" ve "tezgahlarımızdan başka kaybedecek bir şeyimiz yok" pankartları açtı. Kolektif eylemlerin örgütlenmediği durumda bazı işportacılar başka bir çare bulamadıkları için farklı tepki göstermişlerdir. Yine 2011'deki Çankaya Belediyesi'nin yıldırma politikalarını protesto eden bir işportacı "Kızılay'daki SSK İşhanı'nın çatısına çıkarak intihar girişiminde" bulunmuştur.[441]

Bu bölümde Tahran'da ve Ankara'da yapılan saha araştırmasının süreci ve bulguları ele alındı. Tahran ve Ankara gibi neoliberal kentlerde sokak satıcılığının hangi benzerlikler ve farklılıkları taşıdığı, bu iki kentin yöneticileri tarafından hangi uygulamalar ve yöntemler kullanıldığı açıklanmaya çalışıldı. Bu çalışmanın son kısmı olan sonuç ve değerlendirme bölümünde bir yandan Bayat'ın İran'da ve Türkiye'deki Post-İslamcılık cereyanlara dair çözümlemelerini eleştirirken öte yandan saha araştırmasının sonuçlarına istinaden onun kent yoksullarına yönelik teorilerini eleştirel bir perspektifle değerlendirmeye çalışacağız.

[441] bkz Mynet sitesi, 23.07.2011.

SONUÇ

Asef Bayat ve Post-İslamcılık

Kent yoksullarının teorisiyeni olmakla birlikte Bayat, Ortadoğudaki Post-İslamcı toplumsal hareketlerin kuramcısı haline de gelmiştir. Fakat bu bağlamda onun çözümlemelerinde, İran, Mısır ve Türkiye'deki Post-İslmacı hareketler dahil olmak üzere, çoğunlukla bu hareketlerin oluşum süreçlerine bakılarak onları Ortadoğu için demokratikleşme imkanları vaadeden ve otoriter rejimlere karşı çoğulculuğu hedefleyen "nadir seçenekler" olarak algılanması, bizim öne süreceğimiz nedenler ve yaşanan gelişmeler dolayısıyla gerçekdışı beklentilere dayanmaktadır. Burada ilk olarak kısaca bu kavramın Bayat nezdindeki tanımına ve özelliklerine bakıp ardından İran ve Türkiye üzerinden Bayat'ın değerlendirmelerinin geçerliliği tartışılacaktır.

Bayat'ın Post-İslamcılık ile ilgili çalışmaları İslam'ı Demokratikleştirmek (2015) ve Siyaset Olarak Hayat (2016) başlıklı eserlerinden bahsetmiştik. Bayat'a göre, Post-İslamcılık klasik İslamcılığın içinden çıkıp İslamî değerleri yenilemeyi amaçlamıştır; bu açıdan hem bir durum hem de bir proje olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, tek seslilik yerine çoğulculuk, kutsal metnin sabit tefsirleri yerine tarihselliği, ödevler yerine haklar ve geçmiş yerine geleceğe yönelik vurgular Post-İslamcılığın başlıca özellikleridir.[442] Bu cereyanları açıklayan Bayat İslamcılık ve Post-İslamcılık terimlerin kavramsal kategoriler olarak ele alınması gerektiğine değinir. Oysa, gerçeklik düzeyinde birçok insan aynı zamanda kendilerini her iki cereyanın destekçileri olarak ortaya koyabilmektedirler.

Post-İslamcılığın ortaya çıkışı, Bayat'ın ifade ettiği gibi, İran'daki 1990 sonlarının "Reform Hareketi" şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak İran devriminden etkilenen Ortadoğudaki başka İslamcı hareketlerin içinde de 1990'ların sonlarına doğru ideolojik bir değişim ortaya çıkıp Mısır, Tunus, Türkiye ve Arabistan gibi ülkelerde Post-

[442] Bayat, 2015: 44.

İslamcılığın farklı biçimlerinin zeminini oluşturmuştur. Bu açıdan, Post-İslamcılık Bayat'ın sözleriyle söyleyecek olursak, İran'da ortaya çıkmasına rağmen münhasıran bir İran fenomeni değildir.[443] Bayat'ın İran'daki Reform Hareketine ve Türkiye'deki AKP hükümetlerine yönelik çözümlemeleri çoğunlukla bu hareketlerin başlangıçtaki "liberal-demokratik" açılımlarının altını çizip, bu politikalardan ibaret görerek onları otoriter rejimler karşısında bir umut projesi olarak değerlendirmiştir.

Bayat'ın anlatımı çerçevesinde, İran'da Post-İslamcılığın dönüm noktası Reform Hareketi (Jonbesh-e- İslahat) olmuştur. İran'daki reformistler, nami diğer Post-İslamcılar, Bayat'ın anlatımında her ne kadar klasik İslamcılardan farklı olmaya çalışmış ve "demokrasi savunucuları" olarak kendilerini ifade etmiş olasalar bile sürekli İslam Cumhuriyetin ayrılmaz parçası olan konumlarını sürdürüp otoriter rejimin reformist veçhesi haline gelmişlerdır. Reform Hareketi Muhamad Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı (1997-2005) döneminde, İslam Cumhuriyetinin bütün içsel gerilimleri ve çelişkilerine rağmen iktidarda yer alarak iktidarda olmanın bütün nimetlerinden faydalanmıştır. Bunun yanı sıra, 2009'da Yeşil Hareket ile daha önce politik ve toplumsal öneminin büyük bir kısmını yitirmiş olan Reform Hareketi bir kez daha gündeme gelmiş ancak Rouhani'nin 2013'te cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden bugüne dek iktidarda olmasa bile varolan iktidarın arkasındaki manevi kurucu güç olarak işlevini sürdürmüştür.

İran'da reform cereyanı muhafazakâr cereyana karşı genellikle demokrasi, ifade özgürlüğü, çoğulculuk, medeni haklar ve sivil toplum gibi kavramlarla ilişkilendirilip anılmıştır. Reformistler ise tipolojik olarak batılı, kravatlı, dialog kurmaya daha meyilli, muhalif ve bunun gibi başka "ilerici" özellikler ile bilinmektedirler. Bu anlatıda kayıp olan husus reformistleri muhafazakârlar ile ortaklaştıran şeydir: düzenin koruyucuları olmaları. 1979 devriminden sonra gittikçe kutuplaşan İslam Cumhuriyeti yöneticilerin sınıfı 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında bütün gayri-islamcı muhalifleri, solcu-

[443] a.g.e., 46.

sosyalist-komünist-marksistleri, liberaller ve milliyetçiler dahil olmak üzere- şiddetle bastırdıktan sonra kendilerini "islahtalab-ulusgara" (reformcu-usulcü) ikiliğinde bulmuş oldular. 1980'lerle birlikte muhaliflerin tasfiye edilmesinin teorik ve pratik çözümlerinin zeminini oluşturan İslamcılar herhangi bir muhalefetin artık ortada bulunamadığı bir dönemde siyasal alanın tekeli haline geldiler. O zamandan beri hükümetler sırayla her iki cereyanın eline geçmiştir. Fakat politik söylem olarak sözde birbirinden farklı olan her iki cereyan sosyo-ekonomik olarak aynı projeleri uygulamışlardır: yapısal uyum ekonomik programları ve onun gerektirdiği sosyal bastırma politikaları. Bu bağlamda özelleştirmeler, işçilerin bağımsız örgütlenme haklarının ortadan kaldırılması ve kentsel ayaklanmalarının şiddetle bastırılması her iki cereyanın politik gündemini oluşturan anahtar çözümler olarak varolmuştur. Üçüncü bölümde Tahran örneğinde bu tarihe yakından bakmıştık. Hayat pahalılığına ve yoksulluğa karşı 1990'ların sonlarından itibaren ortaya çıkan ve 2018'deki yoksul ayaklanmalarıyla zaman zaman devam eden protestolar reformistler ile usulcülerin elbirliği ile şiddet kullanılarak bastırılmıştır. Başka bir ifadeyle, Bayat'ın tabir ettiği Posti-İslamcıların otoriter rejimlere karşı "demokratik" açılımları bu açıdan otoriterleşmenin yalnızca bir başka veçhesini oluştururken "demokratikleşme" ile uzaktan yakından hiç alakaları olmamıştır.

Türkiye'de Bayat'ın belirttiği bir Post-İslamcı hareketi olan AKP hükümetinin 17 yıllık iktidar hikayesi ise bütün başlangıçtaki "liberal açılımlara" rağmen bir otoriterleşme destanından başka bir şey değildir. Neoliberal-muhafazakâr ve buna ek olark Post-İslmacı bir kimliğin taşıyıcısı olan AKP hükümeti, Kemalist otoriter devlet geleneğine yeni-Osmanlıcı bir anlayışla karşı çıkmıştır. Kemalist hükümetler döneminde hem siyasi hem toplumsal olarak marjinalleşen İslmacılar 1980'lerden itibaren giderek güçlenmeye başladılar. AKP ise 1990'larda İslamcı partilerin "radikal" ve "şeriatçı" söylemlerinden uzaklaşarak 2000'lerin ilk yıllarında "Milli Görüş" gömleğini çıkararak muhafazakar-

demokrat Müsülmanların yeni temsilcisi oldu.[444] AKP aynı zamanda Batı ülkeleri gözünde de ılımlı İslamcılığı temsil eden bir parti haline geldi. Hatta Ortadoğu'daki başka İslamcılar için de Liberalizm ile İslamcılığın birleşmesi açısından ilham kaynağına dönüşmüştü. Örneğin, İran'daki Post-İslamcılar (Reform Hareketi) 2000'lerin ilk yarısında sürekli "AKP Modeli"ni, hiç değilse dünya ekonomisne etegre olmanın ideolojik argümanlarını üretebilmek için övüyorlardı. Toplumsal olarak muhafazakar ve ekonomi-politik olarak neoliberal kimliği taşıyan AKP toplumun işleyişini her şeyden çok serbest piyasa mekanizmasına teslim olması gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda İslamı serbest piyasa fikirleri de AKP'nin kurucuları için gayet çekiciydi.[445] AKP'nin ortaya çıkışı aynı zamanda "İslamı büyük burjuvazi"nin "seküler büyük burjuvazi"sine karşı güç kazanması ve dolayısıyla Türkiye burjuvazisi içindeki etkili bir kutuplaşmanın yaşanması anlamına geliyordu. Bu bağlamda TÜSİAD'a karşı MÜSİAD'ın kurulması önemli bir gelişme olmuştur.[446] Uzgel'in ifade ettiği gibi:

> "Refah Partisi'ndeki geleneksel liderliğin küreselleşme sürecindeki dönüşümü algılıyamadığını gören Anadolu'da konumlanmış İslamcı burjuvazi, küresel sistemle bütünleşmesini kolaylaştıraacak, Türkiye'de devlet aygıtıyla daha az sorunlu ve Batı sistemini karşısına almayan bir siyasal hareket arayışına girdi. Bundan sonra MÜSİAD çevresinde örgtütlenmiş olan bu sermaye grupları desteklerini içindeki genç ve yenilikçi olarak tanımlanan kesime yöneltecektir. Bu yüzden AKP'nin ortaya çıkışında bu sınıfın talep ve beklentilerinin kritik bir yere sahip olduğunu, AKP'nin bu sınıfa dayandığı söylenebilir".[447]

Post-İslamcıların burjuva devlet biçiminde yerleştiği zaman sınıf mücadelesindeki dengeleri de değişmeye başlamıştı. Burjuvazi sınıf mücadelesi içerisinde başka toplumsal sınıfların güvenini kendi çıkarları lehine kullanmayı hedefler. Bu açıdan hem klasik liberal devletler hem de noeliberal olanlar yoksullar gibi toplumsal sınıflar ile ilgili sürekli islah/destek projeleri uygulamışlardır. İslah/destek projelerine tabi tutulan yoksulların bir kısmı, bir yandan devletin sosyo-politik söyleminin yeni taşıyıcıları haline getirilirken bir yandan da gidderek marjinalleşmiş bir konumdan ulusun temelini oluşturan "makbul

[444] Timur, 2015.
[445] Yavuz, 2009: 56.
[446] Öztürk, 2014.
[447] Uzgel, 2009: 18.

vatandaş" olarak dönüştürülüyorlar. Yoksulları makbul vatandaş haline getirebilmek için neoliberal devletler özel sektörü ve onun bir parçası olan hayırsever kuruluşları ve STK'ları devreye sokmaktadırlar. AKP ise bu sürecin önemli bir örneğidir. Daha önce İstanbul Büyükşehir Belediyesi döneminde elde edilen tecrübeler AKP kurucuları için yol göstericiydi: "Devletin özellikle mağdur ve muhtaç kesimler üzerinde sosyal politikalar sürdürmesi gerekliliğine inanılmakla birlikte, özel sektör, gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ön plana çıkartılmakatdır".[448] Hayırsever devleti temsil eden AKP hükümetleri girişimcilik bir bakış açısıyla "mağdur ve muhtaçları" müşteri olarak görerek verilen hizmetlere karşılık olarak siyasal sadakatını satın almıştır. Bedirhanoğlu bu süreci şöyle ifade etmiştir:

> "Yoksullukla ve yolsuzlukla mücadele adına bu dönemde uygulamaya konan neoliberal politikalar, Türkiye'de bir yandan uluslararasılaşmış sermayenin bir yandan da AKP'nin güçlenmesinin önünü açan siyasi ve iktisadi düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu noktada, neoliberal yoksullukla mücadele stratejilerinin, muhafazakâr içerikli nedeniyle, sorunu İslami cemaatlerin hayırseverlik faaliyetleri üzerinden idare etmeyi tercih eden AKP anlayışıyla tamamen örtüştüğünün altı çizilmelidir".[449]

Hayırsever bir devlet politikasını izleyen AKP hükümetleri vatandaşların "hak"larını "yardım" olarak sürekli devletin cömertliğine bağlamıştır.[450] Bunun yanı sıra, neoliberal bir yönetim anlayışıyla ortaya çıkan AKP hükümetleri, dünyada bütün neoliberal hükümetlere benzer bir şekilde, örgütlü emeğe sürekli saldırılar hazırlamıştır. Neoliberal otoriterleşmenin yolunu açan bu gelişmeler egemen sınıf iktidarını yeniden üretmiştir. Bu süreci bazı araştırmacılar "neoliberal popülizm" olarak adlandırmışlardır:

> "(...) AKP'nin uygulayageldiği neoliberal popülizm sayesinde egemen sınıf iktidarı restore edilmiş, bir yandan ücretliler üzerindeki sermaye baskısı arttırılıp emek-sermaye ilişkileri sermaye lehine güçlendirilmiş; diğer yandan da ideolojik aygıt olarak işlev gören sendikalara üyelik teşvik edilirken, grev silahına başvuran her türlü sendikal örgütlenme girişimi, egemen sınıflar tarafından "işten çıkarılma" silahıyla yanıtlanmıştır".[451]

[448] Köse ve Bahçe'den aktaran, 2009: 496.
[449] Bedirhanoğlu, 2009: 51.
[450] Çelik, 2008.
[451] Yıldırım, 2009: 104.

AKP'nin egemen sınıf iktidarının yeniden üretmesi ve neoliberal otoriterleşmesi son yıllarda kentsel muhalefet ve işçi direnişlerine verdiği tepkilerden de anlaşılabilir. Gezi Parkı olayları bunun en iyi örneğidir. Kentsel dönüşüm projelerini gerçekleştirebilmek için herhangi bir tacizden vazgeçmeyen AKP iktidari 2013'te büyük bir ayaklanma ile karşı karşıya kaldı, ancak neoliberal hayallerinden ödün vermeyen AKP hükümeti protestoları şiddetle bastırdı. AKP'nin muhalefete yönelik tutumu Gezi Parkı olaylardan itibaren daha da sertleşti ve 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki süreçte OHAL'in ilan edilmesi ile birlikte otoriterleşme sürecinde yepyeni bir sayfa açtı. OHAL yedi kez uzatılarak iki sene sürdürüldü ve bu süreçte binlerce kişi, çoğu örnekte yalnızca muhalif oldukları için tutuklandı veya işten atıldı. Barış İçin Akademisyenler'e yapılan huhuki işlemler ve işten atılmalar bu sürecin en bariz örneğidir. OHAL döneminde devletin siyasi anlayışı ve sınıfsal mahiyetini gösteren bir açıklamada Erdoğan örgütlü işçi mücadelesini nasıl etkisiz haline getirdiklerini gururla ifade etmişti:

> "Zaman zaman kulağımıza birilerinin OHAL uygulamasını bahane ederek iş dünyasının yatırım şevkini kırmaya çalıştığı yönünde şikayetler geliyor. Buradaki arkadaşlarımız başta olmak üzere, tüm iş dünyamıza sesleniyorum. Allah aşkına OHAL'in terörle mücadele dışında kullanılması bugüne kadar kesinlikle olmuş mudur? 15 yıl önce biz geldiğimizde Türkiye'de OHAL vardı. Şöyle 20 yıl öncesine doğru gidin grevlerin olduğu o günleri hatırlıyor musunuz? Acaba bu kadar grev neden oluyordu ve bu grevler karşısında Türk sanayisinin ne konuma geldiğini herhalde hatırlıyoruzdur. Ama o günden bugüne eğer bu OHAL olmamış olsaydı, bak işte burada kısa bir süre önce Bursa'da bu tür yollara tevessül etmek isteyenler oldu. Biz nereden istifade ettik? OHAL'den. Biz oradaki yatırımcılarımızın önünü kesmek isteyenlere neyle müdahale ettik? OHAL ile... Anında hemen oradaki grevi durdurduk. Bu terörle mücadele için kullanılmış bir yoldur. Bu bizim girişimcilerimiz, işadamlarımız için kullanılmış bir yol değil ki (...) Türkiye'deki OHAL demokrasi mücadelesini mi engelliyor? Hak ve özgürlükleri mi engelliyor? Sadece PKK'yı, DEAŞ'ı ve bunun yanında FETÖ gibi terör örgütlerini engelliyor, başka bir şeyi değil. Biz bu mücadelemizi yedinci kez değil, sekiz gerekiyorsa sekiz, dokuz gerekiyorsa dokuz, on gerekiyorsa on, ülkemizin huzuru için bunu yapmaya devam edeceğiz. Çünkü ülkemizin huzuru için buna ihtiyacımız var".[452]

Bayat Post-İslamcıları ortadoğudaki otoriter rejimlere karşı büyük bir demokratikleşme potansiyeline sahip olan hareketler olarak değerlendirmiştir. Ancak İran ve Türkiye gibi iktidarda olan Post-İslamcıların deneyimi hiçbir zaman Bayat'ın iddia ettiği gibi

[452] "Erdoğan: Greve tevessül etmek isteyen işçilere OHAL ile müdahale ettik", Evrensel, 21 Nisan 2018.

gerçekleşememiştir. Yukarıda İran ve Türkiye örneğinde tartışıldığı gibi, Post-İslamcılar iktidardayken otoriter rejimlerin karşıtları olarak değil, otoriter rejimlerin ayrılmaz parçaları olarak işlev görmüşlerdir. Bu açıdan İran'daki reform hareketi ve İtidal cereyani ile Türkiye'deki AKP hükümetleri sürekli muhaliflere yönelik farklı düzeylerde bastırma politikaları, insan hakları ihlalleri, işçi sınıfına sermaye yanlısı saldırıları ve kent yoksullarına yıldırma operasyonları uygulamışlardır ve bu açıdan bütün retoriklerine rağmen "otoriter rejim"lerden herhangi bir farklılık göstermemişlerdir. Bu bakımdan Bayat'ın Post-İslamcılara yönelik çözümlemeleri, iyimser bir şekilde söyleyecek olursak, gerçeklikle bir alakası bulunmamaktadır. Daha karamsar bir biçimde söyleyecek olursak, Bayat'ın Post-İslamcılara dair analizleri açık bir şekilde empati içererek ortadoğuda, Post-İslamcılar dışısında başka herhangi bir siyasete olanak tanımamaktadır. Böyle bir çözümlemeyi mantık olarak devam ettirirsek, tehlikeli ve anti-sosyal sonuçlara varmış olabiliriz. Örneğin İran'daki 2018'de yoksul-işçi ayaklanmaları, bu bakış açısından Post-İslamcıların iktidarını hedef aldığı için "otoriter rejimleri" Post-İslamcılara karşı güçlendirdiği sonucuna vardırır. Bu durumda Post-İslamcılar demokrasinin hayali kahramanları olarak gösterilirken halk ayaklanmaları ve protestoları "demokrasi düşmanı" olarak tasvir edilmektedir. İran'da, Bayat'ın övdüğü refomistler ise tam bu bakış açısının temsilcileridirler.

İşportacılar, "Pasif Ağlar" ve "Sessiz Taşma"

Bu çalışmanın açısından Bayat'ın yalnızca Post-islamcılık ile ilgili saptamaları sakıncalı değildir. Aynı zamanda onun kent yoksulları ile ilintili yaptığı çözümlemeler ise eleştirilebilir. Marjinal kesimler kentsel yaşamının sağladığı birçok imkândan mahrum bırakılmışlardır. Başka bir ifadeyle, uygun ve onurlu bir yaşamın asgari koşullarından yoksunlardır. Dolayısıyla, bu kesimlerin temel ihtiyaçları, haysiyetli bir yaşam için asgari koşulları temin ederek hayatta kalmanın temellerini sağlamaktır. Bu bağlamda, Ortadoğudaki kent yoksullarının sessiz taşma faaliyetleri mecburiyet kavramı üzerinden

şekillenmektedir. [453] Hayatta kalma stratejilerin ötesinde gerçekleşen sessiz taşma faaliyetleri insanların hayat koşullarını iyileştirmek üzere bireysel, saklı, kendiliğinden ve doğrudan teşebbüslerle ortaya çıkmaktadır. Bu kesimler atomize edilmiş ve birbirinden ayrı olan kesimlerdir. Bayat'a göre kent yoksullarının temel stratejileri sessiz taşmadır fakat istisnai durumlarda bu bireysel kesimlerin kolektif eylemlerde bulunabilmeleri de söz konusudur. Ancak bu kolektif eylemlerin maliyeti fazla olduğu için genellikle bu kesimler tarafından tercih edilmemektedir. Sokak siyaseti bu çerçevede sessiz taşma faaliyetlerdeki en bariz eylem düzeyidir. Bunun yanı sıra, daha önce belirtildiği gibi, iki işlev sokağı siyasal faaliyetlerin alanına çevirir: birincisi iktidar ve mekan arasındaki ilişki ve ikincisi pasif ağların oluşumu. Birinci işlev yöneticilerin kamusal mekanlar üzerinde uyguladıkları denetim mekanizmalar ve yönetilenlerin ona karşı sergiledikleri farklı karşı atak ya da direniş biçimleridir. İkinci işlev veya pasif ağlar atomize edilmiş ancak müşterek çıkarlara sahip olan ve aynı mekanlarda bulunan insanlardan müteşekkildir. Bayat'a göre, pasif ağlar içinde bulunan insanların birbiriyle herhangi bir ilişkileri olmayabilir, hatta birbirini tanımayabilirler fakat müşterek bir mekânda bulunduklarının farkına varmış durumda olup yalnızca ortak bir tehdit yada tehlike anında pasif ağlarını aktif ağlara dönüştürürler.

Bayat'ın İran'daki işportacıların durumu ile ilgili yaptığı çözümlemelerine yönelik birkaç hususa değinmemiz gerekir. Bayat 1979 Devrimi'nden sonra iki çeşit işportacılıktan bahsetmiştir. Siyasal ve sıradan işportacılık. Siyasal işportacılık daha çok siyasi grupların ideolojik faaliyetleri çerçevesinde (ağırlıklı olarak sol-sosyalist örgütlerin kitap, kaset, bildiri ve kültürel ürünlerini sunarak) gerçekleşmiştir ve dolayısıyla bu siyasi ve çoğunlukla muhalif grupların bastırılmasıyla birlikte siyasal işportacılık da aynı şekilde ortadan kaldırıldı. Sıradan işportacılık ise yoksul kesimlerin geçim aracı olarak tanımlanmıştır. Bu seyyar satıcılar genellikle akrabalık-hemşehrilik ilişkileri üzerinden

[453] Bayat, 2008: 41.

oluşan satış faaliyetini gerçekleştirip çoğunlukla aynı malları sunmuş ve Bayat'ın belirttiği gibi geleneksel esnafın desteğinden de faydalanmışlardır. Bayat'ın Tahran'daki işportacılarla ilgili çözümlemeleri 1990'ların ilk yıllarını yani Kerbasçi'nin Tahran Büyükşehir Belediyesi başkanı olarak atandığı dönemi kapsamıştır. Ancak Tahran'daki işportacılık biçimleri ve özellikleri 1990'ların ilk yarısından itibaren neoliberal kentsel politikalar aracılığıyla büyük farklılıklar göstererek değişmiştir. Bu konuyu dördüncü bölümde Tahran'da işportacılık başlığı altında detayli bir şekilde ele aldık.

Bizim açımızdan Bayat'ın tabiriyle sokak siyasetinin bir işlevini gerçekleştiren pasif ağlar kent yoksullarının ve özellikle bu çalışmanın odak noktası olan işportacıların aralarındaki kompleks ilişkileri açıklamak konusunda pek yol gösterici değildir. Bayat'ın ifade ettiği biçimde, genel itibariyle birbirinden ayrı ve atomize olan işportacılar çoğu örnekte birbirlerini tanımayabilirler veya herhangi bir ilişki içinde bulunmayabilirler ancak tehlike anında hızlıca birleşip ortak çıkarlarını korumak adına bir şekilde dayanışmaya girerler. Bayat'ın çözümlemesi "tehlike anları" kapsamında gayet açıklayıcıdır ve bu durumda pasif ağların aktifleşmesini iyice ortaya koymaktadır. Ancak, gözlemlerimize ve saha araştırmasının sonuçlarına bakacak olursak işportacıların yalnızca "tehlike anında" birleşeceği olgusunun gerçeklikle örtüşmediğini görürüz. Başka bir deyişle, işportacılar konusunda "tehlike anında" birleşebilmenin zeminini hazırlayan etmenler "tehlike anına gelmeden" önceki süreçlerde işportacılar arasında varolan ve farklı temeller üzerinden oluşan ilişkiler, dayanışmalar, duygular ve farkındalıklar söz konusudur. Bu ilişkiler "tehlike anı"na kıyasen önseldir ve ortak çıkarların tehdit edildiğindeki oluşan dayanışma ağları bu ilişkilere nispeten sonsaldır. İşportacıları analiz ederken bu konuya dikkat edilmeli. Yoksa Bayat'ın yaptığı gibi, işportacılar konusunda varolan ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan ve aktif görünen ağları, sanki önceden aktif değillermiş gibi değerlendirmiş oluruz. Bayat pasif ağlar işlevini anlatırken kent yoksullarının farklı bileşenleri için bu işlevin geçerli olduğunu varsayarak teorisini açıklamıştır. Halbuki pasif ağlar olarak

adladırdığı ilişkiler gündelik bazında aktif ağların içerisinde gömülü olarak yer almaktadırlar. Bu argümanı işportacılar konusunda üç neden ile açıklayabiliriz. Birincisi, kamusal bir mekan olarak sokak, işportacılar için zaten tetikte olmayı gerektirir. Başka bir ifadeyle, işportacılık işinin mahiyetine bakacak olursak işportacılar için sürekli bir "tehlike anı" söz konusudur çünkü işportacıların bir çoğu için tezgahlar ve mallar geçimlerini sağlayan ellerindeki tek imkandır ve herhangi bir şekilde eğer tezgahlara veya mallara zarar gelirse kendilerini yeniden üretebilmekte zorluk çekerler. Bu yüzden işportacılar "atomize" edilmiş bireyler olarak bile işportacılık yapabilmek üzere birbirlerini tanımak zorundalar, kimin ne olduğuna ilişkin belli bilgiler edinmeye mecburlar ve özetlemek gerekirse bulundukları mekanlarda yalnızca başka işportacılar ile değil aynı zamanda sokağın başka etmenleri ile de farklı düzeylerde ilişki kurmak zorunda kalırlar veya geçici ya da kalıcı ittifaklar kurarlar. İkincisi, işportacılar her ne kadar "atomize" bireyler olarak görünseler bile her bölge, meydan veya sokakta kendi aralarında etnisite, arkadaşlık, mahalle kültürü ve siyasi düşünce gibi kriterlere göre önsel ilişki ve dayanışma ağların içinde bulunmaktadırlar. Bu ilk bakıştaki görünmez ilişki ve dayanışma ağları her ne kadar *kolektif eylemler biçiminde* tezahür bulmazsa da işportacılara sokakta kalabilmek üzere farklı şekillerde yardımcı olur. Hem Tahran'da hem de Ankara'da yaptığımız görüşmeler bu konuda gündelik bir düzlemde dayanışma ağlarının oluşuna işaret etmektedir. Fakat bu dayanışma ağları veya Bayat'ın aksine bizim anlatmaya çalıştığımız aktif ağlar, her zaman yerel otoriteye karşı bir kolektif eylem şekline bürünmeyebilir, ama bu durum onların aktif ağlar çerçevesinde işlemediği anlamına da gelmez. Örneğin, yakalanan işportacılar için başka işportacıların para toplaması ve yakalanan kişinin ailesinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için katkıda bulunması yalnızca tehlike anında aktifleşen "pasif ağlar" üzerinden değil, daha önce varolan ve güvene dayanan güçlü arkadaşlık, hemşehrilik ve siyasi düşünce gibi unsurlar üzerinden şekillenen ilişkilerin neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü, işportacılık her ne kadar ilk bakışta bireysel görünse de işin devamı

açısından farklı gruplaşma, koşullar müsaitse, dernekleşme veya kolektif inisiyatifleri gerektirir ve bu hususun farkına varılması ise işportacılar için çok uzun sürmez. Başka bir ifadeyle, işportacılar için ister istemez bir nevi "esnaflaşma" süreci söz konusudur. Birçok örnekte olduğu gibi, belirli bir yerde tezgah açabilmek "yeni" işportacının kendi inisiyatifinden ziyade "eski" işportacıların iznine tabidir. Hatta ürün belirlenmesi ise belirli bir mekanda başka işportacıların ne sattıklarına bağlıdır yoksa eski işportacılar kendi sattıkları ürünü yenilere sattırmazlar. Bu da, işportacıların kendi ifadeleriyle söyleyecek olursak, bu işin "görünmez/yazılmamış kuralı"dır. Yüksel ve Karanfil'de sokak inisiyatifi olarak bilinen oluşum bir ölçüde esnaflaşmaya yatkınlık gösteren işportacıların bir nevi kolluk birimi olarak işlev görmüştür.

Bayat'ın diğer önemli katkısı ise sessiz taşma teorisidir. "Sessiz taşma"[454] kavramında kademeli bir ilerleme söz konusudur. Bayat bu kavramı açıklarken sürekli "taşma/tecavüz/sokulma/ilerleme"den bahsetmiştir.[455] Bu ilerleme kamusal mekânlara/varlıklara yöneliktir ve Bayat'ın kuramında kent yoksullarının bireysel eylem biçimini açıklamaktadır. Teorik olarak "sessiz taşma" veya ilerleme kent yoksullarının gündelik mücadelesini izah etmektedir ancak pratik olarak ve belirli örnekler söz konusu olduğunda bu kavram açıklayıcı özelliğini yitirebilir. Neoliberal kentler bağlamında bu husus daha net bir şekilde karşımıza çıkar. Örneğin, işportacılar kamusal mekânlara yayılabilirler ancak yayıldıkça farklı düzeylerde kent yöneticilerinin tasfiye operasyonlarına da maruz kalırlar. Bu politikaların neticesinde bazı işportacılar mallarını kaybedip bir daha işportacı olarak ayakta kalmayabilir, bazıları fiziksel şiddete maruz kaldıkları için hayatını kaybedebilir ve bazıları ise sakat kalabilirler. Neoliberal kentlerdeki kamusal mekânların sürekli özelleştirilmesini göz önünde bulundurursak işportacılık için de tezgâh açma imkanının sürekli azaldığını iddia etmemiz pek abartılı

[454] Encroachment kelimesinin tanımında "olağan veya kabul edilebilir sınırların ötesinde kademeli bir ilerleme" söz konusudur.
[455] Bayat, 2016: 81-82.

olmayacaktır. Dolayısıyla, "sessiz taşma" kent yoksulları ile iktidar arasında tek yönlü bir çizgi değildir. Kent yoksulları her ne kadar "sessiz taşma/ilerleme" yoluyla kamusal mekânları ele geçirebilirlerse o kadar da geri çekilmeye ve dolayısıyla yeniden mülksüzleştirilmeye maruz kalmaktadırlar. Yıllar önce, "sessiz taşma" ile gecekonduları inşa eden insanlar kentsel dönüşüm politikalarıyla yeniden mülksüzleştiriliyorlar; mallarına çokça el konulan işportacılar işlerini terketmek zorunda bırakılabiliyorlar; yakalanan mülteci işportacı/dilenciler mülteci kamplarına geri gönderilebiliyorlar. Bu örnekler, Bayat'ın kuramında olduğu gibi, bize kent yoksullarının yalnızca çizgisel bir biçimde ilerlemelerini göstermez, aynı zamanda ilerlerken ne denli geri çekildikleri ve yeniden mülksüzleştirildiklerini de gösterir.

Buna ilaveten, sessiz taşma veya ilerleme teorisi kent yoksullarının sınıf mücadelesi içerisinde işçi sınıfı veya başka toplumsal sınıflar ile ittifak kurup kuramayacağı konusunda açıklayıcı değildir. Hatta bu teoride olduğu gibi kent yoksulları "anlık" bireysel çıkarlarını düşündükleri için bu gibi ittifaklara ihtiyaç bile duymayabilirler. Buna ek olarak, sessiz taşma teorisi isyan dönemindeki kent yoksullarının eylem veya pratiklerinin de ne denli radikal olabileceği hususunda yol gösterici değildir. İran'daki 2018 yoksul ayaklanmalarını bir örnek olarak düşünecek olursak, kent yoksullarının eylemlerinin işçi sınıfının protesto eylemlerine eklemlendiğini açıkça görebiliriz. Bu protesto dalgaları sırasında, işçi sınıfının işyerlerindeki grev veya boykot eylemleri kent yoksulları tarafından da sokaklarda yaratıcı biçimlerde ortaya çıktı[456]. Belli bir işyeri ya da belli bir patronu olmayan sokak işçileri kamu binalarının önünde toplandılar, Cuma namazı gibi hükümetin en ideolojik araçlarından birinde tepki göstererek sırtlarını imama çevirip protesto ettiler ve hatta bazı örneklerde kamu binalarını işgal edip ateşe verdiler. Bu gibi eylem biçimleri yalnızca bir ayaklanma sırasında ortaya çıkan geçici bir eğilimin göstergeleri değildir, aynı zamanda kent

[456] Biz bu konuyu üçüncü bölümde "İran'da 2018 İşçi-Yoksul Ayaklanmalarının Önemi" başlığı altında ele aldık.

yoksullarının protesto eylemlerinin işçi sınıfı ile ne denli organik bir ilişki içerisinde olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu husus, Bayat'ın sessiz taşma teorisiyle yeterince anlamlandırılamaz. İkinci bölümde gösterildiği üzere, bu husus ancak kent yoksullarını işçi sınıfının bir parçası olarak ele alan ve onun eylemlerini emekçi sınıfların sermaye saldırısına karşı sergiledikleri eylemler kapsamında değerlendiren bir perspektif ile anlamlandırılabilir.

Bu çalışmada Ortadoğu'nun iki önemli başkentindeki işportacıların durumu neoliberal kentler bağlamında ele alınmaya çalışıldı. Giriş bölümünde neden işportacılık üzerine çalışma yapma gereği duyduğumuz ve neden Tahran ve Ankara'da saha çalışması yaptığımızı izah etmeye çalıştık. Enformel ekonominin tanımları, işportacılığın biçimleri, İran ve Türkiye'deki işportacılık üzerine araştırmalar birinci bölümde tartışıldı. İkinci bölümde, Marksist ekonomi politik teorisi açısından kent yoksulları kategorisini, işportacılar da dahil olmak üzere, yedek (sanayi) işgücü ordusunun büyük bir parçası olarak ele aldık. Kent yoksulları, Marx and Engels'in belirttiği üzere, sermayenin yarattığı artı-nüfusun alt tabakasında yer almaktadır; hayatta kalabilmek için sömürülmeye çok açık iş dallarında çalışarak geçinirler, herhangi bir iş bulamayanlar ise mutlak yoksulluk sınırlarında yaşamaktadırlar. İşportacılık ise kent yoksulları için kolayca ulaşılabilen bir iştir, az sermaye ile başlanır, çalışma zamanı ve koşulları esnektir, ancak işportacı olarak çalışabilmek sürekli zabıta ve kolluk kuvvetlerle karşı karşıya gelmek ihtimalini içerir. İşportacıların büyük bir kısmı bu işi mecburiyetten yapan, daha önce işçi olarak çalışma tecrübelerine sahip olup farklı nedenlerden dolayı işlerini kaybeden veya devam ettiremeyenlerden oluşur. Neoliberal şehirlerde kent yoksullarının yanı sıra, yoksullaşmış orta sınıf mensupları da zaman zaman işportacılık yapmaktadırlar.

Üçüncü bölümde Post-İslamcı yöneticiler tarafından yönetilen neoliberal kentlerde sadece işportacılara karşı mücadele edilmediğini göstermek üzere Tahran ve Ankara'nın genel olarak kent yoksullarının durumuna bakıldı. Kent yoksullarının farklı

katmanları, örneğin, gecekonduda yaşayanlar, dilenciler, sokak çocukları, kağıt toplayıcıları ve seks işçileri kent yöneticilerinin sürekli disiplin altına almak istediği bedenler olmuşlardır. Bu konuyu daha iyi izah edebilmek için Tahran ve Ankara'daki kent yöneticilerinin farklı uygulamalarına başvurmamız gerekti. Dolayısıyla Tahran ve Ankara'daki kentsel gelişimin hikayelerini, özellikle 1990'lardan itibaren Tahran'da reformist ve usulcü yani (Post)İslamcı cereyanların yönetimi altında ve Ankara'da siyasal (Post)İslamcı yönetiminin tezahürü olan AKP yılları kapsamında anlatmaya çalıştık. Post-İslamcıların işçilere ve kent yoksullarına yönelik uyguladıkları neoliberal politikaların başında gelen mülksüzleştirme gibi süreçlerle yoksullarda ne denli mağduriyet yarattığı, yoksulların hayatlarını mahvettiği ve her gün yeni birilerini yoksulluğun batağına sürüklediği bu çerçevede anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde saha araştırması ile ilgili önemli hususlar anlatıldı. Tahran'daki işportacıların çoğunluğu neoliberal teorilerin aksine bu işi bir "girişimci" olarak tercih etmemiş, zorunlu bir geçim aracı olarak seçmek zorunda kalmıştır. Ankara'da da durum bundan farklı değildir. Her iki şehirdeki işportacılar zabıta güçlerini devletin bir uzantısı olarak görmektedirler ve zabıta-belediye-devlet nezdinde "hor, değersiz, fazlalık, tasfiye edilmesi gereken" kişiler olarak görüldüklerini hissetmektedirler. Her iki şehirde son yıllarda işportacılığa karşı mücadele faaliyetleri ağırlaştırılmıştır. Tahran Büyükşehir Belediyesi kaldırım işgali görevini taşeron şirketlere devrederek aslında fiziksel şiddetin önünü açmıştır. Tahran'da *Shahrban* şirketinin personel alım sürecinin müphem olmasından dolayı kaldırım işgaline karşı müdahale görevi bazen sabıkalı mahkumlar tarafından icra edilmiştir, dolayısıyla işportacılara karşı fiziksel şiddet artmış, bazı örneklerde olduğu gibi, işportacıların öldürülmesine bile sebep olmuştur. Tahran'da işportacılar tezgâh açabilmek için sürekli zabıtalara rüşvet/haraç vermek zorundadırlar. Ankara'da ise, Ankara Büyükşehir Belediyesi kabahetler kanunu kapsamında işportacılar ile mücadele etmektedir. Ankara'nın birçok noktasında

işportacılık yasaktır, ancak Çankaya Belediyesi Kızılay gibi kimi semtlerde belirli saatler içerisinde işportacılığa göz yumma politikası benimsenmiştir. Bu durum ise yıllar boyu işportacılığa karşı devam eden mücadelenin beklenen sonuçlara ulaşamamasından kaynaklıdır. Her iki şehirde, işportacılık ile mücadele yalnızca hukuki-uygulamalı süreçlerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda sosyo-kültürel yöntemler ile de sürdürülmüştür. Tahran'da metro vagonları veya sokaklar gibi kamusal mekânlara asılan posterler, afişler ve kamu spotu niteliğindeki karikatürler işportacılar ile alay ederek onları "sahtekâr, kaçakçı, kamu sağlığını tehlikeye atan, İranlı işçilerin düşmanı" gibi ifadeler ile şeytanlaştırmıştır. Ankara'da ise, işportacılar "terörist, işgalci, dolandırıcı, mafya, Kürt, devlet memuruna kafa tutan" gibi sıfatlarla ötekileştirilmişlerdir. Her iki şehirde de işportacılık çoğunlukla avantajlı olmayan etnik gruplar tarafından yapılmaktadır. Örnek verecek olursak, Ankara'da Kürtler ve Tahran'da ise Azeriler, Lorlar, Araplar ve Kürtler çoğunlukla işportacılık yapmaktadırlar. Ankara'da işportacılık ağırlıklı olarak bir erkek işidir, Tahran'da ise sokak satıcılığı erkek işi olmasının yanı sıra metroda seyyar satıcılık çoğunlukla kadınlar tarafından yapılmaktadır. Her iki şehirde kadın işportacılarının iş koşulları erkeklerden daha zordur zira kadınlar işportacıların başına gelen bütün zulümlerin yanı sıra taciz ve cinsel istismara da maruz kalmaktadırlar. Bu durum LGBT işportacılar için de geçerlidir. Hem Tahran'da hem de Ankara'da yabancı/mülteci işportacıların durumu diğerlerine göre daha güçtür, çünkü bu durumda belediye tarafından yakalanmak sadece maddi zararlar ile sınırlı değildir. Mülteci kamplarına gönderilmek veya sınırdışı edilmek gibi yaptırımları da içermektedir. Ankara'daki Suriyeli mültecilerin durumu bunun en bariz örneğidir. Her iki şehirde aktif ağlar ve kolektif eylemlere dayanan protestolar oluşmadığı zamanlarda "çaresizlik" kavramı ile nitelenen işportacılar, bazı örneklerde olduğu gibi, kamusal mekânlarda intihar teşşebüsünde bulunabiliyorlar. İşportacıların bazıları kendini yakarak bazıları ise, Tahran'da olduğu gibi, kendini metronun önüne atarak intihara teşebbüs etmektedirler.

Son olarak, Asef Bayat'a yönelik eleştirilerimizi bir daha özetle söyleyebilmekte fayda vardır. Ortadoğu'da kentsel yoksulluk alanında değerli eserlere sahip olan Asef Bayat'ın teorilerine bakarak sokak siyasetinin önemli bir işlevini oluşturan "pasif ağlar" özelliğinin Tahran ve Ankara gibi neoliberal kentlerde tek başına açıklayıcı bir etmen olmadığını öne sürdük. Bayat'ın belirttiği "pasif ağlar" aslında ilk bakışta görüldüğü gibi pasif değillerdir. Bayat'ın adlandırdığı "pasif ağlar", işportacılar örneğinde, yalnızca işportacılar arasında arkadaşlık-hemşehrilik-mahalle kültürü ve siyasi düşünce gibi temeller üzerinden daha önce "aktif ağlar" olarak varolan ilişkilerin bir "sonucu" olarak ortaya çıkmaktadır. Sokağa hakim olmak, sokaktaki aktörlere yönelik yeteri kadar bilgi edinmek, başka işportacılarla farklı düzeylerde ilişki kurmak, sokaktaki bütün tehlikelere karşı sürekli tetikte kalmak gibi durumlar işportacıların arasındaki ilişkiyi ister istemez aktif kılar. Bu ilişkiler zaman zaman kolektif eylem şekline bürünebilir ancak kolektif eyleme bürünmediğinde bu ilişkilerin "pasif ağlar" biçiminde gerçekleştiği anlamına gelmez. İşportacılar yakalanan veya mallarına el konulan başka işportacı arkadaşları için para toplayabilir, hatta yakalanan işportacının ailesine yardım edebilirler. Bu gibi aktif ağlar karşılıklı olarak sürdürülmektedir. Bazen, Ankara örneğinde olduğu gibi, Sokak İnisiyatifi gibi oluşumlar işportacılar için güvenlik işlevini yerine getirebilir. Bu gibi oluşumlar işportacıların bir nevi "esnaflaşma"ya meyilli olduklarını gösterir ve dolayısıyla etnisite, dil ve siyasi düşünce gibi etkenler üzerinden farklı gruplaşma süreçlerine açık olmalarının bir göstergesidir. Kısacası, işportacılar yalnızca "tehlike anında" ortak menfaatleri tehdit edildiğinde "pasif ağlar"dan aktif ağlara geçiş yapmazlar, aktif ağları her gün farklı düzeylerde devam ettirirler. Tehlike anlarında kolektif direniş ve benzeri eylemler zaten önceden az da olsa tanışıklık ve güvene dayalı "aktif ağlar" üzerinden oluşan ilişkileri gerektirir. Bu argümanı somutlaştırmak için dördüncü bölümde Tahran ve Ankara'daki işportacıların durumunu yakından ele almaya çalıştık. İşportacılar konusunda yalnızca bir "sessiz taşma" ile karşı karşıya değiliz. Kent yoksullarının farklı

bileşenleri, işportacılar da dahil olmak üzere, zaman zaman geri çekilmeye mecbur kalırlar, işlerini terkederler veya gördükleri zararlardan dolayı bir daha satış yapamayabilirler. Neoliberal kentlerdeki yoksullar "sessiz taşma" eylemlerine paralel olarak sürekli şiddet içeren mülksüzleştirilme süreçlerine maruz bırakılmaktadırlar. Eski gecekondu sahipleri kentsel dönüşüm politikaları yüzünden yerinden edilirken sürekli şehrin uzak noktalarına gönderilirler. İşportacılar, dilenciler ve kağıt toplayıcılarının yanı sıra mültecilik etmenini de ekleyecek olursak, sürekli mallarını kaybetme, patronlarına borçlanma veya yakalandıklarında mülteci kamplarına geri gönderilme gibi yaptırımlarla karşılaşmaktadırlar. "Sessiz taşma" teorisi çizgisel bir şekilde kademeli bir ilerlemeyi açıklar, ancak kent yoksulları konusunda bu durum yalnızca çizgisel bir ilerlemeden ibaret değildir, bu süreç aynı zamanda geri çekilmeler, yeniden mülksüzleştirilmeler ve hatta yok olma süreçleriyle koşuttur.

Bu çalışmanın politik olarak dikkat çekmek istediği bir husus, Tahran ve Ankara örneğinde, Asef Bayat gibi teorisiyenlerin Ortadoğu ülkelerindeki Post-İslamcı hareketlerin otoriter rejimlere karşı demokrasiyi pekiştiren güçler olarak tasvir edilişinin ne denli yanıltıcı olduğuna dair bir hatırlatmadır. İran ve Türkiye gibi Ortadoğu ülkelerinde otoriter rejimlerin yöneticileri olan Post-İslamcı hareketler, İran'da Hatemi hükümeti ile başlayan ve halen Rouhani hükümeti ile devam eden ve Türkiye'de ise AKP hükümetleri ile yaşanan bu süreç, yalnızca siyasal alanda demokratikleşmenin hasmı olmakla sınırlı değil, aynı zamanda bütün sosyo-ekonomik alanlarda emekçi ve yoksul kesimlere karşı büyük bir sınıf savaşını içerir. Kapitalist devlet biçimindeki egemen sınıfların konumu bu dönemde her zamankinden çok pekiştirilmiş ve uygulanan politikaların bedeli ise işçilere ve yoksullara ödetilmiştir. Bayat'ın teorisinde olduğu biçimde, Post-İslamcılara politik olarak yatırım yapmak bu çalışmada ortaya konulmak istendiği gibi işçi-yoksul karşıtı olan bütün politikaları ve uygulamaları onaylamak ve meşru kılmak anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Adelkhah, Fariba, (2015), **İran'da Modern Olmak**, Çev: İsmail Yerguz, İstanbul, Metis Yayınları.

Akça, İ. Et al, (2018), **Yeni Türkiye'ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşaası**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Akın, Emel, (2007), **Kentsel Gelişme ve Kentsel Rantlar: Ankara Örneği**, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri).

Altuntaş, B., (2014), **Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Balkan, N. Et al, (2015), **The Neoliberal Landscape And The Rise of İslamist Capital in Turkey**, New York and Oxford, Berghahn Books.

Bayat, Asef, (2008), **Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri**, Ankara, Phoenix Yayınevi.

Bayat, Asef, (2016), **Siyaset Olarak Hayat: Sıradan İnsanlar Ortadoğu'yu Nasıl Değiştiriyor?**, İstanbul, Metis Yayınları.

Bayat, Asef, (2015), **İslam'ı Demokratikleştirmek: Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Bayat, Asef, (1987), **Workers and Revolution in İran: A Third World Experience of Workers' Control**, Zed Book Ltd., London and New Jersey.

Bayat, Asef, (2017), **Revolution without Revolutionaries: Making Sense of Arab Spring**, Standford Univesity Press.

Bayat, Asef, "Tersyüz-olmuş-şehir'de Siyaset", **Mekan Meselesi** içinde**,** 2014, s. 29-54. İstanbul, Tekin Yayınevi.

Benjamin, W., (2002), **Pasajlar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Bensaïd, Daniel, (2018), **Mülksüzler: Marx, Odun Hırsızları ve Yoksulların Hukuku**, Fransızcadan çeviren Selim Sezer, Ankara, Dipnot Yayınları.

Bora, T., (2016), **İnşaat Ya Resulullah**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Bottomore, T., (2012), **Marksist Düşünce Sözlüğü**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Bozorgian, Amin, (2018), **Jonbesh-e- Khastegan: Moghadamat-i- Darbare-ye-Vaziat-e- Tohidastan Dar İran-e- Emrooz** (Yorgunlar Hareketi: Bugünün İran'ında Yoksulların Durumu Üzerine Mukaddimeler), Kişisel yayın.

Braverman, Harry, (2008), **Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi**, Çev: Çiğdem Çidamlı, İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Cross, J., Morales, A., (2007), **Street Entrepreneurs: People, place and politics in local and global perspective**, London and New York, Routledge.

Çavuşoğlu, E., (2014), **Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Davis, M., (2006), **Planet of Slums**, London, New York, Verso Books.

Doğan, A.E., (2007), **Eğreti Kamusallık: Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Emami, Mehrdad, (2017), **Ta'amolat-i Farhangi dar Bab-i Zaman-e Paytakht** (Başkentte Zamana Yönelik Kültürel Düşünceler), Tahran'ın Kültürel Antropolojisi" içinde, derleyen: Dr. Nasser Fakouhi, Tahran, TİSA Yayınları.

Engels. F., (1994), **İngiltere'de Emekçi Snıfların Durumu**, Çev: Yurdakul Fincancı, İstanbul, Sol Yayınları.

Erdoğan, N., (2016), **Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Erkip, Feyzan, (2019), **Piyasa Yapmanın Yeni Yüzleri: AVM'ler, Sokaklar, Kentler**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Erman, T., (2016), **'Mış Gibi Site': Ankara'da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Göztepe, Özay, (2018), **İlkel Birikim ve Acele Kamulaştırma**, İstanbul, Nota Bene Yayınları.

Graaff, Kristina; Ha, Noa (2015), **Street Vending in the Neoliberal City: A Global Perspective on the Practices and Policies of a Marginalized Economy**, Berghan Books.

Hanieh, A., (2015), **İsyanın Kökenleri: Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları**, Çev: Ali Toprak, Ankara, NotaBene Yayınları.

Hanieh, A., (2015), **Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf**, Çev: Bahadır Ahıska, Sevgi Doğan, Ankara, NotaBene Yayınları.

Harvey, David, (2019), **Dünyanın Halleri**, Kolektif çeviri, İstanbul, SEL Yayıncılık.

Harvey, David, (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev: Aylin Onacak, İstanbul, SEL Yayıncılık.

Heller, Henry, (2011), **The Birth of Capitalism: A 21st Century Perspective**, Pluto Pres New Work, 2011.

Işık, O., Pınarcıoğlu, M., (2015), **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul, İletişim Yayınları.

İnal, Kemal; Sancar, Nuray; Başar Gezgin, Ulaş, (2015), **Marka, Takva, Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika**, İstanbul, Evrensel Kültür Kitapliği.

İnan, Atilla; Demir, İbrahim, (2014), **Türkiye Belediyeler Birliği, Açıklamalı-Gerekçeli Kabahatlar Kanunu**, Ankara.

Kaymakçıoğlu, F., (2014), **Yaşamımıza Müdahale ve Belediyeler**, Ankara, Ürün Yayınları.

Khosrokhavar, Farhad; Roy, Olivier, (2000), **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Çev: İsmail Yerguz, İstanbul, Metis Yayınları.

Kutlu, D., (2015), **Türkiye'de Sosya Yardım Rejiminin Oluşumu: Birikim, Denetim, Disiplin**, Ankara, NotaBene Yayınları.

Kutlu, D., (2018), **Sosyal Yardım Alanlar: Emek, Geçim, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Madanipour, Ali, (2016), **Tahlile Tarikhi-e Modiriyet-e Shahri dar İran** (İran'da

Kentsel Yönetimin Tarihsel Analizi), Kentsel Yönetimin Kavramsal İlkeleri, Birinci Cild, Kentsel Yönetim (İran Durumuna Yönelik) içinde, Derleyen: Dr. Husseyn İsmailzade, Tahran, TİSA Yayınları.

Marx, K., (2016), **Kapital, I. Cilt**, Almancadan çevirenler: Mehmet Salık, Nail Satlıgan, 9. Basım, Istanbul, Yordam Kitap.

Meiksins Wood, Ellen, (2002), **The Origin of Capitalism: A Longer View**, Verso, 2002.

Merrifield, A., (2012), **MetroMarksizm: Şehrin Marksist Bir Hikayesi**, Ankara, Phoenix Yayınevi.

Ness, I., (2018), **Güneyin İsyanı: Küresel İşçi Sınıfının Gelişi**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.

Özhan Koçak, D. Et al, (2016), **İstanbul Kimin Şehri? Kültür, Tasarım, Seyirlik ve Sermaye**, İstanbul, Metis Yayınları.

Özkaplan, N., Et al, (2017), **AVM'lerin Yorgun Gençleri: Tezgahtarlıktan Satış Elemanlığına Emeğin Dönüşümü**, İstanbul, SAV Yayınları.

Sargın, G. A., (2012), **Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Sarzaim, Ali, (2016), **Popolism-e İrani: Barrasi-ye Keifiyat-e Hokmrani-e Mahmoud Ahmadinejad Az Manzar-e Eghtesad va Ertebatat-e Siyasi** (İranlı Popülism: İktisad ve Siyasi İletişim Açısından Mahmoud Ahmadinejad Yönetim Niteliğinin Analizi), Tahran, Kargadan Yayınları.

Serter, Gencay, (2018), **Muhafazakar Kentin İnşası: Neoliberalizm ve Muhafazakârlık İlişkisinde Mekânın Yeri**, İstanbul; NotBene Yayınları.

Siyafzade, Alireza, (2013), **Modiriyet-e Shahri-ye Kalanshahr-e Tehran: Forsat-ha ve Chalesh-ha** (Tahran Büyükşehrin Kentsel Yönetimi: Fırsatlar ve Zorluklar), Tahran, Emir Kebir Yayınları.

Sönmez, M., (2015), **AK Faşizmin İnşaat İskelesi**, Ankara, NotaBene Yayınları.

Sönmez, M., (2013), **Kent, Kapital ve Gezi Direnişi**, Ankara, NotaBene Yayınları.

Şengül, H. Tarık, (2009), **Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi**, İmge Kitabevi, 2. baskı.

Şenol Cantek, F., (2006), **Sanki Viran Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Şenol Cantek, F., (2017), **Kenraın Kitabı: 'Ara'da Kalmak, Çeperde Yaşamak**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Şenol Cantek, F., (2017), **İcad Edilmiş Şehir: Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Şenyapılı, T., (2004), **Baraka'dan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü (1923-1960)**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Taşkın, Y., (2013), **AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı**, İstanbul, Birikim Yayınları.

Timur, Taner, (2015), **AKP'nin Önlenebilir Karşı-Devrimi**, İstanbul, Yordam Kitap.

Tuğal, Cihan, (2016), **Türk Modelinin Çokuşu: Arap Ayaklanmaları İslamı Liberalizmi Nasıl Yıktı?**, Çev: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı.

Tuğal, Cihan, (2011), **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, Çev: Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları.

Tunç, Güven; Özbay, Figen, (2004), **Şehrin Zulası: Ankara Kalesi**, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yaman, M. Et al, (2014), **Emeğin Kitabı**, İstanbul, SAV Yayınları.

Makaleler

Ankara Büyükşehir Belediyesi, (2018), 2018 Bütçe Yılı Performans Programı.

Asayesh, Mohamad Karim, (2016), **Eghtesad-i geyre resmi ve masoliyet haye ejtemai faramuş şudeye shahrdari** (Enformel Ekonomi ve Belediyenin Unutulmuş Toplmusal Sorumlulukları), Bahamestan Sitesi, erişim tarihi: 10.11.2018.

Bayat, Asef, (2013), **Revolution In Bad Times**, New Left Review 80, March-April 2013.

Bayat, Asef, (2010), **Tehran: Paradox City**, New Left Review 66, November-December 2010.

Bellamy Foster, John; Jonna, R. Jamil, (2016), **Marx's Theory of Working-Class Precariousness: İts Relevance Today**, Monthly Review.

Bemanian, Muhamadrıza, (2006), **Avamel-i Muassir bar Sheklgiri-e Memari va Barnamerizi-e Shahri dar Doran Pahlavi-e Avval** (Birinci Pehlevi Döneminde Mimari ve Şehir Planlama Oluşumunu Etkileyen Unsurlar), Modarres-i Hüner Üç Aylık Dergisi içinde, sayı: 1.

Bernes, Thomas, (2012), **Marxism and İnformal Labour**, Journal of Australian Political Economy.

Bilge Kula, Onur (2016), **Kafamda bir Tuhaflık'' Romanında Sosyal-Siyasal Ayrımlaşmanın Anlatılaştırımı**, Folklor/Edebiyat, cilt: 22, sayı: 88.

Bromley, Ray, (2000), **Street Vending and public policy: a global review**, İnternational Journal of Sociology and Social Policy, Vol. 20 İssue: 1 . 2, pp. 1-28.

Diana Wilson, Tamar, (1998), **Introduction, Theoretical Approaches to the Informal Sector**, Latin American Perspectives, s. 3-17.

Ertuğrul, Işın Ulaş, (2006), **İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: "Burna Örneği"**, Praksis 16. Sayı, Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri içinde, Güz 2006, pp. 123-142.

İslamı Şura Meclisi, Altyapı Çalışmaları Birimi, (2014) **Barresi-e- Nahve-ye- Barkhord-e Avamel-e- Shahrdari Ba Sadde Maabar ve Mashaghel-e- Dasforoshi (Mozo-e- Tabsare-ye- Yek-e- Madde-ye- 55-e- Ghanun-e- Shahrdari** (Belediye Görevlilerinin Kaldırım İşgali ve İşportacılık işlerine Yönelik Yaklaşımının Değerlendirilmesi: Belediye Kanunu'nun 55'inci Maddesi'nin 1'inci Bendi Konusu), No. 250.

Kasarcı, Rüya, **Türkiye'de Nüfus Gelişimi**, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S:5, Ankara.

Magdoff, Fred; Magdoff, Harry, (2004), **Disposable Workers: Today's Reserve Army of Labor**, Monthly Review.

Nadrlu, Abbas; Zangenefar, Mehrdad; Tatlı, Vahed, (2016), **Morori Bar Tacarobe Jahani-e- Movajehe ba Dastforoshi** (İşportacılık ile ilgili Küresel Deneyimlerin Değerlendirilmesi), Tahran Kentsel Araştırma ve Planlama Merkezi, 353'uncu rapor, Eylül 2016.

Özcan, Erhan, (2016), **Tezgâhın Panaromasını Çıkarmak: Seyyar Esnafı (Ankara Yüksel Caddesi Örneği)**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 25, Mart 2016, s. 341-358.

Özkazanç, Alev; Ağtaş, Özkan, (2014), "**Bütün toplumun çelişkide olduğunu söyleyeceğim size!'' Seyyar Esnafın Sokakla İmtihanı,** Kenarın Kitabı, "Ara"da Kalmak, Çeperde Yaşamak içinde, Derleyen Funda Şenol Cantek, İstanbul, İletişim, 2014.

Pishnevis-e- Tarh-e- Samandehi-e- Dastforoshan dar Tehran (Tahran'da İşportacılığın Örgütlenmesine Yönelik bir Taslak), Tahran Kent Araştırmalar ve Planlama Merkezi, Aralık, 2014.

Ray, C. N.; Mishra, Assem, (2011), **Vendors and İnformal Sector: A Case Study of Street Vendors of Surat City**, Center For Urban Equity, CEPT University.

Salamat, Hesam, (2018), **Moghadame-yi- Bar Masale-ye- Dastforoshi Dar Shahr-e-Tehran: Chalesh-ha va Rahkarha** (Tahran'da İşportacılık Meselesine Dair bir Giriş: Zorluklar ve Yaklaşımlar), Tahran Kent Araştırmalar ve Planlama Merkezi, No. 469.

Sevgi Zengin, Hatice, (2014), **Kentsel Siyasetin Öteki Yüzü: Kentsel Yoksulluk**, İdealKent, sayı 12, Nisan 2014, 88-102.

Solfasol, **Elini veren kolunu alamıyor: Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi'nde yalan rüzgarı sürüyor!**, Aralık 2013.

Tahran Kentsel Araştırma ve Planlama Merkezi, (2016), **Barrasi Padide Dastforoshi dar Tehran ve Roykardhaye Karamad Baraye Samandehi ve Modiriyate An** (Tahran'da İşportacılığın analizi; Örgütlenmesi ve Denetlenmesine Yönelik Etkili Yaklaşımlar), 342'inci rapor.

Tahran Araştırma ve Planlama Merkezi, (2013), **Karton Khabi Fenomenine Yönelik Sosyal Politikalar**, Tahran.

Taş, Ramazan, (2012), **Ankara'nın Kentsel Yoksulluk Haritası**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Toplumsal Refah Birimi, Kooperatifçilik, Çalışma ve Toplumsal Refah Bakanlığı, (2016), **Tadvin-e- Siyasethay-e- Ejrayi Baraye Estefadeh Az Roozbazarhay-e- Shahri Dar İjad-e- Mashaghel-e- Shayesteh** (Uygun İşleri Yaratan Günlük Kent Pazarların Kullanılmasına Yönelik Uygulamalı Politikaların Planlaması).

Varçın, Recep, (2007), **The conflict between street vendors and local authorities: the case of market traders in Ankara, Turkey**, Street Entrepreneurs: People, place and politics in local and global perspective, edited by John Cross and Alfonso Morales içinde (2007), Routledge, New York.

Varlı Görk, Reyhan; Rittersberger, Helga, (2016**), Bir Soylulaştırma Örneğin: Ankara'da Yerinde İslah Projesinin Beklenmedik Sonuçları**, Ankara Araştırmaları Dergisi, 2016; 4(1): 23-43.

Yıldız, M. Cengiz, (2008), **Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinalleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Sayfa: 343-366, Elazığ.

İnternet Kaynakları

BBC Persian, **Tahran Belediyesi Kültür Merkezleri Kapatıyor**, 01.11.2003, erişim tarihi: 02.01.2019.

Deutsche Welle Farsça, **Ahmadinejad Döneminde Dini Kuruluşlarda Devasa Bütçe Artışı**, (https://www.dw.com/fa-ir4411991), 21.06.2009, erişim tarihi: 05.02.2019.

The Guardian, **IMF report on Iran's economic success draws skepticism**, (https://www.theguardian.com/world/2011/jun/17/imf-report-iran-economic-success), 07.06.2011, erişim tarihi: 05.03.2019.

Tasnim Haber Ajansi, **Ghalibaf nasıl bir kent ve belediyeyi Necefi'ye teslim etti?**, (https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/10/25/1628641), 15.01.2018, erişim tarihi: 06.02.2019.

İndipendent, **World's 8th Best Mayor for President?**, (https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/tehranologist-worlds-8th-best-mayor-for-president-979683.html), 30.10.2008, erişim tarihi: 10.03.2019.

İska News, **Tahran'da araba oranı her bin yurttaş için 471 araçtır**, (http://iscanews.ir/news/715917), 25.12.2016, erişim tarihi: 29.03.2019.

Khabar Online, **İranzemin'de toprak çöktü**, (https://www. khabaronline.ir /news/316967), 10.10.2013, erişim tarihi: 27.03.2019.

Radio Farda, **Tahran Kent Konseyi'nin Başkanı: Ahmadinejad belediye başkanlığı dönemindeki yolsuzlukların meblağı 300 milyar Toman'dı**, (https://www.radiofarda.com/a/iran-tehran-council-ahmadinejad-money-fraud-billions-more-hashemi/28801694.html), 18.10.2017, erişim tarihi: 29.03.2019.

İRİB, **Khorde furushi dar Tabriz (**Tebriz'de Hurdacılık), (http://www.iribnews.ir /fa/news/1145911), erişim tarihi: 12.11.2018.

Najvay, **Padideye Khurde furushi** (Hurdacılık Fenomeni), (http://najvay.blog.ir/1394/05/15), erişim tarihi: 09.11.2018.

Wikipedia, **Metroye Tehran** (Tahran Metrosu), (http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVGVocmFuX01ldHJv), erişim tarihi: 03.10.2018.

Wikipedia, **Mahmoud Ahmadinejad**, (http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTWFobW91ZF9BaG1hZGluZWphZA), erişim tarihi: 01.02.2019.

Wikipedia, **Shahrvand Market**, (http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvU2hhaHJ2YW5kX0NoYWluX1N0b3Jlc19JbmMu), erişim tarihi: 20.03.2019.

Wikipedia, **Shahre Aftab**, (http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9mYS53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kv2YXYrNmF2YjYudmHX9mG2YXYp9uM2LTar9in2YfbjF_YtNmH2LFf2KLZgdiq2KfYqA), erişim tarihi: 25.03.2019.

Wikipedia, **Emlak-i Nücumi**, (http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9mYS53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kv2KzZhtis2KfZhF_Yp9mF2YTYp9qpX9mG2KzZiNmF24w), erişim tarihi: 03.04.2019.

Haberler Sitesi, **Ankara'da Köfte-Kokoreç Operasyonu**, (https://www.haberler.com/ankara-da-kofte-kokorec-operasyonu-6751313-haberi/), 6 Aralık 2014, erişim tarihi: 09.10.2018.

Hürriyet, **Seyyar kokoreçe gece baskını**, (http://www.hurriyet.com.tr/seyyar-kokorece-gece-baskini-27287366), 5.10.2014, erişim tarihi: 09.10.2018.

Haber Türk, **Ankara'da gıda operasyonu**, (https://www.haberturk.com/gundem/haber/1224479-ankarada-gida-operasyonu),14.04.2016, erişim tarihi: 09.10.2018.

Etimoloji Türkçe Sitesi, (https://www.etimolojiturkce.com/).

T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, **Kafamda Bir Tuhaflık romanında şehrin ve kardeşliğin ekonomi politiği**, (https://t24.com.tr/k24/yazi/kafamda-bir-tuhaflik,1517), 04.01.2018, erişim tarihi: 10.12.2018.

Büyük İslam Ansiklopedisi, **Qajar ve Pahlevi Döneminde Tahran'ın Tarihine bir Bakış: Naseri Darül Hilafe'den Modern Tahran'a**, (https://www.cgie.org.ir/fa/news/126486), erişim tarihi: 06.01.2019.

Hahshahri Online, **12 yüzyılda Tahran'ın nüfus artışı**, 18.02.2013, erişim tarihi: 13.01.2019.

Alalem, **Ahmadinejad nasıl belediye başkanı olarak seçildi?**, (https://fa.alalamtv.net/news/3018341), 02.08.2017, erişim tarihi: 13.01.2019.

Peciritique sitesi, Parviz Sedaghat, **Tahran Ekonomi Politik bir Sorundur**, (https://pecritique.com/2017/08/26), eirşim tarihi: 20.03.2019.

Praxies, **Ezilenlerin Yanında Durunuz ve Ezenlere 'Hayır' Deyiniz**, (http://praxies.org/?p=5601), 02.12.2016, erişim tarihi: 24.03.2019.

Radio Zamane, Bütün İtirazlara rağmen Harvey Video Konferansla Kadın Konferansına Katıldı, (https://www.radiozamaneh.com/313122), 11.12.2016, erişim tarihi: 24.03.2019.

Shargh Gazetesi, **Emlak-i Nücumı Dosyası resmen sona erdi**, (http://www.sharghdaily.ir/fa/Main/Detail/190465), 01.07.2018, erişim tarihi: 05.04.2019.

Fararu Haber sitesi, **Tahran Yönetim ve Planlama Kurumu: Yoksul Tahranlı bulunmamaktadır!**, (https://fararu.com/fa/news/370728),14.08.2018, erişim tarihi: 05.04.2019.

Eghtesad Online sitesi, **İran'ın En Çok Yoksul Aileyi içinde Barındıran Şehirler Hangisidir?**, (https://www.eghtesadonline.com), 04.02.2018, erişim tarihi: 05.04.2019.

Mehr Haber Ajansı, **Tahran'daki Evsizlerin Son Sayısı**, (https://www.mehrnews.com/news/4454087), 10.11.2018, erişim tarihi: 06.04.2019.

Haberler sitesi, **İran'ın Evsizleri Boş Mezarda Yatarak Soğuktan Korunuyorlar**, (https://www.haberler.com/bos-mezarda-yatarak-soguktan-korunuyorlar-9107627-haberi/), 28.12.2016, erişim tarihi: 06.04.2019.

Tabnak Haber Ajansı, **Evsizlerin Çadırlarının Yanmasından Hiçbir Yöneticinin Haberi Yok!**, (https://www.tabnak.ir/fa/news/641074) 15.11.2016, erişim tarihi: 06.04.2019.

Alef Haber Portalı, **Kim evsizlerin kısırlaştırılmalarını ilk kez önerdi?**, (http://old.alef.ir/vdcbz9bagrhb55p.uiur.html?429270), 28.12.2016, erişim tarihi: 06.04.2019.

İRNA Haber Ajansı, **Evsiz kadınların kısırlaştırılmasına yönelik dedikodular nereden kaynaklanıyor?**, (http://www.irna.ir/fa/News/82390615), 17.01.2017, erişim tarihi: 07.04.2019.

R-komplex Sitesi, Mehrdad Emami, **İran'da Protestolar Üzerine 5 Nokta**, (http://r-komplex.org/haber/3764/iranda-protestolar-uezerine-5-nokta-mehrdad-emami), 02.01.2018, erişim tarihi: 02.09.2018.

Gazete Duvar, Sapancı Kolektifi, **Aralık'tan Ağustos'a İran Ayaklanması**, (https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2018/11/28/araliktan-agustosa-iran-ayaklanmasi-1/), 28.11.2018, erişim tarihi: 03.12.2018.

Gazete Duvar, Sapancı Kolektifi, **Aralık'tan Ağustos'a İran: Sonuna 'Merhaba' De**, (https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2018/11/29/araliktan-agustosa-iran-2-sonuna-merhaba-de/), 29.11.2018, erişim tarihi: 03.12.2018.

BBC Persian, **İran Reformistleri Protestolarla İlgili Ne Diyor?**, (http://www.bbc.com/persian/iran-42542707), 02.01.2018, erişim tarihi: 05.03.2018.

Ankara Valiliği sitesi, (http://www.ankara.gov.tr/nufus-ve-idari-durum), erişim tarihi: 01.04.2019.

Sözcü, **Melih Gökçek istifa etti!**, (https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/melih-gokcek-istifa-ediyor-son-dakika-haberleri-2067360/), 28.10.2017, erişim tarihi: 04.04.2019.

Zafer Gazetesi, **Başkentte Kentsel Dönüşüm**, (http://www.zafergazetesi.org/haber/Baskentte-Kentsel-Donusum/51194) ,14 Aralık 2011, erişim tarihi: 04.04.2019.

Ankara Sanayi Odası, **Hammönü Katalogu**, (http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/hamamonukasim.pdf), erişim tarihi: 05.04.2019.

Sözcü Gazetesi, **Mecidiyeköy metrosuna AVM olmadı cami yapılacak**, (https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/mecidiyekoy-metrosuna-avm-olmad-cami-yapilacak-2106159/), 26 Kasım 2017, erişim tarihi: 05.04.2019.

Sabah Gazetesi, **Paralel Yapı 'cami' dedi ama AVM yaptı**, (https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/29/paralel-yapi-cami-dedi-ama-avm-yapti), 29.06.2015, erişim tarihi: 05.04.2019.

CNN Türk, **Camili AVM planı yargıya taşınıyor**, (https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/camili-avm-plani-yargiya-tasiniyor), 11.12.2018, erişim tarihi: 05.04.2019.

Perakendekulis sitesi, **Çağdaş Marketin son durağı Kocatepe**, (https://www.perakendekulis.com/2017/06/cagdas-marketin-son-durag-kocatepe.html), erişim tarihi: 31.03.2019.

Haberler sitesi, **Gümrük malları Ankara'da yeni adresinde satışa sunuldu**, (https://www.haberler.com/gumruk-mallari-ankara-da-yeni-adresinde-satisa-11436000-haberi/), 14 Kasım 2018, erişim tarihi: 05.04.2019.

Ankara Haberler, **Ankara'nın en büyük cami açılış için gün sayıyor**, (http://www.ankarahaberleri.net/ankara/ankara-nin-en-buyuk-camii-acilis-icin-gun-sayiyor-h11677.html), 8 Mayıs 2018, erişim tarihi: 05.04.2019.

Gazete İlk Sayfa, **Ankara'da işsizlik yüzde 11,1**, (http://www.gazeteilksayfa.com /ankarada-issizlik-yuzde-111-32815h.htm) ,19.07.2018, erişim tarihi: 03.03.2019.

Haber Ankara, **Ankara'da Süriyeli Mültecilere Operasyon**, 10 Eylül 2014, erişim tarihi: 04.04.2019.

Katık belgeseli (2015), Yönetmen: Yahya Ercan.

Ekümenopolis: Ucu Olmayan Şehir belgeseli (2012), Yönetmen: İmre Azem

My Tehran For Sale (Benim Satılık Tahran'ım) filmi (2009), Yönetmen: Granaz Moussavi.

Sadd-i Ma'bar (Kaldırım İşgali) filmi (2017), Yönetmen: Mohsen Gharaei

ÖZET

Orta Doğu ülkelerinde 1990'lardan itibaren neoliberal politikaların ortaya çıkışı toplumsal yaşamı farklı biçimlerde etkilemiştir. İşsizlik krizi, emeğin güvencesizleştirilmesi, kırdan kente yoğun göç dalgaları ve mültecilerin sayısal artışı gibi süreçler bu bölgedeki kentlerin durumunu köklü bir şekilde değiştirmiştir. Enformel ekonominin süratli gelişimi bu büyük dönüşümün bir parçasıdır. Enformel ekonominin önemli bir bileşeni olan işportacılık ise Orta Doğuda'ki neoliberal kentler bağlamında en çok görünürlüğe sahip olan iştir. Bu çalışmada işportacılık Tahran ve Ankara şehirleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda enformel ekonominin tanımları, işportacılığın biçimleri, İran ve Türkiye'deki işportacılık üzerine araştırmalar incelenmiştir. İşportacılığın önemini vurgulamak üzere kent yoksullarına yönelik Marksist ekonomi politik teorilerine başvurulmuştur. Marx'ın artık-nüfus ve yedek işgücü ordusu teorisi bu bağlamda incelenmiştir. Bunun yanı sıra, Orta Doğu ülkeleri ile ilgili önemli akademik katkıları olan Asef Bayat'ın eserleri ve kuramı ise bu çalışmanın başka bir odak noktasıdır. Bir yandan Bayat'ın sessiz taşma ve pasif ağlar teorilerini eleştirmeye çalışırken öte yandan Bayat'ın Post-İslamcılık teorisini göz önüne alarak Tahran ve Ankara'daki neoliberal kentlerin gelişimi, kent yoksullarının durumu, yerel hükümetlerin yıldırma politikaları ve işportacılar, atık toplayıcılar, evsizler, dilenciler ve sokakta çalışan çocukların hikayeleri dahil olmak üzere Post-İslamcılar tarafından kent yoksullarına yönelik sürdürülen politikalar ele alınmıştır.

Tahran ve Ankara örneğinde işportacıların durumu, kendi aralarındaki ilişkiler, zabıta ile muvaceheler ve işportacıların siyasal anlayışı gibi konular saha araştırması ve derinlemesine mülakat yöntemi aracılığıyla incelenmiştir. Hem Tahran hem de Ankara'da işportacılara karşı mücadele paralel olarak hukuki-uygulamalı ve sosyo-kültürel düzeylerde sürdürülmüştür. Hukuki-uygulamalı süreçler işportacıların geçim kaynağını hedef alarak Tahran gibi bir şehirde yalnızca işportacıların işini değil, aynı zamanda hayatlarını da tehlikeye atmıştır. Devlet-belediye güçleri bir yandan hukuki-uygulamalı süreçlerle işportacıların geçimini engellerken öte yandan sosyo-kültürel aygıtlarını çalıştırarak işportacılara yönelik olumsuz imajlar yaratmıştır. Bu çalışma neoliberal kentler bağlamında yaşayan işportacıların ve başka kent yoksullarının yerel ve merkezi Post-İslamcı yöneticilere karşı sergiledikleri yaşam mücadelesinin bir anlatımıdır.

Anahtar Kelimeler

İşportacılık, Neoliberal Kent, Asef Bayat, Yedek İşgücü Ordusu, Post-İslamcılık

ABSTRACT

Street Vendors in Tehran and Ankara in the Neoliberal Age

In the Middle East the appearance of neoliberal policies since 1990's has impressed social life in different ways. Developments such as unemployment crisis, precarization of labor, intense migrant waves from rural to urban areas and numerical increase of refugees or asylum seekers have radically changed the condition of the Middle Eastern cities. Rapid development of informal economy is a part of this great transformation. Street vending as an important component of informal economy has the most visibility in the neoliberal cities of the Middle East. This study aims at the analysis of street vending in the context of Tehran and Ankara. In this regard, the study deals with definitions of informal economy, forms of street vending and studies on street vending in Iran ve Turkey. In order to highlight the importance of street vending we preferred referring to Marxist political economy theories regarding the urban poor. Thereby Marx's theories of surplus population and reserve army of labor has put into account. Moreover, the other focal point of the study is about Asef Bayat's works and theories regarding the urban poor in the Middle East. On the one hand, the study seeks to criticize "quiet encroachment" and "passive networks" theories while on the other hand it tries to consider the development of neoliberal cities and intimidatory policies of local governments regarding street vendors, beggars, waste collectors, street urchins and homeless people by taking into consideration of Bayat's Post-Islamists theory.

In this study the condition of street vendors in Tehran and Ankara, relations among themselves, the encounter with the municipal police and street vendors' political conception have been analyzed by the way of field research and in-depth interviews. In both Tehran and Ankara the struggle with street vendors has a two-fold character. Legal-operative methods aim at the livelihood of street vendors and in Tehran, for example, not only has paved the way for dispossession of vendors but also has endangered their lives. On the one hand, state and local government forces seek to hinder the livelihood of street vendors by legal-operative methods and on the other hand they try to make negative images of them by appealing to socio-cultural apparatuses. This study is a narration of street vendors and other elements of urban poor in the context of neoliberal Middle Eastern cities who struggle for their lives against the Post-Islamist local and central governments.

Key Words

Street Vending, Neoliberal Cities, Asef Bayat, Reserve Army of Labor, Post-Islamism